

57682

ANGEWANDTE LINGUISTIK

LINGÜÍSTICA APLICADA

ALKALMAZOTT NYELVTUDOMÁNY

PRIMENJENA LINGVISTIKA

Primijenjena lingvistika

LINGÜÍSTICA APLICADA

X. ÉVFOLYAM 1-2. SZÁM

PRIMENJENA LINGVISTIKA

2010

Applied Linguistics

Alkalmazott Nyelvtudomány

Hungarian Journal of Applied Linguistics

Alapító főszerkesztő (Founder Editor-in-Chief)

LENGYEL ZSOLT (Veszprém)

Főszerkesztő (Editor-in-Chief):

NAVRACSICS JUDIT (Veszprém)

Szerkesztőbizottság elnöke (Head of the Editorial Board):

GÓSY MÁRIA (Budapest)

Szerkesztőbizottság (Editorial Board):

GALGÓCZI LÁSZLÓ (Szeged)

HIDASI JUDIT (Budapest, Szombathely)

KONTRA MIKLÓS (Budapest, Szeged)

KLAUDY KINGA (Budapest, Miskolc)

LENGYEL ZSOLT (Veszprém)

Tudományos tanácsadók (Advisory Board):

DEZSŐ LÁSZLÓ (Budapest)

KIEFER FERENC (Budapest)

SZÉPE GYÖRGY (Pécs)

A folyóiratot kiadja az MTA Nyelvtudományi Bizottság Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága; szerkeszti a Pannon Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke. Megjelenik évente.

(*Hungarian Journal of Applied Linguistics* is issued by the Applied Linguistics Committee of the Hungarian Academy of Sciences and is edited and published by the Department of Applied Linguistics of the University of Pannonia. One issue of the journal is published annually.)

Megvásárolható vagy megrendelhető:

SZÁNTAI ALEXANDRA
Pannon Egyetem, MFTK, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Veszprém, 8201, Egyetem u. 10., Tel./Fax: 06/88/624-003

ISSN 1587 – 1061

Készült az OOK-PRESS Kft. nyomdájában
8200 Veszprém, Pápai u. 37/A.
Felelős kiadó: Szathmáry Attila

X. évfolyam 1-2. szám 2010.

Alkalmazott Nyelvtudomány

Hungarian Journal of Applied Linguistics

Veszprém

KÖTELEZŐ PÉLDÁNY

Alkalmazott Nyelvtudomány

Hungarian Journal of Applied Linguistics

Az egyes tanulmányokat és recenziókat szakterületi kompetenciával rendelkező szakemberek lektorálták.

(Manuscripts for this issue were reviewed by recognised experts of the respective fields.)

ALEXIN ZOLTÁN (Szeged)

BALASKÓ MÁRIA (Szombathely)

BÓNA JUDIT (Budapest)

FÖLDES CSABA (Veszprém)

GÓSY MÁRIA (Budapest)

HATTYÁR HELGA (Budapest)

HORVÁTH VIKTÓRIA (Veszprém)

H. TÓTH TIBOR (Veszprém)

JUHÁSZ VALÉRIA (Szeged)

KOVÁCS LÁSZLÓ (Szombathely)

KURTÁN ZSUZSA (Veszprém)

LENGYEL ZSOLT (Veszprém)

NAGY JÁNOS (Szeged)

POÓR ZOLTÁN (Veszprém)

TOLCSVAI NAGY GÁBOR (Budapest)

TÓTH SZERGEJ (Szeged)

ZSOLNAI JÓZSEFNÉ MÁTYÁSI MÁRIA (Veszprém)

Technikai szerkesztő (Technical and graphic editor):

SIMON ORSOLYA (Veszprém)

Korrektúra (Proofreader):

BAGLADI ORSOLYA (Veszprém)

TARTALOM

TANULMÁNYOK

SASS BÁLINT ÉS PAJZS JÚLIA:

Igei szerkezetek gyakorisági szótára – félautomatikus szótárkészítés
nyelvtechnológiai eszközök segítségével 5

RÁCZ SZILÁRD:

A szájképek szerepe jelnyelvi kontaktusokban és változatokban 33

CSÖRGŐ ZOLTÁN:

A pragmatikai szemlélet beépülése az idegen nyelvek oktatásá-
nak módszertanába. A nyelvtani progresszió pragmatikai alapú
elemzése a Tangram aktuell tankönyvsorozat példái alapján 49

MÁSZLAINÉ NAGY JUDIT:

A roma és magyar kisiskolások pragmatikai kompetenciájának fejlesztési lehetőségei a tanórákon 65

BARRA MÁRIA:

A felolvasás „mellékhatásai”: egy attitűdvizsgálat 81

UDVARHELYI BEATRIX:

Az alkohol beszédre gyakorolt hatásáról 97

BAGLADI ORSOLYA:

A gombászat terminológiájáról a terminológiai rendszerelméletek
tükrében 111

MÉSZÁROS ÁGNES:

A nyelvi változás vizsgálata a magyar egészségbiztosítási
szakszókincsben 123

HARSÁNYI ILDIKÓ:

A politikai ideológiák hatása a sajtónyelv metafora-használatára 139

NYELVÉSZPÁLYÁK

BAJTAI ANNA:

Mikes Melánia és a gyermekkori többnyelvűség 157

MIKLÓS KONTRA:

A Tribute to Michael Clyne 169

KÖNYVSZEMLE

Csépe Valéria: Az olvasó agy (Vékony Valéria)	173
Bodnár Ildikó, Simigné Fenyő Sarolta, Kegyesné Szekeres Erika: Sokszínű nyelvészet. Gender-kutatás a nyelvészetben és az irodalomban (Simon Gabriella)	176
Vámos Ágnes és Kovács Judit (szerk.): A két tanítási nyelvű oktatás elméle- te és gyakorlata 2008-ban: Jubileumi tanulmánykötet (Szekrényesné Rádi Éva)	180
Boronkai Dóra: Bevezetés a társalgáselemzésbe (Hátori Ágnes)	183
Fábián Zsuzsanna: Ricerche sulla valenza (Kardos Orsolya)	187
Karmacs Zoltán és Márku Anita (szerk.): Nyelv, identitás és anyanyelvi ne- velés a XXI. században (Szécsényi István)	193
Navracsics Judit (szerk.): Nyelv, beszéd, írás I. (Kovács László)	198

KONFERENCIASZEMLE

XII. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem (Tőke-Farkas Vanda)	203
Fiatalkutatók Színrelépése: tehetséggondozó műhelyek a Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Karán (Kaiser Tamás)	205

AZ ALKALMAZOTT NYELVTUDOMÁNY LEENDŐ SZERZŐIHEZ	211
--	-----

SASS BÁLINT ÉS PAJZS JÚLIA

MTA Nyelvtudományi Intézet és PPKE ITK IMT Doktori Iskola

sass.balint@nytud.hu, pajzs@nytud.hu**Igei szerkezetek gyakorisági szótára – félautomatikus szótárkészítés nyelvtchnológiai eszközök segítségével**

One of the central issues in today's computational lexicography is the question of how much traditional manual work can be taken over by computers, how far lexicography can get with purely automated tools. In the present contribution we describe the details of a semi-automatic dictionary creation project. First we present the natural language processing toolchain which adds detailed linguistic analysis to its raw input text, turning it into what can be regarded as a raw dictionary. We go on to present the subsequent steps of manual lexicographic work the result of which is the final dictionary. It was possible to reduce the amount of manual lexicographic work significantly by using automated language technology tools. The resulting „Frequency Dictionary of Verb Phrase Constructions” has the following characteristics: (1) It is a *corpus-driven frequency* dictionary. (2) Its basic units are *verb phrase constructions*, not words, as was the case with the classical dictionary entries. (3) It is a *meaningless dictionary*, although it contains example sentences illustrating the meaning of the particular constructions. (4) The dictionary has now been created for Hungarian, but the language processing tools used are to some extent *language independent*, and can be applied to other languages, accordingly. (5) The dictionary is created largely by *automated tools*, thus, it can be produced for a relatively small budget. (6) It can be used in a number of areas, e. g. in linguistic research, in language teaching or in human language technology.

1. Szótárírás ma: automatizálás és frázisok

Már tíz évvel ezelőtt felmerült (Grefenstette, 1998), hogy meddig lesz szükség lexikográfusokra, manapság pedig az is kérdés, hogy meddig lesznek egyáltalán szótárak – és itt általában a hagyományos papíralapú szótárakra gondolnak – az online világban. Az biztosnak tűnik, hogy örök az idegen nyelvek megismerésének vágya, azaz mindig lesz igény olyan eszközökre, amelyek segítik egy nyelv megértését és használatát; következésképpen olyan szakemberekre is, akik ezeket az eszközöket készítik és fejlesztik. A jövő szótárai azonban minden bizonnyal a mostani szótárakhoz képest teljesen más formában és módosult tartalommal fognak megjelenni.

A hagyományos szótárírás nagyon munkaigényes, időigényes és költséges tevékenység. A XXI. század elején az egyik fő kérdés az, hogy a mai, nagy kapacitású számítógépek segítségével mennyire tudjuk *automatizálni* a szótárírás egyes lépéseit. Számos területen nagy előrelépés tapasztalható. Nagy méretű korpuszokból gyűjthetünk adatokat, az adatelemzést konkordanciák és kollokációs viszonyokat bemutató eszközök (Kilgariff, *et al.*, 2004) segítik. A szócikkírás technikai aspektusait automatizálják a szótáríró rendszerek

(dictionary writing system, DWS), formailag és szerkezetileg ellenőrizve a készülő szótárt. A valóban intelligenciát igénylő feladatok – mint a szavak, kifejezések egyes jelentéseinek meghatározása, illetve a definícióírás – természetesen ma is emberi munkával készülnek (Rundell, 2009).

A számítógépes korpuszok használata a modern lexikográfiában elengedhetetlen követelménnyé vált. A korpuszhasználat következő két alapvető módját szokás elkülöníteni (Tognini-Bonelli, 2001). A *korpuszalapú* szótárak esetében a szótárat a lexikográfusok írják, ők határozzák meg a felépítését, a korpusz pusztán segédeszköz, a korábban hagyományosan, cédulán gyűjtött idézeteket pótolja vagy egészíti ki. A *korpuszvezérelt* szótárak esetében ezzel szemben a korpusz nem csupán az alkalmas idézeteknek, hanem a szótár teljes anyagának forrása, a korpuszból nyert adatok határozzák meg a szótár struktúráját és tartalmát, így a nyelv korpuszban megjelenő szerkezete közvetlenebbül tükröződik a szótár szerkezetében. Az első korpuszvezérelt szótár a COBUILD (1987). Szerkesztői a szócikkek belső elrendezésében elsődlegesnek tekintették a gyakorisági szempontot, a korpuszbeli gyakoriság csökkenő sorrendje szerint közölték a szavak jelentéseit. Ezt a megoldást az a megfigyelés indokolta, hogy az átlagos szótárhasználók rendszerint csak az elsőként megadott jelentést olvassák el, a legritkább esetben néznek végig egy sok jelentésből és aljelentésből álló szócikket. A pusztán gyakoriságra alapozott megoldásokat ugyan számos kritika érte, a korpuszvezérelt lexikográfia eredményei mégis sok tekintetben forradalmasították a szótárkészítést (Rundell, 1998).

Az egyik ilyen eredmény a *több szóból álló lexikai egységek* – kollokációk, idiomatikus kifejezések, állandósult szókapcsolatok – jelentőségének felismerése és a korábbinál sokkal hangsúlyozottabb megjelenítése az új szótárakban. Sinclair (1998) úgy látja, hogy a nyelv valójában részben előre megkonstruált frázisokból épül fel, nem pedig egyes szavakból. A korpuszvezérelt szótárírás tapasztalatait így foglalta össze (a szerzők fordítása):

A lexikográfia számos régóta elfogadott hagyománya megkérdőjeleződött: például az, hogy egy szónak inherensen van egy vagy több jelentése. Az eredeti munkahipotézis az volt, hogy ha ezeket a jelentéseket értelmezzük, vagy többnyelvű szótár esetén megadjuk az ekvivalensét, és jobb szótáraknál még példákkal is ellátjuk, a lexikográfus munkája készen van. Bebizonyosodott azonban, hogy ez a gyakorlat képtelen a markáns, ismétlődő minták kezelésére, amelyek – mint azt a korpuszelemzés megmutatta – jelen voltak a szövegek nyelvhasználatában: a jellegzetes szöveggörnyezet messze fontosabbnak bizonyult, mint az a kérdés, hogy hány jelentése is van a szónak és ezek a jelentések milyen viszonyban vannak egymással ... a legtöbb jelentés realizációjához szükséges, hogy egynél több szó jelenjen meg a szövegben (1998: 2).

Sinclair (1998) végeredményben tehát arra a következtetésre jut, hogy a szó nem a legjobb kiindulópont a jelentés megragadáshoz, mivel az aktuális jelentés rendszerint szavak bizonyos kombinációjával realizálódik.

A komplex, több szóból álló lexikai egységek szótárban való megfelelő súlyú reprezentálását a szótári médium átalakulása is elősegíti. A nyomtatott szótáraknál mind a terjedelmi korlátok, mind a több szóból álló lexikai egység következetes elhelyezésének problematikája önkorlátozásra készítette a szótárírókat. Az elsődlegesen számítógépen publikálendő szótárak esetében ezek a korlátok már sokkal rugalmasabbak, annak sincs akadálya, hogy egy nyomtatott szótár CD melléklete lényegesen bővebb anyagot tartalmazzon. A több elemű lexikai tételek a számítógépen minden nehézség nélkül megtalálhatók, függetlenül attól, melyik elemük szócikkének részletei. Ennek köszönhetően mind a kétnyelvű, mind az egynyelvű szótárakban egyre gazdagabban szerepelnek nem csak az idiomatikus kifejezések, hanem a legkülönbözőbb gyakran együttesen előforduló szabad szókapcsolatok is.

Az elmúlt években, több évtizednyi szünet után (O. Nagy, 1966), a magyar lexikográfiában is egyre nagyobb teret kap a különféle szókapcsolatok összegyűjtése, szótárba szerkesztése és elemző kutatása. A kollokációk kezelésének igénye az Akadémiai Nagyszótár munkálatai során is felmerült korábban (Pajzs, 2000, 2002), az egynyelvű lexikográfia legfrissebb eredményei közül pedig az alábbiakat kell megemlítenünk: Bárdosi (2003), Forgács (2003), T. Litovkina (2005), Forgács (2007), Bárdosi (2009). Bár a korpuszok használata már e szótárszerkesztőknek sem idegen, ők általában a sajátos értelműnek tekinthető állandósult szókapcsolatok gyűjtésére és értelmezésére, illetve példákkal való illusztrálására helyezik a hangsúlyt, azaz a hagyományosabb korpuszalapú megközelítéssel dolgoznak.

Jelen tanulmányban egy új, korpuszvezérelt szótárkészítési módszert mutatunk be, illetve annak alkalmazását egy konkrét szótár esetében. Amint látni fogjuk, módszerünk illeszkedik a fent leírt két fő fejlődési irányhoz. Egyrészt nyelvtechnológiai eszközök kiterjedt használatával a szorosan vett nyelvi elemzésen túl egy konkrét lexikográfiai részfeladatot, nevezetesen az anyaggyűjtés feladatát *automatikusan* végezzük el: automatikusan dől el, hogy mi kerül be a szótárba és mi nem. Másrészt a *többszavas* és egyszavas nyelvi elemeket egységes keretben kezeljük, ezzel a többszavas kifejezéseket teljes jogú lexémaként a szótárkészítési folyamat középpontjába állítjuk. Az eljárás váza a következő: az első szakaszban nyelvtechnológiai eszközök segítségével, valamint egy speciális lexikális kinyerő eljárással korpuszból előállítjuk a nyers szótárat; a második szakaszban pedig ezt manuális munkával javítjuk és véglegesítjük. Azt vizsgáljuk, hogy meddig tudunk eljutni automatikus eszközökkel, azaz mennyire tudjuk csökkenteni a szükséges manuális lexikográfiai munka mennyiségét. Munkánk tehát egy kis lépés az automatizált lexikográfia felé.

A tanulmány további felépítése a következő. A 2. részben a szótárat meghatározó alapelveket fektetjük le. A 3. részben bemutatjuk, hogyan jutunk el a pusztaszövegtől a nyers szótárig tisztán automatikus úton; a 4. rész az ezt követő manuális lexikográfiai munka részleteit ismerteti. Ezt követi egy szemelvény a szótárból, majd a tanulmány végén a módszer nyelvfüggetlenségéről, és a szótár lehetséges alkalmazásairól szólnak.

2. Megközelítés, elvek, a szótár tulajdonságai

Ebben a fejezetben az „Igei szerkezetek gyakorisági szótára” (ISZGYSZ) alábbi, részben már említett alapvető tulajdonságait fejtjük ki: korpuszvezérelt módon készül; alapegységei igei szerkezetek; a szótár nem tartalmaz definíciókat, a szerkezetek jelentését példamondatok világítják meg.

2.1. A korpuszvezérelt megközelítés

A szótár készítése során a sinclair-i szigorúan korpuszvezérelt megközelítést követjük (Tognini-Bonelli, 2001). Nincsenek előzetes elméleti feltételezéseink, azt fogadjuk el, amit a korpuszban találunk. Az intuícióval szemben a korpuszt tekintjük a nyelvet hitelesen reprezentáló entitásnak. A korpuszban nem elegendő számban előforduló szerkezetektől könyörtelenül megszabadulunk (Hanks, 2008), a szótárban csakis azok a szerkezetek jelennek meg, melyek a korpuszban kellő számban előfordulnak. A nyers szótári anyag automatikusan áll elő a korpusz alapján, ezt az anyagot a lexikográfus nem egészíti ki nyelvi intuíciója alapján hiányzónak vélt szerkezetekkel. A modern lexikográfiai felfogás szerint egy szótár esetében nem elég az, hogy egy elem valóban része a nyelvnek, az is szükséges, hogy megszokott eleme legyen (Hanks, 2008). Ezért nem próbáljuk lefedni az összes lehetséges jelentést és az összes lehetséges használatot (Hanks, 2001), csak a kellően gyakori nyelvi elemeket vesszük számba, és ezen elemek mellett gyakorisági mérőszámot is feltüntetünk.

2.2. Igei szerkezetek mint alapegységek

A szótár központi igéből és annak névszói csoport bővítményeiből álló szerkezeteket tartalmaz. Ezek a szótár alapegységei, lexémái, ezeket nevezzük a továbbiakban igei szerkezeteknek. Fontos megjegyezni, hogy az összes ilyen formájú kifejezést ideértjük a vonzatkeretektől (pl. *ad vkinek vmit*) a komplex igeiken (pl. *hasznot húz vmiből*) át egészen a szólásokig (pl. *más malmára hajtja a vizet*). Ezt az általunk kontinuumnak tekintett teljes spektrumot egy szótárban fedjük le, nem csak egyes részeire figyelünk, ahogy az a speciális szótárakban (vonzatszótárak, kollokációs szótárak, szólástárak stb.) szokásos. Az ige a tagmondat „pillére”, ezért ezek a kifejezések a megnyilatkozások túlnyomó részét lefedik, azaz általuk az egész nyelv lexikonjáról átfogó képet kaphatunk.

1. táblázat: Példák igei szerkezetekre. LSzB: lexikálisan szabad bővítmény; LKB: lexikálisan kötött bővítmény, a pontos meghatározásokat lásd a szövegben. Az LKB-kben megjelenő ragos szavak szótő-rag alakban szerepelnek, az -A jel a birtokos személyragot jelenti.

példa	szerkezet	LSzB	LKB
(1) Egyszerű jogsértés történt csupán,	x történik	–	–
(2) Foglalkozik politikával?	x foglalkozik y -vAl	-vAl	–
(3) A szaxofonos vállat vont.	x váll-t von	–	-t
(4) A hivatal pontatlanságából azért hasznot is húztam.	x haszon-t húz y -bÓl	-bÓl	-t
(5) Az ő malmára hajtja a vizet,	x (vki) malom-A-ra hajt víz-t	–	-t, -rA

Az 1. táblázatban igei szerkezetekre láthatunk néhány példát. A névszói csoportokat a csoport esetragjával (illetve névutójával) és a csoport fejével reprezentáljuk. A névszói csoportok kétfélek lehetnek. *Lexikálisan szabad bővítmények* (továbbiakban *LSzB*) az ige vonzatainak (az ige melletti vonzati helyeknek) vagy bővítményeinek felelnek meg, itt az adott bővítményi pozíciót betöltő szó (ti. a csoport feje) széles szóosztályból választható. A *lexikálisan kötött bővítményeknek* (továbbiakban *LKB*) megfelelő bővítményi pozícióban egy konkrét szó szerepel. Az alapige és az LKB-k együtt *komplex igt* alkotnak, amennyiben (egy vagy több) névszói csoport szemantikailag szervesen hozzátartozik az igehez, és az együttes jelentésük valamilyen mértékben nem kompozicionális, másképp fogalmazva: ha megváltoztatjuk az LKB konkrét szavát, akkor elvesz a komplex ige együttes jelentése.

Kiemelendők azok a szerkezetek, melyek LKB-t és LSzB-t is tartalmaznak, ezek a vonzatos komplex igték, mint például a *részt vesz vmiben, egyet ért vkivel, kétségbe von vmit*. Az ilyen típusú szerkezetek *egyszerre* vonzatkeretek és a többszavas kifejezések: a kollokációs szótárakból vonzatuk miatt, a vonzatszótárakból pedig a jelen lévő LKB miatt „lógnak ki”. A komplex igték sokkal gyakoribbak, mint azt az általános nyelvi intuíciónk sugallja, de gyakoriságukon kívül elméleti érvek is szólnak amellett, hogy általános célú szótárban nem kezelhetők marginális esetként, hanem akár önálló lexémaként – mint igték! – is megállják a helyüket. Három érvet sorakoztatunk fel, hogy miért sorolhatjuk a komplex igtét önálló elemekként az igték kategóriájába: egyrészt disztribúciós alapon látjuk, hogy igték helyén jelenhetnek meg a mondatban (vö: *megvizsgál vmit* ↔ *gőrcső alá vesz vmit*); másrészt az alapigétől eltérő új jelentéssel bírnak; valamint az alapigétől független új vonzatkerettel rendelkezhetnek: a *részt vesz* mellett megjelenő -bAn vonzat vagy az *egyet ért* melletti -vAl az alapige (*vesz*, illetve *ért*) mellett nem szerepelt. Ez az egységes felfogás azzal a jelentős előnnyel jár, hogy közvetlenül összevethetjük az egyszerű és a komplex igték tulajdonságait, például vonzatkereteiket vagy gyakorisági viszonyaikat.

Az ISZGYSZ-ben a lexémák valójában az egyes igei szerkezetek, a szótár mikrostrukturája nemcsak, hogy tartalmazza a többszavas kifejezéseket (frazeológiát), hanem kifejezetten frazeológia-központú, tekintve, hogy az alapelemek frázisok. A megszokotthoz közeli prezentáció érdekében azonban egy második lépésben az igei kifejezéseket az igék köré rendezzük, és így végül alapige-központú (*vesz, ért* stb.) hagyományos szócikkeket kapunk.

2.3. Definíció nélküli szótár korpuszpéldákkal

Említettük, hogy módszerünk a szótári anyaggyűjtés feladatát automatizálja. A definícióírás mai eszközeinkkel nem automatizálható, és egyik legidőigényesebb része a lexikográfiai munkának. Az ISZGYSZ nem tartalmaz definíciókat, *definíció nélküli* szótárnak (meaningless dictionary) nevezhető. Bár a definíció, a jelentés megadása a szótárak egyik legfontosabb jellemzője, van haszna az effajta szótáraknak is.

A legtöbb felhasználó csak alapvető információkat keres a szótárakban, mint például, hogy létezik-e egy adott szó vagy kifejezés, vagy hogy hogyan kell helyesen írni. Ilyen célokra a definíció nélküli szótárak jóval hatékonyabbak és könnyebb őket előállítani. (Janssen, 2008: 412 ; a szerzők fordítása)

Látni fogjuk, szótárunk ezeken túlmutató célokra is alkalmasnak tűnik, ugyanakkor a jelentés megjelenítéséről sem mondtunk le teljesen: az igei szerkezetek jelentését alkalmasan választott korpuszpélda világítja meg.

Az ISZGYSZ-ben nincs definíció, de jelentéses, sőt lehetőleg egyjelentésű elemeket szándékozik felsorolni. Szemben az általában többjelentésű szavakkal, „a kollokációk több mint 90%-a pontosan egyjelentésű” (Yarowsky, 1993). Az igei szerkezetek, azon belül főként a komplex igék, az esetek nagy részében egyjelentésűek, a benne szereplő elemek egy kollokáció tagjaiként meghatározzák, leszűkítik az egyes elemek jelentését. Azzal, hogy a kollokációt tesszük meg a szótár alapegységének, a poliszémia jelentős részétől automatikusan megszabadulunk. Valójában az igei szerkezetek nagy része valódi konstrukció, „forma és jelentés pár” (Goldberg, 2006), jelentésük a teljes formához rendelődik, nem lehet őket kisebb elemekre bontani, ha meg akarjuk tartani az együttes jelentést. Az igei szerkezetek lehetséges használati mintázatokat jelenítenek meg, és általában hozzárendelhetők az (egyszerű vagy komplex) alapige egyik jelentéséhez. Az ISZGYSZ koncepciója az, hogy nem érdemes az alapigékhez (*vesz, ért* stb.) tucatnyi jelentést absztrahálni, célravezetőbb, ha egyszerűen megjelenítjük az alapigéhez tartozó igei szerkezeteket, amelyek jó eséllyel egy- vagy legalábbis kevesebb jelentésűek (Kilgariff, 1997).

3. A szövegtől a szótárig

A teljes szótárkészítési folyamat az 1. ábrán tekinthető át. A nyers szövegtől (fent) a kész szótárig (lent) haladunk. Az első („automatikus”) szakaszban tisztán nyelvtechnológiai eszközök (ld. *tevékenység* oszlop) használatával állítjuk elő a nyers szótárat emberi beavatkozás nélkül. Az ábra jobb oldalán példával illusztráljuk, hogy hogyan képzelhetjük el az adott lépésben a nyelvi-szótári anyag kinézetét, állapotát. A morfológiai elemzés eredményeként ismertté válnak az egyes szavakhoz tartozó szótövek (pl. *vet*) és elemzések (pl. *V . Pe2*, azaz ige, felszólító mód, egyes szám második személy). A tagmondatra bontást követő szintaktikai elemzés azonosítja a tagmondat igéjét, és a különféle névszói csoportok esetét/névutóját és fejét. A jellegzetes igei szerkezeteket gyűjtő algoritmus lényegi tulajdonsága, hogy „kitalálja”, hogy melyik lexikálisan kötött fej releváns az adott igei szerkezet esetében: az ábrán látható *pillantást vet vmire* szerkezetben például a tárgy lexikálisan kötött, a *-rA* ragos bővítmény lexikálisan szabad. Az algoritmus az egyes szerkezetekhez gyakorisági mérőszámot is rendel a korpusz alapján. A szerkezetek rendszerezését követi a második szakasz manuális lexikográfiai munkája. Ennek során az automatikus szakasz hibáit javítjuk, az esetleges hibás igei szerkezeteket elhagyjuk, alkalmas példamondatokat választunk az egyes szerkezetekhez, illetve megjelöljük az idiomatikus kifejezéseket, így készül el a végleges szótár. Az alábbiakban ismertetjük a felhasznált nyelvtechnológiai eszközöket, a manuális lexikográfiai munkára a 4. részben térünk vissza.

3.1. Morfológiai elemzés és egyértelműsítés

A szótár alapjául szolgáló korpusz a Magyar Nemzeti Szövegtár (<http://mnsz.nytud.hu>, Váradi, 2002). Az MNSZ az ezredforduló magyar írott köznyelvének általános célú reprezentatív korpusza. 187,6 millió szónyi magyar szöveget tartalmaz öt különböző stílusrétegből és öt különböző határontúli regionális nyelvváltozatból.

Az automatikus morfológiai elemzés arra szolgál, hogy megállapítsuk az egyes szavak összes elvben lehetséges szótövét, szófaját és morfológiai elemzését; az ezt követő egyértelműsítési lépés pedig, hogy kiválasszuk ezek közül a legvalószínűbbet. Utóbbi a szó környezetében lévő jegyek alapján egymást kiegészítve statisztikai és szabályalapú módon történik. Például az „Idén nem terem sok alma.” mondatban a *terem* szónak a szótöve *terem* (és nem *tér*!), a szófaja ige (és nem főnév), az elemzése pedig *V . e3* (azaz ige, egyes szám, harmadik személy). A rendszer pontossága 97,5%-os, azaz az összes szóalak 97,5%-a van helyesen elemezve (Oravecz és Dienes, 2002). Ennél jobb eredményt csak a kézi elemzés biztosíthatna, ami ekkora méretű anyag esetén megvalósíthatatlan. Az automatikus morfológiai elemzés és egyértelműsítés eredményeképpen tehát

az MNSZ-ben minden egyes szó mellett fel van tüntetve a szótő, a szófaj és a szó morfológiai elemzése.

3.2. Tagmondatra bontás

Az MNSZ-re épülő első feldolgozó lépés a tagmondatra bontás. Ennek célja, hogy olyan egységeket kapjunk, melyek egy ige és annak névszói csoport bővítményeit tartalmazzák. A morfológiailag elemzett szöveget szabályalapú megközelítéssel bontjuk tagmondatokra. A szabályok a szövegszavak és írásjelek sorozata fölött megfogalmazott reguláris kifejezések, azon alapulnak, hogy milyen a szövegben a központosítás és a kötőszavak elhelyezkedése. Az egyik szabály például tagmondathatárt helyez el vessző után, amennyiben a vesszőt (esetleges kötőszó vagy határozószó közbeszúrásával) vonatkozó névmás követi. A szabályok néhány heurisztikával egészülnek ki: két finit ige közötti egyetlen írásjel/kötőszó mindenképpen tagmondathatár lesz, két finit ige közötti több írásjel/kötőszó közül pedig a leginkább jobbra esőt választjuk, csökkentve az esélyét annak, hogy hibásan, felsorolás közepére helyezzünk el tagmondathatárt. A tagmondatra bontó modul pontossága 83,6%, lefedése pedig 86,5%, azaz a bejelölt tagmondathatárok nagyjából 83,6%-a pontos, és az elvben helyes tagmondathatárok 86,5%-át találja meg a program (Sass, 2006). Ez a teljesítmény a további feldolgozáshoz elegendő, sok esetben csak olyan hibáról van szó, melyek a bővítmények meghatározására nincsen kihatással.

3.3. Szintaktikai elemzés

A részleges szintaktikai elemzés során nem törekszünk a tagmondatok teljes szintaktikai fájának felépítésére, a cél csupán az ige és a névszói csoportok azonosítása. A tagmondatra bontáshoz hasonlóan itt is szabályalapú megközelítéssel dolgozunk. A szabályok szintén a szövegszavak és írásjelek sorozata fölött megfogalmazott reguláris kifejezések, de ezek a szabályok többszintű reguláris nyelvtant alkotnak: egymásra épülnek, azaz a felismert csoportokból további szabályokkal, rekurzívan újabb, nagyobb kiterjedésű csoportok képezhetők (Sass, 2005).

Az ige(tő) azonosítása során az igitőhöz kapcsoljuk az esetleges elváló ige-kötőt, elhagyjuk a *-hAt* képzőt, mert az nem befolyásolja az ige vonzatkeretét. Ha a tagmondában főnévi igenet találunk, akkor a főnévi igenév tövét tekintjük főigének. Persze sok esetben nem igaz, hogy a tagmondat főnévi igenévéhez tartozik a tagmondában lévő összes bővítmény. Az ilyen hibák javítására számos szabály tesztelése után egy megbízhatóan működő szabályt tartottunk meg: ragos főnévi igenév esetén, ha nincs a tagmondában alanyesetű névszói csoport, akkor a *-nAk*-ragos névszói csoportot tekintjük alanynak. Ez alapján a „Péternek meg kellett csinálnia a feladatot.” mondat elemzése után *megcsinál* lesz az ige, *Péter* lesz az alany és a *feladat* a tárgy.

A névszói csoportok két számunkra legfontosabb tulajdonsága az esetrag és a fej pozícióban megjelenő konkrét szó. A névutókat az esetragokkal azonos módon kezeljük, a bővítmények tehát esetragos vagy névutós névszói csoportok. (A továbbiakban, ha az esetragokról esik szó, a névutókat is beleértjük.) Alapesetben a csoportok a bennük szereplő utolsó szó tulajdonságait öröklik, ennek köszönhető, hogy a névszó esetragja a névszói csoport eset jegyébe kerül. A névutók (főként a személyragos névutók) természetesen ettől eltérő speciális kezelést igényelnek. Ha egy tagmondatban több azonos esetragú csoport szerepel, akkor egyszerűsítésként közülük csak az utolsót vesszük tekintetbe.

A fenti eljárással előállított szintaktikai elemzés részleges függőségi elemzésnek tekinthető, ami alapján nyilvánvalóan előállítható a tagmondatok olyan reprezentációja, ahol a tagmondat igéből és névszói csoport bővítményekből áll, a bővítmények reprezentációja pedig az esetrag, illetve a fej pozícióban megjelenő konkrét szó. „A szaxofonos vállat vont.” mondatnak (1. táblázat, (3) példa) reprezentációja tehát a következő (az alanyt -0 jelöli):

ige=von -0=szaxofonos -t=váll

3.4. Jellegzetes igei szerkezetek gyűjtése

Az automatikus feldolgozás legfontosabb lépése az az eljárás, amely a szintaktikai elemzés eredményeként előálló korpuszreprezentáció alapján összegyűjti a jellegzetes igei szerkezeteket. A kifejlesztett algoritmus lényege, hogy automatikusan felismeri, hogy egyrészt mely bővítmények tartoznak szorosan az igei szerkezethez; másrészt hogy mikor lényegi elem a konkrét fej, és mikor csak az eset. Azaz például a *húz haszon-t-ból* esetében felfedezi, hogy az ige mellett egy lexikálisan kötött tárgy és egy szabad *-ból* esetragos bővítmény alkotja a szerkezetet. A gyakoriságra épülő algoritmus összesíti az adott igét tartalmazó mondatokat, és meghatározza az ígéhez tartozó igei szerkezeteket. Alapötlete a következő: induljunk ki a teljes korpuszreprezentációból, és hagyjuk el azokat a bővítményeket, aelyek nem részei a szerkezetnek, illetve (az esetet megtartva) azokat a fejeket, aelyek szintén nem részei a szerkezetnek. Az algoritmus a következő lépésekből áll:

1. Vesszük a korpuszból az összes tagmondat-reprezentációt. Váltakozva töröljük belőlük a fejeket, így az 3.3. rész végén látható példából az alábbi három további szerkezet keletkezik:

ige=von -0 -t

ige=von -0=szaxofonos -t

ige=von -0 -t=váll

Erre az átalakításra van szükség ahhoz, hogy a végső listában LSzB-t tartalmazó szerkezetek is megjelenhessenek, mivel a korpuszból vett eredeti tagmondatokban természetesen minden bővítményi pozíción szerepel valamilyen konkrét szó.

2. Hossz szerint csökkenő sorba rendezzük az igei szerkezetek 1. lépés

- szerint kiegészített teljes listáját. Egy szerkezet hosszát a benne található esetek és fejek összesített száma adja.
3. A leghosszabbtól kezdve elhagyjuk azokat, melyeknek a gyakorisága 5-nél kisebb. Az elhagyott szerkezetek gyakoriságát olyan eggyel (ha nincs ilyen, akkor kettővel, ha ilyen sincs, akkor hárommal stb.) rövidebb kerethez *adjuk hozzá*, mely illeszkedik az eredeti keretre. A rövidebb keret akkor illeszkedik, ha bővítményi pozícióinak halmaza az eredeti keretének részhalmaza, és ahol az eredeti keret LKB-t tartalmaz, ott a rövidebb keretben nincs eltérő konkrét szó. Az 'ige=von -0 -t=váll' 3 hosszúságú keret például illeszkedik az 'ige=von -0=szaxofonos -t=váll' 4 hosszúságú keretre.
 4. Végül a megmaradó szerkezeteknek a (3. lépésben leírt módon számított) kumulatív gyakoriság szerint rendezett listája adja az összegyűjtött igei szerkezeteket.

A fenti példából a kívánt szerkezet (az 'ige=von -0 -t=váll' azaz a *vállat von*) fog nagy gyakorisági értékkel, elől szerepelni a végső listában, a következők miatt. Gyakori, hogy a *von* mellett a tárgyi fej a *váll* szó, az alanyi fejek viszont sokkal variábilisabbak az ilyen mondatokban. Azaz a 'ige=von -0 -t=váll' szerkezet sokféle ritka alannyal szereplő mondatra illeszkedik, azok gyakoriságát összegzi; a 'ige=von -0=szaxofonos -t' jellegű szerkezetek viszont ritkák maradnak. Az 'ige=von -0 -t' pedig azért nem „nyelheti el” az összes ilyen mondatot, mert *két* egységgel rövidebb az „A szaxofonos vállat vont.” típusú mondatoknál, így azoktól közvetlenül nem tud gyakoriságot örökölni. Az algoritmus pontossága megfelelő, a lexikálisan kötött bővítményt is tartalmazó szerkezetek esetében 80% fölötti arányban eredményez idiomatikus értelmű igei szerkezeteket (Sass, 2009a). Eredményként előállnak az egyes igei szerkezetek a gyakorisági mérőszámukkal együtt. A *vet* ígéhez tartozók a 2. ábrán láthatók.

vet -nAk **vég**-t [1463]
vet **szem**-A-rA -t [805]
vet -rA **pillantás**-t [708]
vet -t [703]
vet -rA -t [380]
vet **papír**-rA -t [377]
vet **szám**-t -vAl [297]
vet -rA **fény**-t [267]
vet -bA -t [252]

2. ábra: A *vet* ígéhez tartozó szerkezetek. Az LSzB-ket a rag jeleníti meg, az LKB-kben a tartalmas szó félkövérrrel, a rag kötőjellel hozzákapcsolva jelenik meg, -A jel a birtokos személyragot jelenti. Szögletes zárójelben a szerkezethez tartozó gyakorisági mérőszám.

Fontos kiemelni, hogy a korábbi fejezetekben ismertetett klasszikus nyelvellemző modulokkal ellentétben az igei szerkezeteket gyűjtő algoritmus már egy valódi specifikus lexikográfusi részfeladatot – az anyaggyűjtést – vált ki, amit hagyományosan manuálisan, korpuszlekérdező eszközökkel, konkordanciák vizsgálatával végeznek. Az igei szerkezetek összegyűjtéséhez szükséges számos korpuszlekérdezés kézi lefuttatása, és az eredmények kézi rendszerezése meglehetősen időigényes lenne, hibalehetőségeket rejt magában, a szótárba bekerülő szerkezetek meghatározása pedig a lexikográfusi intuícóra lenne bízva. Az automatikus anyaggyűjtés kiküszöböli ezeket a problémákat: a lexikográfus keze alá dolgozva összegzi a korpuszban található információt.

3.5. A szerkezetek automatikus rendszerezése

A jellegzetes igei szerkezetek között számos olyan van, amely egy másik szerkezet specializációjának tekinthető. Az *arat* igének jellegzetes szerkezete az *arat -t* és – ennek specializációja – az *arat győzelem-t* is; hasonlóan a *vesz rész-t -bAn* specializációja az egyszerű *vesz -t* szerkezetnek. Úgy érezhetjük, hogy a specifikusabb keret az általánosabb „alá” tartozik. Ez az elv azonban sokszor nem ad egyértelmű útmutatást, mert formai alapon a *-t -nAk* keret a *-t* és a *-nAk* alá is tartozhat. A kérdés az, hogy hogyan jelenítsük meg a szótárban a bonyolult specializációs viszonyokat, miközben az eredeti gyakorisági szempontunkra is tekintettel vagyunk. Nem lenne szerencsés, ha a *vesz rész-t -bAn* szerkezetet a *vesz -t -bAn* szerkezet alá rendelnénk, mert az előbbi nagyon gyakori önálló komplex ige, az utóbbi szerkezet pedig lényegében önmagában nem is létezik.

Az általunk követett és javasolt megoldás szerint az azonos ígéhez tartozó szerkezeteket egyszerűen csökkenő gyakorisági sorrendbe tesszük, kiegészítve azzal, hogy bizonyos feltételek teljesülése esetén egyes szerkezeteket mások alá rendelünk. A feltétel a következő: a specializált („alárendelendő”) szerkezetben *pontosan egy* olyan bővítményi pozíció van lekötve, amely az általánosabb szerkezetben lexikálisan szabad (LSzB), és a specializált szerkezet gyakorisági mérőszáma kisebb. A cél az, hogy azok a kifejezések, ahol csak az adott szerkezetben használt gyakori szavak jelennek meg, az általános keretük alá tartozzanak, a komplex ígék viszont önálló, felső szintű szerkezetként szerepeljenek. Abban bízunk, hogy az előbbieket ritkábbak az általános keretüknél, az utóbbiak viszont gyakoribbak az általános keretüknél, amint, ezt fent a *vesz rész-t -bAn* kapcsán említettük. Az esetek jelentős részében ez az összefüggés megállja a helyét, ilyenkor a kitűzött cél teljesül. Azonban ez nem mindig van így, ilyenkor a lexikográfus felülbíráhatja az automatikus rendszer döntését, mégpedig azáltal, hogy idiómának (önálló jelentéssel bíró új szerkezetnek) jelöl meg egy szerkezetet, és ezzel az alárendelt szerkezetet áthelyezi a felső szintre, a gyakoriság szerinti megfelelő helyére.

Az alárendelt (csak gyakori szót példázó) szerkezetek megjelenítésére két lehetőség van. Egyrészt megjeleníthetjük önálló egységként, valahogyan (pl. beljebb szedéssel) jelezve, hogy az általánosabb szerkezet alá tartozik:

alkalmaz -t [3209]

alkalmaz módszer-t [278]

A másik lehetőség, hogy csak felsoroljuk a jellemző szavakat az általánosabb szerkezetnél. Ez a megoldás talán jobban mutatja, hogy az alárendelt szerkezetek csupán gyakori, jellemző változatai az általánosabb szerkezetnek:

alkalmaz -t [3209] / *módszer*-t [278]

Mindkét esetben érvényes marad, hogy minden szerkezet a saját jogán rendelkezik gyakorisági mérőszámmal, azaz jelen esetben a 278 a 3209-en felül értendő.

3.6. Példagyűjtés

Az automatikus szakasz utolsó lépéseként példákat gyűjtünk az egyes szerkezetekhez. Minden szerkezethez olyan példamondatokat (valójában a reprezentációból következően példa-tagmondatok) rendelünk, amelyek illeszkednek a szerkezethez: az ige mellett megfelelő LSzB-k és LKB-k vannak jelen benne. Ilyen példákat nyilván egyszerűen találhatunk a korpuszunkban, amelyből maguk a szerkezetek is származnak, csak automatikusan illeszteni kell az adott szerkezetet a korpusz tagmondataira. Az a cél, hogy a lexikográfus alkalmas példamondatot választhasson, ezért a 20 leggyakoribb olyan példamondatot kínáljuk fel, amelyekben pontosan azok a bővítmények vannak, amelyek a szerkezetben; illetve pusztá igei szerkezet esetén a hosszabb példamondatok érdekében bővítményeket tartalmazó mondatokat is megengedünk. A példagyűjtés a következőkben bemutatandó korpuszlekérdező eszköz automatikus használatával valósul meg.

3.7. A korpuszlekérdező eszköz

A szintaktikailag elemzett korpuszhoz elkészült egy, a korpuszreprezentációnak megfelelő speciális korpuszlekérdező eszköz: a *Mazsola* (Sass, 2007). Regisztráció után szabadon hozzáférhető a <http://corpus.nytud.hu/mazsola> címen. Alapvető funkciója, hogy bemutassa a keresett ige leggyakoribb bővítményeit, bővítménykeretét, az ige mellett adott toldalékkal előforduló legjellegzetesebb kollokátumokat (3. ábra). A kollokátumokat – az ún. *salience* (Kilgariff & Tugwell, 2001) mértékkel mért – jellegzetességük szerint sorba rendezve prezentálja. Amellett tehát, hogy a *Mazsola* egy önálló nyelvészeti kutatóeszköz igeik és bővítmények, illetve igei szerkezetek korpuszvezérelt tanulmányozására,

jelen munkálat manuális szakaszában is nagy hasznát vettük. Segítségével bár-mikor ellenőrizhettük az igei szerkezeteket, a hozzájuk tartozó összes korpusz-példával együtt, illetve további példákat kereshettünk segítségével a korpuszban, mikor a rendszer által felkínált példamondatok közül egyik sem volt megfelelő. Az alábbiakban konkrét példán mutatjuk be az eszköz működését.

A 3. ábrán látható a Mazsola felülete. A képernyő bal felső mezőjében vá-laszthatjuk ki a lekérdezni kívánt korpuszt, ez alatt tüntethetjük fel a vizsgálni kívánt ígővet. Alatta, három sorban a kívánt bővítmény(ek)et specifikálhatjuk csak esetrag/névutó vagy esetrag/névutó és szótó megadásával. (A 'Nem' jelölő-négyzet megjelölésével a találati halmazból kizárni kívánt elemeket választha-tunk ki.) A legalul látható 'Szó' mezőben szabadszavas kereséssel szűkíthető a vizsgálat. Ha a 'Teljes mondatlefedés'-t jelöljük meg, csak azokat a tagmondato-kat kapjuk meg eredményül, amelyekben kizárólag a megadott bővítmények fordulnak elő. Ilyenkor a találati halmaz természetesen általában lényegesen ki-sebb, esetenként üres is lehet. A képernyő jobboldalán az 'Eloszlás' gomb segít-ségével azt állíthatjuk be, hogy melyik bővítményi pozícióban megjelenő jelleg-zetes szótövek listáját kérjük. A lekérdezőfelület alatt látjuk az eredményt: a kérdezett bővítményként megjelenő tipikus szavakat jellegzetesség szerint csök-kenő sorrendben. A szavakra kattintva a megfelelő konkrét korpuszbeli példa-mondatokhoz jutunk.

A program eredményeinek elemzésével megvizsgálhatjuk az igék legjellem-zőbb bővítményeit. Példánkban a *köt vmit vmihez* szerkezet jellegzetes tárgyra-gos (3. ábra) és jellegzetes *-hOz* ragos (4. ábra) névszóit látjuk. A kapcsolódó korpuszpéldák halmaza a két esetben természetesen azonos. Mindkét lekérde-zésből látszik, hogy a *köt vmit vmihez* szerkezet nagyon jellegzetes megjelenése a *köti az ebet a karóhoz* szólás. Ez – valamint a hasonló módon vizsgálható számtalan egyéb szerkezet (pl. *megköszörüli a torkát, mosolyt fakaszt, a gyanú árnyéka sem vetődik rá, üsse kő, hoz a konyhára* stb.) – is alátámasztja a kor-puszvezérelt lexikográfiának azon a fontos megfigyeléseit, miszerint egyrészt a többelemű lexikai egységek a nyelvnek kiemelten fontos építőelemei, másrészt az ún. metaforikus, vagy átvitt jelentést sokszor gyakrabban használjuk, mint a konkrét, történetileg korábról adatolható jelentést. Erről a kérdésről részlete-sbben lásd Hanks (2005).

Az idiómák és szólások azonosítása után megvizsgálva az eredményeket, és az egyes bővítményi helyeken megjelenő szavakból szemantikai csoportokat képezve feltérképezhetjük a különféle igei szerkezeteket, illetve a szerkezetek jelentéselemeit. A *köt vmit vmihez* szerkezet esetében a szó szerinti jelentés (*ku-tyát fához*) gyakoriságát jóval meghaladja azaz a metaforikus jelentés, mikor valamilyen „jutalmat” (*támogatás, folyósítás, felvétel, engedélyezés*) valamilyen „feltételhez” (*feltétel, határidő, megfizetés, teljesítés, vizsga*) kötünk. További jellemző szerkezet a *szerződést/megállapodást köt* (itt a *-hOz* ragos bővítmény célhatározói szerepű), valamint a *vmilyen árfolyamot egy másik árfolyamhoz köt*

szerkezet, amiben szintén megjelenik a szó szerinti és a metaforikus jelentésben is meglévő „kénytelen együtt maradni” jelentéskomponens.

3.8. Megbízhatóság

Amint láttuk, az automatikus feldolgozó lépések egyike sem tökéletes, a nyelvtechnológiában 100%-os pontosságot elérni lényegében lehetetlen. Bár emiatt az egyes mondatról sok esetben hibás specifikus megállapítást tesz a rendszer, ettől még igaz az, hogy a bővítmények lényegességéről és az egyes igei szerkezetek jellegzetességéről szóló általános állítások megfogalmazásához biztos alapot ad. A statisztikai alapú általános állítások igazságára az alkalmazott eljárásban előforduló ritka hibák nincsenek számottevő hatással (Teubert, 2005; Kilgariff, *et al.*, 2004).

4. A manuális lexikográfiai munka

A ma szokásos szótáríró rendszerekben a korpuszkezelés és szócikkek szerkesztése két elkülönülő alrendszert alkot, a szótáríró „viszi át” a manuálisan kiválasztott nyelvi adatokat a korpuszlekérdezőből a szerkesztőprogramba. A mi módszerünk egy ennél fejlettebb megközelítést képvisel: fontos kiemelni, hogy az automatikus szakasz végén (ld. az 1. ábra felső részét) maguk a nyers szócikkek (igék köré rendezett igei szerkezetek) állnak elő. Ezek minden adatot tartalmaznak, ami a szerkesztéshez szükséges, a lexikográfusnak nem kell a korpusz adatait elemeznie és rendszereznie, és megszűnik az adatok átmásolásából adódó hibalehetőség is. A nyers szócikkek alkalmas XML formátumban állnak elő, a lexikográfus tetszőleges XML szerkesztővel (pl. az XMetaL-lal) végezheti a manuális lexikográfiai munkát.² A „manuális” itt azt jelenti, hogy „nem automatikus”, azaz hogy a lexikográfusnak kell szellemi munkával egyedi döntéseket meghoznia a szócikkek szerkesztése során. A szerkesztési lépések technikailag a lehető legegyszerűbbek, általában csak XML attribútumok értékét kell beírni vagy megváltoztatni, az XML fájl részleteit nem kell áthelyezni, a szótár végső formáját automatikusan generáljuk az XML attribútumokba írt utasítások (pl.: „Törlendő”) alapján.

Láttuk, hogy a jellegzetes igei szerkezeteket gyűjtő algoritmus (3.4. rész) az egyes igei szerkezetekhez kumulatív gyakorisági mérőszámot is rendel. A szótár készítése során alapvető a korpuszvezérelt gyakorisági szempont, csak azok a szerkezetek kerülnek be, melyek a korpuszban kellő gyakorisággal előfordulnak. A cél az volt, hogy hozzávetőlegesen 2000 ige szerepeljen a szótárban, ennek érdekében az egységes gyakorisági küszöböt 250-nek választottuk: azaz pontosan azokat a szerkezeteket vettük be, melyek a korpuszban legalább 250-szer megtalálhatók. Így 2347 ige 6854 szerkezete alkotja a nyers szótárat az automatikus szakasz végén. Ezek típus szerinti megoszlása a 2. táblázatban látható.

2. táblázat: A nyers szótár igei szerkezeteinek megoszlása.

típus	példa	db	%
1 LSzB	<i>foglalkozik -vAl</i>	2808	41%
2 LSzB	<i>ad -t -nAk</i>	1166	17%
1 LKB	<i>von váll-t</i>	1138	17%
1 LKB + 1 LSzB	<i>húz haszon-t -bÓl</i>	923	13%
puszta ige	<i>történik</i>	631	9%
egyéb	<i>hajt malom-A-rA víz-t</i>	188	3%
		6854	100%

A lexikográfus feladata, hogy eldöntse, hogy az adott szerkezet valóban létezik-e, vagy csak valamilyen automatikus lépés hibás működése folytán jelenik meg; hogy alkalmas példamondatot válasszon; valamint hogy eldöntse a szerkezetekről, hogy önálló jelentéssel bíró, idiomatikus szerkezetek-e. Ezekről a feladatokról lesz szó az alábbiakban. A lexikográfiai munkát Pajzs Júlia és Kiss Margit végezte.

4.1. Létezik-e a szerkezet?

A szigorúan korpuszvezérelt megközelítés nem engedi meg, hogy a lexikográfus saját nyelvi intuíciója alapján hozzáadjon vagy töröljön hiányzónak vagy fölöslegesnek vélt szerkezeteket. Azonban mivel az automatikus eszközök nem tökéletesek, előfordul, hogy hibás, nem létező igei szerkezetek jelennek meg, ezeket természetesen szükséges törölni. Fontos, érdemi munka annak eldöntése, hogy a program által felkínált szerkezetek valóban léteznek-e.

Gyakori hibaforrás a morfológiai elemzést követő egyértelműsítés (ld. 3.1. rész) pontatlan volta: mivel sok esetben (például az izes igék egyes szám első személyében) a határozott és határozatlan tárgyas ragozás egybeesik, a szintaktikai elemzés pedig nem csupán az explicit tárggyal rendelkezőket tekinti tárggyal rendelkező igének, hanem azokat is, amelynek igeragja határozott tárgyas alakú, gyakori hiba, hogy tárgyatlan igéknél is tárgyas szerkezetet feltételez a program.

Sokszor nehezen dönthető el, létezőnek tekintsük-e a program által felkínált szerkezetet. Az egyik legtöbb fejtörést okozó a puszta igs szerkezet (pl. *bejön vmi*): elvben ilyenkor az igrén kívül csak alanyt tartalmaz a mondat. Ilyenkor, ha számos példamondat alapos áttanulmányozását követően meggyőződünk róla, hogy az állítmánynak mindig van valamilyen határozói bővítménye (mód, idő, hely stb.), csak formailag ezek nem annyira egységesek, hogy a határozókon megjelenő toldalék (-n, -kor, -bAn) kellő gyakoriságban külön szerkezetbe so-

rolja őket, külön megjelöltük a szerkezetet. Ezeket nem számítottuk az elfogadott, helyes szerkezetek közé, de valószínűleg helyet fognak kapni a végső szótarban.

Az, hogy a lexikográfusok az igei szerkezetek mekkora hányadát találják elfogadhatónak, a teljes automatikus szakasz minőségéről ad fontos információt. A munkálat kiértékelésekor a következő eredményt kaptuk: a lexikográfusok a 6854 igei szerkezet közül 6243-at fogadtak el jónak, 369 igei szerkezetet hibásnak ítélték, illetve 121 esetben egy igehez tartozó valamennyi szerkezetet (összesen 242-t) hibásnak ítélték. Utóbbi esetben általában az igeőazonosítás volt rossz. Az automatikus szakasz pontossága tehát $6243 / 6854 = 91,1\%$. Elmondhatjuk tehát, hogy az automatikusan előállított nyers szócikkek jó minőségűek, a lexikográfusok viszonylag ritkán találkoznak hibás szerkezettel.

4.2. Példaválasztás

A nyers szócikkek megfelelő számú, formailag illeszkedő példamondatot (példa-tagmondatot) tartalmaznak (ld. 3.6. rész). A lexikográfus feladata, hogy ezek közül a legjobbnak tűnőt kiválassza. Amennyiben egyik felkínált példamondat sem tűnik igazán alkalmasnak, lehetőség van arra, hogy a Mazsola korpuszlekérdező (3.7. rész) manuális használatával jobbat keressen, és azt illessze be a példák közé.

Az alkalmas példamondatok kiválasztásához (Kilgarrieff, *et al.*, 2008) nyomán az alábbi szempontrendszer alakítottuk ki³:

- az ige ne igenévi vagy továbbképzett (pl. *-hat* képzős) formában szerepeljen a példamondatban;
- ha tárgyas szerkezetet szemléltetünk, lehetőleg valóban legyen explicit tárgy is a mondatban, ne csupán az igei személyrag fejezze ki, hogy van tárgya az igenek;
- lehetőleg explicit alanya is legyen az igenek;
- az ige az adott mondatban/tagmondattal lehetőleg ne legyen más bővítménye, mint az a szerkezet, amelynek illusztrálására kiválasztottuk;
- az illusztrálandó toldalékok lehetőleg tartalmas szavakon szerepeljenek, ne pusztán névmásokon;
- az LKB-t tartalmazó szerkezetekben kiemelten szereplő kollokátum lehetőleg ne szerepeljen a kollokátumot nem tartalmazó szerkezet-variáns példamondatában;
- lehetőleg válasszunk olyan példamondatot is, amelyben a szó eredeti, konkrét jelentésében szerepel (*vetem a magot; a tó vizébe vetette magát*);
- a kiválasztott példamondatokban lehetőleg kerüljük az aktuális politikára utaló közismert tulajdonneveket (pártok, ismert politikusok nevei) és általában igyekezzünk elkerülni az olyan példamondatok kiválasztását, amely a társadalom valamelyik csoportja/rétege számára sértőként is értelmezhető;

- bár a használt korpusz jelentős része a sajtónyelvből származik, törekszünk arra, hogy minél változatosabb nyelvhasználatot illusztráljunk.

Ezek a szempontok a szócikkek készítése és kölcsönös ellenőrzése közben folyamatosan alakultak ki. Azt tartottuk szem előtt, hogy az általunk feltételezett felhasználók: szótárírók, nyelvészek, nyelvtanárok, nyelvtanulók jó eséllyel találhassanak olyan példamondatokat szótárunkban, amelyeket maguk is felhasználhatnak, illetve kedvet kapjanak a Mazsola korpuszlekérdező önálló használatához. A szempontok egy része alapján automatikusan is szűkíthető, pontosítható lenne a felkínált példamondatok halmaza: például *-hat* toldalékúak és főnévi igenévi alakok mellőzése a példamondatok közül, csak explicit tárggyal rendelkező példamondatok felkínálása stb. Érdemes lehet az atomatizálható szempontokat a későbbiekben beépíteni a példagyűjtő eljárásba (ld. 3.6. rész), és ezzel a manuális munka újabb részletét automatizálni.

4.3. Idiómák megjelölése

A 3.5. részben említettük, hogy a lexikográfus felülbírálhatja a szerkezetek automatikusan kialakított alárendeltségi viszonyait azáltal, hogy idiómának jelöl meg egy szerkezetet. A kritérium a következő: ha egy szerkezet egy LSzB-jének lekötésével önálló jelentéssel bíró új szerkezet jön létre, akkor a létrejött szerkezet idióma; ha az LSzB-ben csak egy ott tipikus, gyakori szó jelenik meg új jelentés nélkül, akkor az nem idióma. A *kijön* puszta igéhez képest a *kijön a lépés* idióma, a *vesz rész-t -n* szerkezethez képest a *vesz rész-t tárgyalás-n* viszont nem. Az idiómák tehát mindig komplex igék. A munkálatok végén azt találtuk, hogy a szerkezetek 15%-a (923 darab) volt idióma. A szótárban az idiómák valószínűleg a legfelső szinten fognak megjelenni, és feltüntetjük mellettük azt az információt, hogy idiómák.

4.4. Költségigény

Megközelítésünk lényegi pontja, hogy az automatikus szakaszban (1. ábra) alkalmazott nyelvtechnológiai eszközök jelentős mennyiségű manuális munkát váltanak ki, így a szükséges lexikográfiai munka volumene nem túl nagy. Jelen szótár esetében, mely nagyjából 2200 ige 6200 igei szerkezetét tartalmazza a szótári munkálatok hozzávetőleges munkaigénye – a Magyar Nemzeti Szövegtárat adottnak véve – a következőképpen alakult:

nyelvtechnológiai eszközök megvalósítása, fejlesztése	1 emberév
lexikográfiai munka	1 emberév

Az automatikus és a manuális szakaszra fordított idő nagyjából megegyezik, a lexikográfiai munkán belül nagyjából fele-fele idő szükséges az első változat elkészítéséhez, illetve az ellenőrzéshez. Valóban igaz tehát, hogy az ismertetett

módszerrel készülő szótár – illetve esetleg jövőben készülő hasonló szótárak – költségigénye alacsony. További előny, hogy a szótári munkálatok a bármikor folytathatók, a szótár kiegészíthető anélkül, hogy a már elvégzett munka kárba vessze. Egyszerűen csökkentjük a gyakorisági küszöböt, majd feldolgozzuk és beillesztjük az ezáltal bekerülő szerkezeteket.

5. A szótár végső formája

A kész szótár szócikkeinek szerkezetét a 5. ábrán látható példa mutatja be. A hagyományos szótári megjelenítéshez hasonlóan az igei szerkezeteket igék köré csoportosítva prezentáljuk.

vet [15728]
vet -nAk vég-t [ID] [1463] vessen véget az erőszaknak,
vet szem-A-ra -t [ID] [805] Hasonló diszkriminációkat vetnek
 az albán hatóságok szemére,
vet -ra pillantás-t [ID] [708] Vess egy pillantást a térképre.
vet -t [703] vetem a magot.
vet -ra -t [380] a humanista könyveket máglyára vetették.
vet papír-ra -t [ID] [377] vesse papírra az új problémákat.
vet szám-t -vAl [ID] [297] Vessünk számot eddigi politikánkkal,
vet -ra fény-t [ID] [267] ez rossz fényt vet az edzők nevelőmunkájára.
vet -ba -t [252] a tó vizébe vetette magát.

5. ábra: Példaszócikk a kész szótárból.

Az alapigét követi a Mazsola lekérdező által szolgáltatott előfordulási száma. Ezután a gyakoriság csökkenő sorrendjében tüntetjük fel a tipikus szerkezeteket, amelyben az alapige előfordult; az esetleges idióma [ID] megjelöléssel együtt. Szögletes zárójelben a szerkezet gyakorisági mérőszámát láthatjuk, majd a példamondat következik. Látjuk, hogy a szócikkbe csak az említett 250-es küszöbértéknél gyakoribb szerkezetek kerültek be. A példa jól illusztrálja, hogy a komplex igék milyen változatos formában jelennek meg.

Az új jelentést nem hordozó kollokátumokat tartalmazó szerkezeteket – ha gyakoriságuk az általánosabb szerkezetnél kisebb – az általánosabb szerkezet „alá” rendelve tüntetjük fel, a 3.5. rész végén leírt egyik módon. A példaszócikkben azonban ilyen nincs, mert bár a '*vet papír-ra -t* [377]' és a '*vet -ra fény-t* [267]' kisebb gyakoriságuk miatt a '*vet -ra -t* [380]' alá tartoznának, mégis a felső szintre kerülnek, mivel önálló jelentéssel bíró idiomatikus szerkezetek (ld. 4.3. rész). Az általános keretüknél gyakoribb szerkezeteket (pl. '*vet -ra pillantás-t* [708]') mindenképp kiemeljük, ezeknek gyakoriságuknál fogva tulajdonítunk az általános keretüknél nagyobb jelentőséget, még akkor is, ha esetleg nem idiomatikusak.

Az hagyományos módon, alapige szerint betűrendbe rendezett prezentáció mellett a szótár számos mutatót is tartalmaz, ezek az XML alakból emberi beavatkozás nélkül automatikusan generálhatók. A *gyakoriság szerinti mutató* szigorúan véve maga a tanulmány címében szereplő gyakorisági szótár. Igétől függetlenül egyetlen gyakorisági listába rendezve mutatja be a szerkezeteket. Az *általános bővítménykeretek szerinti mutató* az igék mellett megjelenő bővítményi kombinációkat (pl.: *-tÓl -ig* vagy *-t -vAl*) listázza, felsorolva a hozzájuk tartozó igéket. Segítségével, szándékunk szerint, izgalmas grammatikai és szemantikai elemzések készíthetők majd. Áttekinthetjük például, melyek azok az igék, amelyek egy vagy több általános bővítménykerettel gyakran fordulnak elő, csoportokat képezhetünk olyan igékből, amelyek több szerkezetben is jellemzően előfordulnak. A *kötött szavak szerinti mutató* azokat a névszói fejeket listázza, melyek igei szerkezetek lexikálisan kötött bővítményeiben előfordulnak. Ez a mutató a szótár „kifordításának” tekinthető, mivel az alapfunkcióval szemben – ti. hogy adott ige milyen névszókkal kollokál igei szerkezeteket alkotva –, itt arra kereshetjük a választ, hogy adott névszók milyen igékkel állnak szoros kapcsolatban. Segítségével vizsgálhatjuk a hasonló névszók mint bővítmények mellett előforduló igéket, így képet kaphatunk arról, mely igék tűnnek a gépi elemzés számára leghasonlóbbnak szintaktikai és/vagy szemantikai szempontból. A fentiek az igekötők automatikus különválasztása után kiegészíthetők az *igekötőmentes alapigék szerinti mutatóval* (itt a *szembeállít -t -vAl* szerkezet az *állít* igéhez kerülne), valamint az igekötővel kiegészített általános kereteket (pl.: *fel -rA*, *ki -bÓl*) tartalmazó *igekötős keretek szerinti mutatóval*.

6. Nyelvfüggetlenség

A szótár bemutatása után kitérőt teszünk, ebben a fejezetben az alkalmazott automatikus eszközök (ld. az 1. ábra felső részét) nyelvfüggetlenségét vizsgáljuk meg. Az automatikus eljárásoknak általában is külön jelentőséget ad, ha valamilyen mértékben nyelvfüggetlenek tudnak lenni. Ilyenkor kis munkabefektetéssel egyéb nyelvekre az eredetihez hasonló eredményeket lehet segítségükkel elérni.

Az alkalmazott automatikus eszközök két részre oszthatók. A klasszikus nyelvelemző eszközök – a morfológiai elemző és egyértelműsítő (3.1.), a tagmondatra bontó (3.2.), és a szintaktikai elemző (3.3.) – nyilvánvalóan nyelvfüggek. Ezek azonban sok nyelvre már elkészültek, illetve a szükséges minőségben nem túl jelentős ráfordítással létrehozhatók. Várható, hogy az alapvető nyelvtechnológiai eszközkészlet (Basic Language Resource Kit, <http://www.blark.org>) részeként néhány éven belül számos nyelvre rendelkezésre fogynak állni.

A szintaktikailag elemzett korpuszra épülő további automatikus eszközökről pedig – kiemelendő a jellegzetes igei szerkezeteket gyűjtő algoritmus (3.4.) és a példagyűjtésben is használt korpuszlekérdező eszköz (3.7.) – az alábbiakban

megmutatjuk, hogy minden bizonnyal nyelvfüggetlenek. A korpuszreprezentáció (ld. a 3.3. rész végét) lényegében mindössze annyit feltételez a kezelendő/feldolgozandó nyelvről, hogy van benne predikátum-argumentum struktúra; más szóval, hogy tagmondatai igék köré szerveződnek, és ezeknek az igéknek a dependensei bizonyos névszói csoportok, amiknek az igéhez való viszonyát valahogyan (magyarban pl. felszíni szinten az esetragokkal) meg lehet ragadni. A jellegzetes igei szerkezeteket gyűjtő algoritmus működésének egyetlen feltétele, hogy ilyen reprezentációjú bemenő korpuszt kapjon.

Teoretikus alapon tehát azt várjuk, hogy a módszer tetszőleges nyelvre működtethető. Ezt támasztják alá a dán nyelv tekintetében elvégzett alábbi vizsgálatok. A 300000 szavas dán függőségileg elemzett korpuszon (Trautner Kromann, 2003) megmutattuk, hogy reprezentációnk egyszerű szabályokkal létrehozható (Sass, 2009b). A szerkezeteket gyűjtő algoritmus lefuttatásakor a korpusz kis mérete miatt 5 helyett 2-es küszöböt alkalmaztunk (ld. 3.4. rész, 3. lépés). Az eredményben azt tapasztaljuk, hogy komplex igék (pl. *få lov til* 'engedélyt kap', *have brug for* 'szüksége van vmire') a kis korpuszméret miatt sajnos nem jönnek ki, de az eredmények biztatók, amint azt a 6. ábrán látható két nyers szócikk mutatja.

se
se [28] ~ néz
se på [9] ~ ránéz -rA

komme
komme [21] ~ jön
komme til [11] ~ jön -bA
komme i [11] ~ jön -bAn
komme på [9] ~ jön -rA
komme til at [8] ~ fog csinálni vmit

6. ábra: Két automatikusan előállított, dán nyelvű, nyers szócikk. A kis korpuszméret ellenére a legjellegzetesebb szerkezetek helyesen megjelennek.

Látható tehát, hogy az automatikus szakasz második felében található eljárások nyelvfüggetlenek. Úgy is fogalmazhatunk, hogy módszerünk alkalmazásának feltétele tagmondatokra bontott, szintaktikailag megfelelően elemzett korpusz, vagy az ennek előállításához szükséges morfológiai elemző, tagmondatra bontó és szintaktikai elemző modul megléte. Mivel utóbbiak sok nyelvre már most rendelkezésre állnak, úgy véljük, hogy a módszer sikerrel adaptálható más nyelvekre is.

7. Alkalmazások

A létrejövő „Igei szerkezetek gyakorisági szótára” az alapvető definíció nélküli szótári funkciókon (ld. 2.3. rész) kívül az alábbi célokra használható fel. Segédeszköz lehet más *lexikográfiai* munkák készítésekor, melyek a magyar nyelvvel (is) foglalkoznak. Korpuszból nyert adatokat foglal össze, manuálisan ellenőrizve és javítva, alkalmas korpuszpéldákkal; így kiegészítve a hozzá tartozó korpuszlekérdező eszközzel (3.7. rész) gazdag korpusznyelvészeti *kutató-eszköz*. Nyelvi adatokat felhasználó *kísérletekben* (például a pszicholingvisztikában) fontos szempont a gyakoriság, ehhez adatokat szolgáltat a szótár. Értékes lexikális erőforrás, amit a *nyelvtechnológia* számos területe hasznosíthat az információ visszakereséstől a gépi fordításig. Hasznos lehet olyan nyelvtanároknak, kutatóknak, akik nyelvtanítási célú *tananyagot* készítenek. Itt szintén nyilvánvalóan fontos szempont a gyakoriság, illetve a különféle igei szerkezetek.

A fentiekén túl az ISZGYSZ egyfajta haladó nyelvtanulóknak szóló *tanulói szótár* (learner's dictionary), mely lehetővé teszi, hogy a nyelvtanulók „idiomatikusan írassanak és beszélhessenek” (Hanks, 2008), azaz valóban úgy fogalmazzák meg a mondanivalójukat, ahogy azt egy magyar tenné. Könnyen meghatározhatjuk belőle azokat a névszókat, amelyek adott igével komplex igét vagy kollokációt alkotnak (pl. *állít -nAk emlék-t* vagy *állít bíróság-elé -t* stb.), de az 5. részben említett kötött szavak szerinti mutató segítségével a fordított irányú kollokációs kapcsolatokat is számba vehetjük, így kiderül, hogy a magyarban az adott névszó melyik igé(ke)t „szereti” és ezekkel az igékkel milyen kifejezéseket alkot, amint ez a 3. táblázatban látszik.

3. táblázat: Névszók igei kollokációi.

<i>követelmény</i>	→	megfelel követelmény-nAk
<i>ajándék</i>	→	kap ajándék-bA -t
<i>bizonyíték</i>	→	van bizonyíték -rA
<i>búcsú</i>	→	vesz búcsú-t -től

Annak a döntésünknek, hogy nem csak idiomatikus szerkezeteket, hanem kompozicionális kollokációkat is közlünk, nagy előnye, hogy képet kapunk a névszók kollokációs viselkedéséről is, azaz pl. hogy a *szerződéssel* „mit lehet tenni”, a *szerződés* minek a bővítménye szokott lenni. Itt jegyezzük meg, hogy bár a Mazsola program elsődlegesen az igék tipikus bővítményeinek vizsgálatára készült, kereshetjük vele adott névszókhoz mint bővítményekhez tartozó igéket is. Ha a felületen (ld. a 3. ábrát) szótóként a *szerződés* szót adjuk meg, és az 'Eloszlás' gombot az (üresen hagyott) igező mező mellé állítjuk, az eredmény-

ben legelől a *köt*, *megköt*, *aláír* igék szerepelnek, de mindjárt ezután következik a *felfelmond*, *felfelbont*, *felfeljár*, majd kicsit hátrébb a *bont* és a *felfelrúg* is.

8. Befejezés

Tanulmányunkban bemutattuk az általunk kifejlesztett korpuszvezérelt, félautomatikus szótárkészítési módszert, illetve az ezzel a módszerrel készülő új szótárakat. A különféle nyelvelemző, lexikai kinyerő és rendszerező programok használatával a lexikográfiai munkaigényt alacsonyán tudtuk tartani. Az automatikus eszközök konkrét lexikográfusi részfeladatokat is képesek voltak átvenni. A gyakori, jellemző igei szerkezetek teljes spektrumát lefedő „Igei szerkezetek gyakorisági szótára” több lexikográfiai újdonságot is tartalmaz: alapegységei nem szavak, hanem – igt és bővítményeit tartalmazó – szószerkezetek; az anyaggyűjtés automatikusan történik, a nyers szócikkek a lexikográfus nyelvi intuíciójától függetlenül automatikusan állnak elő; autentikus korpuszpéldák világítják meg a szerkezetek jelentését; valamint a Magyar Nemzeti Szövegtárból származó gyakorisági mérőszámokat is tartalmaz. Egyebek mellett fontos segédeszköz lehet a nyelvoktatásban: igt és névszók kollokációs viszonyainak ismerete elengedhetetlen a haladó nyelvtanuló számára, mivel ezek teszik a nyelvhasználatot folyékonyra és az anyanyelvi beszélőpartner számára is természetessé.

Az automatikus szintaktikai elemzés során a bővítményeket pusztán formai jegyek (ti. az esetragok) alapján kapcsoltuk az igt-ekhez, ez a felszíni jegyeken alapuló megközelítés természetesen kihatással van a szótárra is. Ezért van, hogy a *lakik VHOL* szerkezet helyett a (gyakoribb) *lakik -bAn* és a (sokkal ritkább) *lakik -n* jelenik meg, illetve a fordított eset, mikor egy esetrag szempontjából egységes bővítmény számos különböző jelentést fedhet le, pl. *nyer -vAl: pontozással, lelkesedéssel, kiscgazdákkal*; vagy *nyílik -rA: résnyire, körútra*. Az esetragok szemantikai kérdéseitől tehát eltekintettünk, illetve nem foglalkoztunk a bővítményként megjelenő szavak szemantikai osztályozásával sem. Jelentős előrelépést jelenthetne, ha a jövőben ugyanezt a módszert egy szemantikai annotációval ellátott korpuszon próbálhatnánk ki. Ide tartozna például a hely-, idő- és módhatározók automatikus felismerése, és bővítményi kategóriaként való kezelése, valamint a különböző szemantikai kategóriák, és ezáltal szemantikus alapú szerkezetek (pl. *vág ÉLŐ-hOz ÉLETTELEN-t*) azonosítása.

A tanulmány célja az volt, hogy megmutassuk, hogy módszerünk értékes szótár létrehozására alkalmas. Nyitva áll az út a további erre épülő fejlesztések előtt: a szemantikus annotációval bíró korpusz használata mellett, nyilván valamennyi automatikus eszköz teljesítményén lehet javítani (ld. például a morfológiai egyértelműsítés hibájából adódó problémát a 4.1. részben, vagy példaválasztás kiterjedtebb automatizálására vonatkozó javaslatokat a 4.2. részben), a legígéretesebb irány mégis a módszer más nyelvekre, esetleg szaknyelvekre való adaptálása lehet.

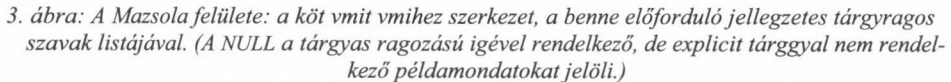
Jegyzetek

1. Megjegyzendő, hogy a modern kollokációs szótárak figyelmet fordítanak a vonzatok gondos feltüntetésére (Forgács, 2003; Bárdosi 2009).
2. Köszönet Mártonfi Attilának az XMetal használata során nyújtott segítségéért.
3. A szempontrendszer kidolgozása jelentős mértékben Kiss Margit érdeme.

Irodalom

- Bárdosi V.** (2003) *Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomkörü szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárdosi V.** (2009) *Magyar szólások, közmondások értelmező és fogalomkörü szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- COBUILD.** (1987) *Collins Cobuild English Language Dictionary*. London: Harper Collins Publishers.
- Forgács T.** (2003) *Magyar szólások és közmondások tára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Forgács T.** (2007) *Bevezetés a frazeológiába*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Goldberg, A. E.** (2006) *Constructions at Work*. Oxford: Oxford University Press.
- Grefenstette, G.** (1998) The future of linguistics and lexicographers: Will there be lexicographers in the year 3000? *Proceedings of EURALEX 1998*, Liège. pp. 25-41.
- Hanks, P.** (2001) The probable and the possible: Lexicography in the age of the internet. *Proceedings of AsiaLex 2001*, Seoul: Yonsei University. pp. 1-15.
- Hanks, P.** (2005) Metaphors and meanings: a lexicographical approach to corpus analysis. In: Kiefer, F., Kiss, G. & Pajzs, J. (eds.) *Papers in Computational Lexicography, COMPLEX 2005*. Budapest: Linguistics Institute HAS. 81-106.
- Hanks, P.** (2008) The lexicographical legacy of John Sinclair. *International Journal of Lexicography*, 21/3. pp. 219-229.
- Janssen, M.** (2008) Meaningless dictionaries. *Proceedings of the XIII EURALEX International Congress*, Barcelona: Institut Universitari de Lingüística Aplicada, Universitat Pompeu Fabra. pp. 409-420.
- Kilgarriff, A.** (1997) „I don't believe in word senses”. *Computers and the Humanities*, 31/2. pp. 91-113.
- Kilgarriff, A. & Tugwell, D.** (2001) Word Sketch: Extraction and display of significant collocations for lexicography. *Proceedings of the 39th Meeting of the Association for Computational Linguistics, workshop on COLLOCATION: Computational Extraction, Analysis and Exploitation*. Toulouse. pp. 32-38.
- Kilgarriff, A., Rychly, P., Smrz, P. & Tugwell, D.** (2004) The Sketch Engine. *Proceedings of EURALEX 2004*. Lorient. pp. 105-116.
- Kilgarriff, A., Husák, M., McAdam, K., Rundell, M. & Rychly, P.** (2008) GDEX: Automatically finding good dictionary examples. In: *Proceedings of the XIII EURALEX International Congress*. Barcelona: Institut Universitari de Lingüística Aplicada, Universitat Pompeu Fabra. pp. 425-432.
- O. Nagy G.** (1966) *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Oravecz, Cs. & Dienes, P.** (2002) Large scale morphosyntactic annotation of the Hungarian National Corpus. In: Hollósi, B. & Kiss-Gulyás, J. (eds.) *Studies in Linguistics, Volume VI*. Debrecen. 277-298.

- Pajzs J.** (2000) Frazeológiai egységek a nagyszótárban. In: Geccső Tamás (szerk.) *Lexikális jelentés, aktuális jelentés – Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához IV.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 217-226.
- Pajzs, J.** (2002) A corpus based investigation of collocations in Hungarian. *Proceedings of EURALEX 2002*. Copenhagen: University of Copenhagen. pp. 831-840.
- Rundell, M.** (1998) Recent trends in english pedagogical lexicography. *International Journal of Lexicography*, 11/4. pp. 315-342.
- Rundell, M.** (2009) The road to automated lexicography: First banish the drudgery... then the drudges? Meghívott előadás az „eLexicography in the 21st Century” konferencián, Louvain-la-Neuve.
- Sass B.** (2005) Vonzatkeretek a Magyar Nemzeti Szövegtárban. In: Alexin Z. és Csendes D. (szerk.) *III Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (MSZNY2005)*. Szeged. 257-264.
- Sass B.** (2006) Igei vonzatkeretek az MNSZ tagmondataiban. In: Alexin Z. és Csendes D. (szerk.) *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (MSZNY2006)*. Szeged. 15-21.
- Sass B.** (2007) „Mazsola” – eszköz a magyar igék bővítményszerkezetének vizsgálatára. *I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 137-149.
- Sass, B.** (2009a) A unified method for extracting simple and multiword verbs with valence information and application for Hungarian. *Proceedings of RANLP 2009*. pp. 399-403.
- Sass, B.** (2009b) Verb Argument Browser for Danish. In: Jokinen, K. & Bick, E. (eds.) *Proceedings of the 17th Nordic Conference of Computational Linguistics, NoDaLiDa 2009*, NEALT. 263-266.
- Sinclair, J. McH.** (1998) The lexical item. In: Edda Weigand (ed.) *Contrastive Lexical Semantics*, Amsterdam: John Benjamins. 1-24.
- T. Litovkina A.** (2005) *Magyar közmondástár. Közmondások értelmező szótára példákkal szemlélítve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Teubert, W.** (2005) My version of corpus linguistics. *International Journal of Corpus Linguistics*, 10/1. pp. 1-13.
- Tognini-Bonelli, E.** (2001) *Corpus Linguistics at Work*. Amsterdam: John Benjamins.
- Trautner Kromann, M.** (2003) The Danish Dependency Treebank and the DTAG treebank tool. *Proceedings of the 2nd Workshop on Treebanks and Linguistic Theories (TLT 2003)*.
- Váradi, T.** (2002) The Hungarian National Corpus. *Proceedings of the 3rd International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC2002)*. pp. 385-389.
- Yarowsky, D.** (1993) One sense per collocation. *Proceedings of the workshop on Human Language Technology*. pp. 266-271.

Ejl Szerkesztés Jézet Előzmények Könyvtelzők Eszközök Sűgő

http://camel/cg-bin/mazsola/mazsola_hun.pl

Google

Mazsola - a magyar igei bővítő

Korpusz: Magyar Nemzeti Szövegtár

Igető: kőt

Nem: ☐ Eset/névutó: t Nem: ☐ Vonzattó:

Nem: ☐ Eset/névutó: hez Nem: ☒ Vonzattó: engedély

Nem: ☐ Eset/névutó: Nem: ☐ Vonzattó:

Nem: ☐ Szó:

Teljes mondatlefedés: ☐

Mehet

Eloszlás:

4035 találát. feltétel [517] karó [114] határidő [58] maga [87] megfizetés [26] egymás [42] az [98] név [35] teljesítés [23] ez [58] klub [22] fa [22] vizsga [20] jóvedelemhatár [12] hely [28] időpont [20] meglét [14] tagság [16] hozzájárulás [16] biztosítékaadás [7] amely [26] idő [24] világ [19] többség [18] szabály [16] ágy [15] teljesítmény [14] dátum [12] állampolgárság [12] rög [9] személy [17] elfogadás [13] jóváhagyás [11] végzettség [10] teljesülés [9] nyugdíjminimum [8] terület [14] város [13] szerződés [13] sors [12] föld [12] dollár [12] részvétel [10] egyetértés [10] letétel [7] Magyarország [12] vizsgálat [11] megállapodás [11] szülő [9] gazdálvány [8] értékhár [7] előfeltétel [7] publikálás [6] me [14] am [13] ok [11] támogatás [10] eredmény [10] élet [10] mut [9] meték [9] lát [9] csapat [9] az [9] bejelentés [8] unó [7] tulajdonjog [7] márká [7] garancia [7] engedélyezés [7] éterés [7] beutartás [7] korhatár [6] ak [12] ember [10] helyzet [9] döntés [9] eljárás [8] valóság [7] telepítés [7] haza [7] hagyomány [7] kérés [7] együttes [7] népszavazás [6] megszerzés [6] igazolvány [6] átvétel [6] oktat [6] ez [10] mely [8] az [8] találkozás [7] szám [7] határ [7] rendeltetés [6] magyarán [6] kultúra [6] követelmény [6] elemzés [6] családok [6] alak [6] a [8] szerződés [6] azag [6] csatlak [6]

ábrázolásmód

is ilyen szétbonthatatlan egységgé ötvöződik " [28] Ez a tendencia az epikus szöveget szintén a líra ábrázolásmódjához köti.

acélgyártás

amikor a Dunaferri-csoport egyik tagja, a Dunaferri Acélművek Kft. az acélgyártáshoz szükséges dolomit szállítására kizárólagos szerződést k

adás

(2) Az igazolás kiadását a Szövetség vagyoni biztosíték adásához köti,

adat

hanem a népszámlálási adatokhoz akarja kötni.

adminisztráció

egyképpen másfél üveg kadarka elkészítését körülbelül hat mérlegképes könyvelő egész éves munkájának megfelelő adminisztrációhoz köti.

adó

De a tulaj csak kötötte az ebet az adóhoz:

hanem az igénybe vehető adóhoz köti.

Mivel azonban a ténylegesen beszédett iparüzési adóhoz nem lehet kötni a jövedelemkiegészítés mértékét,

adóbevétel

ahol az önbetartással alapuló adóbevételhez kötik a prémium kifizetését,

és a potenciálisan elérhető adóbevételhez kötnék a központi támogatás egy részét.

adófizetés

Kész

4. ábra: A Mazsola felülete: a köt vmit vmihez szerkezet, a benne előforduló jellegzetes -hOz ragos szavak listájával. (Az ábrán látható a 'Nem' jelölőnégyzet használata is: a -hOz ragos bővítmények közül a fenti módon zárhatjuk ki például az engedély szót.)

Meghívó

XIII. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem, Balatonalmádi

2011. május 21-26.

A XIII. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem új, központi témája az agykutatás és a nyelvészet összefonódási lehetőségeinek vizsgálata.

Ismeretes, hogy a különböző képalkotóeljárással készült kutatások nagyban segítenek rávilágítani az agyi aktivitásra, a beszéd és az agy összefüggéseire, a nyelvek tárolására. A nemzetközi szakirodalomban már szép számmal jelennek meg leírások az e módszerekkel vizsgált – elsősorban – indoeurópai nyelvek agyi reprezentációjáról. Nem történt még azonban ilyenfajta kutatás a magyar mint agglutináló, és az indoeurópai nyelvektől jelentősen eltérő nyelvről.

Egyedülálló lehetőséget látunk arra, hogy a pszicholingvisták és agykutatók a világ különböző tájairól és Magyarországról egy konferencia keretén belül összeüljenek, és kicseréljék szakmai tapasztalataikat. A Nyári Egyetemről azt várjuk, hogy a nyelvészek új metodikát, a képalkotó eljárásokat nap mint nap használók pedig új lehetséges kutatási területeket, kérdéseket ismerhessenek meg.

Tisztelettel meghívjuk, hogy vegyen részt a XIII. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem programjában, előadásával járuljon hozzá egy új kutatási kooperációhoz a nyelv és az agy kutatásában.

A konferencia részleteiről 2011 januárjában részletes körlevelet küldünk. Kérdéseit, részvételi szándékát addig a következő (email-) címeken jelezheti:

navju@yahoo.co.uk

vagy

sary@phys.szote.u-szeged.hu

Dr. Navracsics Judit PhD
tanszékvezető egyetemi docens
Pannon Egyetem
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Veszprém

Dr. Sárly Gyula PhD
egyetemi docens
SZTE
Élettani Intézet
Szeged

RÁCZ SZILÁRD

ELTE Eötvös József Collegium

racszi@gmail.com**A szájképek szerepe jelnyelvi kontaktusokban és változatokban**

The author discusses the role of mouthing in Hungarian Sign Language (HSL) use. After reviewing the bilingual situation in the Deaf community, language contact phenomena between signed and spoken languages and a model of signing varieties are presented. The paper reports the findings of a study that explores the influence of spoken Hungarian on HSL. Data were collected from three signing Deaf persons in order to analyze mouth features accompanying hand movements, with the aim to explain the extent to which oral elements could be seen as part of HSL, and to distinguish HSL from other varieties of signing. The results suggest the opposite of previous descriptions, namely that isolated mouth features underlying HSL grammar can be immanent parts of HSL serving lexical meaning in interaction with signs. Continuous mouthing, however, is rather a characteristic of a contact variety, which is commonly used in formal situations or in Hearing-Deaf interactions.

1. Bevezetés

A jelnyelvekkel kapcsolatos nyelvészeti kutatások rámutattak, hogy a jelnyelvek önálló nyelvi rendszerek, az emberi nyelv természetes megjelenési formái. A tudományos érvek szerepet játszottak a magyar jelnyelv önálló nyelvként való elismerésében is.

Azonban keveset tudunk még a magyar jelnyelvről, a szórend, a diskurzus, a nyelvi változatok kapcsán egyelőre inkább csak a hétköznapi tudásra támaszkodhatunk. Különösen tisztázatlan a magyar jelnyelvnek a magyarhoz való viszonya, főként a jelelés során rendszeresen megfigyelhető szájmozgás.

Halló tanulók számára az egyes jelek tanulását nagyban megkönnyíti a magyar szavak kísérő artikulálása, és elsőként a magyar szórend, szövegépítkezés alapján próbálják sorba rendezni a jeleket. Tolmácsokra is jellemző a magyar szavak megjelenítése, az egymást követő jelek náluk is sokszor követik a magyar szöveget. A siketek velük szemben és adott esetben egymással is így jelelnek. Továbbá a magyar szavak sajról leolvasható képe segíthet a megértésben, ha hibásan vagy nem kivehetően használnak egy adott jelet. A szájmozgás jellege jól mutatja a két nyelv közti szövevényes viszonyt. E példák arra is utalnak, hogy a jelelésnek különböző változatai vannak, melyeket feltehetően eltérő szájmozgási mintázat jellemez, attól függően, hogy mennyire aktív a jelelés folyamatában a hangzó nyelv.

Az alábbi tanulmány a magyar nyelvi szájmozgás jellemzőit és jeleléshez való viszonyát vizsgálja siketek jelnyelvi nyelvhasználatában. Kiinduló kérdéseim: (1) a jelnyelvi rendszer részeként tekinthető-e a magyar szavakat megjelenítő szájmozgás, (2) használata alapján elkülöníthetünk-e a magyar jelnyelvtől a magyar hangzó nyelv hatását mutató kontaktusváltozatot és (3) mindezek rávilágítanak-e a siketek és hallók jelelése közti különbségre?

2. A siketek kétnyelvű nyelvhasználatára

A siketek kétnyelvű nyelvhasználatának megértéséhez jó kiindulópont Bartha Csilla (1999) kétnyelvűség-definíciója, amely a grosjeani funkcionális szemléletet követve (Grosjean, 1982), a siketek esetét is figyelembe véve határozza meg a kétnyelvűeket:

Eszerint kétnyelvű az, aki mindennapi érintkezései során két vagy több nyelvet kommunikatív, szociokulturális szükségleteinek megfelelően (szóban, írásban, illetőleg jelelt formában) rendszeresen használ. (Bartha, 1999: 40).

A hazai szakirodalom meghatározásaiból kiderül, hogy a siketek beszélnek, írnak, olvasnak magyarul, illetve használják saját jelnyelvüket (vö. Bartha és Hattyár, 2002; Bartha, *et al.*, 2006). Magyar nyelvi és jelnyelvi produkciójukban feltételezhetően a másik nyelv is megjelenik, kódot váltanak, kevernek, spontán és bizonyos diskurzusstratégiák részeként. Tisztázatlan azonban, hogy pontosan milyen nyelvi rendszerek érintkezéséről és mindennapi használatáról van szó. A siketek kétnyelvűségének jobb megértéséhez röviden vázolni kell a magyarországi közösséget (is) jellemző sajátos nyelvészociológiai helyzetet, és a két nyelvi rendszer, a magyar és a magyar jelnyelv kapcsolatainak módozatait.

2.1. Természetes és mesterséges rendszerek kontaktusai

A siketek nyelvi viselkedését két fontos jelenség befolyásolja a mai napig. A halló családból származó többség a jelnyelvet siket szülők gyerekeitől sajátítja el óvodában, iskolában (Davis, 1989: 86). A jelnyelvet tehát a folyamatosan kívülről jövők is alakítják, akik közül sokan kevésbé kompetens jelelők lesznek, mint siketek közül érkező társaik. Továbbá a gyógypedagógiai oktatási rendszer a szájról olvasást, illetve hallásnevelést tette kizárólagossá, a siketeknek mindig a magyar nyelvhez kellett igazodniuk, a jelnyelv sokáig a közösségeken belüli használatra korlátozódott.

Azonban a siket közösségben jellemzően nem zajlik le a nyelvcseré (Hattyár, 2004). Ezt nagyban segíti, hogy a kisebbségi és a többségi nyelvnek eltérő a modalitása, azaz más (auditív illetve vizuális) közvetítő csatornát használnak. A jelnyelvek éppen a modalitásbeli különbség miatt sokkal inkább magukba tudták illeszteni a környezet hangzó nyelveinek bizonyos elemeit, hiszen a jelelés és a beszéd egymással párhuzamosan is megjelenhet. E jelenségről azonban a jel-

nyelvészek közül meglepően kevesen írnak. Ezek közül különösen provokatív Ebbinghaus és Heßmann (1990, 1994, 1995) nézete, akik szerint a hangzó nyelvi szavak részét képezik a német jelnyelvnek. Megjelenésük a nyelvfeldolgozás során természetes kézjel-artikuláció kölcsönhatásán alapul, amely a külső kontextussal együtt hordozója a jelentésnek, a jel a szót, a szó a jelet kontextualizálja (1994: 484).

A beszélt nyelven kívül a beszélt és írott nyelv tanítását szolgáló mesterséges manuális rendszerek is kontaktusba léptek a jelnyelvvvel. Általánosan ismert az ujj-ábécé, amely az adott hangzó nyelv betűinek vizuális megjelenítése. A betűzést gyakran használják ismeretlen vagy idegen szavak, tulajdonnevek esetén, ill. egyes fogalmak pontosítására. Ezek bizonyos formában lexikalizálódhatnak is, mint a V betűjel a VÁC vagy az R a REFORMÁTUS jelben (Mongyi és Szabó, 2004: 51).

Manuálisan kódolt rendszer a *jelelt magyar* (jelelt angol stb.), amely a jelnyelv lexikai elemeit a magyarból átvett nyelvtani eszközökkel (toldalékok, ige-kötők, névelők) együtt alkalmazza, a magyar szórendjét követve, tehát mintegy vizuálisan-manuálisan kódolja a magyart, és nem él a jelnyelv térbeli és nonmanuális nyelvtani formáival. Folyamatos magyar artikuláció kíséri (Henger és Kovács, 2005: 16). Tolmácsolási stratégiaként is jól ismert, a magyarul jobban tudó siketek esetében lehet előnyös, és indokolt, ha hangzó vagy írott szöveg pontos visszaadása a cél (Lancz, 2001: 158).

A *jellel kísért magyar* (ritkábban *jelesített magyar*) esetében a mondatalkotás a magyar nyelv szabályai szerint történik, azonban a jelelő nem használja a nyelvtani elemeket, és csak a tartalmas szavakat jeleli a magyar beszéd kíséreté-ként (Henger és Kovács, 2005: 17). Fontos tehát, hogy itt is nagy szerepe van a szájmozgásnak. Ez az a jelelés, amelyet a legtöbb halló jelnyelvtanuló és tolmács használ. Megfigyelések alapján siketek hallókkal szemben, és bizonyos helyzetekben egymás közt is a jellel kísért magyart alkalmazzák, mivel a siket közösség az idők során átvette és használta a fenti hangzó nyelv alapú rendszereket, és keverte a jelnyelvvvel. A jelnyelv nyelvi voltával kapcsolatos bizonytalanság és negatív attitűdök miatt sok esetben nincsenek is tudatában bizonyos különbségeknek (Lancz, 2001: 158). Fontos azonban megjegyezni, hogy siketek magyar alapú jeleléséről nincsenek pontos ismereteink, a megnevezések és a mögöttük tételezett jelenségek homályosak, ellentmondásosak.

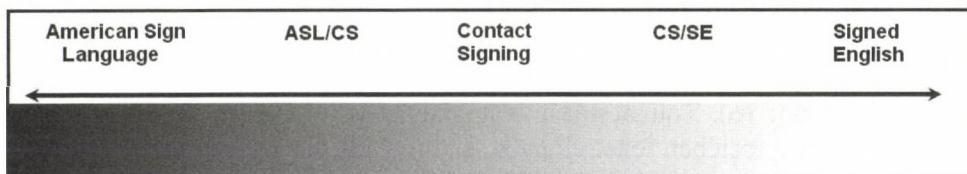
A különböző helyzetben lévő, a nyelvekkel eltérő módon kapcsolatban álló siketek – akiktől a többségi környezet mindig is elvárta, hogy minél jobban tanulják meg és használják a hangzó nyelvet – rendkívül változatos módon használják e kódokat. A magyar alapú jelelés csakúgy, mint az artikulált szavak leolvasása a szájról természetes része a mindennapoknak.

A siketek kétnyelvűsége nyelvészeti szempontból tehát főként a vizuális modalitásban szervesen együttműködő heterogén rendszerek dinamikusan változó használatát jelenti, tehát beszélt, írott, jelelt nyelvek változatainak kommunikatív, szociokulturális igénynek megfelelő használatát.

2.2. A jelelési változatok modellje

A hangzó nyelvhez igazodó jelelést, hangzó nyelvi szájmozgást, betűzést mint nyelvi kontaktusokat a tolmácsolás szakirodalmában részletesebben tárgyalták (Davis, 1989; Cokely, 2005; Sofinski, 2002; Napier, 2006). Ezen írások fogalmaira, módszertani leírásaira a jelen tanulmány is támaszkodik, azonban ezek a siketek nyelvhasználatát csak közvetetten érintik. Nem egyértelmű ugyanis, hogy az elemzett kontaktusok inkább csak a tolmácsolási helyzetben fordulnak elő, vagy siket jelelőknél is (Napier, 2006: 61).

A kérdés jobban megközelíthető angolszász jelnyelvi szociolingvisztikai kutatások felől, melyek a hallók és siketek által is használt angol alapú jelelést vizsgálták a nyelvhasználatban. A jelenség legjobban a Lucas és Valli empirikus vizsgálatai alapján leírt kontinuum-modell segítségével ragadható meg (1. ábra) (Lucas & Valli, 1992; Sofinski, 2002).

1. ábra: A siketek nyelvhasználatát ábrázoló kontinuum-modell (Lucas & Valli, 1992: 58 alapján)

Lényege, hogy a vizuális modalitáson, tehát a jelelésen belül egy skálával írja le a hangzó nyelv és a jelnyelv közötti változatokat. A kontinuum egyik oldalán az amerikai jelnyelv található, tehát az angoltól különböző grammatikával, saját nyelvtörténettel rendelkező autonóm nyelvi rendszer. A kontinuum másik végén található az angolt reprezentáló jelelt angol. A kettő közé egy kontaktusjelelésnek [contact signing] nevezett változatot helyeztek, melyet a jelnyelvtől valamilyen eltérő, kevésbé „siketes” jelelésként írtak le, és ezt a szerintük főként formális helyzetben és hallókkal használt változatot vizsgálták részletesebben.

Lucas és Valli interjúkból nyert adatai alapján, kompetens jelnyelvhasználók ítéletét figyelembe véve arra jutottak, hogy a jelelt angol és a jelnyelv használata mellett a kísérleti személyek az angol nyelv és az amerikai jelnyelv (ASL) szerkezeteit komplex módon keverő változatot is használtak, beszédpartnertől, szituációtól függően (1992: 63). Ez a változat természetesen a két végpont felé közeledve mutathat egyik vagy másik nyelvhez való erősebb kötődést. Ez a jelelés angol igekötőket, prepozíciókat, igéket követő lebetűzött flexiómorfémákat, angol szavak szájképeit és angol szórendet ugyanúgy tartalmazott, mint nonmanuális tagadást, grammatikai–diskurzusbeli tekintetváltást, szerepváltást, névmási indexelést, jelnyelvi szórendet, retorikai kérdéseket és szájkép nélküli jeleket, melyeket az ASL ismert jellemzőiként tartanak számon. Az ítések ezt a formát sokszor nem tudták egyértelműen jelnyelvhez vagy angol alapú jelelés-

hez kötni. Néhány konzisztensen előforduló jellemző és főként a problémamentes érhetőség alapján nevezték külön hibrid vagy harmadik rendszernek ezt a jelelési módot (Lucas & Valli, 1992: 93; vö. Romaine, 1989: 68).

Az itt szereplő jelelt angolt a tolmáctankönyvekben szereplő jelelt magyarhoz hasonlóan jellemzik. Azonban a jellel kísért magyar nyelv (hang nélküli magyar beszéd és azt kísérő magyar szórendet követő jelnyelvi jelek használata) nem teljesen az a kontaktusjelelés, amelyről Lucas és Valli ír. A kontaktusjelelés sokkal inkább a nálunk jellel kísért magyar nyelvnek nevezett jelelés és a siketes magyar jelnyelv keverése volna. Ez a különbségtétel azért fontos, mert nálunk siketek magyarosabb jelelését anélkül nevezik jellel kísért magyarnak, hogy annak bármilyen nyelvészetileg igazolható alapja lenne. Nem ismerjük igazán a keverési módokat, és azt is főképp csak felületes megfigyelés és elbeszélések alapján tudjuk, hogy ki, mikor és miért használja e jelelési változatokat. Mindenesetre nem egyértelmű, hogy siketek magyarosabb jelelése a jellel kísért magyarral egyezne meg, ugyanakkor egy ilyen kontaktusjelelés létét egyelőre nem igazolták, és az sem biztos, hogy a kontinuum a magyar viszonyokat pontosan leírja. Másfelől a jelnyelv rendszerét is le kell határolni a kevert változatoktól, viszont jelenlegi tudásunk alapján sokszor nehéz eldönteni, mely elemek tekinthetők a jelnyelv részének, és melyeket sorolhatunk egyéb változatokhoz.

E változatok elkülönítésére alkalmasnak mutatkozik a hangzó nyelvi szájmozgás vizsgálata. Ugyanis ez minden jelelési módnál megjelenik. Feltételezhető tehát, hogy intenzitása, formája összefügg a siketes és magyar alapú jelelés elkülöníthetőségével. A magyar szájmozgás elemzését ezért a manuális jelhasználat is érdemes összevetni. Mindehhez azonban vázolni kell röviden az elemzésben vizsgált szájmozgási kategóriákat.

2.3. A szájmozgás osztályozása

Ebbinghaus és Heßmann (1994: 481) szerint a szájképek, azaz a hangzó nyelvi szájmozgások a száj képe alapján azonosítható, jelnyelvi kontextusban általában hang nélkül kivitelezett egységek, melyek egyértelmű viszonyban állnak a hangzó nyelv szavaival. Ez a vizuális-mozgási ábrázolás nem pontosan tudja megjeleníteni a vokális természetű szót, azonban láthatóvá tétele a kézjelekkel együtt elegendő ahhoz, hogy az adott szót a befogadó probléma nélkül azonosítsa (ugyanők, 1995: 50). A kölcsönös kontextualizálás miatt sok esetben nem is szükséges a teljes szó artikulálása, a szájmozgásokon keresztül megjelenő szavak gyakran redukáltak, csak szótövekként mutatkoznak meg (1995: 56).

Ezzel szemben jelnyelvi szájmozgások esetén a száj mozgása nem utal a hangzó nyelvre. Ezek leggyakrabban sajátos siketes jeleket vagy jelnyelvi határozószókat kísérnek, amelyek érzelmet kifejező mimikával is párosulnak (Davis, 1989: 93; Mongyi és Szabó, 2004: 37). A száj sajátos jelnyelvi formái az arcki-

fejezést, tekintetet, testmozgást is magában foglaló nonmanuális egységek részének tekinthetők, és nehezen is választhatók el az érzelmek, hangulatok egészes kifejezésétől (Ebbinghaus & Heßmann, 1995: 50). Jelnyelvi szájmozgáshoz sorolható a lexikalizált szájmozgás is: redukált hangzó nyelvi szájmozgás, amely egy adott manuális jelet kísér általában változatlan formában (Davis, 1989: 96; Sofinski, 2002: 32-33).

Nem egyértelmű, hogy a szájképek mennyiben tekinthetők a jelnyelvek részeként. Kiindulópontot adhat azonban az a megállapítás, hogy általában olyan jelelési módokban figyelhetők meg, amelyek hangzó nyelv alapú jeleléshez vagy annak a jelnyelvvvel való keveréséhez kötődnek (Lucas & Valli, 1992: 78). Lucas és Valli abban látják a különbséget, hogy a jelnyelvben izolált szájképek fordulnak elő (függetlenül attól, hogy teljes, részleges, lexikalizált vagy sem), melyek a jelnyelv morfoszintaktikai rendszerébe ágyazódnak, míg a kontaktusjelelésben folyamatos hangzó nyelvi szájmozgás jelenik meg, és a manuális csatornában keverednek jelnyelvi jelek és hangzó nyelvi elemek (pl. jelelt toldalékok, névelők stb.) (ugyanők: 1992: 79).

Az elemzés során szájmozgásként utalok a száj bármiféle mozgására. Jelnyelvi szájmozgásnak tekintem a magyar szavakként nem azonosítható, sajátos szájformákat, magyar nyelvi szájmozgásnak vagy szájképnek a magyarként azonosítható szavakat; teljes szájképnek a teljesen, redukált szájképnek a részlegesen megjelenő vagy minimálisan artikulált szóalakokat (ld. Függelék). Az alábbi elemzés részletesebben csak a szájképekkel foglalkozik.

3. A vizsgálat célja és módszere

Kiinduló kérdéseim megválaszolásához elsőként számba akartam venni, miként is kapcsolódhat szájkép és manuális jel egymáshoz, anélkül, hogy előre elkülönítenék siketes vagy nem siketes jelelést. Az ebben a tanulmányban olvasható elemzésben tehát pusztán a két nyelv érintkezéséből adódó keveredések lexikai és grammatikai vizsgálatára szorítkozom. Céлом ezen túl, hogy rendszerrek bizonyos jelenségeket a nagyobb mintás vizsgálatok előtt, és ezáltal pontosítsam a kutatási kérdéseimet is. A jelen tanulmány tehát az alábbi kérdéseket vizsgálja:

- Mi a funkciója és szerkezete a szájképeknek a jelelés során?
- Hogy viszonyul egymáshoz a szájkép és a manuális jel használata?
- Ezek bizonyos különbségei segítenek-e elkülöníteni a kétnyelvű skálán ábrázolt változatokat?

3.1. A vizsgált minta

Az első elemzéshez formális helyzetet választottam, amelyben általában több magyar hatás figyelhető meg, a siketek várhatóan elég sok kontaktusjelenséget produkálnak. Az elemzés tárgya három, nem kutatási célból készült, könnyen hozzáférhető jelnyelvi szöveg lett: a jelnyelvi tolmácsszolgálatok szolgáltatási rendjének felvételei. A felvételek lehetőséget kínáltak a direkt összevetésre, mivel a szöveg, a kontextus, a felvétel körülményei is hasonlóak (Napier, 2006: 50).

Mindegyiken siket adatközlő jelel. Egy már előre megadott magyar szöveg (kiinduló input) kamerába jelelése történik. Jelelni tudó hallók is jelen voltak. Két esetben a szöveg vázlata ki van vetítve, tehát a jelelő időnként rátekinthet. Egy adatközlő a szöveg lényegét nagyjából megtanulta, és fejből próbálja visszaadni. A téma a tolmácsok rendelése, tolmácsolási színterek bemutatása (hasonló lexikai elemek, mondatok). Mindhárom esetben alapvetően siketeknek szánt felvételtől van szó, ahol viszont a címzettek nincsenek jelen. Az információ közvetítése egyirányú, a szöveg típusa ismeretközlő. (A jelnyelvi videók alapjául szolgáló szövegek az alábbi három honlapról származnak: egerjel.com, korner.hu, hajdu-jeltolmácsok.hu.)

3.2. Az elemzés menete és a felhasznált módszerek

A hosszabb-rövidebb (4-30 perces) felvételekből választottam egy azonos hosszúságú, 2 perc 40 másodperces részletet, melyben a tolmácsok rendeléséről, lemondásáról, és a tolmácsolási helyzetekről esik szó. Az ebből nyerhető nyelvi adatok a szakirodalmat figyelembe véve egy előtanulmány céljának megfelelőnek bizonyulnak.

A felvételek átírása egy jelnyelvi videók elemzésére használt annotációs program, az ELAN segítségével történt. Az általam készített átírást jelnyelvi oktató segítségével ellenőriztem, ami lehetővé tette a problémás részek összevetését, megbeszélését.

A lejegyzéseket Davis (1989) és Napier (2006) alapján a két vizsgált csatornára, a szájmozgás, és a manuális jelek sávjára szűkítettem. Figyelembe vettem Baker és Cokely alapvetését, hogy egy adott jelet olyan szó segítségével kell rögzíteni, amely megközelítőleg visszaadja a jelentését (tehát egy kézjelet jelölő glossza nem adja vissza a jel minden jelentését) (Cokely, 2005: 49). Azonban mivel azt is vizsgáltam, hogy a jelentés összefügg-e a kézjelet kísérő szájképpel, arra törekedtem, hogy a kézjel egyfajta reprezentáció legyen, és ne fordítás. Példaként tehát a 'jár', 'eljárás' jelentésű jelet a kivitelezett JÁR kézjellel jelöltem. A glosszázós átírásban Napier (2006) mintáját követtem, tehát nem jeleztem külön az átírásban a jel kivitelezéséhez kapcsolódó megjegyzéseket (pl. hogy a jel mely térrészre irányul). Az átírás jelsávját nagybetűvel jelölöm, a jeleket kísérő szájképeket pedig kurzivált kisbetűvel. (ld. Függelék).

4. Eredmények

Az előállt korpuszban összevettem a jelek és a szájmozgás arányait, elkülönítettem megjelenési típusokat, megvizsgáltam ezek néhány szerkezeti tulajdonságát. A szájmozgás szembetűnő jelenlétét a jelelés során a manuális jelekhez viszonyított megjelenési aránya jól mutatja (2. ábra).

<i>Adatközlő</i>	<i>Lexikai egységek szájmozgással</i>	<i>Lexikai egységek szájmozgás nélkül</i>	<i>Manuális lexikai egységek száma</i>
A	192 (91,87%)	17 (8,13%)	209
B	123 (77,36%)	36 (22,64%)	159
C	186 (96,875%)	6 (3,125%)	192

2. ábra: A manuális lexikai egységek és a szájmozgás viszonya

A manuális jelek többségére esik valamilyen szájmozgás mindhárom felvételen. B jelelő esetében a szájmozgás nélkül kivitelezett jelek aránya (22, 64%) jóval meghaladja az A (8,13%) és különösen a C (3,125%) jelelő arányait. Tehát C jelelő szinte végig használ szájmozgást, A jelelő valamennyivel kevesebbet, és B jelelő a legkevesebbet, de ez is a manuális jelek közel 80%-át érinti. A manuális jelek eltérő száma főként az eltérő jelelési tempóval, szünetekkel magyarázható.

Fontos megjegyezni, hogy nem teljesen esik egybe az azonosított szájmozgások száma a szájmozgással kísért jelek számával. A toldalékkal ellátot magyar szóalakokat (pl. *vezetőhöz*) egy egységként számolom. Noha ezt pontosan követheti egy lineárisan, szekvenciálisan építkező manuális szerkezet (VEZET HÖZ), melyben a magyar szóalakhoz hasonlóan megjelenik a szabad és kötött morfémanak megfelelő két egység, itt mégis két külön jelről van szó. Ebből fakadóan gyakori a „két jelre egy szájkép” esete. Továbbá a manuális csatorna jellemzően gyorsabb is, egy szájmozgásra gyakran két manuális lexikai egység is esik (pl. BÜNTET PÉNZ/*büntetés*). Ezek egyike gyakran névmási funkciójú indexáló, rámutató jel (pl. ITT, EZ, Ő), amely egy főnévre utal (pl. SIKET Ő).

A magyar nyelv megjelenésére főként a szájmozgások kategóriára bontása mutat rá (3. ábra).

Adatközlő	Magyar nyelvi szájmozgás			Jelnyelvi szájmozgás	Összesen
	Teljes szájkép	Redukált szájkép	Összes magyar nyelvi szájkép		
A	168 (93,33%)	7 (3,89%)	175 (97,22%)	5 (2,78%)	180
B	68 (68,69%)	6 (6,06%)	74 (74,75%)	25 (25,25%)	99
C	156 (97,5%)	4 (2,5%)	160 (100%)	0 (0%)	160

3. ábra: A szájmozgások típusai és előfordulási aránya

Az eredmények azt mutatják, hogy a manuális jelek nagy többségével fellépő szájmozgás egyértelműen összefüggésbe hozható a magyar nyelvvel. Mindhárom esetben a megjelenő szájmozgások legalább háromnegyed része ugyanis magyar nyelvi. A különbség itt is főként a B jelelő és az A és C jelelő között van. B esetében ugyanis a 99 szájmozgási egységből 25, tehát 25,25% jelnyelvi. Ezek mellékneveket, határozókat, igéket kísérnek, köztük jelnyelvi idiómáknak számító ún. siketes jelekkel. Ezzel szemben A-nál 180-ból 5 (2,78%) jelnyelvi szájmozgást találtam, C-nél pedig kizárólag magyar szavak szájképeit. Redukált szájképek csak elenyésző százalékát teszik ki a teljes mintának, A-nál 175-ből 7, B-nél 74-ből 6, C-nél 160-ból 4 eset kivételével teljes magyar szavakat jelenítenek meg az adatközlők.

B jelelőnél tehát kevesebb szájmozgás jelenik meg, ezek közül átlagban minden negyedik jelnyelvi. Jobban eltér ezért A és C jelelőtől, mivel náluk a legtöbb manuális jelet a száj mozgása kíséri. Ezek A-nál a legtöbb, C-nél pedig minden esetben szájképként azonosíthatók, és ezáltal sokkal inkább megjelenítik a magyar nyelvet.

Ezen megállapítások arra utalnak, hogy A és C jobban kötődik a magyar nyelvhez, mint B. Azonban e megállapítások igazolásához csak részletesebb elemzések vezethetnek.

5. Elemzések

Az alábbiakban két kérdéskört vizsgálva tárgyalom tovább a szájképek funkcióját és struktúráját: a jelentésképzés és lexikalizáció valamint a manuális és orális szerkezetek összefüggései mentén.

5.1. A szájképek jelentéshordozó szerepe

A minta legnagyobb részét szájképek teszik ki (97,22%, 74,45%, 100%). Jogosan merül fel ezek jelentésképzésben betöltött funkciójának kérdése.

Mindhárom felvételen azt találtam, hogy legtöbb esetben ezek a szájképek a manuális jelek valamely jelentésével azonosak (pl. SZABÁLY/ *szabályzat*, ÖN+KORMÁNY/ *önkormányzat*, POLGÁR/ *polgár* FOGLALKOZ/ *foglalkoztatás*). Ez a szemantikai ekvivalencia azonban tovább bontható. Több esetben a szájkép akkor is jelen van, amikor redundánsnak tűnik a jelentés szempontjából. Ilyen A TANÁR vagy ÖN+KORMÁNY jelet kísérő *tanár* és *önkormányzat* szájkép. Indokoltabbnak tűnhet a *polgár* és *barát* szájképek használata, mivel itt a kézjel ugyanaz, vagy a *foglalkozik* és *foglalkoztatás*, amelyek a FOGLALKOZ kézjelet kísérik. Utóbbi eltérések abból is adódnak, hogy számos esetben egy jel többféle magyar szófajú szóhoz is besorolható. Gyakori pl. az ige-főnév megfelelés, az ún. tárgytevékenység (Mongyi és Szabó, 2004: 54).

Lehetséges, hogy ilyen esetekben a kézjel viszonylag tág jelentésmezőt aktívál, és a szájképnek van jelentésmegkülönböztető szerepe. Ezek a kérdések éppen azért zavarba ejtők, mert nehéz eldönteni, hogy a szájkép a magyarhoz való igazodás miatt megjelenő spontán kontaktusjelenség vagy a jelnyelvi rendszer lexikalizált része. A jelen elemzés alapján feltételezhető, hogy amikor a kézjelhez képest a szájkép is pontosítja a fogalmat, részét képezi a jelnyelvben a lexikális jelentés megalkotásának. Ilyen esetekben a szájkép a siketnek tűnő B adatközlőnél is megjelenik.

Azonban a másik kettővel szemben B a leggyakrabban előforduló TOLMÁCS jellel csak először használ szájképet. Ez utalhat a diskurzusban megjelenő egyéb pragmatikai tényezők jelentésképző hatására is, tehát a rendszer szempontjából nem indokolt a szájkép ismételt használata.

A magyar szájkép továbbá akkor is segít a zavartalan dekódolásban, amikor a manuális csatornában pontatlanságot, félrejelelést láthatunk, és a manuális és orális csatorna egészen eltér egymástól. A jelelő a háromszor ismételt REND jelre a *rendezvény*-t artikulálja. Kérdés, hogy a szájkép nélkül egyértelmű volna-e a háromszor ismételt REND jel jelentése, főként, hogy az átírást végző jelnyelvtanok szerint ezt a jelet így nem használják, inkább a RENDEZ lexikai egységet, amelyet a B jelelő alkalmaz is „rendezvény” értelemben. C jelelő egy helyen a JÁR+ jelre a *korrepetálás* szót jeleníti meg. A kompetens jelnyelvhasználónak a mondatok folyamatos fordításánál ez nem okozott nehézséget, és a megbeszélések alkalmával meg is erősítette, hogy a szájkép szerint

fordított. Az a tény, hogy sokszor e „hibák” nem akadályozzák az értelmezést, a magyar szájképek feldolgozásban játszott fontos szerepére utal. A manuális és orális csatorna szervesen kapcsolódik egymáshoz, melyet az a jelenség is mutat, hogy sokszor a magyar szótagszámának megfelelően ismétlődik a kísérő jel.

Mindez arra utal, hogy a száj tekinthető külön jelentéshordozó komponensnek a manuális és egyéb nonmanuális részek mellett, egyfajta orális komponensként (Ebbinghaus & Heßmann, 1990: 61). Valószínű tehát, hogy kézjeleket, szájképet, kontextuális ismereteket egyszerre használnak fel a jelentés létrehozásában, tehát egyszerűen a kétnyelvű nyelvhasználók eltérő nyelveket és modalitásokat összekapcsoló kompetenciájára építenek, és bár a kontaktusok következménye mindez, ma több jelnyelvben így működhet a heterogén elemekből építkező nyelvhasználat. A kölcsönös kontextualizálás elméletével magyarázhatók a redukált szájképek is. Az adott kontextusban elegendő egy részleges szájkép is, hogy a jellel együtt közvetíteni lehessen az adott jelentést. A gyorsabb kézmozdulatok miatt is csúszik, redukálódik a szájmozgás, tehát indokolatlanul megterhelő lenne sokszor a teljes magyar szót megjeleníteni.

Az sem biztos, hogy csak a hasonló formában előforduló, lexikalizáltak tekintett egységeket érzékelnék a jelnyelv természetes részeként (Davis, 1989: 96). A pragmatikai, pszicho- és szociolingvisztikai tényezőktől függő variábilisan használt szájképek ugyanúgy szerves részét képezhetik a jelnyelvi produkciónak.

5.2. Manuális és orális szerkezetek viszonyai

B adatközlő jelelése inkább tűnt siketesnek, mint A és főleg C produkciója, és utóbbiaknál voltak dominánsak a szájképek is. Ezért feltételezhető volt, hogy ha lehet különbséget tenni jelnyelv és a magyar alapú jelelés között, akkor ez a szájképek struktúrájában is tükröződik. Lucas és Valli (1992) alapján azt vizsgáltam, hogy igazodnak-e a szájképek a magyar nyelv rendszeréhez, vagy inkább izolált szóalakokként jelennek meg (ld. 4. ábra a függelékben).

Az alapvető különbség, hogy a szájképek B jelelőnél szinte kizárólag toldalékmorfémák nélkül jelennek meg, és váltakoznak jelnyelvi szájmozgással. Ezek a mondatok nem követik a magyar nyelv szintaktikai szabályait. A többjelentésű jelek esetében a megfelelő szájkép itt is megjelenik (pl. RENDEZ/rendezvény), azonban ezek izoláltak. Ezzel szemben A és C esetében a szájképek számos esetben morfológiai és szintaktikai szinten is követik a magyar nyelvet, részben talán megfelelnek az eredeti magyar nyelvű szövegnek, amely a feljelelés alapjául szolgált. Így mindkettőnél előfordulnak személyragok, határozóragok, birtokos jelek (*honlapján, kérem, kinél, bíróságon, díja*) egyéb funkciószók, pl. névelők és kötőszók (*a, de, akkor, hogy*). A segédige a magyarnak megfelelően főnévi igenévvel párosul (KELL/kell [...] SZÓL/szólni; LEHET/lehet [...] TUD/tudni), megjelennek létigés szerkezetek (*mi volt a probléma; tolmácsra van szüksége*).

Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a magyar nyelvi szerkezetek nem végig és nem folyamatosan jelennek meg, nyelvtani elemeket nem minden esetben jelölnek, a szájképek után következhet jelnyelvi szájmozgás is. Összességében a magyarban ez agrammatikus produkciónak számít (pl. *magánszemély kell fizetni*). Tehát nincs szó jellel kísért beszédről, noha a folyamatos magyar szájképek alapján ezt gondolhatnánk. Ezek a megállapítások egybecsengenek Lucas és Valli vizsgálatával: siketek angol alapú jelelésénél a szájmozgás nem azonos a tolmácsolás során is használt jellel kísért beszéd formáival (1992: 79).

A és C között további eltéréseket találtam a szájképek számában és típusaiban. C-nél még tisztábbak a magyar morfoszintaktikai szerkezetek, és nála nem jelenik meg siketes szájmozgás sem.

A folyamatos artikuláció során előfordul, hogy egy szájkép, jellemzően funkciószó, manuális jel nélkül jelenik meg. A-nál egy példa van (*megérkezik a tolmács*), C-nél jóval több: (*és hogyan; hogy mi*). Ez néhol tartalmaz szavakat is érint (EGY+HÁZ/ *egyházi események*, NYELV/ *jelnyelv*; INTÉZ HEZ/ *ügyintézéshez*). E jelenséget a kontaktusváltozathoz kötik (Sofinski, 2002: 39; Lucas és Valli, 1992: 78).

C jelelőnél több magyar elem azonosítható a manuális csatornában. Névelőként megjelenik a magyar ujj-ábécé A betűjele (A TOLMÁCS/ *a tolmács*) és ragjelek (TOLMÁCS RA/ *tolmácsra*; KI NÉL/ *kinél*), melyek nem a magyar jelnyelv részei. A logikai viszonyok ilyen manuális reprezentációja a jelelt magyarként ismert manuális rendszer ismérve. E szekvenciákban tehát nagyon pontos igazodás történik a magyar nyelvhez.

Néhány helyen összehasonlítottam a manuális és az orális csatornában megjelenő szerkezeteket, azt feltételezve, hogy a magyar rendszeréhez jobban kötődő szájképeknél a jelek felépítése is a magyarhoz igazodik. A magyar jelnyelvi szintaxisról kevés információnk van, de az megállapítható, hogy mennyire követik a jelek az orális csatorna elemeinek sorrendjét, viszonyait, illetve használják-e közben a jelnyelvek térbeli-vizuális eszközrendszerét, osztályozókat, térindexpontokat (vö. Mongyi és Szabó, 2004) (5. ábra).

A adatközlő:

(1) REF TOLMÁCS HOVÁ+/ *tolmácsa hová*

(2) HONLAP SOKFÉLE SZÁM LEÍR TARTALOM DET/ *honlap (brr) szám le van írva*

C adatközlő:

(3) A JEL+NYELV TOLMÁCS DÍJ(3) ÉS KÖLTSÉG/A *jelnyelvi tolmács díja és költsége*

(4) JOG+SEGÍT+SZOLGÁL DET JOG SZEMÉLY ÜGY+SZEMÉLY INGYEN ÉS EGYÉN JOG+SEGÍT+SZOLGÁL SZEREZ/ *Jogsegélyszolgálat során jogosult ügyfél ingyen és egyén jogsegélyszolgálat vesz részt*

5. ábra: Példamondatok a manuális és orális csatorna szerkezeteinek viszonyaira

Számos esetben, főként A-nál, egy logikai viszonyt a kézjelek és szájképek szerkezete is jelöl. A REF TOLMÁCS/ *tolmácsa* esetben (1) egy korábban már kivitelezett SIKET jelre történik utalás térindexszel (referencia), amely névmási funkciót tölt be a magyar jelnyelvben. A jelentés együtt: az ő (a siket) tolmácsa. Tehát a manuális csatornában jelnyelvi személyes névmás, az orális csatornában a magyarnak megfelelő birtokos személyjel jelenik meg. Utóbbi kontaktusjelenségnek tekinthető, jól formált jelnyelvi megnyilatkozáshoz nem szükséges.

Több esetben egy magyar szerkezettel nagyjából párhuzamosan a manuális jelek sajátos, jelnyelvekre jellemző vizuális megjelenítése egészíti ki az orális egységeket. A *le van írva* szájmozgás alatt (2) a honlap helyére, és az összefüggő szövegre utalnak a kézjelek. A hasonló példák alapján úgy tűnik, hogy a két csatorna részben függetlenedve egymástól, egy konceptust akár kiegészítve is megjeleníthet, amely a két, eltérő struktúrájú nyelv egyidejű aktivitását sugallja.

C-nél a jelnyelvi szerkezetek mellett sokszor egyértelműen kivehető a magyart követő manuális sorrend (3). Nem igazolódott viszont, hogy a magyar grammatikai rendszerét megjelenítő szájképeknél minden esetben jobban igazodna a manuális csatorna a magyar nyelvhez.

C-nél a kiinduló magyar szöveghez való igazodás egyes szavak, mondatok szó szerinti fordításában is megmutatkozik, ami néhol értelmezhetetlen mondatokat hoz létre. A (4)-es mondat esetében a jelnyelvoktató a szájképhasználat ellenére sem tudta a jelek logikai viszonyait egyértelműen lefordítani.

B mellett A is él a magyar jelnyelv eszközeivel, a retorikai kérdésekkel, tércsisználattal (pl. névmási térindexelés). C-vel ellentétben egyértelműen használják a nonmanuális elemeket is, pl. logikai viszonyokban szerepet játszó tekintetváltásokat, vagy siketes jelek esetében hozzájuk tartozó mimikát. Ezek megléte több vizsgálatban a felvétel jelnyelvként való megítélését határozta meg (Sofinski, 2002: 39-41).

6. Következtetések és összegzés

A jelnyelvoktató B adatközlő jelelését egyértelműen siketesnek, a magyar jelnyelvre jellemzőnek találta. A esetében egyes elemek inkább magyarhoz köthető jelelésre, mások siketes jelnyelvre jellemzők. A két nyelvet kombináló jelelést találónak tekinthetjük erre a típusra, tehát A jelelése leginkább a kontaktusjelelésnek nevezett köztes változathoz hasonlít. C is ehhez a változathoz köthető, ugyanakkor bizonyos szekvenciák a jelelt magyar nyelvíg is elmennek. Ha a kontinuum alapján akarjuk ábrázolni a különbségeket, akkor B-t a jelnyelvi végére, A-t a kontaktusjeleléshez, C-t talán a kontaktusjelelés és a jelelt magyar közé tehetnénk.

Egy azonban biztos: a tolmácsok által használt jellel kísért magyar kategóriája (szabályosabb magyar szájmozgás és egyértelmű magyar szórend), nem teljesen fedi ezt a kontaktusjelelést.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a szájképek megjelenítését nem lehet csak magyar alapú jeleléshez kötni. Különbség adataimban is a folyamatos, magyar szabályrendszert jelölő, illetve izoláltan megjelenő szájképek közt van, melyek alapján a magyarhoz jobban kötődő felvételeket el lehet különíteni. A kontaktusjelelés megjelenése konkrét nyelven kívüli okokra vezethető vissza, pl. a magyar szöveghez való igazodás, a formális helyzet, a tolmácsszolgálat mint helyszín, vagy adott esetben a nem megfelelő felvételi körülmények. Mindezek kiválthattak igazodási stratégiákat.

E tanulmány egy átfogóbb kontaktológiai és szociolingvisztikai kutatás kiindulópontja csupán, de az első eredmények arra utalnak, hogy manuális és nonmanuális egységek mellett talán külön érdemes elkülöníteni szájmozgásra vonatkoztatott (orális) komponenseket is. Ezek működési mechanizmusának jobb megértése fontos lehet, ha a vizuális modalitásban megjelenő sajátos kontaktushatásokat, változatokat akarjuk vizsgálni. Ez pedig kulcsa lehet a siketek kétnyelvűségének, a közösség sajátos szociolingvisztikai helyzetének a megértéséhez.

Egy nyelvi rendszer elismerése autonóm nyelvként kizárólag társadalmi-politikai kérdés (Romaine, 1989: 283). A magyar jelnyelv nyelvként való elismerése után a magyartól való függetlenségét sem szükséges hangsúlyozni. A siketek kétnyelvű létmódjához természetesen hozzátartozik mindkét nyelv ismerete és használata, így különböző mértékű keverése is, mely mögött ott húzódik a jelelést kizáró oktatási hagyomány és a nyelvhasználó közösségbe kívülről érkezők jelelésének hatása, ahogy aktuális pszicho- és szociolingvisztikai tényezők is. A magyar szavak vizuális megjelenítésének különböző formái is beletartozhatnak a magyar siketek kétnyelvűségébe, melyet diskurzuson belül is és azon kívül is dinamikus rendszernek kell tekinteni. A kontaktusokat és a heterogenitást elfogadva a különböző rendszerek empirikus vizsgálatára van inkább szükség, a nyelven kívüli paraméterekkel összefüggésben.

Alapkérdéseket pedig újra fel kell tenni. Az eddig alkalmazott leírásban (Szabó, 2007) a szájkép nem szerepel a jelnyelvi rendszer részeként vett jelentéshordozó egységként. Felvetődik, hogy ennek figyelmen kívül hagyásával valóban jól leírható-e ez a kétnyelvű rendszer. Lehetséges, hogy egy megjelölő-fogalmi és egy vizuális-ábrázoló részrendszer olyan szerveződésben alkotja az emberi nyelvet, melynek működését más szempontú leírások jobban meg tudják világítani.

7. Irodalom

- Bartha Cs. és Hattyár H.** (2002) Szegregáció, diszkrimináció vagy társadalmi integráció? – A magyarországi siketek nyelvi jogai. In: Kontra M. és Hattyár H. (szerk.) *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest: Teleki László Alapítvány. 73-123.
- Bartha Cs., Hattyár H. és Szabó M. H.** (2006) A magyarországi siketek közössége és a magyarországi jelnyelv. In: Kiefer F. (szerk.) *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 852-906.
- Cokely, D.** (2005) *A tolmácsolás szociolingvisztikai modellje*. Budapest: Fogyatékosok Esélye Köz-alapítvány.
- Davis, J.** (1989) Distinguishing language contact phenomena in ASL interpretation. In: Lucas, C. (ed.) *The Sociolinguistics of the Deaf Community*. San Diego, CA: Academic Press. 85-102.
- Ebbinghaus H. & Heßmann, J.** (1990) Deutsche Wörter in der Deutschen Gebärdensprache. Theoretische Überlegungen zu einem empirischen Tatbestand. *Das Zeichen* 11. pp. 60-71.
- Ebbinghaus, H. & Heßmann, J.** (1994) Formen und Funktionen von Ablesewörtern in gebärdensprachlichen Äußerungen. Teil I. *Das Zeichen* 30. pp. 480-487.
- Ebbinghaus, H. & Heßmann, J.** (1995) Formen und Funktionen von Ablesewörtern in gebärdensprachlichen Äußerungen. Teil II. *Das Zeichen* 31. pp. 50-61.
- Grosjean, F.** (1982) *Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism*. Cambridge – London: Harvard University Press.
- Hattyár H.** (2004) A siket közösségek és a nyelvcseré. In: P. Lakatos I. és T. Károlyi M. (szerk.) *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré* [A 12. Élőnyelvi Konferencia előadásai]. Budapest: Tinta Kiadó. 77-87.
- Henger K. és Kovács Zs.** (2005) *A jelnyelvi tolmácsolás alapismeretei*. Budapest: Fogyatékosok Esélye Közalapítvány.
- Lucas, C. & Valli, C.** (1992) *Language Contact in the American Deaf Community*. San Diego: Academic Press.
- Napier, J.** (2006) Comparing Language Contact Phenomena between Auslan-English Interpreters and Deaf Australians: A Preliminary Study. In: Lucas, C. (ed.) *Multilingualism and Sign Languages. From The Great Plains to Australia*. Washington D.C.: Gallaudet UP. 39-77.
- Romaine, S.** (1989) *Bilingualism*. Oxford: Blackwell.
- Sofinski, B. A.** (2002) So, Why Do I Call This English? In: Lucas, C. (ed.): *Turn-Taking, Fingerspelling and Contact in Signed Languages*. Washington D.C.: Gallaudet UP. 27-50.
- Szabó M. H.** (2007) *A magyar jelnyelv szublexikális szintjének leírása*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Vándorrfyné Lancz E.** (2001) Az oktatás tárgya: A magyar jelnyelv nyelvtana. In: Bíró Zs. (szerk.) *Tanári kézikönyv a magyar jelnyelv tanításához. Módszertani útmutató*. Budapest: Fogyatékosok Esélye Közalapítvány. 153-188.

8. Függelék

Adatközlő	Szájképminta
A	Üdvözljük Grátis jelnyelvi tolmács honlapján [...] Ha siket akar kérni tolmács, kell két nap előtt szólni. Ha rendezvény, például esküvő vagy kirándul, kell egy hét előbb szólni. Ha valami baleset vagy súlyos betegség miatt kell a tolmács, tolmács két ór# körülbelül# két óra megérkezik a tolmács. Ha siket valami dolga vagy betegség miatt tolmács elmarad, lehet szól(ni) lemondom nem kérem tolmács. [...] Ha siket valam# (prm) tolmács viselkedés, vagy nem pontosan jelel, lehet panasz szól szakma vezethöz (pm) mi volt a probléma. [...]
B	Tolmács hol hely (umm) szívesen. [...] Szabály sérté(s) ügy ember (pr) nem tart szabály (bruh) tolm#. [...] Szakképzés(ss), például szakma (mm) (m) tolmács. Foglalkoztatás munka munka állás(ss) hiv. Egyén igény, valaki (ii) (pr) segít (prm-brm). Rendezvény, szakmai rendezvény munkatárs (pm). Szaba# program, halló(óó) vagy# nagyothall (laa). [...]
C	Szolgáltatási szabályzat hogy, mit fontos tudni, ha jelnyelv tolmácsra van szüksége, milyen esetben és hogyan lehet kérni ingyen a jelnyelv tolmács#, hol hogyan kinél lehet panasz. [...] Jogsegélyszolgálat során jogosult ügyfél ingyen és egyén jogsegélyszolgálat vesz részt. A jelnyelvi tolmács díja és költsége rendőrségre, bíróság mindig az állam fizet, de kivétel polgár per, például bíróságon válás, feljelent, akkor magánszemély kell fizetni. [...]

4. ábra: Részlet az elemzéshez használt szájképmintákból

Az elemzésekhez használt átírások szimbólumai

Manuális jelek (Napier 2006 alapján):

AKAR = jelnyelvi jel magyar megjelenítése

TOLMÁCS+ = ismételt jel, általában hangsúlyozás, kiemelés céljából

REND-REND-REND/REND(3) = többször kivitelezett jel, nem kiemelés céljából (pl. a „rendezvény” szó artikulációját kísérő REND jel ismétlése)

DET = névmások, határozószók indexeléssel (pl. *övé, neki, ez, ott*)

REF= egy fogalom bevezetésénél annak kijelölése a térben, illetve arra visszautalás (*ő*)

TELEFON+SZÁM = jelösszetétel

Szájképek:

apa = tiszta, teljesen artikulált magyar szájkép

munka# = redukált szájkép, teljes szó

sárg# = redukált szájkép, a szó egy része

szól(ni): a szájkép vége nem egyértelmű

állás(ss): a szájkép utolsó részét kitarva jelenítik meg

(prm): sajátos jelnyelvi szájkép. Írásos megjelenítése a száj mozgásképeire utal.

Az elemzés alapjául szolgáló nyilvános felvételek elérhetősége

A: <http://www.egerjel.com/?q=node/19> (Letöltés dátuma: 2010.11.02.)

B: <http://www.korner.hu/site.php?inc=szoveg&szovegid=30> (Letöltés dátuma: 2010.11.02.)

C: <http://members.chello.hu/hjke/jelnyelvi.html> (Letöltés dátuma: 2010.11.02.)

CSÖRGŐ ZOLTÁN

ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Alkalmazott Nyelvészet Doktori Program

csorgozoltan@gmx.at**A pragmatikai szemlélet beépülése az idegen nyelvek oktatásának módszertanába. A nyelvtani progresszió pragmatikai alapú elemzése a *Tangram aktuell* tankönyvsorozat példái alapján**

Within the context of language teaching models, this study analyzes the specific effects of the pragmatic perspective on the grammatical progression in foreign language teaching. First, in an analysis of German verb tenses we show the differences between old and new traditions of teaching grammar. The second part of the study focuses on the analysis of course book examples. Based on the pragmatics of politeness, deixis and speech acts, we discuss here the means of a pragmatic approach in the grammatical progression with its benefits and disadvantages. The paper aims to answer the following questions in particular: 1) How can the pragmatic perspective be integrated into the methodology of language teaching? 2) What role does grammar play in the communicative methods of language teaching? 3) What limits are set for the application of pragmatics in the process of teaching foreign languages?

0. Bevezetés

A pragmatikai szemlélet elterjedése a múlt század nyolcvanas éveitől kezdve alapvetően megváltoztatta az idegen nyelvek oktatásának módszertanát és a nyelvtani penzum rendszerezését. Dolgozatomban egy tankönyvsorozat példái alapján azt vizsgálom, hogyan épül be a pragmatikai szemlélet a nyelvoktatás során a nyelvtani progresszióba, illetve milyen szerepet tölt be ma a nyelvtan a pragmatikai-funkcionális szemléletű kommunikatív nyelvoktatásban. Tankönyvi példákon keresztül bemutatom azt is, milyen korlátokba ütközik a pragmatikai szemlélet az idegen nyelvek oktatásakor, és milyen kérdések és ellentmondások merülnek fel a pragmatika és a grammatika „metszéspontjában”.

1. A tankönyv bemutatása, módszertani elhelyezése

A *Tangram aktuell* tankönyvsorozat, melyet az elemzéshez felhasználtam, a Közös Európai Referenciakerethez (KER) (CEFR, 2010) illeszkedik. A KER, mely 6 nyelvi szinten átfogó leírást ad az adott nyelvi szintnek megfelelő sikeres kommunikációhoz szükséges ismeretekről és készségekről, közös alapot teremtett az idegen nyelvi tantervek, vizsgák és tananyagok fejlesztéséhez. Külön fejezetet szentel a nyelv és a nyelvhasználó kapcsolatának is, melyben részletesen kitér a kontextus, a kommunikációs cselekvések és stratégiák és a különböző

szövegfajták elemzésére. A nyelvi kompetencia leírásakor külön említi a pragmatikai kompetenciát.

A KER-nek köszönhetően a pragmatikai szemlélet megkerülése a tankönyvek és tananyagok írásakor Európában ma már alig elképzelhető. Az elméleti pragmatikai szemlélet gyakorlati alkalmazása azonban egymástól gyakran eltérő szerkezetű tankönyveket eredményez. A *Tangram aktuell* (Dallapiazza, 2005) című tankönyvsorozat egyik jeles példája a haladó pragmatikai szemléletű tananyagoknak. Magyarországon is számos középfokú és felsőfokú oktatási intézmény és nyelviskola használja, a könyvsorozat szerepel a Közoktatási Tankönyvjegyzékben is.

2. A nyelvoktatás és a nyelvészet kapcsolata – a pragmatika megjelenésének hatása az idegen nyelvek oktatására

Az idegen nyelvek oktatásában az első fontos paradigmaváltás akkor következett be, amikor a 20. század első felében a grammatizáló-fordító módszer mellett kialakultak az aktív nyelvtudást és nyelvhasználatot középpontba helyező módszerek. A nyelvtannal való tudatos nyelvórai foglalkozás a behaviorizmus és az amerikai strukturalizmus hatására egy időre háttérbe szorult ugyan, de a 20. század hetvenes éveiben a kommunikatív módszer elterjedésével és a pragmalingvisztika oktatásmódszertani integrációjával más formában ismét előtérbe került. Ekkor a korábbi módszerek az új célcsoportok kommunikációs igényeit már nem tudták kielégíteni, mert nem érték el a kívánt célt, és nem nyújtottak gyakorlatban is alkalmazható nyelvtudást.

A nyelvoktatás céljainak újrafogalmazásában fontos szerep jutott a nyelvészeti pragmatikának, mely a nyelvet nem rendszerként, hanem az emberi tevékenység, a kommunikáció aspektusaként integrálta a nyelvoktatásba (Neuner & Hunfeld, 1993: 88). A nyelv tanulásának elsődleges célját a hétköznapi szituációkban való kommunikációs képesség megszerzésében határozta meg, a nyelvtanulás folyamatát pedig ennek megfelelően autentikus szituációkba ágyazta. Míg korábban a nyelvtani és lexikális ismeretek megszerzése volt a nyelvtanulás célja, most mindez ugyanennek az eszközévé vált. A nyelvről való ismereteket és tudást maga a nyelvtudás váltotta fel.

Az új alapvetés nemcsak a szövegek és témák kiválasztásában és a feladattípusokban hozott változást, hanem átformálta a nyelvtan súlyozását és progresszióját is a tankönyvekben. Míg a kommunikatív módszer előfutáraként emlegetett audiolingvális és audiovizuális módszer nem tudta feloldani az ellentmondást a nyelvhasználatra irányuló célkitűzések és a nyelvi formákat leíró és elemző, strukturális alapokon építkező megközelítés között, addig a kommunikatív módszer a beszédaktus-elméletektől indítva (Searle, 1969; Austin, 1962) funkcionális modellt alakított ki, amely a beszédszándékok mentén rendszerezte a tanulási célokat és a nyelvtanulás célját képező nyelvi szituációkhoz rendelte

tananyagot és az elsajátítandó nyelvi eszközöket, ideértve a nyelvtani kifejező-eszközöket is.

3. A nyelvtani progresszió és a pragmatikai szemlélet kapcsolata

A pragmatikai és funkcionális koncepciójú tankönyvek nyelvtani progressziója jellemzően ciklikus, amely lehetővé teszi a nyelvi kifejezőképesség fokozatos fejlesztését. A ciklikusságnak köszönhetően egy beszédszándék – például a *kívánságok* kifejezése – a nyelvi komplexitás különböző szintjein, három-négy helyen is előfordulhat egy tankönyvcsaládban. Míg a *kívánságokat* a korábbi tankönyvek majdnem kizárólag az óhajtómondat nyelvtani szerkezete kapcsán tárgyalták, a modern tankönyvek a grammatikai és lexikális kifejezőeszközök összehangolt bemutatásával autentikus beszédhelyzetekben járják körül ugyanazt a beszédszándékot.

A pragmatikai alapú nyelvtani progresszió eltérő súlyozást alkalmaz abban a tekintetben is, hogy a nyelvtan mely részeit kell a nyelvtanulónak aktívan illetve passzívan ismernie. Ez alapján az idegen nyelvek oktatásában megkülönböztethetjük a produktív és receptív nyelvtani kompetenciát, egy úgynevezett közlési és egy értési nyelvtant, melyet a német terminológia a *Mitteilungsgrammatik* és *Verstehensgrammatik* szavakkal ír le (Latzel, 1991). Ha a nyelvet az emberi cselekvés és kommunikáció eszközének tekintjük, akkor a nyelvoktatás szempontjából nem azt a kérdést kell feltennünk, hogy hogyan épül fel a nyelv, hanem sokkal inkább azt, hogyan hoz létre egy anyanyelvi beszélő az adott szituációban – a kontextusnak megfelelő – írásbeli és szóbeli megnyilatkozásokat, és hogyan érti meg hallgatóként ugyanezeket. Nyilvánvaló, hogy a közlés céljait szolgáló nyelvhasználat során a nyelvtani jelenségek más súlyozással és más minőségben jelennek meg, mint a megértés céljait szolgáló nyelvhasználat közben (Gnutzmann & Königs, 1995). A beszélő kiválaszthatja azokat a nyelvtani szabályokat, melyeket használni kíván. A hallgatónak ezzel szemben az egész nyelvet ismernie kell.

A nyelvtani progresszió és a pragmatikai szemléletmód kapcsolatának változását jól példázza a német igeidőrendszer megjelenése a vizsgált tankönyvben. Míg a pragmatikai szemléletmód megjelenése előtti tankönyvek a növekvő formális komplexitás szempontját figyelembe véve mutatták be az egyes igeidőket, a *Tangram aktuell* című tankönyv a modern tankönyvekkel egyetemben funkcionális megfontolások alapján más sorrendet alkalmaz.

A hagyományos progresszióban minden igeidő egyformán fontos, írásban és szóban, produktív és receptív szinten. Oktatásuk a következő sorrendben történik: 1. *Präsens*, 2. *Imperfekt*, 3. *Perfekt*, 4. *Plusquamperfekt*, 5. *Futur I*, 6. *Futur II*.

A funkcionális-pragmatikai alapú progresszió ezzel szemben minden igeidőhöz külön tanítási célt és kontextust rendel, és az alábbi sorrendet követi:

1. *Präsens*, 2. *Perfekt*: produktív alkalmazás – múltbeli események főként szóbeli ismertetése, 3. *Imperfekt*: főként receptív alkalmazás – életrajzok, elbeszélések olvasása, 4. *Plusquamperfekt*: főként receptív alkalmazás – előidejűség kifejezése – kevésbé fontos, 5. *Futur I*: produktív alkalmazás – de: a jövőidő időhatározókkal is kifejezhető, 6. *Futur II*: csak receptív alkalmazás – a köznyelvben szinte alig fordul elő.

A fenti összehasonlításból kiderül, hogy a nyelvtani progresszió sorrendiségében és minőségében is megváltozott, a pragmatikai szemlélet az igeidőkhöz nyelvhasználati szabályokat, szövegfajtákat rendel és a köznyelvi előfordulásuknak megfelelő súlyozással építi be a nyelvtanba. Az egyes igeidők eltérő fontosságúak, bizonyos igeidőket elég, ha felismer a tanuló, míg más igeidők produktív ismerete is elvárt.

A korábbi sorrendhez képest szembevetendő, hogy a második és a harmadik helyen álló igeidők (*Perfekt*, *Imperfekt*) helyet cseréltek. Ennek oka könnyen megmagyarázható az igeidők alábbi összehasonlításából (Kocsány és László, 1991: 54). A két igeidő használata nem különül el olyan élesen egymástól, mint az angol nyelvben strukturálisan ezeknek megfeleltethető *simple past* és a *present perfect*, de használatukban a következő tendenciák mutatkoznak:

Perfekt

szóbeli kommunikáció
befejezettség
közelmúltban történt események
(kihatással lehet a jelenre)
múlt idejű kérdések

Imperfekt

írásbeli kommunikáció
folyamatosság
régebbi események
(nincs kihatással a jelenre)

Míg a *Perfekt* elsősorban olyan események leírására szolgál, melyek még kihatással lehetnek a jelenre, beszélt nyelvi előfordulása az *Imperfekthez* képest gyakoribb, a módbeli segédige nélküli múlt idejű kérdésekben szinte kizárólagosan használandó, az *Imperfekt* elsősorban az írott nyelv bizonyos szövegfajtaát dominálja. Tekintve, hogy a nyelvtani progresszió a nyelvtanulók nyelvhasználati prioritásait tartja szem előtt, a funkcionális pragmatikai progresszió a két igeidő cseréjével és az eltérő receptív és produktív súlyozással jobban alkalmazkodik a nyelvtanulás céljához, és a célnyelvi beszélőközösség szokásait is jobban követi. A strukturális komplexitás nem bizonyul már elég erős érvek ahhoz, hogy a nyelvtani progresszióban az összetett igeidőket az egyszerű igeidők mögé soroljuk.

4. Elemzés

4.1. Az udvariasság pragmatikája és „grammatikája”?

A különböző udvariassági formulák tanítása az idegen nyelvek oktatásában kiemelt szerepet kap. Az univerzális elvek mellett az udvariasság kifejezésére az egyes nyelvek sajátos nyelvi eszközöket alkalmaznak. A beszélők az udvariassági beszédaktusok végrehajtására alkalmas nyelvi eszközök közül a céljaiknak legmegfelelőbb nyelvi megnyilatkozási formákat választják ki (Szili, 2007: 4-6).

Az udvariasság nyelvi kifejezőeszközei a beszélő számára fontos kapcsolatot jelentenek a nyelv és a társadalom között. Ezek a nyelvi eszközök bizonyos kontextusokban igen nagy számban fordulnak elő. Míg az anyanyelv elsajátítása során az udvariasság nyelvi eszközeit a primer és szekunder szocializáció során sajátítja el a beszélő, idegen nyelvek tanulása esetén ez főként a tanórai és a tananyagok által szolgáltatott input segítségével valósul meg. Ezért fogalmazódott meg a jogos igény az udvariassági formulák explicit oktatásával kapcsolatban.

Mivel az udvariasság nem grammatikai kategória, önmagában beszédaktusnak sem nevezhető, nyelvészeti leírása pedig meglehetősen sokféle, ezért a nyelvészeti vívmányokra támaszkodó tankönyvírók nehéz helyzetbe kerülnek. A nyelvoktatás szempontjából alapvetően két egymástól élesen elkülönülő felfogást figyelhetünk meg a szakirodalomban. A modern nyelvkönyvek és nyelvoktatás szempontjából vizsgálándó kérdés a következő: Az udvariasság nyelvi formáihoz rendelhető-e szisztematikus leírás, és ha igen, hogyan?

Mivel a beszélő nyelvi cselekedeteinek tervezésére erős befolyással van a kontextus, Szili (2007) megkérdőjelezi, hogy a kontextus nélküli nyelvi alakzatok udvariassági értéke egyáltalán megállapító-e. A megnyilatkozás kontextusa, a hallgató és a beszélő viszonya nélkül egy nyelvi forma udvarias volta nem írható le, az ugyanis csak a vele végrehajtott beszédaktusban értelmezhető.

Vorderwülbecke (1986: 248) szerint „az udvariassági formulák nyelvileg heterogén kifejezések olyan osztályát jelentik, melyek a minimális kommunikatív egységeket és a szöveg szintjének egységeit alkalmassá teszik arra, hogy azokkal olyan nyelvi cselekedeteket hajtsunk végre, melyek az adott ko-textusban és kontextusban udvariasabbak, mint az ezektől eltérő nyelvi eszközökkel megvalósított nyelvi cselekedetek.” Gondolatmenete szerint bizonyos nyelvi (grammatikai és lexikai) egységek a kontextustól függetlenül, inherensen magukban hordozzák az udvariasság kifejezésének lehetőségét, ez lehetővé teszi az udvariasság pragmatikailag leírható megnyilatkozási formáinak nyelvtani rendszerezését.

Szili (2007) és Vorderwülbecke (1986) gondolatmenete látszólag ellentmondanak egymásnak a nyelvi struktúrák és a kontextus megfeleltethetőségének kérdésében. Valójában azonban a kérdésfeltevés iránya is az, amely az alapvető különbséget okozza. Míg az egyik gondolatmenet a grammatikai jelenségekhez

rendel pragmatikai (nyelvhasználati) szabályokat, a másik konkrét kontextusokban megvalósuló megnyilatkozások nyelvi eszközeit vizsgálja meg.

Az általam vizsgált nyelvkönyv a két gondolatmenet kombinációját tartalmazza. Alapvetően pragmatikai-funkcionális szemszögből közelíti meg a grammatikát. Minden leckében átfogó és részletes kontextust teremt, és az autentikus nyelvhasználat kereteinek utánzására törekszik.

Jó példa erre az indirekt kérdés (*indirekte Frage*) és a vele hasonló nyelvtani szerkezetű ún. visszakérdezés (*Echofragen*) tárgyalása a tankönyvben. A nyelvi közlés megalkotását és megértését befolyásoló és a pragmatikai szemléletmódnak megfelelő kontextust (Tátrai, 2004) messzemenőig megteremti. A kiinduló szöveg (Dallapiazza, 2005, 2/B, Lektion 7/B) egy telefonbeszélgetés egy ügyfél és egy telefonos szobafoglaló szolgálat között. A tankönyvi szituáció meghatározza a szituációs kontextust annak személyközi, térbeli és időbeli viszonyaival együtt. A megnyilatkozások a szobafoglalás mint emberi társadalmi cselekvés kontextusában jelennek meg. A kiinduló hallott szöveg – amelynek egyes mondatai a tankönyvben írásban is szerepelnek – tematikus kontextusával aktiválja a szöveg megértéséhez szükséges pragmatikai háttérismereteket, ilyen módon ideális keretet teremt a kontextusfüggő nyelvtanuláshoz. Ez azért is fontos, mert csak így érhető el az, hogy a nyelvtanuló olyan nyelvtudásra tegyen szert, amellyel idegen nyelvi közegben a szituációnak, a benne elhangzó vagy leírt szövegfajtáknak megfelelő módon nyilatkozhat meg a szükséges regiszter alkalmazásával.

A nyelvkönyv szerzői a pragmatikai beágyazás után a hangzó és írott szövegből a tanuló által induktív módszerrel levezetett grammatikai szabályokkal kapcsolatban (mellékmondati szórend, kötőszók) azonban inkább Vorderwülbecke gondolatmentének megfelelő általánosítást tesznek, és a tárgyalt nyelvi jelenséggel, jelesen a mellékmondati szórenddel álló, indirekt (függő) kérdésekkel kapcsolatban azt fogalmazzák meg, hogy azok az udvarias nyelvhasználat nyelvi kifejezőeszközei.

Példamondatok a párbeszédből:

Wie lange möchten Sie bleiben? Darf ich fragen , wie lange Sie bleiben möchten? Haben Sie während der Messe noch ein Zimmer frei? Können Sie mir bitte sagen , ob Sie während der Messe noch ein Zimmer frei haben?	<i>Meddig szeretne maradni?</i> Megkérdezhetem , meddig szeretne maradni? <i>Van még a vásár idejére szabad szobájuk?</i> Meg tudná mondani, kérem , hogy van-e még a vásár idejére szabad szobájuk?
--	---

A lapszálon a következő tanulási tipp (*Lerntipp*) olvasható:

„Az indirekt (függő) kérdések udvariasabban hangzanak, mint a direkt kérdések.” A tankönyv nyelvtani áttekintő fejezete, melyre a vizsgált lecke utal, ugyanezt a megállapítást tartalmazza. Ezt követi a gyakorlási célokat szolgáló instrukció: „Legyenek egymáshoz az egész németóra ideje alatt udvariasak, és kérdéseiket minden esetben függő kérdés formájában fogalmazzák meg.”

Míg a tankönyvi leckében felhasznált szituáció és szöveg a pragmatikai szemlélet elveit látszik követni, a fenti tanulási tipp és az azt követő instrukció már kilép ebből a keretből: A feldolgozott szövegből kinyert grammatikai szerkezetet dekontextualizálja és „állandó” pragmatikai kategóriát rendel hozzá. A indirekt kérdések udvarias volta azonban bizonyos kontextusokban erősen megkérdőjelezhető. A tankönyvírók által megfogalmazott generalizált szabály a magatartás és a helyzet stílusváltozóinak függvényében (Tolcsvai Nagy, 1996: 136-145) nem állja meg a helyét, hiszen például formális és informális helyzetekben egyaránt értelmezhető az udvariasság fogalma, az indirekt kérdések azonban inkább a formális közegben jelennek meg az udvariasság indikátoraként. Ezzel szemben számos informális közegben kevésbé vagy egyáltalán nem töltenek be ilyen funkciót. Így például kétséges, hogy két diák egymás közötti beszélgetésében a függő kérdés valóban udvariasságnak tekinthető-e.

Az ellentmondásra igazán a tankönyvi feladat instrukciója derít fényt. Ott ugyanis az eredeti kontextusból kiragadott udvariassági formulákat a tankönyv másik kontextusba (a nyelvórára) helyezi át. A németórán kell az idegen nyelvi udvariasságot gyakorolni többnyire azonos korú diákoknak azáltal, hogy udvarias kérdéseket tesznek fel egymásnak. A szállodai szobafoglalást feldolgozó szövegben értelmezett udvariasság szituációs, cselekvési és tematikus kontextusa nem azonos a németórai kontextussal. Ezért a mellékmondatos indirekt kérdések azonos kontextuális jelentéssel történő alkalmazása a tanítási cél szempontjából aggályosnak tekinthető. Mindezt empirikusan is igazolja a diákok visszajelzése. Az indirekt kérdéseket a tanulók ugyanis egymással szemben inkább körülményesnek vagy nevetségesnek érzik, de semmiképpen nem udvariasnak. Gyakran felmerül az a kérdés is, hogy Németországban valóban így beszélnek-e egymással a diákok, ha udvariassággal szeretnék kifejezni magukat?

Ez utóbbi kérdés rávilágít Vorderwülbecke gondolatmentének hiányosságaira is, hiszen a jószándék által vezérelt nyelvi rendszerezés szisztematikus és taxatív jellegénél fogva nemcsak megkönnyíti a nyelvtanulást, hanem bizonyos esetekben félre is vezeti a nyelvtanulót. A sokak által ismert, magát mindig formálisan (és túlságosan udvariassággal) kifejező, informális helyzetek nyelvi leküzdésére képtelen nyelvtanuló nem utolsósorban a hasonló tankönyvi és módszertani ellentmondásoknak köszönheti egyoldalú nyelvtudását.

Az udvariassági formulák elemzése kapcsán elmondható tehát, hogy a pragmatikai szemlélet alkalmazása sikeres az autentikus input kiválasztásában, de a módszertani feldolgozás során csak részben tartja meg primátusát a hagyományos grammatikai rendszerezéssel szemben.

4.2. A deixis kiemelt szerepe az idegen nyelvek oktatásában és különböző formáinak megjelenése a nyelvtani penzumban

A kommunikatív nyelvoktatás a korábbi módszerekkel szemben nagyobb hangsúlyt fektet a szóbeli kommunikációra, és a nyelvtanulás első időszakában mindinkább előtérbe helyezi azt. A rámutatás a szóbeli megnyilatkozásokban olyan stratégiai eszközt jelent a nyelvtanuló számára, amellyel a szituációra való vonatkoztatással kompenzálhatja célnyelvi deficitjeit. Az úgynevezett beágyazási és kompenzációs stratégiák (Jan Conrad, 2005: 44-46) a nyelvtanulás elején főleg a szövegen kívülre utaló (ún. exoforikus) deixis elemeivel valósulnak meg. A deiktikus elemek segítségével már kezdő nyelvtanulók képesek a számukra releváns kontextus megteremtésére és értelmezésére egyszerű hétköznapi szituációkban.

Az útbaigazítások vagy bevásárlási szituációk esetében például a deiktikus nyelvi elemek komplex emberi (részben nyelvi) cselekvés részeként jelennek meg. A beszélő és a hallgató csak akkor érti meg egymást, ha az adott beszédhelyzetben egymásra hangolódnak. A beszélő és a hallgató nemcsak egyszerűen adói, vevői vagy részei a nyelvi közlésnek, hanem szerepeiket cserélgetik is. Az „itt”, a „most”, az „ezt” és az „azt” a beszélő pillanatnyi helyzetét jelzi, ez a pozíció azonban a beszélő és a beszédaktus megváltozásával szintén megváltozhat.

A deiktikus nyelvi elemek elsajátítását célzó tanítási módszerek ezért érthető módon a párbeszédes kommunikációs formákat helyezik középpontba. A nyelv elsajátítása szempontjából elvárható tehát, hogy a nyelvtanár olyan szituációkat teremtsen, melyek interakciós struktúráikból fakadóan lehetővé teszik, hogy a nyelvtanuló a megnyilatkozások létrehozásakor maga is egy olyan szituációban működjön közre, melyben a nyelv segítségével egy cselekvést valósít meg, és mindeközben a beszélő és a hallgató szerepei cserélődnek.

Jó példa erre a *Tangram aktuell* című tankönyvsorozat első kötetének egyik leckéje (Lektion 4 A1-6), mely az „adni” igét és vele együtt a személyes névmások tárgy- és részeshatározós esetét tanítja meg. Az „adni” (*geben*) ige vonatkoztatás szerinti egyaránt tartalmaz tárgyi és részeshatározós bővítményt, és a névmások deiktikus használatának gyakorlására is sok lehetőséget kínál.

A tankönyvi gyakorlat egy négyfős család (apa, anya, fiúgyerek, lánygyerek) bevásárlását mutatja be hangzó szöveg segítségével. A párbeszédben nagy számban előfordulnak az „adni” és „venni” igék mellett a személyes névmások különböző alakjai (alany- tárgy- és részeshatározós eset – hímnemben és nőnemben). A nyelvtanuló a párbeszéd meghallgatása után megállapítja, hogy az adott beszédhelyzetben elhangzó névmás kire vonatkozik (apa, anya stb.), és az elhangzott formákat a szituációban szereplő személyekhez rendeli. Ezt követően induktív módszerrel maga állítja össze a teljes ragozási paradigmát.

Az adott tankönyvi szituációban a névmások endoforikus és exoforikus használatát (Tolcsvai Nagy, 2001: 176) egyaránt megjelenik: A párbeszédben előfordulnak anaforikus utalások a korábban említett főnévi megnevezések névmási helyettesítésekor, találunk azonban 1. és 2. személyű névmásokat is, melyek a szövegbeli korábbi említés hiányában exoforikusnak tekintendők.

Az előbbi szekvenciához kapcsolódó párbeszéd során a tanulók négy témakörben tárgyak neveit gyűjtik össze és azokat cédulákra írják fel. Ezt követően egymásnak kérdéseket tesznek fel az „adni” igével, elkérik és átadják egymásnak a tárgyakat jelképező cédulákat:

Módszertani szempontból a fenti megközelítés azért is előnyös, mert a nyelvtanulóval érzékelteti és gyakoroltatja a szóbeli kommunikációban igen lényeges különbséget a referenset ténylegesen megnevező (denotáló) nyelvi jelek (névmások) és a szövegben korábban előforduló nyelvi jelekre visszautaló anaforák között, funkcionális keretbe helyezve ezzel a pronominalizáció nyelvi jelenségét.

A vizsgált tankönyv azonos leckéje a tanulót a bevásárlás kapcsán a boltban való térbeli tájékozódás nyelvi lehetőségeibe is beavatja. Az eladó és a vevő párbeszédében az áru leírása mellett felmerül az a kérdés is, hogy hol találja meg a vevő az árut a boltban. A tanuló megtanulja az olyan kifejezések használatát, mint az „itt elől”, „ott hátul”, „ott egészen hátul”. Az eljátszandó párbeszéd során a tanulóknak a helyhatározók által kifejezett irányt a kezükkel is mutatniuk kell. Ennek azért is van kiemelkedő jelentősége, mert a tantermi szituáció a tényleges térbeli rámutatást, az ún. autodeixist szimulálja, mellyel gyakorta jár együtt geszturális rámutatás is (Laczkó, 2004: 473).

A fent vizsgált feladattípus tehát lehetőséget teremt a tanuló számára, hogy saját egyszerű párbeszédeinek deiktikus lehorgonyozottságát érzékeli és a lehorgonyzás lehetőségeit német nyelven is elsajátítsa.

A kommunikatív nyelvoktatás előtti tankönyvek a személyes névmásokat szinte kizárólag az endoforikus (szövegen belüli) utalások kapcsán gyakoroltatták és nélkülöztek minden olyan nyelvi interakciót, melyek a szövegen kívülre mutató nyelvi elemeket tartalmaztak. Az új pragmatikai-funkcionális nyelvtani megközelítéssel azonban lehetőség nyílik arra, hogy a tanulók a névmási rendszert ne csak a névmási koreferencia esetein keresztül ismerjék meg, mely kétségtelenül a szövegtani és pronominalizációval foglalkozó szakirodalom leginkább kutatott területe, hanem megismerkedjenek a névmások referenciális értelmezésének más megvalósulásával is (Laczkó, 2004).

A névmási rendszer funkcionális keretben történő szemléletéről (Laczkó, 2004, 2005) folynak ugyan kutatások, a német nyelv átfogó leíró nyelvtanai azonban a névmásokat főleg formai szempontok alapján írják le és a koreferencia szemszögéből történő szövegszintű értelmezésnek szánnak nagyobb teret, míg a pragmatikai keretben történő értelmezést nem vagy alig dolgozzák ki. Öröndöletes, hogy ennek ellenére az utóbbi megközelítés is utat tört magának az idegen nyelvi oktatás tankönyveibe, melyek ilyen módon figyelembe veszik a beszélő

és hallgató nézőpontjának szerepét, valamint a rámutatás és a nyelvi megnyilatkozások kapcsolatát is.

4.3. Beszédaktusok, mint a nyelvtani progresszió mozgatói – a módbeli segédigék tanítása

A funkcionális-pragmatikai szemlélet a nyelvkönyvekbe integrált olyan nyelvi jelenségeket is, amelyek hagyományos grammatikai és szemantikai mód-szerekkel nem írhatók le, mert funkcióiknak pragmatikai összetevői is vannak (Szili, 2004: 74-75). Bár a nyelvi leírásban mindmáig megoldatlan vagy nem teljes bizonyos nyelvi jelenségek leírása, az idegennyelv-tanítás a nyelvtani magyarázatokban gyakran alkalmaz hibrid – különböző szemléletű nyelvreírásokból származó – magyarázatokat.

A német módbeli segédigék esete is ilyen, mert szemantikus polifunkcionalitásuk megnehezíti a segédigék egységes rendszerbe foglalását a nyelvtanuló számára. Alapjelentésük, metaforikus használatuk és episztemikus lehorgonyzásuk leírása bonyolult feladat elé állítja magukat a nyelvészeket is. A német módbeli segédigéket számos tanulmány illokúciós indikátorként kezeli és a cselekvés jelentésének hordozójaként írja le, rendszerszerű kapcsolatot tárva fel a módbeli segédigék jelentései és illokúciós funkcióik között (Wunderlich, 1981; Gloning, 1997). A módbeli segédigék jelentésleírásának nehézségei egyúttal a jelentések megtanításának nehézségeivé is válnak, mivel nem kerülhetők meg a nyelvvoktatás során.

A *Tangram aktuell* tankönyvsorozatban módbeli segédigékkel kapcsolatban a következő jelentésmagyarázatok és példák fordulnak elő:

2. kötet 5. lecke

Módbeli segédige	Jelentésmagyarázat	Tankönyvi példamondat
müssen	szükségyszerűség	Ich muss für die Mathearbeit lernen. <i>Tanulnom kell a matekdolgozatra.</i>
sollen	ajánlat, javaslat	Soll ich dir eine Karte besorgen? <i>Neked is vegyek jegyet?</i>
dürfen	engedély	Darf ich mitkommen? <i>Veletek mehetek?</i>
nicht dürfen	tilalom	Ich darf nicht mitkommen. <i>Nem mehetek veletek.</i>
können	lehetőség	Ich kann auch am Samstag lernen. <i>Szombaton is tudok tanulni.</i>
möchten	kívánság	Ich möchte mit Miriam ins Konzert gehen. <i>Koncertre szeretnék menni Miriammal.</i>
wollen	kívánság	Ich will mit Miriam ins Konzert gehen. <i>Koncertre akarok menni Miriammal.</i>

3. kötet 1. lecke

Módbeli segédige	Jelentés	Tankönyvi példamondat
müssen (eldöntendő tagadott kérdésben)	„így mutathatjuk ki, ha meg vagyunk lepődve”	Musst du nicht für die Mathearbeit lernen? <i>Nem kell tanulnod a matekdolgozatra?</i>
wollen (eldöntendő tagadott kérdésben)	„így mutathatjuk ki, ha meg vagyunk lepődve”	Wolltet ihr nicht nach München fahren? <i>Nem akartatok Münchenbe utazni?</i>
wollen (+ doch módosítószó)	„így mutathatjuk ki, ha meg vagyunk lepődve”	Du wolltest doch ausziehen. <i>Hisz ki akartál költözni.</i>
sollen (+ doch módosítószó)	„így mutathatjuk ki, ha meg vagyunk lepődve”	Das Auto sollte doch gestern schon fertig sein. <i>Hisz az autónak már tegnap kész kellett volna lennie.</i>

3. kötet 3. lecke

Módbeli segédige	Jelentés	Tankönyvi példamondat
sollte	tanácsadás	Du solltest weniger rauchen. <i>Kevesebbet kellene dohányoznod.</i>

4. kötet 2. lecke

Módbeli segédige	Jelentés	Tankönyvi példamondat
könnte (Konjunktiv Präteritum)	tervezés, javaslat	Wir könnten zur Modemesse gehen. <i>Elmehetnénk a divatkiállításra.</i>
sollte (Konjunktiv Präteritum)	tervezés, javaslat	Wir sollten am Abend unbedingt essen gehen. <i>Este feltétlen menjünk el vacsorázni.</i>

Szembetűnő, hogy a módbeli segédigék rendszerezése az általuk megvalósítható beszédaktusokat követi. A tankönyv nem különböztet meg elsődleges és másodlagos jelentést, objektív és szubjektív használatot, és nem törekszik a segédigék polifunkcionalitásának explicit szemléltetésére sem. Az ezzel kapcsolatos ismereteket nem tekinti a sikeres kommunikáció előfeltételének. Funkcionális-pragmatikai szemléletű tankönyvként a módbeli segédigéket más rendszerezési elveknek veti alá. A beszédszándékok nyelvi eszközökkel történő kifejezésének módja határozza meg azt a progressziót, amellyel a tanulót bevezeti a módbeli segédigék bonyolult rendszerébe.

A segédigék jelentésének leírása tehát pragmatikai megközelítésből történik: A jelentés leírásában gyakran szerepel az igék grammatikai módszerekkel nem leírható illokúciós ereje, az igék jelentését kontextusba helyezve szemlélteti. Nem alkalmazza a hagyományos szótári jelentéseket és nem különíti el a lexikális és pragmatikai jelentést.

A bemutatott rendszer messzemenőig a tanuló érdekeit szolgálja, de az általa sugallt modell mégis számos ellentmondást rejt magában. A segédigék jelentésének leírása a legtöbb esetben beszédaktusok egyszavas vagy jobban körülírt megnevezéseit tartalmazza, mint például a kívánság, a javaslat, a tanácsadás és a meglepettség kifejezése. Beszédaktusok megvalósítására a módbeli segédigék azonban csak bizonyos számban és személyben alkalmasak.

Jól szemlélteti ezt az alábbi példa:

(i) Soll ich dir eine Karte besorgen?	Vegyek neked is jegyet?
(ajánlat, javaslat)
(ii) Sollst du ihm eine Karte besorgen?	Venned kell neki is jegyet?

Míg az első mondatban (i) a beszélő a módbeli segédigével a leírt illokúciós aktust valósítja meg, a második mondatban (ii) a proposíciós tartalom nem a beszélőhöz kötődik, a módbeli segédigének pedig nincs az elsőhöz hasonló illokúciós ereje, mert abban a beszélő legfeljebb a kérdés – nem pedig a javaslattevés – illokúciós aktusát hajtja végre. Bár a két mondat formailag nem sokban különbözik egymástól, a módbeli segédige jelentése között nagy különbség van. A tankönyvben megadott jelentésben (ajánlat, javaslat) a segédige csak egyes és többes szám első személyű alannal rendelkező kérdő mondatok esetén működik illokúciós indikátorként. Elképzelhető ezentúl olyan kontextus is, amelyben az első mondat jelentése a következő lehet: *Vennem kell neked is jegyet?* (mert te azt parancsoltad vagy valaki más azt parancsolta).

A fenti példa igazolja Austint (Szili, 2004: 67-69), aki szerint a megnyilatkozás körülményei befolyással vannak egy megnyilatkozás illokúciós erejére. A *sollen* segédige „javaslat, ajánlat” értelmű jelentése egyes számú alany esetén a szóban forgó beszédszándék kifejezését tekintve konvencionalizált forma ugyan, de polifunkcionalitása miatt csak a megnyilatkozás körülményeit figyelembe véve elemezhető aktuális jelentése. Erre a tankönyv nem hívja fel a figyelmet. A fenti példák (i-ii) jól mutatják, hogy a tankönyv az alapjául szolgáló módszertani elgondoláshoz híven a nyelvi formákhoz konkrét konvencionalizált funkciókat rendel. Az egyes formákhoz azonban több funkció is tartozik, egy forma tehát többféle beszédaktus illokúciós indikátoraként is megjelenhet. Az egyes formák különböző funkcióit azonban nem foglalja rendszerbe és nem mutatja be azok egymáshoz és a lexikai jelentéshez fűződő viszonyát.

Módszertanilag az eljárás mégis kevésbé kifogásolható, mert eléri célját. Az idegennyelv-tanuló képes lesz az anyanyelvi beszélőhöz hasonlóan használni a nyelvet és kifejezni beszédszándékát. Ez azzal az áldozattal jár, hogy a nyelvoktatás során a segédigéket lehetséges illokúciós erejükkel együtt tanítjuk meg, mely látszólag szinte kontextustól függetlenül a szavak jelentéséhez tapad, akkor is, ha a pragmatikai jelentésleírás szerint a segédigékkel – mint bármely más lexikai egységgel – illokúciós aktust csak más illokúciós indikátorokkal – mint például hanglejtés, hangszín, mimika, gesztikulálás – együtt konkrét kontextusban hajthatunk végre (Heggelund, 2001). Ilyen módon a (lehetséges)

kontextuális jelentés leírása a hatékonyabb és életszerűbb nyelvtudás megszerzése érdekében a konvencionalizált illokúciós aktusok segítségével bizonyos szempontból a lexikális szintre helyeződik át.

Megállapítható tehát, hogy a tankönyv a módbeli segédigék esetében egyértelműen a pragmatikai jelentésleírást helyezi előtérbe, de a teljesség igénye nélkül jár el, és nem alkalmazza minden szempontból annak alapelveit. A jelentésleírást jellemző eljárás eklektikus voltának bizonyítéka, hogy a beszédszándékra utaló jelentések mellett megjelennek olyan jelentések is, mint a *szükségyszerűség* vagy a *lehetőség*, melyek nem állnak kapcsolatban a mondat által végrehajtott beszédaktussal, hanem a mondat alanya és az igei állítmány között fennálló viszonyra utalnak, és lexikalizált jelentésnek tekinthetők.

A különböző elméleteket elegyítő tankönyv tudatosan rávilágít ugyan a módbeli segédigék szemantikai és pragmatikai leírásának összefüggéseire és különbségeire, de ezt a különbséget nem építi be következetesen a tankönyv módszertani koncepciójába és végső soron a módbeli segédigék pragmatikáját nem tárja igazán fel. Az pragmatikai megközelítést a módbeli segédigék leírásakor a beszédaktus-elmélet alapjaira helyezett komponenselemzésre korlátozza.

5. Összegzés – Következtetések

Az idegen nyelvi módszertan alapvető igénye, hogy a tanuló által elsajátítandó nyelvet rendszerezze, a formákhoz funkciókat és jelentéseket rendeljen, és ezzel tegye lehetővé a nyelv elsajátítását. A pragmatikai szemlélet megjelenése óta mindehhez igyekszik a lehető legnagyobb mértékben autentikus kontextusokat teremteni vagy imitálni, de ez a kommunikáció természetéből adódóan csak korlátozott mértékben lehetséges. Nem tudja ugyanis sem a megnyilatkozások összes lehetséges kontextusát, sem pedig összes lehetséges nyelvi formáját a tanuló elé tárni, ezért óhatatlanul választásra kényszerül.

A fenti elemzés alapján a pragmatikai szemlélet és a módszertan kapcsolatát az alábbi 4 pontban foglalhatjuk össze:

1. A pragmatikai alapú nyelvtani progresszió nem a strukturális komplexitás elveit követi, és nem célja a nyelvtani alrendszerek teljes és szisztematikus bemutatása. Nem a nyelvtan fokozatos „felépítésére” törekszik, hanem a nyelvtani jelenségeket alárendeli a beszédszándékoknak és a kommunikációs igényeknek. Központi alapelve szerint tehát nem azt a kérdést teszi fel, hogy mire használhatjuk a nyelvi eszközöket, hanem azt, hogy milyen nyelvi eszközökkel tudjuk megvalósítani beszédszándékainkat. Ehhez a leggyakoribb, konvencionalizált formákat veszi alapul.

2. A pragmatikai szemléletű nyelvreírás sok ponton még nem szolgál elegendő információval ahhoz, hogy azt egységesen be lehessen építeni az idegen nyelvek tanításába, jó példa erre módosítószók, módbeli segédigék esete.

3. A tankönyvek a nyelvi eszközöket kontextusokhoz és megnyilatkozásokhoz (és azok tulajdonságaihoz) rendelik. Ezt bizonyos esetekben egyfajta hiperadaptáció követ, amely során a tananyag arra bízta a tanulót, hogy az adott nyelvi eszközöket hasonló kontextusokban is alkalmazza. Kellő körülmény hiányában ez az analógia a nyelvi eszközök használatával kapcsolatban helytelen túláltalánosításokhoz, illetve célnyelvi környezetben kevésbé autentikus megnyilatkozásokhoz vezet.

4. A pragmatikai szemléletű nyelvelírás a kommunikáció mibenlétéből fakadóan különböző tudományok – nyelvészet, szociológia, pszichológia, filozófia stb. – határterületeit érintheti, és olyan interdiszciplináris megközelítést kíván, mint az interkulturális kommunikáció vagy a szociopragmatika. A nyelvhasználatban is kifejeződő udvariasság kapcsán például a nyelvtanár olyan jelenséggel áll szemben, mely nem nyelvészeti, hanem sokkal inkább szociálpszichológiai és kulturális természetű, jóllehet leképeződik a nyelvhasználatban. Egy pragmatikai irányultságú nyelvtannak és módszertannak figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy az egyes kultúrákban különbözőek a nyelvhasználattal szemben támasztott elvárások. A német nyelv az angolhoz hasonlóan pluricentrikus (többközpontú) nyelv (Csörgő, 2007: 47-49). A kulturális különbségek a nyelvhasználat számos más területén érvényesülnek, egyrészt a cél nyelv egyes kultúrái között, másrészt a cél nyelv és a tanuló anyanyelve között. Ezek módszertani integrációja még meglehetősen töredékes, megvalósítása pedig számos kérdést vet fel.

Irodalom

- Austin, J. L.** (1962) *How to do things with words*. Oxford: Clarendon Press / német fordítás: *Zur Theorie der Sprechakte*. Stuttgart: Reclam. (1972)
- Conrad, J. Ch.** (2005) *Lernstrategien als Voraussetzung eines modernen, schülerorientierten Fremdsprachenunterrichts: Klassifikationen, Trainingsprogramme und die Rolle der Lehrbücher*. Dissertation. Duisburg: Universität Duisburg-Essen.
- CEFR.** (2010) *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/CADRE_EN.asp (megnyitva 2010. január 2.).
- Csörgő Z.** (2007) Ausztria. In: Hidasi J. (szerk.) *Kulturák@kontextusok.kommunikáció*. Budapest: Perfekt Kiadó. 45-54.
- Dallapiazza, R. M., et al.** (2005) *Tangram aktuell 1-3*. Ismaning: Hueber Verlag.
- Engel, U.** (1991) *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Julius Groos.
- Gloning, T.** (1997) Modalisierte Sprechakte mit Modalverben. Semantische, pragmatische und sprachgeschichtliche Untersuchungen. In: Fritz, G. und Gloning, T. (Hrsg.) *Untersuchungen zur semantischen Entwicklungsgeschichte der Modalverben im Deutschen*. Tübingen: Niemeyer. 307-437.
- Gnutzmann, C. & Königs, F. G.** (1995) *Perspektiven des Grammatikunterrichts*. Tübingen: Narr.
- Heggelund, K. T.** (2001) *Zur Bedeutung der deutschen Modalpartikeln in Gesprächen unter besonderer Berücksichtigung der Sprechakttheorie und der DaF-Perspektive*. http://www.linguistik-online.de/9_01/Heggelund.html (megnyitva 2010. január 2.).
- Heringer, H. J.** (1988) *Lesenlehren lernen – Eine rezeptive Grammatik des Deutschen*. Tübingen: Narr.
- Iványi Zs.** (2001) A nyelvészeti konverzációelemzés. *Magyar Nyelvőr*. 74-93.
- Kocsány P. és László S.** (1991) *Die Wortklassen des Deutschen. Eine praktische Darstellung mit Übungen für Fortgeschrittene*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Laczkó K.** (2004) A névmási rendszer funkcionális keretben. 1. rész. *Magyar Nyelvőr*. 469-478.
- Laczkó K.** (2005) A névmási rendszer funkcionális keretben. 2. rész. *Magyar Nyelvőr*. 78-88.
- Neuner, G. & Hunfeld, H.** (2001) *Methoden des fremdsprachlichen Deutschunterrichts: Eine Einführung*. Berlin: Langenscheidt.
- Searle, J. R.** (1969) *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sigbert L.** (1991) *Mitteilungsgrammatik und Verstehensgrammatik. Fremdsprachen Lehren und Lernen 20*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Szili K.** (2004) *Tetté vált szavak*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szili K.** (2007) Az udvariasság pragmatikája. *Magyar Nyelvőr*. 1-17.
- Tátrai Sz.** (2004) A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr*. 479-494.
- Tolcsvai Nagy G.** (1996) *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy G.** (2001) *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Vorderwülbecke, K.** (1986) Höflichkeit und Höflichkeitsformen. In: Zifonun, G. (Hrsg.) *Vor- Sätze zu einer neuen deutschen Grammatik*. Tübingen: Narr.
- Wunderlich, D.** (1981) Modalverben im Diskurs und im System. In: Rosengren, I. (Hrsg.) *Sprache und Pragmatik: Lunder Symposium 1980*. Lund: Gleerup. 11-53.

Meghívó

ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI TANSZÉKEK 2. ORSZÁGOS TALÁL- KOZÓJA

Időpont: 2011. április 14-15.

Helyszín:

**Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Pannon Egyetem, MFTK
8200. Veszprém, Egyetem u. 10.**

A Pannon Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke értesít minden érdeklődőt arról, hogy 2011-ben Veszprémben rendezi meg az Alkalmazott nyelvészeti tanszékek 2. országos találkozóját (hallgatói-oktatói tudományos konferencia).

A rendezvényre szeretettel várjuk az ország valamennyi egyeteme Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének oktatóit és hallgatóit!

2011. február 10-ig várjuk az előadók által írt 10 soros absztraktokat, az előadás címével és az esetleges eszközigénnyel. (Projektor, laptop, OHP, videó, DVD, esetleg CD-s magnó lesz a helyszínen.)

Kérjük, amennyiben szállásra is van igényük, azt is jelezzék!

A konferencia szervezőbizottsága nevében:

dr. habil. Navracsics Judit
tanszékvezető egyetemi docens
navju@yahoo.co.uk

és

dr. Simon Orsolya
egyetemi docens
drsimono@gmail.com

Tanulmányomban abból a feltevésből indulok ki, hogy a roma és a magyar gyerekek nyelvhasználata különbözik. A különböző kultúrából jövőök pragmatikai kompetenciája eltér egymástól: céljaik elérésére más és más stratégiákat tartanak megfelelőnek, és a nyelvhasználat során az egyes beszédesemények észlelése is eltérő lehet.

A tanulmány következő fejezetében röviden áttekintem azon szociopragmatikai szempontú nyelvészeti eredményeket, melyeket a jászapáti¹ magyar és roma kisiskolások pragmatikai kompetenciájának feltérképezése során kaptam (Mászlainé, 2007, 2008, 2009, 2010). Ezt követően néhány javaslatot teszek arra, hogy hogyan lehetne ezeket az eredményeket beépíteni a tananyagba a kompetencia alapú oktatás során.

1. A roma és a magyar kisiskolások pragmatikai kompetenciája

Előző vizsgálataim során arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a roma és a magyar kultúrában élő kisiskolások stratégiahasználata miben tér el egymástól, és a stratégiahasználat mögött milyen szociopragmatikai interakciós elvek húzódnak. A különböző kultúrából jövőök ugyanis különböző elvekhez tartják magukat a személyközi kommunikáció során: a felszínen megjelenő nyelvi forma mögött az egyes kontextusokban más és más interakciós elvek húzódnak. Ezek az elvek a szociokulturális interakciós elvek, melyek a következők: a) az arculattal² való törődés, b) jogok és kötelességek, c) a feladat teljesítése.

A kapcsolatkezelés stratégiái a kisiskolások körében

A kapcsolatkezelés stratégiáit vizsgálva a szerepjátékok segítségével nyert 900 dialógus alapján³ a jászapáti roma és a magyar kisiskolások nyelvhasználatáról megállapítottuk, hogy a vétek elkövetését követően a kisiskolások a szociopragmatikai interakciós elvek közül leginkább az arculattal törődtek. A roma kisiskolások stratégiaválasztása főként a saját arcukat védelme érdekében történt, a magyarok esetében azonban a partner figyelembevételére és az elvárások is nagy szerepet játszottak. Ezen kívül azt is megállapítottuk, hogy a magyaroknál az udvarias nyelvhasználat jelölői az IFID-stratégiák (1.a, 1.b, 1.c)⁴, a romáknál pedig a 2-es stratégia alkategóriái (2.a, 2.b, 2.d). Lényeges észrevétel az is, hogy a magyarok a tanárral és a szülővel szemben alkalmaztak több és bonyolultabb stratégiákat, a romák pedig a baráttal való kapcsolat során. Ezen kívül a romák a tanárral szemben gyakran alkalmazták a -2, -2.a, 6 és 9-es stratégiákat, melyeket ők maguk rossz bocsánatkérésnek tartanak. Beigazolódni látszik tehát az a feltételezésünk, miszerint a romák nyelvi hátránya az idegenekkel való kommunikációban keresendő, illetve más stratégiákat tartanak udvariasnak, mint magyar társaik, és az iskolában tanító tanárok. Ez pedig félreértéshez vezethet.

MÁSZLAINÉ NAGY JUDIT

Svetits Katolikus Gimnázium, Általános Iskola és Diákotthon

mnenagyj@gmail.com**A roma és magyar kisiskolások pragmatikai kompetenciájának fejlesztési lehetőségei a tanórákon**

In my essay I set out from the assumption that the language use of Gipsy and Hungarian children is different. The pragmatic competence of people from different cultures differ from each other: to achieve their aims they find different strategies suitable and during language use the observation of certain speech events can also be different. This article puts forward proposals in three fields for the development of pragmatic competence of primary school students living in Gipsy and Hungarian cultures: 1. The strategies of the rapport management among primary school students 2. The language use of primary school students on the basis of the participation in conversation 3. The cultural differences of narrative compositions. The basis of the arrangement of exercises are compiled by the results of a research with a linguistic point of view, which reflect on intercultural divergences.

Bevezetés

„A roma gyerekek szociális háttere és gondolkodási sémáik annyira eltérnek a magyarokétól, hogy ez a kölcsönös megértés akadályos lehet. A kultúrák közötti hatékony kommunikáció előmozdításához néhány speciális képesség tudatos fejlesztése szükséges” (Knausz, 2005: 86).

A legtöbb településen az általános iskola alsó tagozatában két különböző kulturális háttérrel rendelkező csoport tagjai ülnek egy osztályteremben: a magyarok és a romák. Az adatok tükrében megállapítható, hogy a romák iskolai teljesítménye, illetve az életben való érvényesülésük a magyaroké mögött marad. Ennek egyik okaként a nyelvi hátrányt jelölik meg, mely a nyelvi szocializáció, a nyelvhasználat különbségeire, a kommunikatív kompetencia eltéréseire vezethető vissza (Réger, 1990: 121). A nyelvhasználat fogalma itt azonban nem kitéüntetett kód használatát jelenti, hanem az egyén nyelvhasználati módjának összességét, a beszélt és az írott nyelv használatának teljes skáláját foglalja magában. Amennyiben segíteni szeretnénk a nyelvi hátrány felszámolásában, mely igazából nem a kitéüntetett és a hátrányos kód meglétét állítja, hanem az érvényesülés nyelvének elsajátítására vonatkozik, azzal kell kezdenünk, hogy feltérképezzük, mi az, amely adott. Vagyis: mi alkotja a gyerekek pragmatikai kompetenciáját az iskolás kor elején. Az iskola ugyanis ekkor lép be az életükbe, és innentől nyújthat segítséget az életben való esélyegyenlőségre.

A kisiskolások nyelvhasználat a konverzációban való részvétel alapján

A roma-magyar kisiskolások nyelvhasználatának kultúraközi elemzése a konverzációban való részvétel alapján ugyancsak értékes információkat közöl az anyanyelv-pedagógia számára⁵. Az egyet nem értés elemzése során fény derült arra, hogy a magyarok, amikor saját kultúrájukbeli beszélőpartnerrel léptek interakcióba, a romákhoz képest többször használták az 'egyet nem értés helyrehozattal' és az 'egyet nem értés indirekten' stratégiákat. Azokban a dialógusokban azonban, ahol a gyerekek más kultúrájú beszélőpartnerrel tervezték meg az utolsó napot, a stratégiaválasztás eltérő képet mutat. A magyarok a romákkal való interakció során kiugróan sokszor alkalmazták az 'egyet nem értés pörén'⁶ stratégiát, és összehasonlítva a romákéval, jóval többször fejezték ki egyet nem értésüket (80: 58). Az egyet nem értés vizsgálata során úgy tűnik, a magyarok a romákkal szemben való kommunikáció során gyakran udvariatlanok.

Az azonos kultúrában élők párbeszédét összehasonlítva a magyarok alkalmaztak többször szimultán beszédet, általában a szimultán beszéd kezdeményezőjeként a beszédjogot maguknál tartva. A roma-magyar dialógusok során azonban éppen a romáknál számoltam össze több olyan esetet, amikor szimultán beszéd történt. Ők a szimultán beszéd kezdeményezőjeként a beszédjogot átadták partnerüknek.

A szövegtopik⁷ kezelésének kultúraközi különbségeit leginkább a topik téma tartalmának orientációjában tudtam tetten érni. A topik kezdeményezésének stratégiahasználatára arra mutat rá, hogy a magyarok többször tesznek ajánlatot a program megszervezésére. A romákhoz viszonyítva sokszor koncentrálnak a feladatra, és sokszor azokban az esetekben is, amikor a hallgató felé irányulnak, azt a feladat szervezése érdekében teszik. A romák ezzel szemben beszédlépéseiket az előző topikhoz igazítják, ami az egyetértések és ismétlések formájában jelenik meg. A diskurzus témájának kezelése háttérben álló szociopragmatikai elvek a diskurzus céljához köthető eltérő elképzelésekkel magyarázhatók. A szociopragmatikai interakciós elvekkel magyarázva: míg a romáknál az arculattal való bánásmód kerül előtérbe, addig a magyaroknál a feladat teljesítésének szerepe kap hangsúlyt.

A diskurzusjellegzetességek kapcsán utolsóként a diskurzus információs struktúráját vizsgáltam. A stratégiahasználat konvencióiról megállapíthatjuk, hogy a romák előnyben részesítik az indirekt stratégiákat a direkt stratégiákkal szemben. Ez a jellegzetesség leginkább az eltérő érvelési módokban érhető tetten. A magyarok állító mondatokkal, direkt módon érvelnek, míg a romák az indirekt, kérdés vagy felkiáltás formájában megfogalmazott meggyőzőségi stratégiákat választják. Az indirekt érvelési stratégiák mellett a romák induktív sémáinak alkalmazását jól illusztrálják az ugratások is.

1.3 Az elbeszélő fogalmazások kulturális különbségei

A szóbeli nyelvhasználat különbségein túl arra a kérdésre is kerestem a választ, hogy mi lehet az oka a roma gyerekek nehézségeinek az írásbeliség terén. A vizsgálódások során mindvégig Réger Zitának (1987) azt a megállapítását támasztottam alá, hogy a romák iskolai nehézségei az írásbeliség terén azzal magyarázhatók, hogy a roma kultúrából hiányzik az írott nyelv.

A kisiskolások elbeszélő fogalmazásainak elemzése után⁸ azt a következtetést vontam le, hogy a romák fogalmazásaiban valóban kevésbé érvényesülnek a tantárgyi útmutatókban megfogalmazott fogalmazási követelmények. Így például a szöveg mondatai sokszor nem függenek össze egymással, a fogalmazásokban nem szerepel minden, ami a megértéshez lényeges (pl.: sok az implikáció), az elbeszélés részei sok esetben hiányoznak. Más szóval az elbeszélő fogalmazások írása során elvárt írott szövegre jellemző lineáris és globális kohéziós eszközök nem érvényesülnek megfelelően.

A tantárgyi követelményekben olvashatjuk azonban a párbeszéd használatának fontosságát a szöveg élményszerűvé tétele céljából. Úgy tűnik, a romák éppen azért, mert szövegalkotásuk során sokszor beszélt nyelvi stratégiákat alkalmaznak, érdekesebbé tudják tenni történeteiket az olvasó számára. Ilyen stratégiák például az ismétlés, az egyenes beszéd és az értelmező értékelő részek gyakorisága. Ennek ellenére a kohéziós eszközök hiánya miatt a romák fogalmazásai nehezen olvashatók.

E fejezet összefoglalásaként elmondhatjuk, hogy a vizsgált roma és a magyar kisiskolások nyelvhasználat (pragmatikai kompetenciája) valóban eltér egymástól.

Az iskolában azonban mindkét kultúra tagjai olyan szociokulturális környezetbe kerülnek, ahol szükségessé válik megbízni egyedül a verbalizált csatornában, és el kell szakadni az otthonról hozott megosztott feltételezésektől (Gumperz, 1977). Fontossá válik az idegenekkel való kommunikáció, hiszen ez képezi a sikeres nyelvi szocializáció képzési standardját.

Az iskoláskorú gyermekek nyelvi szocializációjával kapcsolatosan Gumperz tanulmánya érdemel kitüntetett figyelmet, melyben a cikk írója hangsúlyozza, hogy a gyerekek a kisiskolás kor elejére a szociális nyelvhasználatot megtanulják, de ez egy tökéletlen kommunikáció modellje. A gyerekek kommunikációs készsége iskolás kor előtt az otthoni rendszeren belül fejlődik, ahol közös tudás („shared knowledge”) van. A kommunikálás és a jelentés értelmezésének képességét egy rendszeren belül tanulják meg (Gumperz, 1977: 105).

Az emberi beszédkommunikációs rendszer fontos sajátossága azonban a többértelműség. Ez azt foglalja magában, hogy adva van a lehetőségek halmaza: az, hogy különböző módon beszéljünk. Az iskolában a gyerekek egy új rendszerrel találkoznak, belépnek az idegenek az életükbe, meg kell tanulniuk a többértelműségeket feloldani, vagyis hogy hogyan kell kommunikálni ismeretlenekkel új kontextusban, új szituációban.

Az ismerősökkel való kommunikáció nagyon különbözik az idegenekkel való kommunikációtól. Ez utóbbi azonban az, amely a sikeres nyelvi szocializáció képzési standardját képezi. A gyerek kommunikatív képességét a későbbiekben aszerint méri, hogy megfelel-e a felnőtt kritériumoknak, melyek a kontextuálisan releváns és megfelelő beszédet és írást jelentik. Ez a képesség nemcsak a stratégiák elsajátítását jelenti, hanem a felnőttek szabályainak elsajátítását is a beszéd és az írás kontextusára vonatkozva (Gumperz, 1977: 110).

2. Kerettantervi célok

Az újfajta nyelvhasználat elsajátítása a kerettantervekben is célként fogalmazódik meg: az anyanyelvi kompetenciák fejlesztésének célja az lesz, hogy az iskolába kerülést megelőző nyelvi tapasztalatokra építve megindítsa a gyerekek anyanyelvi tudatosodásának folyamatát, mely a kommunikatív kompetencia fejlődéséhez vezet. Azzal ugyanis, hogy a gyerek új nyelvhasználati módokat tanul meg, kiszélesedik a nyelvi tevékenységek köre, pontosabbá válik a megértés és a kifejezés. Szőke-Milinte Enikő alapján (2005) számba vettem azokat az általános kommunikációs képességeket és szociális készségeket, amelyek fejlesztéséhez a kulturális különbségeket is figyelembe kell venni, hiszen csak úgy fejleszthetők hatékonyan. Ezek a készségek a következők:

Kommunikációs képességek: elbeszélés, érvelés, reflektálás, általános verbális együttműködés, kérdésfeltevés, visszajelzés, válaszadás, általános szövegalkotás.

Szociális készségek: kontaktuskezelés, érdekérvényesítés, érvelés, visszajelzés, kommunikációs helyzetalkotás, konfliktuskezelés, együttműködés, szándéknyilvánítás (Szőke-Milinte, 2005: 109).

A szociális készségek közé tartozik a konfliktuskezelés és a szándéknyilvánítás is, melyek az anyanyelvi kompetencia fejlesztésében fontos szerepet játszanak. A kisiskolások nyelvhasználatát vizsgálva a kapcsolatkezelés kapcsán ezekről a készségekről pontos képet kaptunk a két kultúra viszonylatában. A szerepjátszó módszer segítségével létrehozott beszédeseemények során egy vétek történt, ami a beszélőpartnerek között konfliktushoz vezetett. Ezt követte a bocsánatkérés vagy valamelyik más stratégia, ami egyfajta szándéknyilvánítás. Láttuk, hogy a konfliktuskezelés és a szándéknyilvánítás készségeinek fejlesztése azonban korántsem problémamentes, hiszen kulturális variációk lépnek fel.

3. Javaslat a kapcsolatkezelés tanításához

Mielőtt a szociopragmatikai eredmények beépítésére javaslatot tennék, nézzük meg, hogy a NYIK-es⁹ könyvekben milyen feladatokat találunk a szándéknyilvánítás és a konfliktuskezelés készségek fejlesztésére!

A kérés tanítása kapcsán számos feladatot találunk az udvarias kérések kiválasztására (Hogyan mondanád udvariasabban az alábbi kéréseket? Az alábbiakban mindegyik kérés után két választ olvashatsz. Keretezd be, amelyik udvarias! Hogyan kérnél udvariasan az alábbi helyzetekben?) (Farkas, 2007: 24-25). Az iskolai viselkedésre vonatkozó illemszabályok tanítására pedig a program szerepjátékot javasol: néhány bábót az erdei iskola tanulójának tekintünk, akik nem ismerik, és természetesen nem is tudják megtartani az iskolai viselkedés illemszabályait. A tanulóknak ki kell javítaniuk a bábok viselkedését úgy, hogy az illetendő legyen (Zsolnai, 1987: 133). Ez a feladat a hátrányos helyzetű tanulók integrálási programjaiban is több alkalommal szerepel. A gond csak az, hogy a roma és a magyar kultúrában más jelenti az udvarias nyelvhasználatot. Éppen ezért az 1. táblázatban arra teszek javaslatot, hogy a kultúraközi eltéréseket is figyelembe véve, hogyan lehetne a vétket követő kapcsolatkezelés stratégiáit tanítani, illetve a kultúraközi eltérésekre reflektálni.

Ezt a tanítási eljárást természetesen alkalmazhatjuk más szándéknyilvánítások tanítására is. Annak érdekében azonban, hogy a kultúraközi különbségekre az udvarias nyelvhasználat tekintetében reflektálni tudjunk, további mérésekre van szükség. Ezt az osztályban tanító tanár is elvégezheti 4. osztályban diskurzuskiegészítő tesztel (erre a stratégiák gyűjtése miatt van elsősorban szükség), illetve a szituációk eljátszása után az utólagos kérdésfeltevések révén a nyelvhasználat mögött húzódó világszemléletre is fényt deríthetünk. E módszer segítségével lehetővé tesszük egyrészt azt, hogy ne csak egy normarendszert abszolutizáljunk, másrészt azt, hogy a jobb stratégiákat tudatosítsuk, megismertessük a gyerekekkel.

4. Az utolsó nap megtervezése

A kommunikációs képességek közül kiemeltük a verbális együttműködést, a visszajelzést és a válaszadást, a szociális készségek közül pedig az érvelést és a visszajelzést. Az általam vizsgált tankönyvekhez tartozó tanmenetekben ezen képességek fejlesztésére a következőket találjuk: Az ABC-ház (Hernádiné, 2008a, 2008b) tanmenetében harmadik osztályban szerepel a kooperativitás, a társas beszélgetés illemszabályai és a vita szabályainak a megtanítása. Negyedik osztályban (Hernádiné, 2008c, 2008d) mindez bővül a beszélgetésbe, a vitába és a megbeszélésbe való bekapcsolódás szabályainak ismeretével. Az Integrált tankönyvcsalád (Földvári, 2008a, 2008b, 2008c, 2008d) az Apáczai Kiadó (Báthory és Esztergályos, 1997; Burai és Faragó, 2008a, 2008b) és a Nemzeti Tankönyvkiadó (Antalné és Bacsó, *et al.*, 2008; Bacsó és Vas, 2006, 2007; Hargitai, 2007,

2008a, 2008b, 2008c) általam vizsgált tankönyveihez tartozó tanmenetek szintén harmadik és negyedik osztályban fontosnak tartják az egyetértés és az eltérő vélemény kulturált megfogalmazásának megtanítását, valamint a vita menetének megtanulását, és a vitatkozás udvarias formáinak elsajátítását. A tanmenetek által előírt kompetencia-fejlesztések a tankönyvekben azonban nem valósulnak meg kellőképpen. Egy-egy olvasmányhoz kapcsolva találhatunk ugyan vitaindító kérdéseket, vagy az olvasottakra reflektálhatnak a diákok véleményalkotás formájában, konkrét feladatok azonban nem kapcsolódnak ezekhez a részterületekhez.

A beszélgetés szabályainak elsajátítása ebben az esetben is a Zsolnai-programban a legkidolgozottabb. Az *Egymás között* című munkafüzetben egy oldali illemszabályt olvashatunk arra vonatkozólag, hogy hogyan illik beszélgetni (Farkas, 2007: 61). Ugyanebben a kiadványban találunk olyan feladatokat is, melyek a véleménynyilvánításra és az érvelésre vonatkoznak (például: Kösd össze az alábbi véleményeket a rájuk jellemző jelzőkkel! Keretezd be azokat a véleményeket, amelyek pontosak! Hogyan mondanád el a véleményedet a következő esetben? Keretezd be a választ, vagy írd másikat! Két fiú vitatkozott arról, hogy jó-e bérházban kutyát vagy macskát tartani (példaszöveg): Milyen szabályok ellen vétettek a fiúk a vita során?, Fel van sorolva néhány állítás: két csoportban fogtok dolgozni. Az egyik csoport az alábbi állítások igazolására, a másik pedig azok cáfolására keressen érveket!) (Farkas, 2007: 39). Mivel azonban a NYIK-program javaslatai nem valódi szituációkhoz kötődnek, a korábban tárgyalt tankönyvrészek pedig túl általánosan kezelik a beszélgetéshez köthető készségeket, a 2. táblázatban bemutatott tanítási eljárást javaslom.

5. A fogalmazás tanítása

Az elbeszélő fogalmazások tanítása a tankönyvekben érvényesíti a kommunikatív szempontokat, és a tankönyvekben elegendő feladat van a szövegalkotás gyakoroltatására. Ennek ellenére a szövegalkotás normái a roma kisiskolások fogalmazásaiban kevésbé érvényesülnek magyar társaikénál. A romák fogalmazásainak néhány jellegzetessége: témátársítás a téma végigvezetése helyett, nincs bevezetés, nincs befejezés, a tagmondatok nem kapcsolódnak logikailag, nagyon kevés kötőszót ismernek, sokszor írnak olyasmiről, amiről csak később derül ki, hogy mi a lényege, sokszor indirekten fejezik ki gondolataikat, a logikus felépítés helyett ismétléseket alkalmaznak, és a mondathatárokat sem jelölik. A fogalmazások szociopragmatikai szempontú elemzése rámutatott arra, hogy a romák sikertelensége a fogalmazásírás terén azzal magyarázható, hogy kultúrájukból hiányzik az írásbeliség. Ebből az okból kifolyólag a roma gyerekek fogalmazásait nem szabad egy mércével mérni a magyar diákokéval. Véleményem szerint a roma gyerekeknek több időt kellene adni arra, hogy az írásbeli kultúrával (a mesekönyvekkel) találkozzanak, illetve a tanórákon a tanárnak többször is ki kellene vetíteni mintafogalmazásokat (1. 2. melléklet), és ezeket

először értelmezni kellene. A gyerekek a példák kapcsán látnák, hogy a szóbeli stratégiákban bővelkedő szövegeket nehéz megérteni, és ezt tudatosítani kellene. A fogalmazások értelmezése során a következő feladatokat lehetne adni: Melyik fogalmazást tartod jobbnak? Mi a különbség a két fogalmazás között? Gyűjtsünk eltéréseket! Mely esetekben nem világos, hogy mit akar mondani a fogalmazás írója? Miért? Melyik fogalmazás volt érdekesebb? Miért? Javítsuk ki a fogalmazásokat úgy, hogy érthetőbbek legyenek!

Azt gondolom, ha így közelítjük meg a fogalmazásokat, a romák is közelebb kerülhetnek az írott nyelvhez.

Zárszó

Tanulmányban a roma és a magyar kultúrában élő kisiskolások pragmatikai kompetenciájának fejlesztésére tettem javaslatokat. A feladatok összeállításának alapját egy nyelvészeti szempontú kutatás eredményei alkották, melyek kultúraközi eltérésekre is reflektáltak.

A nyelvhasználat szociopragmatikai vizsgálatának elvégzése után megállapítottuk, hogy a romák stratégiái és a nyelvhasználatuk mögött húzódó világlátás eltér a magyarokétól. Ahhoz, hogy az iskolában a roma tanulók is sikeresek lehessenek, új tanítási módszerekre van szükség, melyek kultúraközi aspektusokat is figyelembe vesznek.

A későbbiekben a hátrányos helyzet felszámolása érdekében további mérésekre és eredményekre van szükség. Amennyiben a kódhasználatra összpontosítjuk a figyelmet, várható az is, hogy olyan eredményeket kapunk, melyek a romák magyar nyelvi tudásának elégtelenségére mutatnak rá.

A kompetencia alapú oktatás jegyében a nyelvi hátrány felszámolása a pedagógusokra hárul. Amennyiben a kutatási eredményeket összekapcsoljuk a pedagógiai gyakorlattal, úgy gondolom, segíthetünk abban, hogy előmozdítsuk a roma és a magyar kultúra közötti hatékony kommunikációt.

Jegyzetek

1. Jászapátin az általános iskola alsó tagozatában körülbelül fele-fele arányban vannak magyar és roma tanulók, ezért ideális volt a helyszín a mérés lebonyolítására.
2. Arculat: A fogalmat Ervin Goffman alkotta meg (Goffman, 1972), aki az arculatot vagy homlokzatot a következőképpen definiálta: az egyén nyilvános helyzetekben felszíni képet alkot magáról: az énmegjelenítés az én rögzített formájú képe, ami a másokra tett hatás miatt lesz fontos, vagyis hogy mások hogyan kezeljenek minket. Az egyén nagy gondot fordít a magáról kialakított kép kimunkálására, és ezzel hozzájárul a sikeres a kommunikációhoz: meghatározza a helyzetet a megfigyelők számára. Az egyén arra törekszik, hogy a másokban kialakítson magáról egy képet, és szerepjátékával megfeleljen a közösségben elfogadott normáknak.
3. Első és negyedik osztályban évfolyamonként 15 roma és 15 magyar kisiskolás vett részt a mérésben, egyenként 15 szituációban.
4. Lásd a rövidítések jegyzékében!
5. A mérés során egyszerre két kisiskolást ültettünk le (ugyanaz a gyerek két dialógusban vett részt: egyszer azonos kulturális háttérű, másszor eltérő kulturális háttérű társával oldotta meg a feladatot), akiknek az volt előzetes instrukció alapján a feladatuk, hogy tervezzék meg az utolsó tanítási napot). A mérésben 10 roma és 10 magyar negyedikés jászapáti kisiskolás vett részt, így összesen 40 párbeszédet jegyeztem le.
6. Egyet nem értés direkt módon.
7. A szövegtopik fogalma azt fedi le, amiről általában beszélnek (Yule, 1980).
8. A negyedikés kisiskolásoknak (24 magyar és 24 roma tanuló) azt a feladatot adtam, hogy egy az osztályukban nem tanító tanító néninek írjanak elbeszélő fogalmazást, melynek címe: „Nagy élményem volt”.
9. A forgalomban lévő tankönyvek közül azért választottam a Zsolnai-program (1987, 1988, 1989) tankönyveit, mert esetünkben a nyelvi kommunikatív kompetencia fejlesztésére koncentrálnunk, és ez a részterület a NYIK-ben jelenik meg a legrészletesebben és a legkidolgozottabb módon.

Irodalom

- Antalné dr. Szabó Ágnes, Bacsó Mónika és Vas Zoltánné.** (2008) *Anyanyelvünk világa általános iskola 4. osztály*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bacsó Mónika és Vas Zoltánné.** (2007) *Anyanyelvünk világa I. Általános iskola 3. osztály*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bacsó Mónika és Vas Zoltánné.** (2006) *Anyanyelvünk világa II. Általános iskola 3. osztály*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Báthori Anna Zsuzsanna és Esztergályos Jenő.** (1997) *Hétszínvilág: olvasókönyv 4. osztály számára*. Budapest: Apáczai Kiadó.
- Burai Lászlóné és dr. Faragó Attiláné.** (2008a) *Hétszínvirág: olvasókönyv 3. osztályosoknak*. Budapest: Apáczai Kiadó.
- Burai Lászlóné és dr. Faragó Attiláné.** (2008b) *Hétszínvirág: munkafüzet 3. osztályosoknak*. Budapest: Apáczai Kiadó.
- Farkas Julianna.** (2007) *Egymás között. Kommunikáció, illem az általános iskola 3. osztálya számára*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Földvári Erika.** (2008a) *Integrált tankönyvcsalád — Olvasókönyv 3. o.* Szeged: Mozaik Kiadó.
- Földvári Erika.** (2008b) *Integrált tankönyvcsalád — Nyelvtan munkatankönyv 3. o. I., II. félév*. Szeged: Mozaik Kiadó.
- Földvári Erika.** (2008c) *Integrált tankönyvcsalád — Olvasókönyv 4. o.* Szeged: Mozaik Kiadó.
- Földvári Erika.** (2008d) *Integrált tankönyvcsalád — Nyelvtan munkatankönyv 4. o. I., II. félév*. Szeged: Mozaik Kiadó.
- Goffman, E.** (1972) *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. Harmondsworth: Penguin.

- Gumperz, J. C. (1977) Situated Instructions: Language Socialization of School Age Children. In: Ervin-Tripp, S. & Mitchell-Kernan, C. (eds.) *Child Discourse*. New York: Academic Press. 103-124.
- Hargitai Katalin. (2007) *Játékváros: Magyar nyelvi munkatankönyv az általános iskola 4. évfolyama számára*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Hargitai Katalin. (2008a) *Játékváros: képes olvasókönyv az általános iskola 3. osztálya számára*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Hargitai Katalin. (2008b) *Játékváros: Magyar nyelvi munkatankönyv az általános iskola 3. osztálya számára*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Hargitai Katalin. (2008c) *Játékvilág: Képes olvasókönyv az általános iskola 4. osztálya számára*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Hernádiné Hámorszky Zsuzsanna. (2008a) *ABC-ház Mese és valóság olvasókönyv 3.o.* Szeged: Mozaik Kiadó.
- Hernádiné Hámorszky Zsuzsanna. (2008b) *ABC-ház Beszéd, olvasás munkafüzet 3. o. I., II. félév*. Szeged: Mozaik Kiadó.
- Hernádiné Hámorszky Zsuzsanna. (2008c) *ABC-ház Kitárulkozó világ olvasókönyv 4.o.* Szeged: Mozaik Kiadó.
- Hernádiné Hámorszky Zsuzsanna. (2008d) *ABC-ház beszéd, olvasás munkafüzet 4.o. I., II. félév*. Szeged: Mozaik Kiadó.
- Knausz Imre. (2005) A roma tanulók tanítására vonatkozó kompetencia és a társadalomtudományi képzés. In: Hunyady Györgyné, Kereszty Zsuzsa és Véghelyi Józsefné (szerk.) *Roma gyerekekre vonatkozó kompetencia fejlesztése a tanító- és óvóképzés tantárgyi programjaiban*. Budapest: Trezor.
- Mászlainé Nagy Judit. (2007) A bocsánatkérés pragmatikája a kisiskolások körében. *Argumentum* 3. 65-84.
- Mászlainé Nagy Judit. (2008) A kisiskolások pragmatikai kompetenciájának fejlődése a bocsánatkérés kapcsán. *Argumentum* 4. 186-203.
- Mászlainé Nagy Judit. (2009) A jászapáti roma és magyar kisiskolások fogalmazásainak kultúráközi elemzése. *Magyar Nyelvjárások* 47. 145-170.
- Mászlainé Nagy Judit. (2010) A jászapáti roma és magyar kisiskolások nyelvhasználati stratégiáinak kultúráközi elemzése: a konverzációban való részvétel. *LingDok* 9. 75-99.
- Réger Zita. (1990) *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Réger Zita. (1987) Nyelvi szocializáció és nyelvhasználat magyarországi cigány nyelvi közösségekben. In: Bartha Csilla (szerk., 2007) *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Szőke-Milinte Enikő. (2005) A kommunikációs kompetencia szerveződése és fejlődése. In: Ivaskó Livia (szerk.) *Érthető kommunikáció*. Szeged: Szegedi TE Média- és Kommunikációs Tanszék.
- Yule, G. (1980) Speakers' topics and major paratones. *Lingua: International Review of General Linguistics* 52. pp. 33-47.
- Zsolnai József. (szerk., 1987) *Tanítási program 1. osztály*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Zsolnai József. (szerk., 1987) *Feladatgyűjtemény 1. osztály*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Zsolnai József. (szerk., 1987) *Tanítási program 2. osztály*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Zsolnai József. (szerk., 1987) *Feladatgyűjtemény 2. osztály*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Zsolnai József. (szerk., 1988) *Tanítási program 3. osztály*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Zsolnai József. (szerk., 1988) *Feladatgyűjtemény 3. osztály*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Zsolnai József. (szerk., 1989) *Tanítási program 4. osztály*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Zsolnai József. (szerk., 1989) *Feladatgyűjtemény 4. osztály*. Budapest: Tankönyvkiadó.

1. melléklet

Példa az ugratásra (romák) és a logikus érvelésre (magyarok) a mérési anyagból:

Állításként megfogalmazott ugratás, visszakozás:

R: **Na. Akkor elsőnek=from a FOcit, mert te arra nagyon (-) mérges lennél, ha nem írnám.**

M: Jó=

R: **=Akkor első a f o ci. Reggel korán foci?**

M: Igen! Mért ne?

R: **Hjaaj (sóhajítás); Nem=elég hogy még (-) korán felkelsz, má focizni is?**

M: Igen! Vagy először nézzünk tévét?

R: Esetleg! De várj=kihúzzom. Akkor elsőnek, vetítés.

Logikus érvelés:

M: (sóhaj)És utána jöhet a foci csak!

R: Oké. Tizenegyig.

M: Ha, /olyan, olyan sokáig?/

R: Igen!

M: **Hát, dehát akkor nem fér bele a az, amiket leírtunk.**

R: Akkor legyen ő: (1,5) [negyed kilenc] Negyed kilenc!

M: [Tízóraig!]

M: Nem, legyen tízóraig!

2. melléklet

Magyar tanuló:

Nagy élményem volt

A Balatoni nyaraláson velünk jöttek a barátom és családja. Egy nagyon szép házat kaptunk. Niki a barátnőm testvérem és én voltunk egy szobába.

Nagyon sokszor fürödtünk! és volt olyan is! mikor mind a két család a Balatonban labdázott. Nikivel többször is be úsztunk a bolyához. Nem is tudom hanyadik nap! Ágotájék pont odajöttek. Nem voltak annyira messze sem. Mostmár három család labdázott. Ágotájék sokszor eljöttek hozzánk. De sajnos nem volt minden nap jó idő. De a szülők mindig kitalálták, hogy hová menjünk. Esténként mindig sétáltunk.

Bár tovább maradtunk volna! De az emléke mindig megmarad. Meg különben egy kis macit is kaptam! és így mindig megmarad a Balaton emléke.

Roma tanuló:

Nagy élményem volt

A Szüreti focimeccsen Kiáltunk! a kórház iskola kihívta Szet imrések ket! volt, 3,3,kesek voltak a mi iskolánkban! volt ,3,4!,elsőnek,3,és,a,3!, a mi iskolánk legyőzte a harmadikosokat! és nagyon ürltek! és utána Mikövet készítünk ! beáltunk a pájára és készítünk !paszolgatunk! után bement a hálóba egy gól! és eszt a kórház iskola löte! késztek! és elvetük a labdát! és megint bement egy gól! és nagyon örültünk a golnak! és meg nyerte a Kórház 4gyedikesei! megnyertek első meccset ! és utána bekerültünk a döntőbe !és megint mikesz tünk ! megint paszolgatunk! es megint egy gól késztek! es hozták fel! és kicselesztünk őket! és és megint beruktun golt !es ,3,0, revertele a Kórház iskola a szent imréseket!

3. melléklet

1. táblázat: A kapcsolatkezelés tanítása

Lépések	Az óra menete	Didaktikai feladat, kompetenciafejlesztés	Munkaforma, módszerek, eszközök
1. lépés	A házirend egy részének felolvasása: „Kötelességed, hogy vigyázz magad és társaid személyes értékeire!”	ráhangolás a szociális kompetencia fejlesztése	szóbeli frontális megbeszélés
2. lépés	Egy szituáció felvázolása (tanár/szemüveg): a kép megfigyelése, majd a szituáció leírása után (szünet van, rohángáltak a teremben, és te véletlenül lelőkted a tanár szemüvegét az asztalról; a tanító néni éppen most jön be az osztályba) a tanár megkéri a diákokat, hogy írja le, hogyan reagálna a tanár szerepébe bújó báb megnyilatkozására: „Gyerekek, csak a hetesek maradhatnak benn, a többiek menjenek ki a szünetre! Hoppá, most látom, hogy mi történik itt! Hogy került a szemüvegem a földre?”	képességfejlesztés: a pragmatikai kompetencia fejlesztése erkölcsi értékrend közvetítése	szóbeli frontális megbeszélés kép bábok
3. lépés	A diákok leírják válaszaikat.	a gondolkodás, kreativitás fejlesztése konfliktuskezelés	írásbeli egyéni munka
4. lépés	Ezután a tanár projektorral kivetít két dialógust a gyerekeknek. Ezeket két-két gyerek hangosan felolvassa: 1.: tanár–szemüveg/ a tulajdon megkárosítása – Gyerekek, aki nem hetes, azonnal menjen ki sorakozni! Hoppá, Friderika, most látom, mi történik itt? – B. elvette az asztalról a tolltartómat, és elkezdünk kergetőzni, és véletlenül lelőktem a szemüvegét. (3/2.d) – Ejnye, ejnye, hát hogy tehetél ilyet? Nem tudjátok, hogy a teremben tilos szaladgálni? – Véletlen volt. (2.d) – De ráadásul nézd meg, még a szemüvegem is leesett a földre! Darabokra törtött. Hát mit gondolsz, hogy fogok én ezután olvasni? F., nagyon nagy kárt okoztál. – Nem akartam, csak véletlen volt. (2.d/2.d) – Hát, bízom benne, hogy csak véletlen volt. Máskor ilyen ne forduljon elő! – Igen. 2.: tanár– szemüveg/ a tulajdon megkárosítása – Gyerekek, csak a hetesek maradhatnak benn, a többiek menjenek ki szünetre!	ismeretbővítés, megfigyelőképesség, tolerancia a (kulturális) pragmatikai kompetencia fejlesztése	szóbeli frontális megbeszélés, projektor

	<p>Hoppá, P., most látom, mi történik itt? Hogy került a szemüvegem az asztalra? Az asztalról a földre? – Véletlenül, ahogy Cs. elvette a tolltartómat, elkezdett vele futni, el akartam kérni tőle, csak ahogy futottunk, véletlenül meg-rántottam a terítőt, és véletlenül lepottyant. (2.d/3/2.d) – Azt, hogy lepottyant, látom drágám, de darabokra tört. És hogy fogok én ezután olvasni? – Majd visszaragasztjuk. (4) – P. ezt nem gondoltam, hogy te nem tudod, hogy a hetesnek hogy kell viselkedni. Nagyon elkeseredtem. Nagyon kár, hogy nem fogadtál szót. Tudsz erre mondani valamit a tanító néninek? – Hát, csak borzalmasan sajnálom. (1.a) – Hát, remélem, majd valahogy megoldjuk a problémát.</p> <p>Az első dialógus a romák kedvelt stratégi- áját szemlélteti (2.d), a második pedig a magyarokét (1.a). A tanár felhívhatja a figyelmet arra, hogy különböző kultúrák más és más stratégiákat részesíthetnek előnyben.</p>		
5. lépés	<p>A tanár megkérdezi, hogy a gyerekek mely válaszokat részesítenék előnyben. Ezután felkerülnek a diákok válaszai a táblára. A tanár esetleg más válaszokkal is kiegészít-heti a repertoárt (a -2, -2.d 6, 9-es stratégi- ákra is hozhatunk példákat). A tanár felte-szi a kérdést: Melyik választ tartjátok jó-nak?</p>	<p>ismeretbővítés, kultúrák közti külön-b- ségek észrevétele, szemléltetése</p>	<p>frontális szóbeli megbeszélés táblakép</p>
6. lépés	<p>A következőkben az osztály előtt a báb és egy-egy diák eljátsza az előző szituációt egyszer 'sikeres' stratégia alkalmazásával, egyszer pedig a rossznak tartott stratégia alkalmazásával. A többiek addig elképze-lik, hogy mit gondolhat a tanár az első, illetve a második szituációban (tanári kér-dés: Mely válaszok azok szerintetek, me-lyek a tanító néni haragját enyhítik?)</p>	<p>szóbeli kifejezőké- pesség fejlesztése önálló véleményal- kotás szándéknyilvánítás gyakorlása érvelési technika gyakorlása</p>	<p>szerepjáték báb- bal</p>
7. lépés	<p>Ezek után más szituációt is választhatunk a vétek elkövetésére. Ez lehet például a 'ha-zudni valakinek' szituáció a baráttal szem-ben. Megkérünk két barátot (magyar–ma-gyar, roma–roma, esetleg magyar–roma párosításban is lehet), hogy játsszák el a jelenetet.</p>	<p>szóbeli kifejezőké- pesség fejlesztése kreativitás az ismeretek elmé- lyítése szándéknyilvánítás gyakorlása</p>	<p>páros munka szerepjáték</p>

8. lépés	Ezután megkérdezzük az osztályt, hogy melyik megoldást tartották jobbnak, és szerintük miért választották a vétek elkövetői azt a stratégiát, amit (Miért kértek bocsánatot vagy miért nem kértek bocsánatot?). A válaszokat összevetjük azzal, amit a szerepjátékosok valóban gondoltak. (Ezen a ponton utalhatunk az eltérő stratégiák alkalmazására, és arra, hogy nem mindenki ugyanazért kér bocsánatot).	reflektálás pragmatikai és szociális kompetenciák fejlesztése tudatosítás	frontális szóbeli megbeszélés
----------	--	---	-------------------------------

2. táblázat: Az utolsó tanítási nap megtervezése

Lépések	Az óra menete	Didaktikai feladat, kompetenciafejlesztés	Munkaforma, módszerek, eszközök
1. lépés	Téma: Az utolsó tanítási nap megtervezése. A tanár kitesz egy csomagolópapírt a táblára, és megkéri a diákokat, hogy írják fel ötleteiket arra vonatkozólag, hogy mit terveznének az utolsó tanítási napra. Ezután megkérjük a gyerekeket, hogy a programok közül válasszák ki azt az ötöt, amelyeket szívesen megvalósítanának.	ráhangelés, előkészítés együttműködés	írásbeli és szóbeli kooperatív munka csomagolópapír filctoll
2-3. lépés	A tervezés után a tanár megkér egy magyar és egy roma diákot arra, hogy jussanak egyetértésre a programokat illetően az osztály előtt. Eközben a többi tanuló csoportonként kap egy-egy kérdést, ami a beszélgetéssel kapcsolatos: 1. Melyik tanuló értett egyet többször partnerével? 2. Melyik tanuló vitatkozott többször a másikkal? 3. Ki vágott többször a másik szavába? 4. Kinek a javaslatai tetszettek jobban? 5. Véleményeltérés esetén milyen érveket sorakoztattak fel a beszélgetőpartnerek? 6. Ki tett több ajánlatot? 7. Kit tartasz udvariasabbnak? Miért? 8. Szerinted mi volt fontos a tanulóknak a beszélgetés során? Karikázd be! (a) Az legyen, amit ő szeretne, b) az legyen, ami a társának jó, c) az a fontos, hogy jó tervet készítsenek, d) az a fontos, hogy a tanító néinek megfeleljen)	szóbeli kifejezőkészség szóbeli szöveg megfigyelése megadott szempontok alapján	csoportmunka szituáció feladatlap

4. lépés	Az 5-ös kérdés kapcsán a dialógus után arra is ki lehet térni, hogy mely érveket tartották jobbnak, illetve rosszabbnak.	érvelési technikák fejlesztése véleményalkotás	frontális szóbeli megbeszélés
5. lépés	Egy mintadialógus meghallgatása (magyar–roma), és a fentiekben megadott kérdések közös megválaszolása. A tanár közben utal arra, hogy az egyes kultúrákban eltérés figyelhető meg a beszélgetés szabályaira vonatkozóan, és másfajta érvelési technikákat alkalmaznak az egyes kultúrák (l. 1. melléklet).	gyakorlás kultúraközi különbségek tudatosítása	frontális szóbeli megbeszélés magnó

Rövidítések jegyzéke

IFID: illocutioning force indicating device (a beszédaktusokat explicit módon kifejező, zömében konvencionalizálódott formák)

A kapcsolatkezelés stratégiái:

1.
 - 1.a.a A szégyen kifejezése (pl. szégyellem magam)
 - 1.a Sajnálát kifejezése (sajnálom)
 - 1.b Megbocsátás kérése (ne haragudj)
 - 1.c Bocsánatkérés (bocsánat, bocsí, elnézést)
2.
 - 2.a A hiba beismerése (az én hibám)
 - 2.a A hiba be nem ismerése (nem az én hibám, hanem a másé)
 - 2.b Önnön hiányosságunk beismerése (az én hibám, mert nem figyeltem oda)
 - 2.c Annak felismerése, hogy a másiknak jár a bocsánatkérés (igazad van)
 - 2.d A szándékosság hiánya (nem direkt volt)
 - 2 A felelősség be nem ismerése (nem én voltam)
3. Magyarázkodás (azért tettem, mert...)
4. Javítás felajánlása (jóváteszem)
5. Ígéret a jövőbeli elkerülésre (többet ilyet nem teszek)
6. Tanácsstalanság kifejezése (nem tudom, mit mondjak)
7. A felek kapcsolatára való reflektálás (Még a barátom vagy?)
- 7. A felek kapcsolatára való reflektálás hiánya
8. Átadja a másiknak a problémát (nem én tehetek róla, hanem te)
9. Elterelés, kibújás a felelősség alól (ne beszéljünk a vétekről, hanem inkább másról)

A Szegedi Tudományegyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének legújabb kiadványai

Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfüzetek

Előszó

A Szegedi Tudományegyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke kezdettől fogva tág értelemben közelítette meg az alkalmazott nyelvészet tárgyát, célját, módszereit és diszciplináris környezetét. Ezzel a szemléletmóddal rugalmasan alkalmazkodott az oktatás és kutatás aktuális elvárásaihoz, illetőleg illeszkedett a nyelvészeti szakképzés adott rendszeréhez és kurzusaihoz.

Ilyen motivációk eredménye többek közt a *Nyelvészeti Füzetek* és a *Fasciculi Linguistici Series Lexicographia* eddig megjelent tizenegy kötete. E kiadványok általános jellegük vagy tematikai változatosságuk következtében rendszerint segédanyagként funkcionáltak, s így inkább csak közvetetten vettek részt a tanítási-tanulási folyamatokban.

Az *Alkalmazott nyelvészet* bölcsész és a hozzá kapcsolódó *Nyelv- és beszédfejlesztő tanár* szak bevezetésével azonban új helyzet alakult ki. Új igényként fogalmazódott meg egy olyan kiadványsorozat létrehozása is, amely a 2008-ban akkreditált két mesterszak képzési tervét, formálódó kurzus kínálatát differenciált, tematikusan szervezett anyagokkal látja el, s így közvetlenül szolgálhatja az oktatási folyamatokat, a hallgatók felkészülését.

Az így életre hívott *Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfüzetek* jegyzeteknek szánjuk. Kötetei szakirányok, tantárgycsoportok és kurzusok anyagáról nyújtanak átfogó képet, tájékoztatják, motiválják, orientálják a diákokat, az adott tematika teljes körű feldolgozását azonban nem tarthatjuk feladatuknak. A jegyzet funkciót hangsúlyozza az Ajánlott irodalom szekció is, mely a füzet forrásanyagán kívül az adott szakterület centrális műveiről is útbaigazítja az olvasókat.

Képzési terveinknek megfelelően kiadványsorozatunk is tanszékünk sajátosságait, nyitott szellemiségét tükrözi. Így a *Mesterfüzetek* lapjai, kötetei is nyitva állnak a miénktől eltérő hagyományokkal rendelkező alkalmazott nyelvészeti műhelyek és más hangsúlyokkal szerveződő alkalmazott nyelvészet szakok oktatói, kutatói és hallgatói előtt. E műhelyek és szakok intézményes együttműködése nemcsak az oktatás színvonalát és a kutatás hatékonyságát javíthatja, hanem az alkalmazott nyelvészet infrastruktúráját is továbbfejlesztheti.

Tóth Szergej
tanszékvezető

Vass László
szerkesztő

A sorozat eddig megjelent kötetei:

1. HERBSZT MÁRIA: *Tanári beszédmagatartás*. Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfüzetek 01. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2010.
 2. VASS LÁSZLÓ: *Szemiotikai szövegtani alapismeretek*. Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfüzetek 02. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2010.
 3. NAVRACSICS JUDIT: *Egyéni kétnyelvűség*. Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfüzetek 03. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2010.
-

BARRA MÁRIA

Barra Kommunikációs Intézet

bki@barra.hu**A felolvasás „mellékhatásai”: egy attitűdvizsgálat tanulságai**

Halo-effect in social psychology means that having one piece of positive information about someone, we tend to believe that this person's other features are also positive, even if they are not at all inter-connected. Physical attractiveness has this halo-effect on judging more positively someone's other attributes, e. g. intelligency and social status. In this paper I examine whether in speech perception a similar halo-effect could be detected. During a five years' experiment based on sound-recordings, 236 adults were asked on their first impressions about the presumed educational level and social status of five different people. Results show that attractiveness of speech produces a similar halo-effect in perception.

Bevezetés

A személypercepcióban, azaz abban, hogy egy másik személyt hogyan észlelünk, milyen benyomásunk alakul ki róla, jelentős szerepe van a beszédnek. A benyomás kialakulásának vizsgálata ugyanakkor elsősorban a szociálpszichológia területére tartozik. A másik személyre vonatkozó észlelésünk folyamatát és pontatlanságának okait sok kutatás vizsgálta ezen a tudományterületen. Számos kutatási eredmény alátámasztja, hogy az előnyös külső megjelenés pozitív, a hátrányos pedig negatív irányban torzítja a másik személyről kialakuló benyomásunkat (lásd: Eysenck és Eysenck, 1995; illetve Forgács, 2007). Forgács József magyar származású pszichológus, akinek fő kutatási területe a kísérleti szociálpszichológia, holdudvar-hatásnak nevezi azt a jelenséget, amelynek lényege, hogy ha valakinek egy pozitív tulajdonságát észleljük, akkor hajlamosak vagyunk az illetőről más pozitív tulajdonságokat is feltételezni, akkor is, ha a józan ész ezt a feltételezésünket egyáltalán nem támasztja alá. Forgács többek között Don, Berscheid és Walster kísérletét idézi, akik azt találták, hogy a jó külsejű embereknek olyan tulajdonságokat is tulajdonítottak az értékelők, amelyeknek semmi közük a külső megjelenéshez: például magasabb társadalmi státuszt, iskolai végzettséget, intelligenciaszintet. Azt is kimutatták ugyanebben a kísérletben, hogy a vonzó fizikai megjelenésű személyeket a negatív tulajdonságok szempontjából sokkal enyhébben ítélik meg (Forgács, 2007).

Mivel a beszédünk is egyfajta „külső megjelenés”, a beszédészlelésre vonatkozó attitűdvizsgálatok sok új és hasznos megfigyeléssel gazdagíthatják a nyelvtudományt. Ez a megközelítés a XX. század végén már megjelent a nyelvtudományban (Zuckerman & Miyake, 1991 vagy Uchida & Nakune,

1994), és a magyar szakirodalomban is (például Gocsál és Huszár, 2003 vagy Markó és Grácsi, 2007).

Ebben a tanulmányban egy hallgatói attitűdvizsgálatra épülő kísérletsorozat eredményeit összegzem. A vizsgálat tárgya az volt, hogy vajon a beszéd megvalósításának szegmentális és szupraszegmentális elemei hogyan hatnak a beszélőről kialakuló benyomásra. A kísérletsorozatban egy különböző személyekkel készült, azonos felolvasott rövid szöveget tartalmazó hangfelvételt értékeltünk hallgatók csoportjaival. A beszélők iskolázottságáról és munkahelyi pozíciójáról adott értékeléseket összevetve a következő kérdésekre kerestük a választ: vajon a beszéd egyes szupraszegmentális és szegmentális elemei (a beszédtempó, a hangerő, a beszéddallam, valamint a hangképzés és az artikuláció jellegzetességei) milyen hatással vannak a személyészlelés során kialakuló benyomásra? Kimutatható-e a beszéd minőségének a fizikai megjelenéshez hasonló, a szociálpszichológia által bizonyított pozitív vagy negatív torzító hatása, a szociálpszichológiában leírt holdudvar-hatás a percepció során? Meghatározható-e, hogy a beszédnek pontosan mely szupraszegmentumai és/vagy szegmentumai alapján alakul ki a benyomásunk a beszélőről? Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása segíthet a beszédtanításban, és abban is, hogy az igényes, szépen kivitelezett beszéd iránti igényt széles körben fölkeltsé.

Kísérleti személyek, anyag és módszer

Kutatásunk célja az volt, hogy válaszokat találjunk a fenti kérdésekre. Ehhez három lépést határoztunk meg: először összeállítottunk egy hanganyagot, amelyen meghatározott szempontok alapján kiválasztott kísérleti személyek azonos szöveget olvasnak föl. A második lépésben ezt a hanganyagot hallgatók kis létszámú (5-17 fős) csoportjaival értékeltettük, két szempont: a felolvasók iskolázottságának feltételezett mértéke és feltételezett munkahelyi pozíciójuk alapján. Végül a harmadik lépésben elemeztük a hanganyagot és a hallgatóktól kapott eredményeket összevetettük az elemzés eredményével.

A kutatás alapjául szolgáló hangmintához öt olyan személy (a továbbiakban: felolvasó) felvételét választottuk ki, akik ugyanazt az egymondatos szöveget olvassák föl. Mind az öt személy kommunikációs képzésen vett részt a Barra Kommunikációs Intézetben (amely a kutatást finanszírozta), különböző időpontokban. (Ez az intézet felnőttek kommunikációs képzésével foglalkozó vállalkozás.)

Minden felvétel ugyanazzal a Sony WM-D6C típusú riporter-magnetofonnal készült, csatlakoztatott külső, asztali állványos mikrofonnal, nem csendesített, de azonos helyiségben, különböző időpontokban.

A felvételen a felolvasott szöveg a képzési anyag részeként, a képzés első harmadában (amikor még beszédképzésen nem estek át a résztvevők) minden csoportban feladat volt. A hangfelvételen elhangzó szöveg (amely 26 szót, 72 szótagot és 177 hangot tartalmaz):

Akik megszokták, hogy megérzésükre hallgatva ítélnék, nem értenek semmit a következtetést igénylő dolgokhoz, mert egy csapásra szeretnének mélyükre hatolni, ahhoz azonban nincsenek hozzászokva, hogy megkeressék a törvényeket (Pascal, 1983: 8).

Olyan személyek felvételét választottuk ki, akiknek hangzóképzési hibájuk, beszédzavaruk nincs, de nem képzett beszélők.

Kiválasztási szempont volt az is, hogy a választott személyek iskolai végzettségüket és munkahelyi pozíciójukat tekintve – a legmagasabbtól a legalacsonyabbig – egyértelműen sorrendbe állíthatók legyenek.

Egy „kakukktójtás” is elhelyeztünk a mintában – egy, az átlagnál sokkal szebben beszélő nő hangmintáját (ebben az esetben sem képzett beszélőről van szó). A „kakukktójtás” mind iskolai végzettségét (érettségi), mind munkahelyi pozícióját (főállású édesanya, korábban sem épített munkahelyi karriert) tekintve mindkét vizsgált szempontból jelentősen elmarad a mintában szereplő többi vizsgált személytől. Az ő kiválasztásával az volt a célunk, hogy ellenőrizzük a szép beszéd hatásának erősségét a benyomás kialakulásában. Arra is kíváncsiak voltunk, hogy a szépen kivitelezett beszéd (értsd: a beszélő mind a szegmentális, mind a szupraszegmentális elemeket pontosan valósítja meg) pozitív torzító hatása különböző erősséggel jelenik-e meg, amikor az iskolázottságra, és amikor a munkahelyi pozícióra következtetnek az értékelők.

Három férfi és két női hangot választottunk a mintába (vö. 1. táblázat), átlagéletkoruk 35 év (a legfiatalabb 32, a legidősebb 41 éves).

1. táblázat: A hangmintában szereplő felolvasók jellemzői.

Felolvasó sor-száma	Pozíció	Iskolai végzettség	Életkor	Nem
1. felolvasó	Kommunikációs vezető, a felsővezetés tagja	Egyetem	34	Nő
2. felolvasó	Középvezető	Egyetem	32	Férfi
3. felolvasó	Háztartásbeli	Érettségi	34	Nő
4. felolvasó	Vezérigazgató	2 egyetemi diploma, MBA fokozat	41	Férfi
5. felolvasó	A felsővezetés tagja	Egyetemi diploma, MBA fokozat	32	Férfi

A mintában az iskolai végzettség és a munkahelyi pozíció sorrendje egybeesett (ez véletlenül történt, a kiválasztási szempontok között nem szerepelt).

A valódi sorrend iskolázottság és munkahelyi pozíció szempontjából a legmagasabbtól a legalacsonyabb értékek felé haladva tehát ez volt: **4, 5, 1, 2, 3**.

Összesen 236 fő értékelte (5-17 fős csoportokban) a felvételt. Az értékelők között 122 férfi és 114 nő volt, a legfiatalabb értékelő 25, a legidősebb 51 éves, az értékelők átlagéletkora 34 év. Iskolai végzettségük felsőfokú (főiskola vagy egyetem).

A csoportok egy képzés részeként értékelték a felvételt, nem tudták előre, hogy kutatásban vesznek részt (utólag közöltük velük). Ez a körülmény megnehezítette a részletes adatfelvételt, csak az egyes résztvevők által adott legmagasabb és legalacsonyabb értékek rögzítésére volt módunk. Így ebben a tanulmányban csak a résztvevők által adott szélső értékek összehasonlításából nyert összefüggéseket elemzem.

A résztvevőknek minden csoportban azonos értékelőlapon, fokozatmentes skálán kellett jelölni, hogy az öt felolvasó vizsgált személyt mennyire érzik iskolázottnak, illetve milyen magas munkahelyi pozíciójának gondolják őket a **benyomásuk** alapján.

A felvételt számítógépről kétszer egymás után játszottuk le, a második meghallgatás után kértük az értékek jelölését.

Az értékelőknek szóló kérést előre megfogalmaztuk, hogy minden csoportban pontosan ugyanazt az instrukciót adhassuk. Azt kértük, hogy a benyomásuk alapján, a második meghallgatást követően jelöljék: melyik felolvasót milyen magas iskolai végzettségűnek, illetve munkahelyi pozíciójának vélik.

Az értékelések kitöltése után minden résztvevőtől megkérdeztük, hogy a „legjobb”, vagy „legrosszabb” érték megítélésénél mi lehetett a benyomásának az alapja. Kértük, hogy lehetőleg minél konkrétabban próbálják megfogalmazni, miért érezték legjobbnak, vagy leggyengébbnek az adott felolvasót a vizsgált szempontból. Az így kapott válaszokat csak tipizálva adjuk közre ebben a tanulmányban.

Az értékelőlapok eredményét csoportonként feldolgoztuk és összesítettük, majd az így kapott értékek elemzését az SPSS 14.0 verziójával végeztük el. A Khi-négyzet próbát alkalmaztuk (99%-os szignifikanciaszinten), mert az értékelések független mintákon álltak rendelkezésünkre.

Elvégeztük továbbá az öt hangminta elemzését hallás alapján. Az elemzéseket három gyakorlott oktató végezte egymástól függetlenül, az egyes vizsgált elemek minősítésénél, illetve leírásánál azokat az értékeket használtuk, amelyekben a három oktató véleménye megegyezett egymással. Ezzel a módszerrel vizsgáltuk három szupraszegmentum, a beszédtempó, a beszéddallam és a hangerő használatát a hangmintáknál, ezek összehasonlító elemzését tartalmazza ez a tanulmány. Kiegészítésként még további szegmentális és szupraszegmentális elemeket (a hangképzést, a levegőtámasz meglétét, vagy hiányát, a beszédritmust, a hangzójtés pontosságát, valamint a szünetezést) is vizsgáltunk (hallás alapján), valamint összefoglalva, választípusonként közreadjuk az értékelők legjellemzőbb indoklásait arra a kérdésre, hogy miért adtak egy-egy felolvasónak „legmagasabb”, vagy „legalacsonyabb” értéket.

Eredmények

Már az adatok összesítésénél megmutatkozott, hogy nagyon nagy eltérések vannak a mintában a vizsgált személyekről kialakult benyomásban, mind az iskolázottság, mind a munkahelyi pozíció tekintetében. A 2. táblázatban az első és az utolsó helyezések darabszámát mutatjuk.

2. táblázat: Kiemelve a legnagyobb eltéréseket mutató adatok (értékelések darabszáma).

Felolvasó sor-száma	1.	2.	3.	4.	5.
Iskolázottság legmagasabb	19	34	111	55	23
Iskolázottság legalacsonyabb	24	53	56	83	17
Pozíció legmagasabb	47	44	7	49	82
Pozíció legalacsonyabb	34	29	7	36	125

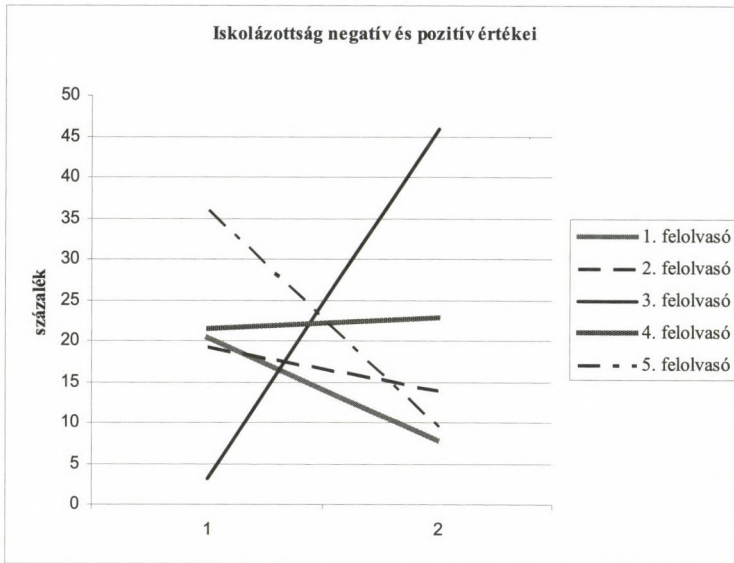
A statisztikai elemzés során azonosítottuk, hogy mely felolvasókra adott pozitív és negatív válaszok különböznek szignifikánsan a többi felolvasóra adott válaszoktól.

Először az iskolázottság mértékére vonatkozó adatokat vizsgáltuk (I = Iskolázottság). Az első ábra „legmagasabb” és a „legalacsonyabb” értékek felolvasónkénti eloszlását mutatja.

A legtöbb pozitív értéket (legiskolázottabb) a harmadik felolvasó kapta (45,9%). A legtöbb negatív értéket (legkevesbé iskolázott) pedig az ötödik felolvasónak adták a vizsgálatban az értékelők (35,8%).

A harmadik felolvasó pozitív értékeit az összes többi felolvasó pozitív értékeivel összehasonlítva azt találtuk, hogy a harmadik felolvasóra és a többi hangra adott összesített pozitív válaszok aránya az iskolázottság tekintetében szignifikánsan különbözik egymástól ($\chi^2=127,319$, Asymp.sig:0,000). Ebből arra következtethetünk, hogy a 3. felolvasó kiemelkedően pozitív megítélést váltott ki a válaszadókból. Ha tehát találunk olyan szegmentális, vagy szupraszegmentális elemeket a harmadik felolvasó beszédének elemzése során, amelyek megvalósítása a többi felolvasóhoz képest pozitívabb, akkor feltételezhetjük, hogy az értékelők erre, vagy ezekre építették megítélésüket.

Mivel a harmadik, és (a második legiskolázottabbnak értékelt) negyedik felolvasóra adott pozitív válaszok aránya is szignifikánsan különbözik egymástól, az ő megítélésük során a válaszadók szintén találtak a két felolvasó által különbözőképpen használt fonetikai elemeket – ezek különbsége segíthette őket a megítélésben.

1. ábra: Az egyes felolvasók legmagasabb és legalacsonyabb értékeinek eloszlása iskolázottság szempontjából. Bal oldalon a negatív, jobb oldalon a pozitív értékek százaléka.

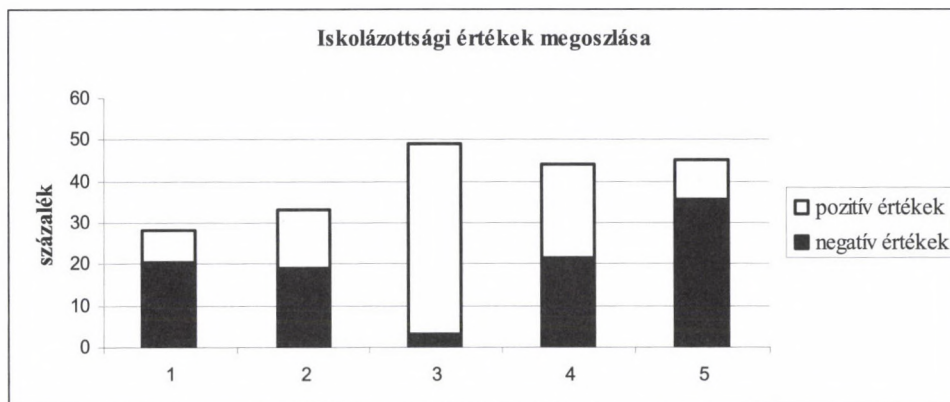
Ellenőriztük a negyedik és a második felolvasó (a második és a harmadik helyen értékelt hangok) pozitív értékeinek különbségét: iskolázottság tekintetében a negyedik és a második felolvasóra adott pozitív válaszok aránya nem különbözik egymástól szignifikánsan. ($\chi^2=6,106$, Asymp.sig:0,013). Ennek a két felolvasónak a megítélésében az értékelők tehát nem döntöttek magabiztosabban, így, ha találunk is eltérést a kettejük között a szegmentális, vagy a szupraszegmentális elemek használatában, az, vagy azok nem segítették a válaszadók benyomásának kialakulását.

Mivel a mintában kiugró a harmadik felolvasó legalacsonyabb (3,1%-os) és az ötödik felolvasó legmagasabb (35,8%) negatív értéke, a negatív értékek összehasonlítását azzal kezdtük, hogy a harmadik felolvasó értékét hasonlítottuk össze a második, a negyedik és az első felolvasóra adott összesített negatív válaszok arányával. Itt szignifikáns különbséget találtunk ($\chi^2=38,034$, Asymp.sig:0,000). Ez azt mutatja, hogy a válaszadók találtak olyan, eltérően használt szegmentális, vagy szupraszegmentális elemet, vagy elemeket, amelyek pozitív irányban befolyásolták megítélésüket a harmadik felolvasóról.

A második felolvasó 19,2%-os értékét (a második legkevesebb negatív érték) összehasonlítva a harmadik felolvasóéval ugyancsak szignifikáns különbséget ($\chi^2=30,095$, Asymp.sig:0,000) találtunk. Ennek a két felolvasónak a megítélésében a válaszadók képesek voltak olyan különbséget meghallani, amelyre véleményüket alapozhatták.

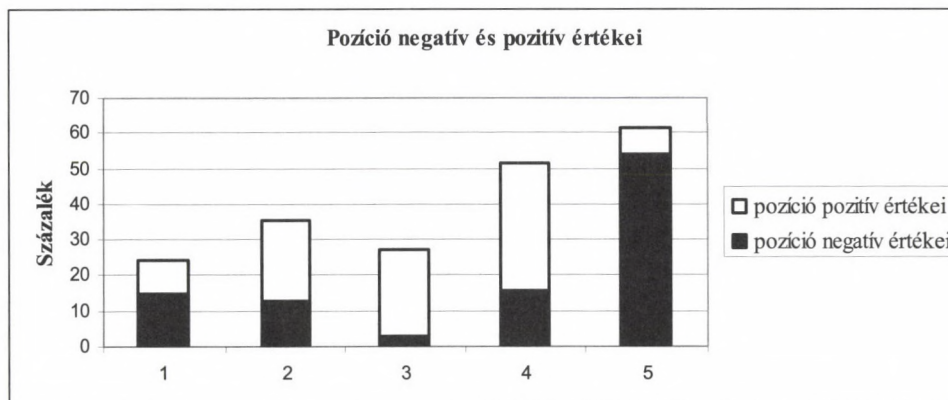
Az első, a második és a negyedik felolvasó negatív értékei (47%, 44% és 49%) viszonylag közel állnak egymáshoz. Ezeket összehasonlítva nem találtunk szignifikáns különbséget (első és második felolvasó: $\chi^2=,123$, Asymp.sig:0,726; első és negyedik. felolvasó: $\chi^2=0,052$, Asymp.sig:0,819; második és negyedik. felolvasó: $\chi^2=,335$, Asymp.sig:0,563). Ez a három felolvasó tehát hasonló megítélést váltott ki a válaszadókból, a kapott értékek a véletlenszerűen várhatónak felelnek meg. Így, ha találunk is a három felolvasó között eltérést a vizsgált szegmentumok, vagy szupraszegmentumok használatában, akkor ez nem befolyásolta a negatív megítélést.

Az iskolázottságra adott értékek megoszlását a 2. ábra mutatja.

2. ábra: Az iskolázottságra adott összes „legmagasabb” és összes „legalacsonyabb” válasz megoszlása az egyes felolvasók között, a válaszadók százalékában.

Ezt követően a pozícióra kapott értékeket dolgoztuk fel (P = Pozíció). A „legmagasabb” és a „legalacsonyabb” értékek eloszlását a 3. ábra mutatja.

3. ábra: Az egyes felolvasók „legmagasabb” és „legalacsonyabb” értékeinek eloszlása munkahelyi pozíció szempontjából.

Ahogy a 3. ábrán is látható, az ötödik felolvasó a többiekhez képest kiemelkedően sok „legalacsonyabb” értéket kapott. Ugyancsak feltűnő, hogy a negyedik felolvasó a harmadikhoz képest több „legmagasabb”, de több „legalacsonyabb” értéket is kapott.

A statisztikai elemzést a pozícióra kapott értékek vizsgálatánál a negyedik és a harmadik felolvasó összehasonlításával kezdtük, ők kapták a legtöbb „legmagasabb munkahelyi pozíció” értéket (35,9% és 24,2%). Az összehasonlítás alapján a negyedik és a harmadik felolvasóra adott pozitív válaszok aránya a pozíció tekintetében nem különbözik egymástól szignifikánsan ($\chi^2=7,434$, Asymp.sig:0,006). (Ugyanakkor ez az érték közelít ahhoz, hogy a hangok között szignifikáns különbséget állapítsunk meg.)

Ha tehát a harmadik és a negyedik felolvasó elemzése során azonos módon használt szegmentális vagy szupraszegmentális elemeket találunk, vagy közülük egyet, akkor ez, vagy ezek azonos hatást váltanak ki a magas pozíció megítélésében. Amely elemek használatában pedig e két felolvasó különbözik, azok nem okoztak különbséget pozíciójuk megítélésében, vagyis akár vannak, akár nincsenek, a beszélőt magas pozíciójúnak ítélik meg.

A harmadik és a második felolvasó összehasonlításánál a pozitív válaszok aránya a pozíció tekintetében nem különbözött egymástól szignifikánsan ($\chi^2=,107$, Asymp.sig:0,743). Esetükben az értékelők nem tudtak olyan elemeket azonosítani, amelyekre támaszkodhattak volna a magas pozícióra vonatkozó benyomásuk kialakításakor.

A harmadik és az első felolvasó összehasonlításánál viszont a pozitív válaszok aránya a pozíció tekintetében szignifikánsan különbözött egymástól ($\chi^2=17,755$, Asymp.sig:0,000). Itt tehát az értékelők találtak olyan elemeket, amelyek eligazították őket a felolvasók megítélésében.

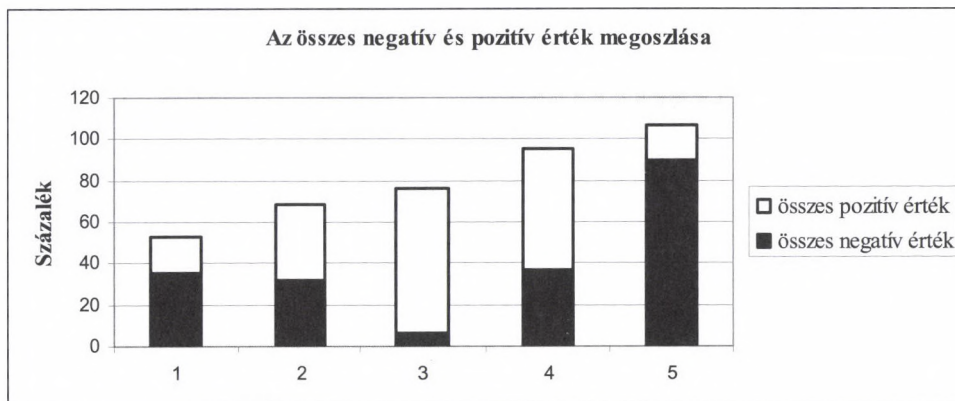
A pozíció negatív értékeinek (a legalacsonyabb pozícióra kapott értékek százalékos aránya) összehasonlításában először a negyedik és az ötödik felolvasó értékeit hasonlítottuk össze, mivel ők kapták a legtöbb negatív értéket. A két felolvasóra adott negatív válaszok aránya a pozíció tekintetében szignifikánsan különbözött egymástól ($\chi^2=74,668$, Asymp.sig:0,000). Ez arra utal, hogy a pozíció negatív megítélésében is találtak a válaszadók olyan különbözően megvalósított elemeket a két felolvasó között, amely segítette őket a benyomás kialakításában.

A negyedik, az első és a második felolvasó páronkénti összehasonlításának összesített eredménye azt mutatja, hogy az ezekre a hangokra adott negatív válaszok a pozíció tekintetében **nem** különböznek egymástól szignifikánsan (a negyedik és az első: $\chi^2=,067$, Asymp.sig: 0,796.; az első és a második: $\chi^2=,458$, Asymp.sig:0,499; a negyedik és a második: $\chi^2=,874$, Asymp.sig:0,499). A pozícióra adott negatív válaszok esetében tehát az értékelők nem találtak kapaszkodót benyomásuk kialakításához.

A 2. és a 3. felolvasó összehasonlítása azonban már ismét szignifikáns különbséget mutat: a 2. hangra és a 3. felolvasóra adott negatív válaszok aránya a

pozíció tekintetében szignifikánsan különbözik egymástól ($\chi^2=14,555$, Asymp.sig:0,000). Az ő értékelésükben ismét akadt tehát olyan szegmentális, vagy szupraszegmentális elem, amelynek alapján döntést hozhattak az értékelők.

Azt is megvizsgáltuk, hogy az öt felolvasó összes pozitív és összes negatív eredménye alapján az értékelők összbenyomása mennyire volt pozitív, vagy negatív, ezt a 4. ábra mutatja:

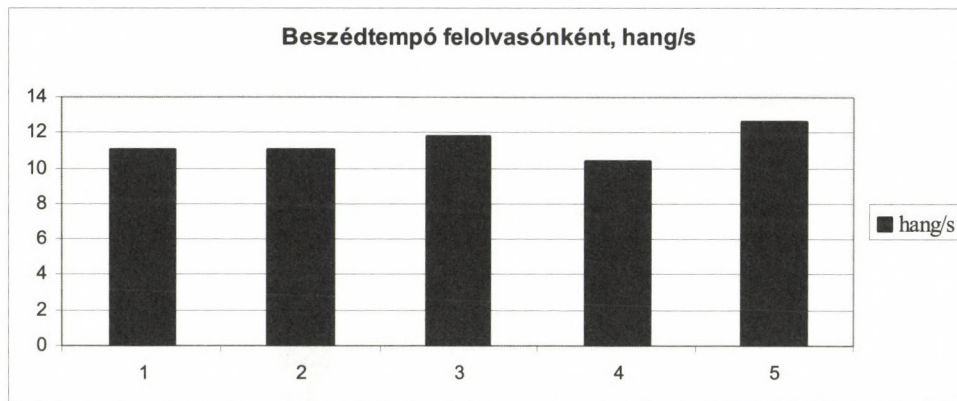
4. ábra: Az összes pozitív és az összes negatív érték megoszlása a válaszadók százalékában.

Végül hallás alapján elemeztük az egyes felolvasók beszédprodukciónak, hogy választ találjunk arra a kérdésre: mi magyarázhatja ezeket az eredményeket. Első lépésben kiszámítottuk a beszédtempót, a szöveg nyomtatott változatában megszámolva a szavakat (26), szótagokat (72) és a hangokat (177). A beszédtempó értékeit a 3. táblázat mutatja:

3. táblázat: A beszédtempó felolvasónként.

Felolvasó sor-száma	Hang/s	A felolvasás ideje
1. felolvasó	11,06	16 s
2. felolvasó	11,06	16 s
3. felolvasó	11,80	15 s
4. felolvasó	10,41	17 s
5. felolvasó	12,64	14 s

Az 5. ábrán az öt felolvasó beszédtempóját hasonlítjuk össze:

5. ábra: A beszédtempó különbségei: az öt hang összehasonlítása.

A vizsgálatban résztvevők hasonlóan értékelték a beszédtempót, mint ahogy mi a hallás alapján besoroltuk (normál, lassú, gyors): valamennyien az ötödik felolvasót ítélték gyorsnak, a negyediket pedig kissé lassúnak. Bár a tempó megítélése szubjektív benyomáson alapult, az ötödik felolvasó „gyors” tempójánál mért 12,64 hang/s adat közelíti azt az eredményt – 13 hang/s –, amellyel Bóna Judit egy percepciós vizsgálat alapján a „gyors” tartományát leírta (Bóna, 2007). A 4. felolvasó lassúnak ítélt 10,41 hang/s beszédtempójáról keletkezett benyomást pedig magyarázhatja a felolvasás tagoltsága és a több és hosszabb szünet.

Ugyanígy, a szünetek hiánya és a tagolatlanság lehet a magyarázata az ötödik felolvasó esetében kialakuló „gyors” benyomásnak, bár van más adat is, amely szerint felnőttek „kissé gyorsnak” tartják a 13 hang/s-os beszédtempót (Gósy, 2004).

A beszédtempóra vonatkozó, fent idézett adatok ugyanakkor spontán beszédre vonatkoznak. A felolvasás átlagos beszédtempójára egy adatot találtunk: átlagosan 11,08 hang/s (Laczkó, 1993; idézi Gósy, 2004). Ebből az adatból kiindulva érdekes egybeesés az első, a második és a harmadik felolvasó 11,06 ~ 11,06 ~ 11,8 hang/s tempója, feltételezhető, hogy mindhárman „beleférnek” a normál tempó tartományába. Úgy látszik, ehhez képest a negyedik felolvasó 10,41 hang/s tempója lassúnak, az ötödik felolvasó 12,64 hang/s tempója pedig gyorsnak tűnik a percepció során.

A 4. táblázat a vizsgált szupraszegmentumok megvalósításának értékelését tartalmazza. „Szűk beszéddallam”-nak nevezem azt az esetet, amikor a beszélő felolvasásában alig van különbség a magasabban és a mélyebben megszólaltatott szavak hangmagasságában. „A pontmélység nincs meg” megjelölésen azt értem, hogy a mondat végén az utolsó szótag hangmagassága nem, vagy alig mélyebb a megelőző szótag hangmagasságánál. „A pontmélység megvan” fogalmát annak

megjelölésére használok, amikor a beszélő a mondat utolsó szótagját érzékelhetően mélyebben hangoztatja, vagyis hangban is leteszi a pontot. (Itt az „ereszkedő”, vagy „eső” terminust nem érzem eléggé pontosnak a jelenség meghatározásához, mivel ezek a fogalmak nem feltétlenül fejezik ki a pontmélység elérését. Akkor is eshet, vagy ereszkedhet a dallam, ha az utolsó szótag nem kerül mélyebbre a megelőzőnél. Ezért használok más terminust.) A „lebegő” jelzöt pedig akkor használok, amikor a szövegegység végén az utolsó szótag azonos hangmagasságon hangzik el, mint az utolsó szó többi szótagjáé. „Felfelé kanyarodó” megnevezést használok, amikor a szövegegység végének utolsó szótagja hangmagasságban följebb kerül. (Szándékosan nem az „emelkedő”, vagy „szökő” terminust alkalmazom, mert e kettő akkor is megvalósulhat, amikor nem a szövegegységekről, hanem a mondatvégről van szó. Itt kifejezetten a szövegegységek hangoztatását vizsgálom, és pontosabbnak érzem a „felfelé kanyarodó” terminust.)

4. táblázat: Három szupraszegmentum – beszédtempó, beszéddallam, hangerő – vizsgálata (hallás alapján).

Felolvasó sor-száma	Beszédtempó	Hang/s	Beszéddallam	Hangerő
1. felolvasó	Normál, váltás nincs, monoton	11,06	Szűk, lefelé kanyarodó szöveg-egységek, a pont-mélység nincs meg	Emelt
2. felolvasó	Normál, váltásokkal	11,06	Szűk, lefelé kanyarodó szöveg-egységek, a pont-mélység nincs meg	Kissé emelt
3. felolvasó	Normál, váltásokkal	11,80	Széles, lebegő/ereszkedő szöveg-egységek, a pont-mélység megvan	Normál
4. felolvasó	Lassú, váltás nincs, (hosszú szünetek)	10,41	Szűk, felfelé kanyarodó szöveg-egységek, a pont-mélység nincs meg	Halk
5. felolvasó	Gyors, váltás nincs, (rövid/kieső szünetek)	12,64	Szűk, felfelé kanyarodó szöveg-egységek, a pont-mélység nincs meg	Emelt

A harmadik felolvasó értékeit vastagon kiemeltük, mert mindhárom vizsgált elem szempontjából ez a felolvasó kerül ki „győztesen”.

Az első felolvasó a monoton beszédtempóban, a szűk beszéddallamban és az emelt hangerőben, az ötödik pedig a gyors beszédtempó, emelt hangerő és szűk dallam mellett a szövegegységek felfelé kanyarításában különbözik a többi felolvasótól.

A negyedik felolvasó halkabb hangereje mellett a beszédtempóban és a szünettartásban tér el az összes többitől.

A második felolvasónál kissé emelt a hangerő és szűk a dallam, de a tempó használatában vannak váltások, és a szövegegységek lefelé kanyarodnak.

Az 5. táblázat a hallás alapján vizsgált egyéb fonetikai elemeket mutatja, felolvasónként. A „van támasz”, illetve „nincs támasz” fogalmakat a hangképzés alapjául szolgáló levegő elégségességének, vagy elégtelenségének minősítésére használom. „Billenő” ritmusnak nevezem a hosszú és a rövid szótagok ejtési idejének következtelenségét. (Némely hosszú szótag rövidül, más hosszú szótagok nem, és a jelenség nem következetes, vagyis ugyanazt a szótagot egyszer így, egyszer úgy ejti a felolvasó.) „Rövidít” szóval jelöltem azt a jelenséget, amikor a beszélő a hosszú hangzókat nem ejti érzékelhetően hosszabban a rövidknél.

5. táblázat: Egyéb, hallás alapján vizsgált elemek.

Felolvasó sor-száma	Hangképzés	Levegőtámasz	Ritmus	Hangzóejtés	Szünetek
1. felolvasó	Préselt, „fém-es”	Nincs támasz	Pontos	Éles „s” és „sz”	Monoton szünetezés
2. felolvasó	Helyén képzett	Van támasz	Billenő	Lassú „r” és kieső „l”	Változatos szünetezés
3. felolvasó	Helyén képzett, „csengő”	Van támasz	Pontos	Hibátlan	Változatos szünetezés
4. felolvasó	Helyén képzett	Van támasz	Rövidít	Kieső „l”	Változatos, hosszú szünetek
5. felolvasó	Felpréselt „fejhang”	Nincs támasz	Rövidít	Kieső hangzók, éles „s”	Rövid és kieső szünetek

A 3. felolvasó értékeit itt is vastagon kiemeltük: minden vizsgált elem megvalósításában hibátlan a beszéde. Dőlt betűvel szedtük az egyes felolvasóknál a jól megvalósított elemeket. Látható, hogy az 5. felolvasó kivételével minden felolvasónál találtunk legalább egy jól megvalósított elemet.

Az értékelőkkel való beszélgetésből leszűrt tapasztalataink összegzését a 6. táblázat mutatja.

6. táblázat: Az értékelők benyomása az egyes hangokról.

Felolvasó sorszáma	Benyomás
1. felolvasó	Kellemetlen
2. felolvasó	Kellemes
3. felolvasó	Nagyon kellemes
4. felolvasó	Kellemes
5. felolvasó	Nagyon kellemetlen

A „kellemetlen”, „kellemes”, „nagyon kellemetlen” és „nagyon kellemes” kategóriákat azért jeleztük a táblázatban, mert a megfigyelők többsége ezekkel a szavakkal indokolta az általa adott értékelést. A legtöbben a 3. felolvasóra mondták, hogy „nagyon kellemes” és az 5. felolvasóra, hogy „nagyon kellemetlen”. Körülbelül egyforma arányban oszlottak meg a vélemények az 1. felolvasó kapcsán a „kellemetlen” és a „nagyon kellemetlen” között.

Feltűnő volt, hogy az „Iskolázottság” kategória megítélésénél a harmadik felolvasónak magas értéket adók a „szép beszédet” emelték ki, illetve ezt mondták: „Érti is, amit mond”. Amikor részletesebb indoklást kértünk, a tipikus válaszok ezek voltak:

- leviszi a hangsúlyt (!) a mondat végén,
- megnyugtató a hangja,
- kellemes (nagyon kellemes) a hangja,
- kimondja rendesen a szavakat.

A Pozíció kategóriában, amelyben a negyedik felolvasó kapta a legtöbb pozitív értéket, ilyen indoklásokat hallottunk:

- nincs szüksége rá, hogy hangosan beszéljen,
- fölényesen beszél,
- valami professzor lehet,
- megszokta, hogy figyelnek rá.

Iskolázottság kategóriában a legtöbb negatív értéket az első felolvasó kapta. A típusválaszok:

- nem érti, amit mond,
- kellemetlen (nagyon kellemetlen) a hangja,
- unja, amit mond.

Pozíció kategóriában az ötödik felolvasó kapta a legtöbb negatív értékelést. A válaszok:

- olyan a hangja, mint egy gimnazistáé,
- kamaszhangja van,
- idegesítően beszél,
- nem lehet odafigyelni rá.

Végül az iskolázottság és a munkahelyi pozíció szerinti sorrend a valóságban és az értékelők szerint, a legmagasabbtól a legalacsonyabb értékig:

A valóságos sorrend: 4, 5, 1, 2, 3

A válaszadók értékelési sorrendje:

Legiskolázottabbnak a 3. felolvasót tartották, sorrend: 3, 4, 2, 5, 1

Legkevésbé iskolázottnak az 5. felolvasót tartották, sorrend: 5, 4, 1, 2, 3

Pozícióban a pozitív értékek sorrendje így alakult: 4, 3, 2, 1, 5

A pozíció negatív sorrendje pedig: 5, 4, 1, 2, 3

Szélsőséges eltérést a valóság és a benyomásra alapuló értékelések között a harmadik és az ötödik felolvasó esetében tapasztaltunk. A harmadik felolvasót a sorrendben elfoglalt valódi helyénél iskolázottság mértékében négy, pozíció szempontjából három értékkel magasabbra (első, illetve második helyre) értékelték a pozitív oldalon. A negatív sorrendben pedig mindkét vizsgált szempontból a harmadik felolvasóról tudták legkevésbé elképzelni, hogy az iskolai végzettsége a legalacsonyabb (pedig ez volt a valóság). Így negatív értékek szempontjából a harmadik felolvasó mind iskolázottságban, mind pozícióban négy hellyel jobbat kapott a valóságos sorrendhez képest.

Az ötödik felolvasó a valódi helyénél iskolázottságban kettő, munkahelyi pozícióban három hellyel alacsonyabbra – a legutolsó helyre került a pozitív értékek esetében.

A negatív értékek szempontjából a valódi sorrendhez képest iskolázottságban három, pozícióban pedig négy hellyel alacsonyabbra értékelték a válaszadók.

Az egyes hangok valódi „helyének” megtalálása a negyedik felolvasó esetében a legmagasabb pozícióra vonatkozóan sikerült az értékelőknek.

Az első felolvasó esetében a negatív értékeknél mind a pozíció, mind az iskolázottság szerint elfoglalt harmadik helyére is jól következtek az értékelők. Ugyanakkor öt a pozitív értékekben iskolázottság szempontjából két hellyel (azaz legkevésbé iskolázottnak!), munkahelyi pozíciójának megítélésében pedig egy hellyel alacsonyabbra értékelték.

Következtetések

Mivel az értékelésben résztvevők csupán a hallásukra támaszkodhattak a benyomásuk kialakításában, és a vizsgált elemek megvalósításának összehasonlítása markáns különbségeket mutat, az öt felolvasó beszédében megvalósított, és a fentiekben vizsgált szegmentális és szupraszegmentális elemek és a benyomás kialakulása között összefüggésnek kell lennie.

A felolvasók elemzése alapján az értékelők az iskolázottság megítélésében jutalmazták a széles beszéddallamot, ennek részeként a letett pontot, valamint a normál hangerőt – ezekben a tulajdonságokban tér el a harmadik felolvasó a többitől.

Ugyancsak jutalmazták az ebben a vizsgálatban külön nem mért (csak hallás alapján jelzett) szünettartást, tagolást. A tipikus válaszok alapján értékelték még a pontos artikulációt („kimondja rendesen a szavakat”), a tiszta, csengő, „kellemes” hangot, valamint a pontos beszédritmust is.

Negatívan értékelték viszont a gyors beszédtempót, a „szűk” beszéddallamot, a pontmélység hiányát és az emelt hangerőt. Ugyancsak büntették – a tipikus értékelői indoklások alapján – a „kellemetlen” hangot, a pongyola hangzójétést és a pontatlan beszédritmust.

A negyedik felolvasó esetében a munkahelyi pozíció megítélésében a válaszadók kiemelték a markáns szünettartást, a lassúbb beszédtempót, a „kellemes” és halkabb hangot, mint ami segítette őket a megítélésben.

Az „ellebegő” mondatvég, a szűk beszéddallam, a tempóváltások hiánya viszont rontott a negyedik felolvasó iskolázottságáról kialakuló benyomáson.

Valószínű, hogy az [l] hang kiesése a *dolgokhoz* szóban, valamint a hosszú mássalhangzók rövidítése is befolyásolta az iskolázottságára kapott negatív értékek számát. (Ahogyan a harmadik. felolvasó esetében pozitív irányban torzította a benyomást a tiszta és pontos időtartamú hangzójétés.)

Az ötödik felolvasó esetében a szupraszegmentumok közül a gyors tempó, a szűk, pontmélység nélküli beszéddallam és az emelt hangerő, valamint a válaszadók által kiemelt „nagyon kellemetlen” felpréslt, magas, támasz nélküli hang mellett feltehetően a pontatlan hangzójétés és az éles [S] hang is szerepet játszott abban, hogy minden szempontból negatívan ítélték meg a válaszadók.

Az első felolvasót sem pozícióban, sem iskolázottságban nem értékelték magasra. Esetében a szűk beszéddallamot, a monoton beszédtempót és az emelt hangerőt okolhatjuk az eredményért. Minden bizonnyal negatívan befolyásolta az értékelését, hogy az [S] hangot élesen ejti, hangjának fémes felhangja van, amelyet az értékelők „kellemetlen”-nek ítélték.

Abból a hipotézisből indultam ki, hogy a beszédhangzás egyes szupraszegmentális elemeinek a szociálpszichológiában leírt, pozitív, vagy negatív „holdudvar-hatása” van a beszélőről kialakuló benyomásra. Feltételeztem továbbá, hogy ez a hatás hasonló torzításokat okoz a benyomás kialakulásában, mint a külső megjelenés vizsgálatakor megfigyelteknél. Azt is feltételeztem, hogy azonosítani lehet a beszédmegvalósítás azon elemeit, amelyek hatással vannak a benyomás kialakulására. A bemutatott kutatási eredmények alátámasztják, hogy a vizsgált szupraszegmentális elemek – a beszédtempó, a beszéddallam és a hangerő – befolyásolták a válaszadók benyomását mind az iskolázottság mértékének, mind a munkahelyi pozíciónak a megítélésében, és a külső megjelenéshez hasonló torzításokat okoztak: a „szép” beszédű harmadik felolvasó értékelésében jelentős pozitív, míg a beszédfonetikai elemeket a többi hanghoz képest gyengébben megvalósító ötödik felolvasó esetében negatív torzító hatás tapasztalható az értékelésben.

Irodalom

- Bóna J.** (2007) *A felgyorsult beszéd produkciós és percepció s sajátosságai*. Budapest: ELTE, doktori disszertáció.
- Crystal, D.** (1998) *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Eysenck, H. & Eysenck, M.** (1995) *Mind Watching – Why we behave the way we do*. London: Prion.
- Forgács J.** (2007) *A társas érintkezés pszichológiája*. Budapest: Kairosz Kiadó.
- Gocsál Á. és Huszár Á.** (2003) Csábító hangok. *Beszédkutatás*, 2003. 9-19.
- Gósy M.** (2004) *Fonetika, a beszéd tudománya*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gósy M.** (1997) A magyar beszéd tempója és a beszédmegértés. *Magyar Nyelvőr* 121. 129-139.
- Griffin, E.** (2001) *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Budapest: Harmat Kiadó.
- Markó A. és Grácz T. E.** (2007) Gégeletávolításon átesett betegek beszédének hallgatói megítélése. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, VII/1-2. 39-57.
- Holtgraves, T. M.** (2002) *Language as social action*. New Jersey: Mahwah.
- Pascal, B.** (1983) *Gondolatok*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Pap J.** (2002) *Hang – Ember – Hang. Rendhagyó hangantropológia*. Budapest: Vince Kiadó.
- Scherer, K. R.** (1982) *Methods of research on vocal communication: Paradigms and parameters*. http://www.affective-sciences.org/system/files/1982_Scherer_HdbNVB_voice.pdf
- Uchida, T. & Nakune, N.** (2004) *Effects of fundamental frequency and speech rate on impression Formation*. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/15747562>
- Wacha I.** (1999) *Szöveg és hangzása. Cikkék, tanulmányok a beszédről*. Budapest: MR Rt.
- Zuckerman, M. & Miyake, K.** (1991) Cross-channel effects of vocal and physical attractiveness and their implications for interpersonal perception. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1991. 60/4. pp. 545-554. (<http://psycnet.apa.org/journals/psp/60/4/>)

UDVARHELYI BEATRIX

Főv. Péterfy S. u.-i Kórház-Rendelőintézet és Baleseti Központ, Fül-, Orr-, Torok-, Gége, Fej-,
Nyaksebészeti Osztály

beatrix.udvarhelyi@gmail.com

Az alkohol beszédre gyakorolt hatásáról

Alcohol has an important effect on medical and social life in Hungary. In this study we examined the effect of alcohol on the motoric control of speech. We measured jitter, shimmer and HNR parameters of voice before and after drinking alcohol. 4 young people (2 males and 2 females of the same age) were chosen as subjects. In the first part of the experiment 5 sentences were read, in the second part we recorded guided spontaneous speech: talking about pictures. In conclusion it can be said that alcohol has an effect on speech, but there is a notable personal differentiation. There is an extended literature of the effect of alcohol on the central nervous system during inhibitory mechanism. It is not possible to establish the direction of the changes of these voice parameters due to the low number of subjects examined. However, it would be worthwhile carrying out a similar experiment on a greater number of speakers to have an exact picture of the effects of alcohol on speech.

Bevezetés

Magyarországon komoly egészségügyi és társadalmi hatása van az alkoholfogyasztásnak. Az emberi kommunikációban a beszéd folyamatok szervezéséhez bonyolult agyi tevékenység, a két agyfélteke összehangolt működése szükséges (Udvarhelyi, 2009). A beszéd hangzására az ember egész lénye hatással van. A beszélszervek állapotán kívül fontos szerepe van az egészségi állapotnak, a fizikai állóképességnek és a fiziológiai állapotnak is (Balázs, 1993). Mindezek alapján nem hagyhatjuk figyelmen kívül az egyes befolyásoló tényezőket az alkohol beszédre gyakorolt hatásának vizsgálatakor. Az alkohol az emberi pszichét és motóriumot is befolyásolja (Hanke, 2004). Az alkoholos befolyásoltság nagy egyéni variabilitást mutat (Gósy, 1999b), amelynek genetikai és környezeti, fizikai oka is van. Az egyén neme és kora is befolyásolja a hang minőségét; továbbá az alkohol és a dohányzás is megváltoztatja a beszédhang paramétereit (Wan-Huang, 2007, 2008).

Az egyéni különbözőség sem szellemi, sem pszichés szempontjai nem elhanyagolhatóak az alkohol hatásának vizsgálatakor. A beszélő nyelvi ismereteinek biztonsága, szokincse, gyakorlottsága a beszédben a beszéd szerkesztettségére van hatással (Gósy, 2004). Az előbbieket mellett jelentős tényező a beszéd téma, a beszédhelyzet, valamint a beszélő lelkiállapota (érzelmi állapot, pszichés zavarok), illetve fizikai állapota (betegség, droghatás) is. Néha nem is választhatók élesen külön ezek a tényezők, mert a pszichés instabilitás gyakran túlzott mértékű élvezeti szer-, illetve droghasználatot eredményez.

A különböző italok eltérő mértékben tartalmazzak alkoholt: a sörök 3-6, a borok 9-16, a vermut 15-20, a likőrök 20-25, a tömény, égetett szeszesitalok 35-50 térfogatszázalékban (Sótonyi, 1996). Az alkoholhatás összefoglalásakor az egyik legfrissebb hivatalos forrásra, az ÁNTSZ Észak-magyarországi Regionális Intézete által Egerben 2010. július 13-án megjelent körlevelében foglaltakra támaszkodom. Az alkohol okozta tünetek megjelenése, kifejezettsége, illetve az állapot zajlási sebessége bizonyos mértékben függ az illető nemétől, korától (gyerek!), súlyától, egészségi állapotától, korábbi alkoholfogyasztási szokásaitól. A véralkoholszint a fogyasztás után a felszívódási idő alatt az első két órában még emelkedik, majd a lebomlás, kiürítés fázisában csökken, nem mellékes tehát az alkoholfogyasztás időpontja sem. A tapasztalható klinikai tünetek alapján az alkoholos befolyásoltság klinikailag négy csoportba osztható (Bodnár, 2010):

1. Excitatórikus stádium (0,5-1,5‰) – ittasság
 - elkent beszéd, bőbeszédűség, a távolságtartás elvesztése, enyhe ataxia, ingerlékenység, enyhe kábultság
2. Hipnotikus stádium (1,5-2,5‰) – részegség
 - euforikus boldogság, agresszív ingerültség, ataxia
3. Narkotikus stádium (2,5-4‰) – alkoholmérgezés
 - zavartság, aluszékonyság, kóma, hypalgesia, erőtlenség, hypoglycaemia, hypothermia, súlyos koordinációs és járásnehézség
4. Asphyxiás stádium (4‰ felett) – súlyos alkoholmérgezés (közvetlen életveszély)
 - kóma, areflexia, felületes-szopora légzés, Cheyne-Stokes légzés, légzésleállás, keringésmegállás

A mérgezés, túlادagolás mértéke a vér alkoholkoncentrációjától, az alkoholszint növekedésének sebességétől és a behatás időtartamától függ. Az alkoholfogyasztás körülményei, a gyomor telítettsége, esetleges más gyógyszerek jelenléte nagymértékben befolyásolhatja az intoxikációs állapotot. Az alkoholtolerancia gyorsan kialakul. 2-3 hét alatt fél-egyharmadára csökken az alkohol hatékonysága. Az elfogyasztott alkohol mennyisége és az alkoholizmus időtartama befolyásolja a tolerancia és a függőség kialakulását. „A szöveti (farmakodinámiás) tolerancia jele, hogy toleráns egyedben nagyobb vérkoncentrációk szükségesek egy adott hatás eléréséhez, mint normál szervezetben” (Fürost, 1998).

Az alkoholnak direkt és áttételes hatásai együttesen befolyásolják a központi idegrendszer károsodását. Az alkohol, illetve bomlástermékei idegkárosító hatással bírnak. A központi idegrendszer károsodása az alkoholfogyasztáshoz társuló táplálkozási zavarokkal, vitaminhiánnyal és genetikai fogékonysággal is összefüggnek. Az alkohol központi idegrendszert érintő farmakológiai hatásai gátló hatásokban nyilvánulnak meg. A serkentő hatások is gátláson keresztül, vagyis az agyi gátló ellenőrző folyamatok gátlásával valósulnak meg (Szollár, 2004). Az alkoholfogyasztás következtében súlyos idegrendszeri betegségek

alakulhatnak ki (Szirmai, 2001). Krónikus alkoholhatás pedig már memóriazavar, illetve a koncentrációs képesség zavarát is előidézi. Végül érzelmi és hangulati instabilitás alakul ki, valamint az érzékelésben és a motoros funkciókban is zavar keletkezik (Szollár, 2004).

Az alkoholhatás nemenként eltérő hatását is megfigyelték, melyet a zsírszövet százalékos arányával magyaráznak. A nők relatíve nagyobb zsírszövet aránya a testnedvek magasabb alkoholkoncentrációját eredményezi (Szollár, 2004).

A kísérleti eredmények azt bizonyították, hogy a 0,03% és a 0,08% közötti alkoholszintnek nincs hatása a beszédre. A 0,08% fölötti értékek a beszéd szupraszegmentális szerveződését befolyásolják elsősorban, későbbiekben fokozatosan a szegmentális megvalósításra is hatással vannak (Künzel, *et al.*, 1992). Az alábbi változásokat találták: az alaphangmagasság emelkedik, a beszédtempó lassul, a szünetek gyakoribbá és hosszabbakká válnak, de ezentúl a beszédhangosság nő, az artikulációs mozgások fokozatosan elnagyolttá válnak, szóhatárok egybemosódnak. Ezek a nyelvtől függetlennek tűnő jelenségek viszont az adott beszélőtől nem függetlenek. Az alkoholos állapot különböző szintjei eltérő módon hatnak az egyes személyek beszédére (Gósy, 1999b). Az alkoholnak a spontán beszédre gyakorolt hatásával a magyar szakirodalomban Gyarmathy Dorottya foglalkozott. Vizsgálatai alapján alacsony ittassági szint esetén (4 dl bor és 2 cl tömény alkohol fogyasztása/ fő) nő az egyén beszédtempója, míg az artikulációs tempója alig változik (Gyarmathy, 2007). Egy másik vizsgálat szintén azt bizonyította, hogy alkohol hatására az egyén beszédtempója nő, de a megakadásaikat kisebb mértékben javították, mint józan állapotban (Gyarmathy, 2009). A kísérleti fonetikán túl az alkalmazott fonetika beszéd- és beszélőazonosítással foglalkozó területei sem nélkülözhetik az alkohol beszédre gyakorolt hatásának témáját (Hanke, 2004). A beszélő-felismerésben az egyénre jellemző hangfekvésnek fontos szerepe van (Nikléczy, 2003). Több kísérletben vizsgálták a beszélő hanganyagának felharmonikusait és formánsszerkezetét személyazonosítási céllal (Gósy, 2004). A gyanúsított beszéd alapján történő azonosítása törvényszéki céllal komplex probléma. Többféle kutatás is keresi a választ ennek megoldására.

Nyelvészeti szempontból az alkoholnak a beszédre gyakorolt hatását vizsgáltuk olvasott beszéd, illetve irányított spontán beszéd alapján. Ezen kísérletben a hangminőséget jól jellemző jitter, shimmer és HNR (harmonics-to-noise ratio) értékeket mértük. A hangszalagrezgések által keltett ciklusok egymáshoz képesti frekvenciaingadozását jelzi a jitter érték, míg a shimmer az amplitúdóingadozást méri. A vizsgálat során a jittert százalékban adtuk meg, a shimmer pedig decibelben mértük (Titze, 1995). A kváziperiodikus zöngéképzés során a zöng/zörej (jel/zaj) arány, azaz a decibelben mért HNR értéke, ha magas, akkor kifejezett a hang zöngéssége, ha az érték alacsony, akkor magas a zaj aránya (Böhm és Olasz, 2007).

A szakirodalomban is alátámasztják, hogy a jitter érzékeny a hangképző rendszer patológiás változásaira (Wheeler, 2003: 23-24), melynek adott esetben idegrendszeri oka is lehet. Említettem, hogy az alkohol hatással van az idegrendszerre, központi gátló hatást kifejtve (Fürst, 1998), mely a beszédfeldolgozásban és a beszédprodukcióban is okozhat eltérést (Gyarmathy, 2007). A shimmer értékkel jellemzett amplitúdóváltozás is sokszor a központi idegrendszer károsodására utal, melynek jele lehet a beszéd halkabbá válása (Wheeler, 2003: 26).

A spontán beszédben a tervezés és a kivitelezés szinkron módon zajlik, míg a (fel)olvasás során nem egyidőben történik a szöveg megszerkesztése, illetve annak elmondása (Imre, 2005). Az alkoholnak a központi idegrendszerre kifejtett hatása ezen folyamatsor összehangoltságát változtatja meg. Az agyi ellenőrző funkció csökken az alkohol okozta gátló hatás következtében, ami az egyén koncentrációképességét rontja. A beszéde zavarossá válik (Gyarmathy, 2009).

A jelen kísérlettel minimális alkoholszint hatását vizsgáltuk a beszéd motoros kontrolljának néhány tényezőjére, úgymint a zöngé jitter, shimmer és HNR értékeire. Kísérletünk során igyekeztünk a lehető legtöbb befolyásoló tényezőt kiiktatni.

Anyag, módszer, kísérleti személyek*

Vizsgálatunkban 4 egészséges fiatal hangképzését elemeztük alkoholfogyasztás előtt és után. Hasonló korosztályból választottuk ki a kísérleti személyeket, akik a nemeket egyenlő arányban képviselték és semmilyen betegségben nem szenvedtek. A részt vevő 2 nő és 2 férfi alkalmi ivó, csak ritkán fogyasztanak alkoholt. Kor szerinti megoszlásuk az alábbi: a nők 29-29 évesek, a férfiak 26, illetve 27 évesek. A vizsgálatot 2 részre osztottuk. Az első részben 5 mondat felolvasása történt alkoholfogyasztás előtt és után. A mondatok az alábbiak voltak: *Zöld. Találkoztatok Angélával a boltból hazafele jövet. Találkoztatok Angélával a boltból hazafele jövet? Sok szép játékot mutattak be a szeptemberi előadáson.* A második részben irányított spontán beszédet rögzítettünk képekről történt elbeszélés alapján. 8-8 képet vetítettünk 15 másodpercenként, amelyekről összefüggő elbeszélést kellett adni. Más-más képsort használtunk az alkoholfogyasztás előtt és után, hogy lehetőség szerint minimumra csökkentsük a tervezhetőséget. A vizsgálat csendesített helyiségben Sony Minidisc felvevővel történt, majd az anyagot 20 kHz-en, 32 biten digitalizáltuk. Alkoholtesztet használtunk az alkohol mennyiségnek a mérésére. A fogyasztott alkohol mennyisége egyénenként változó volt (1. táblázat).

1. táblázat: A kísérleti személyek által fogyasztott alkohol mennyisége.

beszélő	kor	Alkohol előtt	Alkohol után	Fogyasztott alkohol
f2	26	0	0,5	1 dl pálinka, 2,5 dl citromos Gösser
f1	27	0	1,9	2 dl pálinka
n2	29	0	0,5	1 dl pálinka
n1	29	0	0,5	0,75 dl pálinka

Az első felvétel előtti alkoholszintet 0,0‰-nek, az alkoholfogyasztást követő felvétel előtti alkoholszintet: 0,5‰-nek mértük (az f1 adatközlő kivételével, aki-nél 1 dl pálinka után sem volt mérhető az alkoholszintje, ezért ivott még 1 dl-t). A mérések a mondatok átlagos jitter-, shimmer- és HNR-értékeire, valamint az irányított spontán közlések első 20 [e] hangjának jitter-, shimmer- és HNR-értékeire terjedtek ki. A jittert %-ban (Praat/local), a shimmert dB-ben (Praat/local) mértük. Praat 5.1 verziót használtuk (Boersma & Weenink, 2009). A leíró statisztikai elemzést az SPSS 13.0 program segítségével végeztük.

* Köszönöm Gráczki Tekla Etelkának a mérések elvégzésében nyújtott segítségét!

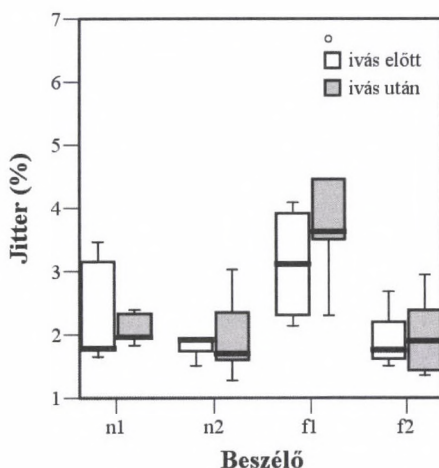
Eredmények

A kísérlet első részében olvasott beszéd során vizsgáltuk az alkohol hatását három akusztikai paraméter segítségével. Mind a négy vizsgált személy esetében mondatonként, illetve az 5 mondatot átlagolva is adatoltuk mind a jitter, mind a shimmer és a HNR-értékeket alkoholfogyasztás előtt és azt követően (2. táblázat).

2. táblázat: Az öt felolvasott mondat során vizsgált 3 akusztikai paraméter értékei alkoholfogyasztás előtt és után.

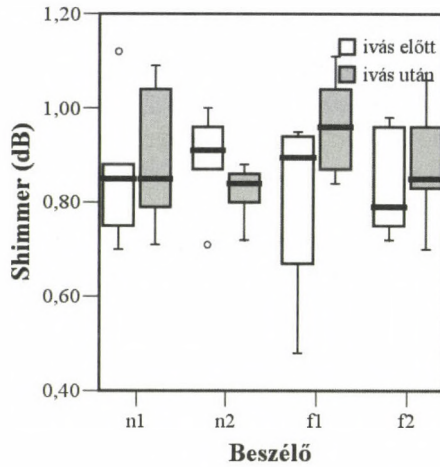
mondat		előtte			utána		
		Jitter (%)	shimmer (dB)	HNR (dB)	Jitter (%)	shimmer (dB)	HNR (dB)
f1	1	3,75	0,95	9,83	3,51	1,04	9,04
	2	2,14	0,86	13,96	2,30	0,96	11,81
	3	4,09	0,93	11,69	4,46	0,87	9,30
	4	2,48	0,48	13,68	3,63	0,84	9,97
	5			2,47	6,68	1,11	7,37
	átlag	3,12	0,80	10,33	4,11	0,96	9,50
n1	1	1,77	0,88	13,17	1,96	1,04	12,77
	2	1,78	0,70	15,59	1,95	0,85	14,06
	3	3,15	1,12	12,33	2,33	1,09	13,26
	4	3,47	0,75	11,43	2,39	0,71	13,27
	5	1,65	0,85	13,42	1,83	0,79	16,65
	átlag	2,37	0,86	13,18	2,09	0,89	14,00
n2	1	1,94	0,91	13,03	1,60	0,80	14,65
	2	1,51	0,87	15,08	1,28	0,84	15,75
	3	1,92	1,00	14,54	1,70	0,86	15,87
	4	1,92	0,71	12,58	2,35	0,72	12,58
	5	1,74	0,96	12,33	3,03	0,88	12,96
	átlag	1,81	0,89	13,51	1,99	0,82	14,36
f2	1	1,76	0,75	13,69	1,44	0,96	14,16
	2	1,62	0,98	14,51	2,39	0,85	13,75
	3	2,20	0,96	13,31	1,90	1,06	13,44
	4	2,68	0,79	10,98	2,95	0,70	12,40
	5	1,51	0,72	13,87	1,36	0,83	12,72
	átlag	1,96	0,84	13,27	2,01	0,88	13,30

Először a hangszalagrezgés frekvenciaingadozását, a jitter értékeit elemeztük. Az n1 és f1 beszélők esetében az alkoholfogyasztás előtti jitter nagyobb terjedelmet mutatott, mint n2 és f2 beszélőnél. Az alkohol hatására viszont a jitter mért terjedelme az ivás előttihez képest n1 és f1 beszélőnél csökkent, míg n2 és f2 esetében az érték növekedett. Az f1 beszélő esetében magasabb értékeket mértünk, mind az alkoholfogyasztás előtt, mind pedig utána. A jitterérték átlaga az alkohol hatására n1 kivételével nőtt (önála 2,37%-ról 2,09%-ra, azaz 11,8%-kal csökkent). Az n2 beszélő esetében 1,81%-ról 1,99%-ra, azaz 9,9%-kal, f1 esetén 3,12%-ról 4,11%-ra, azaz 31,7%-kal, illetve f2 esetében 1,96%-ról 2,01%-ra, azaz 2,6%-kal nőtt (1. ábra).

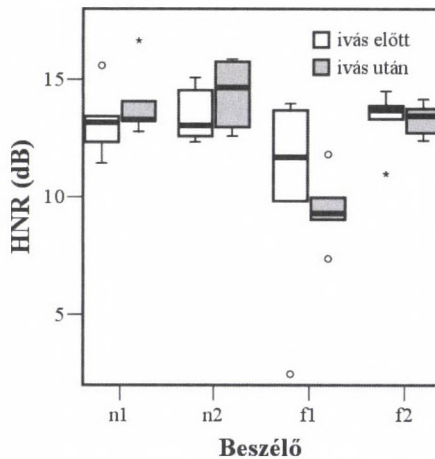
1. ábra: Az olvasott beszéd során mért jitter értékei alkoholfogyasztás előtt és után.

Az alkoholfogyasztásnak befolyása van a jitter %-értékekre, de ennek iránya és mértéke személyenként eltérő, és nem mutat nemek szerinti összefüggést sem. Ezt követően a hangszalagrezgések során az egymást követő alapperiódusok amplitúdója közötti dB-ben mért különbséget, a shimmer értékeit hasonlítottuk össze alkoholfogyasztás előtt és után. Az n1 beszélő esetében alkohol hatására nőtt a shimmer terjedelme, míg a másik három beszélő esetében csökkent. Az n2 kivételével az átlagos shimmerérték emelkedett. Az n2 esetében 0,89 dB-ről 0,82 dB-re, azaz 7,9%-kal csökkent, míg n1 beszélőnél 0,86 dB-ről 0,89 dB-re, azaz 3,5%-kal, f1 beszélőnél 0,80 dB-ről 0,96 dB-re, azaz 20%-kal és f2 beszélőnél 0,84 dB-ről 0,88 dB-re, azaz 4,8%-kal emelkedett (2. ábra). Az alkohol tehát hatással volt a hangszalagrezgések amplitúdóingadozására, bár a vártnál kisebb mértékben.

2. ábra: A felolvasás során mért shimmer értékei alkoholfogyasztás előtt és után.

A harmadik mérés a beszédjel periodikus és zörejelemeinek viszonyát, a HNR (harmonics-to-noise ratio) értékét mutatja dB-ben. A HNR-érték terjedelme alkohol hatására az n1 és f1 beszélők esetében csökkent, az n2 és f2 személyek esetében viszont nőtt. A HNR átlaga az f1 beszélő kivételével nőtt az alkoholfogyasztást követően: 10,3 dB-ről 9,5 dB-re, vagyis 7,8%-kal csökkent. Az n1 személy esetében 13,2 dB-ről 14,0 dB-re, vagyis 6,1%-kal, n2 esetében 13,5 dB-ről 14,4 dB-re, vagyis 6,7%-kal, illetve f2 esetében 13,27 dB-ről 13,29 dB-re, vagyis 0,2%-kal nőtt alkoholfogyasztás hatására a harmonicitás/zaj arány (3. ábra). Kimondható, hogy az alkohol hatására olvasáskor megváltozott a beszélők hangjának HNR-je, jellemzően csökkent.

3. ábra: Az olvasott beszéd során mért HNR-értékek alkoholfogyasztás előtt és után.

A kísérlet második részében az irányított spontán beszéd vizsgálatát végeztük a képekről történt összefüggő elbeszélés elemzésével. Az n1 és f1 beszélő az egyik sorozat képet látta az alkoholfogyasztását megelőzően, a másik sorozatot pedig az alkoholfogyasztást követően, míg az n2 és f2 adatközlők esetében ugyanazokat a képsorozatokot használtuk, csak fordított sorrendben, az alkoholfogyasztás előtt nézték azokat a képeket, amelyeket a n1 és f1 beszélő alkoholfogyasztás után látott. A mért adatokat a 3 a, b, c, d táblázatok összegzik.

3a. táblázat: Az n1 adatközlő irányított spontán beszéd során mért értékei alkoholfogyasztás előtt és azt követően.

n1 beszélő

	Alkohol ivás előtt		ivás után	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Jitter (%)	2,26	1,03	,13	2,73
Shimmer (dB)	0,79	0,36	,59	0,32
HNR (dB)	11,35	3,68	0,59	3,44

3b. táblázat: Az n2 adatközlő irányított spontán beszéd során mért értékei alkoholfogyasztás előtt és azt követően.

n2 beszélő

	Alkohol ivás előtt		ivás után	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Jitter (%)	2,45	2,83	1,02	0,53
Shimmer (dB)	0,88	0,57	0,60	0,30
HNR (dB)	12,20	3,44	14,76	3,25

3c. táblázat: Az f1 adatközlő irányított spontán beszéd során mért értékei alkoholfogyasztás előtt és azt követően.

f1 beszélő

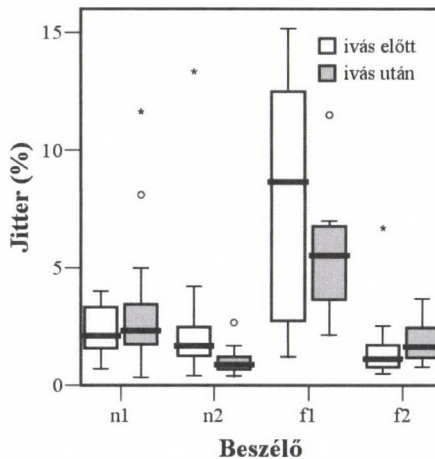
	Alkohol ivás előtt		ivás után	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Jitter (%)	8,13	5,16	5,69	2,90
Shimmer (dB)	0,76	0,96	1,45	0,96
HNR (dB)	6,42	3,58	6,84	2,53

3d. táblázat: Az f2 adatközlő irányított spontán beszéd során mért értékei alkoholfogyasztás előtt és azt követően.

f2 beszélő

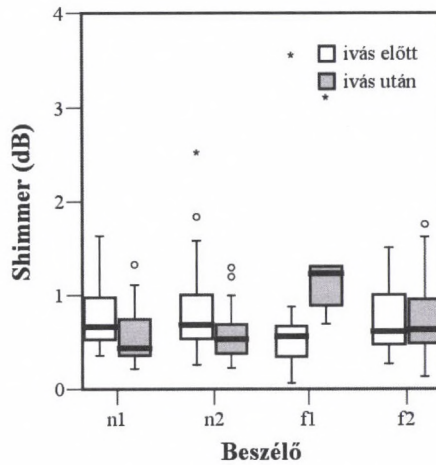
	Alkohol ivás előtt		ivás után	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Jitter (%)	1,53	1,34	1,91	0,87
Shimmer (dB)	0,75	0,38	0,77	0,45
HNR (dB)	12,69	3,41	10,29	3,23

Először a jitter-értékeket rögzítettük. Az alkoholfogyasztást követően nem változott vagy csökkent a jitterterjedelem. Az átlagos jitter-érték n1 esetében nőtt (1,03%-ról 2,73%-ra, vagyis 165%-kal), míg n2 beszélőnél (2,83%-ról 0,53%-ra, vagyis 81,3%-kal), f1 beszélőnél (5,12%-ról 2,09%-ra, vagyis 59,2%-kal), illetve f2 beszélőnél (1,34%-ról 0,87%-ra, vagyis 36,4%-kal) csökkent (4. ábra). Annyi megállapítható, hogy az alkohol hatására az irányított spontán beszédben jelentősen változott a beszélők jitter-értéke. Az f1 beszélőnél jóval magasabb értéket mértünk az alkoholfogyasztás előtt és után is a többi beszélőhöz viszonyítva.

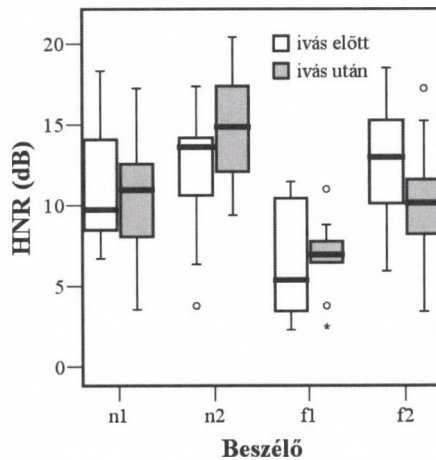
4. ábra: Az irányított spontán beszéd során mért jitter-értékek alkoholfogyasztás előtt és után.

A shimmer-értékek esetében a terjedelem változása nem jellemző. Az f2 beszélő esetében alkohol hatására nőtt az átlagos shimmer-érték (0,38 dB-ről 0,45 dB-re, azaz 18,4%-kal), az f1 beszélőnél változást nem találtunk (0,96 dB), míg n1 beszélőnél (0,36 dB-ről 0,32 dB-re, azaz 11,1%-kal), illetve n2 beszélőnél (0,57 dB-ről 0,30 dB-re, azaz 47,4%-kal) csökkent (5. ábra).

5. ábra: Az irányított spontán beszéd során mért shimmer-értékek alkoholfogyasztás előtt és után.

A HNR érték alkohol következtében létrejövő terjedelmváltozása csak az f1 beszélőnél mutat jelentős csökkenést, míg az n2 beszélőnél kismértékű növekedést észleltünk. Alkoholfogyasztást követően a HNR átlaga minden vizsgált személynél csökkent (6. ábra): az n1 beszélőnél 3,68 dB-ről 3,44 dB-re, azaz 6,5%-kal, n2 beszélőnél 3,44 dB-ről 3,25 dB-re, azaz 5,5%-kal, az f1 beszélőnél 3,58 dB-ről 2,53 dB-re, azaz 29,3%-kal és az f2 beszélőnél 3,41 dB-ről 3,23 dB-re, azaz 5,3%-kal. Megállapíthatjuk, hogy az irányított beszéd során alkohol hatására a zaj aránya nő a harmonicitásához képest.

6. ábra: Irányított spontán beszéd során mért HNR-értékek alkoholfogyasztás előtt és után.

Összegzés

Az irodalomban ismert, hogy a spontán beszéd és a felolvasás alaphangfrekvencia-szerkezetei különböznek. A spontán beszédnek a felolvasáshoz képest szűkebb a hangtartománya (Beke, 2008). Az artikulációs gesztusok pontatlanabb megvalósulása a spontán beszédben gyakoribb, mint felolvasáskor, ami beszédtervezési sajátosságok következménye (Gósy, 1999a). A jelen kutatás alapján elmondhatjuk, hogy mind az olvasott beszéd, mind pedig az irányított beszéd esetében az alkohol hatását a zöngé jitter (%), shimmer (dB) és HNR (dB) paramétereinek mérésével igazolni tudtuk. Az azonban nem volt egyértelműen kimutatható, hogy az alkohol milyen irányban befolyásolja ezen értékek alakulását, mert a négy vizsgált személy esetében a mért paraméterek alakulásában egyértelmű tendenciát nem tudtunk kimutatni. A vizsgálatot nagyobb létszámú beszélővel elvégezve, pontosabb kép alkotható az alkoholnak a beszédre gyakorolt hatásának sajátosságairól.

Irodalom

- Balázs Boglárka. (1993) Az időskori hangképzés jellemzői. *Beszéd kutatás '93*. 156-66.
- Beke András. (2008) A felolvasás és a spontán beszéd alaphangszerkezeteinek vizsgálata. *Beszéd kutatás 2008*. 93-107.
- Boersma, Paul & Weenink, David. (2009) Praat: doing phonetics by computer (Version 5.1.22) [Computer program]. Retrieved December 15, 2009, from: <http://www.praat.org/>
- Bodnár Judit. (2010) Észak-magyarországi régió alkohollal intoxikált betegek beutalási rendje (Körlevél) ÁNTSZ Észak-magyarországi Regionális Intézete Eger 2010. július 13.
- Bóhm Tamás és Olasz György. (2007) A magyar [v] hang szerkezetének és zöreijességének vizsgálata. *Beszéd kutatás 2007*. 19-34.
- Fürst Zsuzsanna. (1998) *Gyógy szertan*. Budapest: Medicina Könyvkiadó Rt. 265-267.
- Gósy Mária. (1999a) *Pszicholingvisztika*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Gósy Mária. (1999b) *Állandóság és változás a beszédben*. Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1999. december 7-i közgyűlésén.
- Gósy Mária. (2004) *Fonetika, a beszéd tudománya*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gyarmathy Dorottya. (2007) Az alkohol hatása a spontán beszédprodukcióra. *Beszéd kutatás 2007*. 108-120.
- Gyarmathy Dorottya. (2009) A beszédellenőrzés működése alkoholos állapotban. In: Bárdosi Vilmos (szerk.) *Világkép a nyelvben és a nyelvhasználatban. Az MTA Modern Filológiai Társasága tudományos konferenciájának előadásai Budapest, 2009. június 24-25*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 125-135.
- Hanke, Ryan. (2004) *Forensic Phonetics*. Ling 306 (egyetemi előadás) University of Wisconsin-Madison Linguistics Department Phonetics Lab. http://ling.wisc.edu/~purnell/ling306/F07_Forensics.pdf (Letöltve: 2010. 10. 08.)
- Imre Angéla. (2005) Különböző műfajú szövegek szupraszegmentális jellemzői. *Magyar Nyelvőr* 2005/ október-december. 510-520.
- Künzel, Hermann J., Braun, Angelika & Eysholdt, Ulrich. (1992) *Einfluss von Alkohol auf Sprache und Stimme*. Kriminalistik-Verlag: Heidelberg.
- Nikléczy Péter. (2003) A zöngé periódusidejének funkciója a hangszínezetben. *Beszéd kutatás 2003*. 101-113.
- Sótonyi Péter. (1996) *Igazságügyi orvostan*. Budapest: Semmelweis Kiadó. 344-347.
- Szirmai Imre. (2001) *Neurológia*. Budapest: Medicina Könyvkiadó Rt. 415-421.
- Szollár Lajos. (szerk., 2004) *Klinikai kórlelettan*. Semmelweis Egyetem Képzéskutató, Oktatástechnológiai és Dokumentációs Központ. 401.
- Titze, Ingo R. (1995) Workshop on acoustic voice analysis – Summary statement – <http://www.ncvs.org/museum-archive/downloadables.html>
- Udvarhelyi Beatrix. (2009) Hangképzési problémák a tanári beszédben. *Anyanyelvpedagógia*, 2009/3. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=187>
- Wan-Huang, Qi Ju Di. (2007) Effect of age and gender to voice quality. *Journal of Clinical Otorhinolaryngology, Head and Neck Surgery* 2007/20. pp. 929-931.
- Wan-Huang, Qi Ju Di. (2008) The effect of smoke and alcohol abuse of voice. *Journal of Clinical Otorhinolaryngology, Head and Neck Surgery* 2008/15. pp. 686-687.
- Wheeler, Karen. (2003) *Predictability of the Voice Handicap Index Relative To Acoustic Measure of Voice* (diplomamunka). University of Florida: Communication Science and Disorders.

Meghívó

Az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága és az MTA Nyelvtudományi Intézete szeretettel meghívja Önt a 2011. február 4-én megrendezésre kerülő

V. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferenciára.

Az Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferenciák megrendezésére évente kerül sor.

Az ötödik konferencia helyszíne az MTA Nyelvtudományi Intézete (1068 Budapest, Benczúr u. 33.).

A konferenciára való jelentkezés határideje: 2010. december 13.

Résztvételi díj: 3000 Ft. (2500 Ft + ÁFA). Előadók és résztvevők jelentkezését egyaránt várjuk.

Angol és magyar nyelvű jelentkezési lapok letölthetők a <http://www.nytud.hu/alknyelvdok11/reg.html> weboldalról. A kitöltött jelentkezési lapokat e-mailben kérjük elküldeni az alknyelvdok@nytud.hu email címre.

A beküldendő kivonatok formai és tartalmi követelményeire vonatkozó útmutató a <http://www.nytud.hu/alknyelvdok10/absinfok.html> webhelyen található.

A konferenciával kapcsolatos további részleteket szintén a konferencia webhelyén (<http://www.nytud.hu/alknyelvdok11>) olvashatnak.

A III. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia online kötete megjelent, felkerült a <http://www.nytud.hu/alknyelvdok09/proceedings.pdf> webhelyre.

BAGLADI ORSOLYA

PE MFTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék

*bagladi_orsolya@yahoo.com***A gombászat terminológiájáról a terminológiai rendszerelméletek tükrében**

The article reviews the general features of mycological terminology first, and underlines the inconsistent nature of the terminology of this field. The various terms and notions are then grouped and described using a systematic classification approach based on the theory of terminology.

Bevezetés

Etnomikológiai munkám során szembesültem azzal, hogy a Kárpát-medencében milyen változatosan nevezik meg és jellemzik a gombákat, illetve a velük kapcsolatos szakkifejezések is területenként, nyelvhasználonként eltérők lehetnek. A szakkönyveket, szakfolyóiratokat felütve szintén azt tapasztaljuk, hogy a terminus technikusok használatában az egységességre törekednek ugyan, mégis gyakoriak a szinonimák, és habár folyamatos a kommunikáció a magyarországi és a határon túli gombászközösségek között, szignifikáns különbségek vannak a terminushasználatukban.

A tanulmánynak nem célja ezeket a különbségeket részletesen taglalni, mindössze néhány jellegzetesség kiemelésére van lehetőségünk. Sokkal inkább cél a gombászati szaknyelv általános jellemzése, illetve a terminusok egyes csoportjainak bemutatása a terminológiai rendszerelméletek segítségével.

Továbbá célunk megfigyelni, hogy a különböző terminológiai rendszerelméletek mennyire alkalmazhatók a mikológiai szaknyelv terminusainak feldolgozásához. Tapasztalataink szerint igény lenne egy gombászati lexikon kiadására, amely segítené egységesíteni a terminushasználatot. Jelen tanulmány egyik célja az első kérdéseket felvetni a lexikon munkálataihoz.

A gombászat magyarországi helyzetéről

Magyarországon a Magyar Mikológiai Társaság hivatott összefogni a gombásztársadalmat. Az egyesület célja saját megfogalmazása szerint: „a hazai mikológiai kutatások, a gombaoktatás és -természetvédelem ügyének szolgálata, a gombákkal kapcsolatos biológiai, egészségügyi és környezetvédelmi ismeretek terjesztése, gombaszakértők képzése, valamint a hazai gombák védelme” (MMT honlapja).

Több, a helyi érdekeket képviselő egyesület működik, a világhálón magyarul elérhető pl. a Miskolci Gombász Egyesület, a Zempléni Gombász Egyesület és a Dunakanyar Szarvasgombász Egyesület. Külön az internetes kapcsolattartásra szakosodott a NETGOMBÁSZ Egyesület.

Legfontosabb magyar nyelvű mikológiai folyóiratok a *Mikológiai Közlemények*, a *Magyar Gombász*, a *Magyar Gomba* és a határon túli *Erdélyi Gombász*.

Gombaszakértőket folyamatosan képeznek, OKJ-s gomba-szakellenőri vizsga tehető. Több egyetemen – elsősorban a biológus, növénybiológiai, növényorvosi, mezőgazdasági irányú képzéseken – foglalkoznak mikológiával, kutatják a nagy- és/vagy mikrogombákat.

A gombászati szaknyelvről

A múlt század elején a gombákat még növényeknek tekintették, így a gombákra, gombászatra vonatkozó szaknyelvi jellemzések szorosan kötődnek a botanikai leírásokhoz, a botanika szaknyelvéhez. A nyelvészek a gombászat nomenklatúráját a mai napig gyakran együtt tárgyalják a növénynevekkel, de elsősorban a népi gombanevekre vonatkozóan, egyre több önálló, tudományos igényű, névtani–szemantikai elemzés jelenik meg.

Habár a természettudományos szaknyelvek feldolgozottsága igen jó (l. Fóris, 2007), a mikológiai szaknyelvvel keveset foglalkoztak. A különböző szakkönyvek szerzői ugyan törekszenek a fogalmak pontos meghatározására, mégis gyakran használnak egymástól eltérő szakszavakat. Jakucs Erzsébet, mikológus-biológus *A mikológia alapjai* c. tankönyvében tudatosan figyel arra, hogy megismertesse az olvasókkal a legfontosabb terminusokat; dicséretes módon az idegen eredetű szavakat igyekszik beilleszteni a magyar terminológiai rendszerbe (1999: 11).

Nem könnyű egységes mikológiai szaknyelvről beszélni, amikor nemcsak a magyar, hanem a latin hivatalos gombanevek is napról napra változnak, amikor egy gombát hivatalosan is a legkülönbözőbb színnevekkel (pl. *hamvas*, *olívzöld*, *sötétbarna ibolyás árnyalattal* stb.) jellemeznek. Ugyanakkor a szaknyelvi beszélők között is nagy különbségek vannak: többen a gombákat a könyvekből, a tudomány felől ismerték meg, de a mikológiai szaknyelvet használja munkájában az az erdélyi *toplász* (= a taplógombát kalapnak, dísz tárgyagnak stb. feldolgozó mesterember) is, aki esetleg a köznyelvet nem is beszéli.

A gombászati szaknyelv terminusainak nagy része nem csak a mikológia szakterületéhez kapcsolható. Nagy az átfedés a botanika és a mikrobiológia szaknyelvével, nem véletlenül, hiszen ezek a tudományágak foglalkoztak évszázadokig a gombákkal.

Jellemző a latin és görög eredetű lexémák, lexémarészek használata. Idegen eredetű pl. az *amanitin*, *cisztida*, *funga* (fauna és a flóra kohiponimájaként), *mikológia*, *primordium*, *sterigma*, *szeptum*, *taxon* stb. főnév, vagy az *amiloid*, *anasztomizáló*, *excentrikus*, *fungáriumi*, *guttációs*, *monomitikus* stb. melléknév.

Igen nagy számban találunk összetett szavakat: *bazidiospóra*, *burokmaradvány*, *élőhelyspektrum*, *makrobélyeg*, *micéliumtömeg*, *mikorrhizakapcsolat*, *nagygombakutatás*, *partnerspecifikus*, *termőréteg*, *toxintartalom* stb. Szintén nagy a lexéma értékű szószerkezetek aránya: *dokumentáltan előforduló*, *elsődleges haploid hifa*, *exocellurális enzim*, *gombaszakértői ellenőrzés*, *holarktikus elterjedésű*, *mikológiai jellemzés* stb.

A gombászatot a szaknyelvben *mikológiának*, a gombákkal foglalkozó tudóst *mikológusnak*, a gombaszedést *gombagyűjtésnek*, a gombászt *gombagyűjtőnek* nevezik. Ez utóbbi terminust összetételekben nem használják, hanem a köznyelvi *gombászt* : *gombászegyesület*, *gombásztársadalom*, *gombásztúra* stb. Habár a *gomba* szó szigorú szakmai értelemben a mikrogombákat ugyanúgy takarja, mint a nagygombákat, gyakran használják a szaknyelvben is a nagygombák szinonimájaként.

A *gomba* szónak egyéb szinonimáját nem adatoltam, az összetételekben is *gombafaj*, *gombafelismerés*, *gombafonál*, *gombagyűjtemény*, *gombaismeret*, *gombamérgezés*, *gombaszakellenőr*, *gombaszakellenőr-vizsga*, *gombaszakértő*, *gombataxon*, *gombatörvény* stb. használatos előtagként. A latin *fungus* ~ *fungi* mindössze a *fungáriumi adat*, *fungáriumi lap* és a *vidék fungája* adatokban köszön vissza.

Források

Forrásaim az *Erdélyi Gombász* folyóirat, valamint az egyik legszínvonalasabb magyar nyelvű gombászkönyv, a Kalmár és Makara által írt *Ehető és mérges gombák*, illetve a Magyar Mikológiai Társaság és a TERRA Alapítvány honlapjának szövegei voltak.

Az anyagok kiválasztásában elsődleges szempont volt, hogy olyan írások legyenek, amelyek ismertek, rendszeresen olvassák őket a gombászok. Másrészt a források típusa is különböző: szakkönyv, folyóirat és internetes honlap is szerepel a listában. „A terminológiai norma mindig csoportnorma, [...] törekedni kell rá, hogy a nemzeti terminológiák rendszerei illeszkedjenek a nemzetközi terminológiai rendszerekhez” – mondja Fóris Ágota (2007: 64). Ha nem végzünk is nemzetközi összehasonlítást, de érdemes az anyaországi és a határon túli területeken használt szaknyelveket összevetni: a források közé ezért került erdélyi szakfolyóirat is.

Meg kell jegyeznünk, hogy a feldolgozáskor a *terminus* szón a specifikus szakszavakat értjük, és megkülönböztetjük ezeket az ún. nómenektől. A táblázat ez utóbbiakat nem jelöli, mivel alapos feldolgozottságuk miatt a hivatalos gombaneveket csak érintőlegesen említjük.

1. táblázat: A vizsgált gombászati források.

Forrás	Szövegek száma	Szóelőfordulások száma	Vizsgált terminusok (lexémák) száma
Erdélyi Gombász 3. évf.	11	19570	105
Erdélyi Gombász 4. évf.	12	20810	108
Kalmár és Makara 1981	25	14500	183
MMT honlapja	9	4532	119
TERRA honlapja	8	5559	256

A terminológiai rendszerelméletekről

Fóris Ágota a *Hat terminológiai lecke* c. tankönyvében öt különböző osztályozási elvet mutat be a terminológia rendszerezésére (2005: 31-32). A felsőoktatási szaknyelvet vizsgálva Sebestyén József is bemutatja az említett terminológiai rendszerelméleteket. Áttekinthetőségük érdekében ábrán is jelöli a lehetséges osztályozási elveket, amelyek a következők: (1) az ontológiai, (2) a nevezéktani, (3) a taxonómiai, (4) a klasszikus logikai és (5) a nyelvészeti osztályozás (2009: 350).

Jelen tanulmány célja a fenti rendszerelméletek tükrében bemutatni a gombászati szaknyelv néhány terminusát, valamint maguknak a rendszerelméleteknek az alkalmazhatóságát is.

A források terminusainak osztályozása

(1) Ontológiai osztályozás

„An ontology is an explicit specification of conceptualization.” (Gruber, 1993). Azaz az ontológiai osztályozás valamely fogalom jelentéstartalmának világos meghatározása, mondja Gruber. Az ontológia a meghatározást azáltal éri el, hogy vizsgálja az adott fogalomhoz tartozó szimbólumokat és a többi fogalommal való kapcsolatát (Basili, *et. al.*, 2003-2004). A viszonyokat gráfon ábrázolva lehet legáttekinthetőbben bemutatni, illetve gyakran megadják az ontológusok a vizsgált fogalmak meghatározását is.

Ma már számítógépes programokkal rögzítik és vetik össze a különböző lexikai egységeket. Prószéky Gábor és Miháltz Márton a WordNet ontológia segítségével mutatja be a különböző szófajú „synsetek” közötti lehetséges relációkat (2008: 45-46). Angol nyelven természetesen jóval több ontológiát használnak a szaknyelvvél foglalkozók. Ezeket részletesen bemutatja Feliu és munkatársai az *Ontologies: a review* c. tanulmányában (Feliu, *et al.*, 2002).

A mikológiai terminusok hálójából a nagygombák táplálkozásmódjának és életformáinak körét látjuk az 1. ábrán. Ez az egyszerűsített gráf az adott terminusok közötti legerősebb korrelációkat mutatja be.

Prószéky és Miháltz (2008: 46) az alaprelációk közül kiemeli az antoníma szerepét, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy „közös hiperonimán [...] kell osztozniuk, azaz valamilyen denotációs tartományon belül kell egymással versenyezniük”. A közös denotációs tartomány érzékeltetésére a metonimikus kapcsolatokat színekkel elkülönítettem a hiponimikus kapcsolatoktól.

Fogalommagyarázat

A következőkben a nagygombák táplálkozásmódjának és életformáinak jellemzéséhez szükséges legalapvetőbb fogalmakat ismételjük át:

autotróf: Az az élőlény, amely környezete szerves anyagából építi fel szerves anyagait.

heterotróf: Az az élőlény, amely nem képes a szerves anyagokat szerves anyaggá alakítani, kész szerves anyagot vesz fel és épít be szervezetébe.

producens: 'termelő' – szerves anyagból szerves anyagot termelő élőlény. ~ autotróf

reducens: 'lebontó' – a termelők által termelt és a fogyasztók által átalakított szerves anyagokat bontja le.

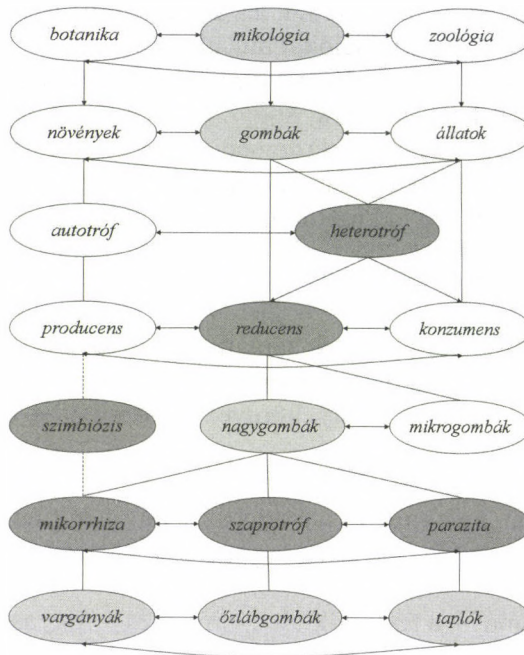
konzumens: 'fogyasztó' – a termelők által termelt szerves anyagokkal táplálkozó élőlény.

szimbiózis: (a mikológiában) gombák és növények (ritkán állatok) kölcsönösen hasznos együttélése.

mikorrhiza: a növények gyökérvégei és a gombák hifái között kialakuló, kölcsönösen előnyös kapcsolat. ~ szimbiózis

szaprotróf: kizárólag holt szerves anyaggal táplálkozó

parazita: kizárólag élő szerves anyaggal táplálkozó

1. ábra: A nagygombák táplálkozásmódja és életformái.

Megjegyzés: A nagygombák táplálkozásmódja, életformái és előfordulásai

Az egyes nagygombák táplálkozásmódjának ismerete hasznos segítség a gombagyűjtőnek. A *heterotróf* táplálkozás nem igényel napfényt, ezért találunk nagygombákat az erdő sűrűjében, az avarba bújva és a föld alatt is. A *reducens* életmóddal függ össze, hogy a gombák mozgása nem helyváltoztató, mivel a lebontás nem igényel aktív táplálékkeresést. Táplálkozás szerint a nagygombák három nagy csoportba sorolhatók, egy adott gombafaj táplálkozásmódjának ismerete segít a fellelhetőségében.

- Mikorrhizák:** a más néven gyökérkapcsolt gombák növényekkel társulva folytatnak anyagcserét. A gomba vizet és szerves anyagokat ad át, cserébe a növény kész szerves anyagokat. Fontos tudni, hogy egyes gombák csak bizonyos növényekkel társulnak.
- Szaprotróf gombák:** avarszőnyegben vagy füves talajban megtalálhatók, mivel a talajba kerülő bomló növényi anyagokkal táplálkoznak.
- Parazita gombák:** a nagygombák közül ide tartoznak a taplók. Ezek fák törzsén találhatók, mivel fákon élőködnek.

(2) Nevezéktani osztályozás

Azaz a nómenklatúra alkalmazása. Ezen az alapon működik Linné kettős (binomiális) nevezéktana is, amely a mikológiában szintén használatos. A latin név első fele a nemzetségre utal, míg a második olyan tulajdonságot jelöl, amely elkülöníti a fajt a többi nemzetségbelítől. A magyar nevet ezzel ellentétesen alkotjuk meg: az első név a fajra, a második a nemzetségre utal. (Meg kell jegyeznünk, hogy a helyesírásban is van különbség: a latin neveken a rendre utaló névrész nagybetűs, a fajra utaló kisbetűs; a magyarban pedig kisbetűvel írjuk a gombaneveket.)

Habár Linné 1753-ban a gombákkal is foglalkozott – a növények egy rendjébe tette őket –, az első korszerűnek mondható rendszerezés Persoonnak tulajdonítható, aki a *Mycologia Europaea* c. művében 71 nemzetségbe sorolta a gombákat (Krébecz, 1988: 11). Ugyanakkor „a modern rendszer megalapítása [...] Fries svéd szerzőnek a *Systema mycologicum* című munkájától datálódik, amely 1821. és 1832. között jelent meg” (Krébecz, 1988: 11).

A gombarendszertan folyamatosan változik, ahogy az ismeretek bővülnek, ahogy újabb fajokat fedeznek fel, fejlődésméletek dőlnek meg, és a sok bizonytalanság az eredményezi, hogy akár több hivatalos nevet is használnak ugyanarra a gombára a szakmabeliek.

Pl. *Lactarius piperatus* ~ *fehértejű keserűgomba*, amely korábban *borsos tejelőgomba*, vagy egyszerűen *keserűgomba* volt.

A bizonytalanság nemcsak a magyar névadásra, hanem a latin nevekre is vonatkozik: az *óriás pöfeteg* korábban *Langermannia gigantea* volt, a mai álláspont szerint *Calvatia gigantea*. A Miskolci Gombászegyesület honlapján elérhető a régebben használatos és a jelenlegi magyar és latin fajnevek összehasonlító táblázata.

(3) Taxonómiai osztályozás

A mikológia rendszerező elvei hasonlóak a botanikában megtalálhatókhöz. Maga a *taxon* fogalom általában a rendszertani csoportokra utal (www.terra.hu/gomba), részben pedig a *faj* rendszertani alapegység szinonimájaként használatos. Ez utóbbit példázza az *Erdélyi Gombász* 4. száma, amelyben a *faj* szó 124 előfordulását, míg a *taxon* szó 37 előfordulását adatoltam. A két terminust váltogatják a szerzők, a belőlük képzett összetételek is szinonimák: *fajlista* ~ *taxonlista*, *gombafaj* ~ *gombataxon* stb.

„Jelen munka célja az itt gyűjtött és meghatározott **gombataxonok** közlésével a terület nagygombakutatásának megalapozása” (MOESZIA, 2007: 61).

Jakucs Erzsébet szerint a gombarendszertan folyamatosan változik, ennek okait részletesen elemzi (1999: 105-109).

A gombák taxonómiai osztályozását az 1. táblázatban szemléltetem. A fehértejtű keserűgombát a legújabb, Hibbet-féle (2007) rendszerezés szerint osztályoztam.

2. táblázat: *A Lactarius piperatus* taxonómiai besorolása.

taxon magyarul	névvégződés	példa latinul	példa magyarul
ország		<i>Fungi</i>	valódi gombák
alország		<i>Dikarya</i>	„kétmagvú” gombák
törzs	-mycota	<i>Basidiomycota</i>	bazidnumos gombák
altörzs	-mycotina	<i>Agaricomycotina</i>	
osztály	-mycetes	<i>Hymenomycetes</i>	termőréteges gombák
alosztály	-mycetidae		
rend	-ales	<i>Agricales</i>	kalaposgombák
alrend	-ineae		
család	-aceae	<i>Russulaceae</i>	galambgombafélék
alcsalád			
nemzetség		<i>Lactarius</i>	tejelőgombák
alnemzetség			
faj		<i>Lactarius piperatus</i>	fehértejtű keserűgomba

(4) Klasszikus logikai osztályozás

A klasszikus logikai osztályozás a nemfogalmakból kiindulva a fajfogalmak felé haladva csoportosít. A mikológia szaknyelvén belül nem csak a taxonómiai felosztást követve tudunk nem-, illetve fajfogalmakat megállapítani, ezt példázák a gombák étkezési értékét kifejező terminusok:

NEMFOGALOM FAJFOGALOM

gomba *csemegegomba* → 'olyan gomba, amelyik igen jóízű és közkedvelt'
csemegegomba *centrális gomba* → 'olyan gomba, amelyik az adott területen a legközkedveltebb'

„A fajfogalmakat egymástól az egyedi jegyek (mellékjegyek) különböztetik meg” (Fóris, 2005: 32), ezek megadásával tehát magát a fogalmat is elhatároljuk. Pl. a *producens*, *reducens*, *konzumens* fogalmak egymástól elhatárolhatók a következő jegyek segítségével:

3. táblázat: *A producens, reducens, konzumens fogalmak jegyei.*

	szervetlen anyaggal táplálkozik	szerves anyaggal táplálkozik	táplálkozásának végterméke szerves anyag	táplálkozásának végterméke szervetlen anyag
<i>producens</i>	+	–	+	–
<i>reducens</i>	–	+	–	+
<i>konzumens</i>	–	+	+	–

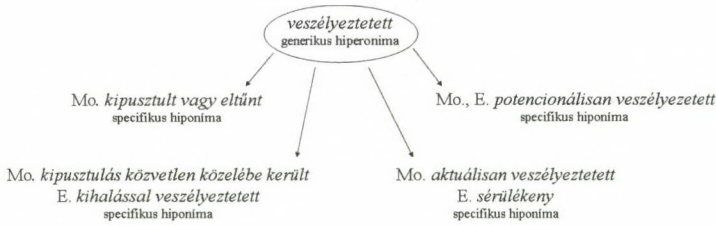
(5) Nyelvészeti osztályozás

A nyelvészeti osztályozás alá-, fölé- és mellérendeltségi viszonyokat vizsgál.

Korpuszunkban például érdekes adatokat találunk a *veszélyeztetettség* fogalmához kapcsolódóan. A Rakonczay-féle *Magyar Vörös Könyv*, amely a Magyarországon kipusztult és veszélyeztetett növény- és állatfajokkal foglalkozik, nem tárgyalja ugyan a gombákat, de irányadó a gombák veszélyeztetettségi állapotának megnevezésében is. Négy különböző kategóriát állapít meg: I. kipusztult vagy eltűnt fajok, II. a kipusztulás közvetlen veszélyébe került fajok, III. aktuálisan veszélyeztetett fajok és IV. potenciálisan veszélyeztetett fajok (Rakonczay, 1990). Ezek korrelációját a 2. ábra mutatja (Mo. = magyarországi). Az ábra ugyanakkor szemlélteti az erdélyi szaknyelvben használt terminusokat (E. = erdélyi) is. Az itt megjelenő *sérülékeny* terminus alkalmazását a román nyelv erősíti, mivel a szövegben akkor fordul elő, ha a román vörös könyvben megjelenő minősítésekre utalnak. (Megjegyzés: a *kipusztult vagy eltűnt fajok* kategória azért hiányzik az erdélyi korpuszból, mert a vizsgált szöveg terepgyakorlaton leírt gombákat taglal, értelemszerűen a kipusztult fajokkal nem foglalkoztak.)

„A fajok közül 12 *veszélyeztetett* a romániai vörös lista alapján, ebből a *Catathelasma imperiale* és a *Suillus grevillei sérülékeny*” (MOESZIA, 2007: 54).

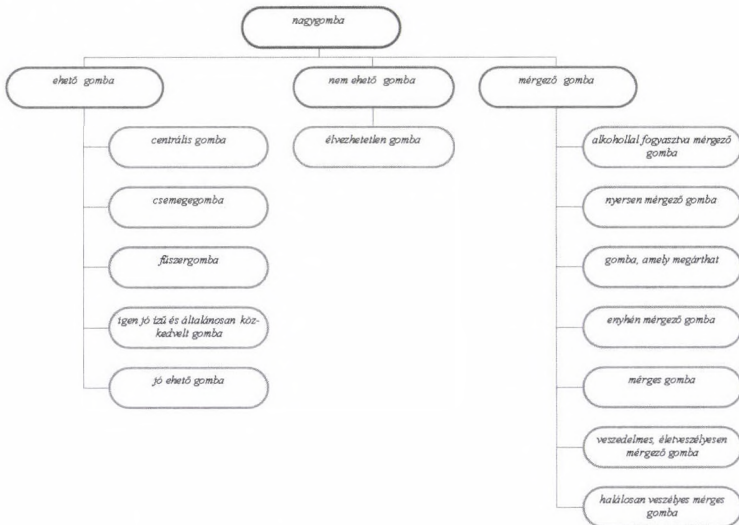
„A fajok közül 8 *veszélyeztetett* a romániai vörös lista alapján, ebből a *Scutiger cristatus kihalással veszélyeztetett*, a *Canthalleus friesii sérülékeny*” (MOESZIA, 2007: 61).

2. ábra: A gombák veszélyeztetettségének fokozatai.

Ugyancsak tanulságos a gombák étkezési értékét jelölő terminusok osztályozása (3. ábra). Három fő kategóriát állapíthatunk meg az ehetőség tekintetében: *ehető*, *nem ehető*, *mérgező*. Kalmár és Makara négy kategóriát állapít meg az ehető gombák közötti csoportosításkor (1981: 54), amit kiegészítettünk a *fűszer-gomba* terminussal. Habár ez utóbbi fogalom a funkcionális-szemantikailag a felhasználásra utal, mégis benne van a „fűszeresség” konnotációja, ezért találjuk a felsorolásba illőnek.

Szintén Kalmár és Makara a gombamérgezőségnek hét csoportját különbözteti meg (1981: 80-83). Ezek egy részét valójában az ehető gombák kategóriájába is tehetnénk, mivel kellő figyelemmel fogyaszthatók, sőt kellemes ízűek is lehetnek: ilyenek az *alkohollal nem fogyasztható gombák*, a *nyersen mérgező gombák*, és azok a gombák, amelyeknek pl. idős példányait nem ajánlott fogyasztani (= *gomba, amely megárthat*).

3. ábra: A gombák étkezési értékét jelölő terminusok.

Összegzés

A tanulmány célja az volt, hogy néhány példával bemutassa a gombászáti terminológia feldolgozási lehetőségeit, ugyanakkor a különböző terminológiai rendszerelméleteket felhasználva osztályozza az adott források terminusait.

Bebizonyosodott, hogy a mikológia szaknyelve nem korlátozódik az ún. gombászáti némenekre, hanem egyéb terminusokban is gazdag, a terminusok hálójá összetett. Hasonlóságot mutat a botanikai és a zoológiai terminológiával, de vannak saját terminusai is.

A vizsgálat alapján elmondható, hogy a mikológiai szaknyelv nem teljesen egységes Magyarországon és a határon túl: az erdélyi gyakorlatra hatással van a román államnyelv. Hasznos lenne ennek a jelenségnek alaposabb vizsgálata, illetve a kutatás kiterjesztése egyéb határon túli területek mikológiai szaknyelvére is.

Az öt rendszerelmélet közül a terminusok osztályozására a klasszikus logikai és a nyelvészeti megközelítés tűnik a legalkalmasabbnak, mivel ezekkel ábrázolhatók legegyszerűbben az alá-, fölé- és mellérendeltségi viszonyok.

Beláthatjuk, hogy ez a rövid mutató nem érinthette a gombászáti szaknyelv valamennyi fogalommezőjét, de további munkára sarkalló kérdéseket generál:

- Érdemes-e arra törekedni, hogy a magyarországi és a határon túli magyar gombászáti szaknyelv egységesüljön? Hogyan lehet ezt elérni?
- Miként lehetne megoldani, hogy a nevezéktan folyamatos változása ne okozzon problémát a fajok közötti eligazodásban?
- Hogyan lehetne az ehető~nem ehető~mérgező fogalommezőket definiálni?

Fentebbi és a további, meg nem fogalmazott kérdésekre szakmai – mikológus és nyelvész – összefogással lehet választ adni, remélhetőleg a közeljövőben sor kerül rá.

Irodalom

- Basili, R., Pazienza, M. T. & Zanzotto, F. M.** (2003-2004.) *Ontology Mapping: a survey and a proposal*. Dispense del corso di Basi di Dati Distribuite.
http://www.uniroma2.it/didattica/BDD03-04/deposito/OntologyMapping_ZANZOTTO.doc A letöltés ideje: 2010.05.30.
- Cabré, M. T.** (2003) Theories of terminology: their description, prescription and explanation. *Terminologie* 9/2. pp. 163-199.
- Feliu, J., Vivaldi, J. & Cabré, M. T.** (2002) *Ontologies: a review*. Barcelona: Institut Universitari de Lingüística Aplicada. Universitat Pompeu Fabra: <http://www.iula.upf.edu/repositori/02inf034.pdf>
 A letöltés ideje: 2010.05.20.
- Fóris Á.** (2005) *Hat terminológiai lecke*. Pécs: Lexikográfiai Kiadó.
- Fóris Á.** (2007) A terminológia megújításának feladatai: a műszaki-tudományos terminusok rendszerezése. *Magyar Nyelv* CIII/1. 55-66.
- Fóris Á.** (2009) A terminus háromdimenziós vektormodellje. *Magyar Terminológia* 2/1. 31-45.
- Gruber, T. R.** (1993) *A Translation Approach to Portable Ontology Specifications*. Knowledge System Laboratory Technical Report, KSL 92-71. A letöltés ideje: 2010.05.21.
- Hibbet, D. & Hibbet, D.** (2007) A higher level phylogenetic classification of the Fungi. *Mycological Research* 111/5. pp. 509-547.
- Jakucs E.** (1999) *A mikológia alapjai*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Kalmár Z. és Makara Gy.** (1981) *Ehető és mérges gombák*. Budapest: Natura Kiadó.
- Kicsi S. A.** (2005) Néhány népi gombanevünkről. *Magyar Nyelv* CI./3. 336-351.
- Kis Á.** (2008) A terminológia terminológiája, avagy a varga és a csizma. *Magyar Terminológia* 1/2. 279-289.
- Krébetz J.** (1988) *Gombaatlász. Kétszáz közép-európai nagygomba*. Budapest: Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat.
- Kurtán Zs.** (2003) *Szakmai nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- MOESZIA Erdélyi Gombász folyóirat.** A LÁSZLÓ Kálmán Gombászegyesület mikológiai, etnomikológiai kiadványa. (2006) Sepsiszentgyörgy: COVA-print Nyomda. 3. sz.
- MOESZIA Erdélyi Gombász folyóirat.** A LÁSZLÓ Kálmán Gombászegyesület mikológiai, etnomikológiai kiadványa. (2007) Sepsiszentgyörgy: COVA-print Nyomda. 4. sz.
- Muráth J.** (2009) Terminológia, szakma, nyelv. *Porta Lingua-2009*. 325-334.
- Prószkó G. és Miháltz M.** (2008) Magyar WordNet: az első magyar lexikális szemantikai adatbázis. *Magyar Terminológia* 1/1. 43-57.
- Rakonczy Z.** (szerk., 1990) *Magyar Vörös Könyv. A Magyarországon kipusztult és veszélyeztetett növény- és állatfajok*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Sebestyén J.** (2009) Terminológiai rendszerelméletek és a szervezeti felépítés viszonya a felsőoktatási szaknyelvben. *Porta Lingua-2009*. 347-360.
- A Magyar Mikológiai Társaság (MMT) honlapja: www.gombanet.hu A letöltés ideje: 2010.05.31.
- A Miskolci Gombászegyesület (MIGE) honlapja: <http://www.miskolcigombasz.hu/> A letöltés ideje: 2010.05.28.
- A TERRA Alapítvány honlapja: www.terra.hu/gomba A letöltés ideje: 2010.05. 25.

MÉSZÁROS ÁGNES

meaghu@yahoo.com**A nyelvi változás vizsgálata a magyar egészségbiztosítási szakszókincsben**

The study summarises the most important results of a research completed in 2009. The theme of the diachronic research is the analysis of the formation and alteration of Hungarian health insurance vocabulary, while its aim is to describe the roots of health insurance terms and their word-formation processes, and to explore the causes of language change. The causes generating new terms are analysed with the help of a new method and a corpus based on a new principle, which is also suitable for researching other languages for specific purposes. The corpus consists of the continuous and closed chain of health insurance laws passed between 1891 and 2008. The results shed light on the etymology of the analysed terms, show the tendencies of term-formation processes, explore the system of inner and outer reasons for language change, and demonstrate the features of the accelerated term-formation.

Bevezetés

„Hogy jelenlegi nyelvünket minden szépségében és finomságában megérthessük, történeti fejlődését kell, amennyire lehet, nyomról nyomra követnünk s belső és külső okokkal magyaráznunk ...”
(Károly, 1970: 273).

A mai magyar nyelv számos olyan közismert szakkifejezést tartalmaz, amelyeket nap mint nap hallhatunk a híradásokban vagy a munkahelyünkön, és az újságok hasábjain is lépten-nyomon belépünk botlunk. Korunk egyik dinamikusan fejlődő területe, az **egészségbiztosítás** az elmúlt 20 évben szakszavak százaival gazdagította szókincsét, amelyek közül jó párat magunk is gyakran használunk. Gondoljunk csak arra, hogy milyen gyorsan a köztudatba került a *vizitdíj*, *gyed*, *taj-szám*, *OEP*, *kórházi kapacitás*, *gyógyszertámogatás*, és még sorolhatnánk tovább. A köznyelvi réteg bővüléséhez a szakterület rendszerváltás előtti szókincse is rengeteg szakkifejezéssel járult hozzá, amelyek közül példaként említhető a *táppénz*, *gyes* és a *társadalombiztosítás*.

A viszonylag fiatal, mindössze 120 éves múlttal rendelkező szakterület nyelvhasználatában folyamatos **nyelvi változás** figyelhető meg, amelyet az egészségbiztosítási rendszer átalakítása és fejlesztése idéz elő, és leginkább sajátos szókincsében mutatható ki.

A nyelvtudomány számára a korábbiakban még feltáratlan terület szakszókincsét éppen a nyelvi változás szemüvegén keresztül tanulmányozza a következőkben bemutatott kutatás.

1. A kutatási célt elősegítő korpusz

Összhangban a kutatás **céljával**, amely az egészségbiztosítási szakszókincsben létrejövő nyelvi változás leírása és magyarázata, a legfontosabb elemzési szempontok a terminusok eredetének kutatására (3.1.), a szóalkotás módjaira (3.2) és a nyelvi változás okainak felderítésére (3.3.) irányulnak.

A kitűzött cél megvalósítására alkalmas **korpusz** a témához kapcsolódó **jogszabályok** folyamatos és zárt láncolatából áll 1891-től 2008-ig. A törvények, rendeletek és határozatok rögzítik az adott korszak jellemző szakmai nyelvhasználatát, és pontos adatokat szolgáltatnak a szakszókincs változásáról. A törvényi szabályozás a szakszókincs kialakulását és fejlődését alapvetően befolyásoló és meghatározó tevékenység, amely felülről jövő, tudatos nyelvi változást indít el. A „tudatos” nyelvi változás a magasabb társadalmi réteg tagjainak köréből indul ki (Wardhaugh, 2005: 182), jelen esetben a szakma legjelesebb művelőinek, kutatóinak csoportjából, akiket *nyelvi újítnak* is nevez a szakirodalom (Kiss, 2005: 42). A jogszabályok szakszókincse egyfajta presztízsmódel az alacsonyabb szakmai tartalommal rendelkező kommunikációs színterek szereplőinek, az *átvevőknek*. Egy-egy új szakkifejezés útja az alacsonyabb szakmaiságú színterekhez a törvények szövegén keresztül vezet: a törvény előkészítésében résztvevő szakemberek, jogalkotók megfogalmazzák a jogszabály szövegét, a jogalkalmazás során az egészségbiztosítás intézményrendszere – az OEP (Országos Egészségbiztosítási Pénztár), REP (Regionális Egészségbiztosítási Pénztárak), az egészségügyi ellátórendszer, gyógyszertárak stb. – átveszi a terminusok használatát, amely eljuthat az ügyfelekhez, betegekhez is. Ezen a módon az eredetileg csak szűk szakmai körben ismert új szakszavak a **köznyelvbe** is bekerülhetnek. Szemléletes példa erre a folyamatra a *vizitdíj* köznyelvbe kerülése a törvény jogerőre emelkedése után, majd elavulásának kezdete az intézkedés hatályon kívül helyezésével.

A biztosítási rendszer kiépülésével és átalakításával párhuzamosan a szakszókincsben bekövetkező változásokat is három korszakban figyelhetjük meg: az első a törvényi szabályozás kezdetétől, 1891-től az államosításig tart (1891-1950). A második korszak a szocializmus időszakára esik (1950-1989). A harmadik szakasz az elmúlt 20 év változásait vizsgálja (1989-2008).

Az elemzéshez összeállított korpusz, amely körülbelül 750 000 szót tartalmaz, és közel 100 egészségbiztosítással kapcsolatos jogszabályból áll, elsősorban mégsem mennyiségi adatokkal jellemezhető (3.3.).

2. A keletkezéstörténeti kutatások és a terminusalkotási módok vizsgálati módszerei

Az adatgyűjtés során az egészségbiztosítás nyelvhasználatára jellemző szakszavakat választottuk ki a korpuszból. A kiválasztott szakkifejezések az egészségbiztosítás **specifikus szakszókincséhez** (Kurtán, 2003: 155) tartoznak, amelyek egyértelműen definiált jelentésű terminusok, és **főként főnevek**, például a *társadalombiztosítás*, *táppénz*, *ágykihasználtság*, *gyógyszertámogatás*, *egészségbiztosítási járulék*, *egészségügyi kapacitás*, *BNO-10*, *HBCs-súlyszám* stb. A közös szakszókincsbe tartozó polisztém jelentésű szavakból kevés található a kutatási anyagban, például a *kapacitás*, amelynek más a jelentése a fizikában és az egészségbiztosításban.

A szakkifejezések megjelenését tudományterületenként, tematikusan (például a *pénzbeli ellátások* szakszókincse) vagy szócsaládonként (például a *járulék* szó szócsaládjának kialakulása) időrendi sorrendben vizsgáljuk és rögzítjük 1891-től kezdődően. A terminus jellemzőit összegyűjtjük: (feltehetően) első előfordulásának időpontja, módosulásának időpontja(i), társadalmi érvényessége, a keletkezés módja, az összetétel típusa, a szó szerkezet tagjainak száma, a kéttagú szerkezet típusa és a keletkezésében szerepet játszó ok (3.3.1.) Az adatgyűjtést tudományterületenkénti és korszakonkénti összesítés, majd elemzés követi.

Az összes elemzett szakkifejezés száma korszakonként: az összesített eredmények az 1950 előtti időszak mintegy 500 adatán, 1989 után pedig körülbelül 800 terminus adatain alapulnak. A szocializmus idején a szinte mozdulatlan társadalombiztosítási rendszer csekély arányban hozott létre terminusokat, összesítve 80 terminus keletkezhetett ebben az időszakban.

3. Kutatási célok és eredmények

3.1. Keletkezéstörténeti vizsgálatok

3.1.1. A keletkezési idő vizsgálata

Az egészségbiztosítási szakszókincs eredetéről keveset olvashatunk történeti-etimológiai szótárainkban, éppen ezért a kutatás első szempontja ezt a hiányt igyekszik pótolni. Általában nehéz vagy nem lehetséges a szavak első előfordulásának idejét megállapítani, ám ebben az esetben a szakterület legjellegzetesebb kifejezéseinek keletkezési ideje nagy eséllyel megegyezik első jogszabályi előfordulásuk idejével, amely a korpusz alapján könnyen azonosítható. Ennek megfelelően néhány szakszó keletkezési ideje a kutatási anyagból: a *társadalombiztosítás*, *nyugdíjpénztár* 1928-ban, az *egészségbiztosítás* 1991-ben, a *gyógyászati segédeszköz* 1891-ben, a *járulékfizetés*, *igényjogosultság* 1907-ben, a *gyógyszerellátás* 1927-ben, a *gyes* 1967-ben, a *gyermeknevelési támogatás*, *OEP* 1993-ban, az (egészségügyi) *kapacitás* 1995-ben, a *gyógyszertámogatás* 2006-ban vált

a szakszókincs, sok esetben a köznyelv részévé is. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy sok köznyelvi szó eredetét a szaknyelvekben kell keresnünk. Jó példa erre az *alap* szó, amely *pénzalap* jelentésben tartozik a kutatási anyag közgazdasági rétegéhez. Az *alap* szó eredetét a TESz. a szépirodalomban véli felfedezni és 1774-re vezeti vissza a *fiatalságának szerelmetales alapja* szókapcsolat tagjaként. A szónak a pénzügyi szaknyelvben kialakult jelentése nem szerepel az etimológiai szótárban. A szakirodalomban azonban sokkal korábban megjelent a kifejezés, amit az 1723. évi XCIX. – mindössze egy mondatból álló – törvény szövege hűen megőrzött: „amikor a *kőzalap* fogatosítva s Ő felségének feljelentve lesz”. A ’pénzügyi alapot’ jelentő *kőzalap* összetett szó az *alap* szó még korábbi kialakulásáról tanúskodik.

3.1.2. Az egészségbiztosítási szakszókincs tudományterületenkénti összetételének vizsgálata

A korpuszban szereplő terminusokat jelentésük alapján a szakszókincs egészségügyi, közgazdasági, jogi vagy közigazgatási rétegébe sorolhatjuk. Az egészségügyi réteg magába foglalja a *pénzbeli és természetbeni ellátások*, valamint a *gyógyszertámogatás* szakszókincsét. A közgazdasági rétegbe a *pénzügyi alapok*, *járulékok*, *finanszírozás*, *kapacitásszabályozás* szakkifejezései tartoznak. A legzetes egészségbiztosítási jogi szakkifejezések közé számítanak a *jogosultság*, a *sorrend*, *igénybevétel*, *kötelezettség*, *méltányosság*, a különböző *eljárási rendek*, az *igénybevehetőség* kérdését és a gyógyszerek *rendelését* kifejező terminusok, valamint a *rendelkezések*, *szerződéstípusok*, a *kötelezett* és a valamiért *felelős* személy, szerv megnevezései. Az egészségbiztosítással kapcsolatos jogszabályok feltűnően sok közigazgatási szakszókincshez sorolható *intézménynevet* és az *intézmények szervezeti felépítését* kifejező terminust is tartalmaznak.

Az adatok alapján a szakszókincs tudományterületenkénti összetételének arányát korszakonként meg lehet állapítani. A számítások megválaszolják, hogy az államosítás előtti és a rendszerváltás utáni szakszókincsben ugyanazok a tudományterületek voltak-e hangsúlyosak:

A szakszókincsben 1891 és 1945 között elsősorban a *jogi* terminusok (58%) domináltak, mivel a kialakuló szakma legfőképpen a 19. században is fejlettnak mondható jogi szakterületre támaszkodott. Másodsorban a *közigazgatási* szakkifejezések (18%) adtak a korabeli szaknyelvnek meghatározó jelleget. Az egészségbiztosítási szakszókincs tudományterületenkénti összetétele megváltozott a rendszerváltás után. Az elmúlt 20 évben a szaknyelv egyfajta gazdasági nyelvvé nőtte ki magát, amelynek következtében a legmeghatározóbb terület a *közgazdaságtan* (37%) lett, másodsorban a *jogtudomány* (28%), harmadsorban az *egészségtudomány* (25%). Az eredmények alapján azt is leszűrhetjük, hogy a jog és a közgazdaságtan is magáénak követelheti a szakterületet. Azonban az egészségügy működésképtelen lenne gazdasági és jogi szabályozás nélkül, ami miatt több réteg szoros összefonódása alakult ki ebben a szaknyelvben. A szakszókincs

nem négy különálló terület szakszavait foglalja magába, hanem a négy terület egybeolvadó szakszókincse csak a tárgykörre jellemző terminusokat hoz létre, mint például a *járulékfizetési kötelezettség*, *bázisfinanszírozott fekvőbeteg-szakellátás*, *homogén betegségcsoportok*, *szakellátási kapacitás* stb. A rétegek összefonódását a szakszavak mutatják, például a *járulékfizetési kötelezettség* tartozhatna a pénzügyi és a jogi réteghez is. Ebből a meggondolásból a szakterület nyelvhasználatát egyedi szókincse miatt önálló szaknyelvnek lehet tekinteni.

3.1.3. A társadalmi érvényesség vizsgálata

A nyelvi elemeket a társadalmi érvényesség két csoportra osztja aszerint, hogy a beszélőközösség mennyire ismeri és használja őket. Ennek értelmében megkülönböztetünk korlátozott és általános használatú elemeket. Az előbbihez a használatból kiszoruló archaizmusok és az egyre terjedő neologizmusok tartoznak (Kiss, 2005: 39). A vizsgált szakszókincs elemeinek hovatartozását a Magyar értelmező kéziszótár 1978-as szókészletéhez viszonyítva állapítottuk meg.

Az adatok azt mutatják, hogy a mai egészségbiztosítási szakszókincs robbanásszerű gyarapodáson megy keresztül, hiszen 83%-a, mintegy 800 szakkifejezés a rendszerváltás után jött létre, a kisebb halmazt az 1989 előtt kialakult szakszavak alkotják.

A szópusztulás a szókincsbővülés mellett eltöprel, de minden korszakban létező folyamat. Bárczi szavaival kifejezve szókincsünk alakulásában a **nyereség-veszteség mérleg** (1966: 273) kedvező. Az 1891 és 2008 között keletkezett összes egészségbiztosítási szakkifejezés nyereség-veszteség mérlege: **57% neologizmus, 31% archaizmus, 12% általános használatú elem**.

Az adatok alapján az **archaizálódás mértékét** tudományterületenként is megfigyelhetjük: a pénzügyi tevékenységet kifejező terminusok változnak és fejlődnek a leggyorsabban. A jogi szakkifejezések az egészségbiztosítási szakszókincs legkevésbé elavuló rétegét képezik.

3.2. A leggyakoribb terminusalkotási módok korszakonként

A magyar szókészlet egyik jellemzője, hogy a szóalkotásmódok nem maradnak egyformán produktívak minden nyelvtörténeti korszakban. A szakirodalmi ismeretek alapján feltételezhető, hogy az egészségbiztosítási szaknyelv terminusalkotási módjai is észrevehetően változtak 1891 és 2008 között.

3.2.1. A terminusok keletkezési módja

Az egyes szociolektusok szóalkotási módjai jelentősen különböznek lehetnek, példaként egyes szaknyelvekben lehet sok nemzetközi szó vagy tükörszó (Benkő, 1998: 231). A vizsgálat arra keres választ, hogy milyen terminusalkotási módok jellemzik az egészségbiztosítási szakszókincset, és van-e korszakonkénti eltérés a származási kategóriák aránya között.

Az eredmények azt mutatják, hogy az egészségbiztosítási szakszókincs minden korszakában és rétegében a leggyakoribb terminusalkotási mód a **szószerkezetes szakkifejezések** keletkezése.

A szószerkezetes terminusalkotás a 2003 előtt készült szakkönyvekben nem kapott szerepet. A szakirodalomban erre a szókincsbővülési módra még egységesen elfogadott elnevezés sem alakult ki. Holott a mai terminusalkotásra jellemző a **szószerkezetek** megjelenése a korábbi korszakokban is produktív szóösszetételek kialakulása mellett. A szószerkezetek jelenlétére a Mai magyar nyelvújítás gazdag szóanyagában figyelhetünk fel. A könyvben a szóban forgó szakkifejezések a „lexéma értékű szószerkezet” elnevezést kapták (Minya, 2003: 19). Jelen kutatás a lexéma értékű szószerkezetek helyett a szószerkezetes szakkifejezések elnevezést részesíti előnyben. A választás érzékelteti a lexémák és a terminusok közti különbséget utalva arra, hogy az elemzés csak szakszavakra korlátozódik.

Minya kimutatása szerint a rendszerváltás óta eltelt időszak alatt szókincsünk bővülését nagymértékben az összetett szavak keletkezése és az idegen szavak beáramlása jellemzi (2003: 90). Azt is tudjuk a szakirodalomból, hogy a „többszavas lexikai egység” a szaknyelvben gyakoribb, mint a köznyelvben (Fóris, 2005: 59). Azonban a kutatások nem sorolják a szószerkezetek kialakulását az újabb magyar kor szókészleti változásainak legfontosabb tényezői közé (Zsilinszky, 2005: 812).

Az elemzett adatok alapján mindhárom korszakban a leggyakoribb keletkezési módok sorrendje a következő:

- szószerkezetes szakkifejezések (SZE)
- szóösszetételek (Ö)
- mozaikszó-alkotás (M)
- idegen szavak (I)
- jelentésbővülés (B)
- rövidülés (R)

Korszakonkénti bontásban csak a keletkezési módok arányának megváltozását figyelhetjük meg a következő táblázatban (1. táblázat).

1. táblázat: A keletkezési módok aránya korszakonként.

mód	1891-1950	1950-1989	1989-2008
SZE	435 = 84%	65 = 81%	588 = 74%
Ö	74 = 14%	11 = 13%	171 = 21%
M	8 = 1%	4 = 5%	23 = 2%
I	0	0	6
R	0	0	2
B	1	0	2

A mai (1989-2008) egészségbiztosítási terminusalkotásra jellemző módok gyakorisági sorrendje: szószerkezetes szakkifejezés (74%), szóösszetétel (21%), mozaikszó-alkotás (2%); az idegen szavak, a jelentésbővüléssel és a szórövidüléssel létrejött szakkifejezések aránya 2% alatti. (A képzett szavak többsége önmagában nem egészségbiztosítási terminus, így a szóképzés az összesítésben nem szerepel.)

Az **összetett szavak aránya** az 1945 előtti szakszókincsre jellemző 14%-ról mára 21%-ra **nőtt**, amely egybecseng más kutatások eredményeivel is, például az újabb magyar kor szókészletében végzett kimutatás alapján is több összetett szó keletkezik (Zsilinszky, 2005: 812). A biztosító intézmények neveit jelentő **mozaikszavak** először az 1930-as években bukkantak fel a vizsgált szaknyelvben. A legtöbb mozaikszót a szakszókincs közigazgatási rétegében találjuk. Az **idegen szavak** meglepő módon nem özönlöttek el a tárgykör szakszókincsét olyan mértékben, mint ahogy azt más témakörökben sok kutatás megállapította (Minya, 2003: 90). A gyógyszerterápiák és a kapacitásszabályozás terminusai közt 3-3 idegen eredetű szó (például a *degresszió*, *case-mix index*) került a szakszókincsbe. Mintegy 10-15 idegen eredetű szó, például a *rizikófaktor*, *autorizációs*, *fix*, *regionális*, *progresszív* stb. szó szerkezetekben és néhány szóösszetételben alkot egészségbiztosítási terminusokat. **Jelentésbővüléssel** a *táppénz*, a *finanszírozás* és a *kapacitás*, **rövidüléssel** és egyben jelentésmódosulással a *tartalék* és az *alap* vált egészségbiztosítási szakkifejezéssé.

3.2.2. A szóösszetételek típusai

Az elmúlt 20 évben létrejött összetételek típusuk szempontjából sokkal változatosabbak. Az 1945 előtt keletkezett szakkifejezések között nincs tárgy- és határozósszó összetett szó, a leggyakoribb a jelentéssűrítő, második a birtokos jelzős összetétel. A mai szakszókincsre jellemző típus a **birtokos jelzős szóösszetétel** lett. Az eurónyelv jellegzetességeit vizsgáló tanulmány szintén a birtokos jelzős szóösszetételek gyakoriságát emelte ki (Révay, 2000: 79). A rendszerváltás utáni szókészletben végzett hasonló kutatás (Minya, 2003) viszont egészen más eredményt hozott (46% jelentéssűrítő, 43% jelzős), amelynek az lehet az

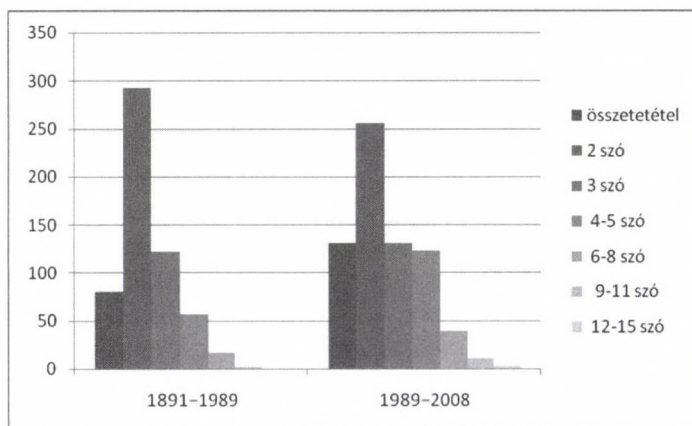
oka, hogy ez a kutatás sokkal szűkebb és specifikusabb területen történt egy zárt korpuszban, amely elvileg lehetővé teszi az összes előforduló szóösszetétel vizsgálatát.

3.2.3. A szószerkezeteket alkotó tagok (szavak) száma

A magyar szóképzésre jellemző a hosszabb szóalakok megjelenése, amelyek 4-5 vagy még több szótagból állnak (Gerstner, 2003: 148). A megállapítás felveti azt a jelen kutatásra vonatkozó kérdést, hogy vajon a szótagszám növekedésével együtt jár-e a szószerkezeteket alkotó szavak számának növekedése is.

Az összesített adatok egyértelműen mutatják, hogy a rendszerváltás után keletkezett **szószerkezetes szakkifejezéseket alkotó szavak száma nő** a vizsgált szakszókincsben (1. ábra). A 4-5 szóból álló terminusok gyakorivá váltak, a 6-8 szóból álló szakszavak is sokszor előfordulnak, míg a rendszerváltás előtti szaknyelvhasználatban három szónál hosszabb szakkifejezések ritkán keletkeztek.

Ez a változás azért is szembeötlő, mert régebben a szakszavakkal szemben az egyik követelmény a rövidség volt. A nyelv művelő célokat betöltő Szaknyelvi kalauz meg is adja a jó „műszó” követelményeit: egyértelműség, rövidség, magyarosság. Akkoriban egy angol repülőgép-szakirodalomból származó 7 szóból álló terminus elrettentő példának, sőt „szörnyetegnek” számított (Grétsy, 1964: 55). A mai valóság az, hogy ezek a szörnyetegek – sőt, még ennél hosszabbak is – egyre jobban elszaporodtak a magyar egészségügyi szakszókincsben.

1. ábra: A terminusokat alkotó tagok száma a rendszerváltás előtt és után keletkezett egészségügyi szakszókincsben.

A szocializmus idején keletkezett szakszavak adatait összevontuk az államosítás előtti korszak eredményeivel két kategóriára bontva az időszakot: rendszerváltás előtt és után. Az ábra alapján azt is megállapíthatjuk, hogy a kéttagú szerkezetek száma a legjelentősebb mindegyik korszakban, a mai terminusok között azonban kevesebb van belőlük, viszont több a szóösszetétel, amelyek egy része korábban kéttagú szerkezet volt (3.2.4.).

3.2.4. A kéttagú szószerkezetek típusai

Az egészségbiztosítási szakszókincsre legjellemzőbb formájú szakkifejezés a **kéttagú minőségjelzős szószerkezet**. A kéttagú szószerkezetek között nemcsak minőségjelzősek lehetnek, a birtokviszonyt kifejező szerkezetek is szép számmal képviselik magukat. A kéttagú **birtokos jelzős szerkezetek** fontos szereplői a nyelvi változásnak, mert formájukat sok esetben nem őrzik meg, hanem előbbutóbb összetétellé válnak: *járulék fizetése* (1891) – *járulékfizetés* (1907).

3.3. A nyelvi változást előidéző okok az egészségbiztosítási szakszókincsben

A nyelvtörténeti kutatás harmadik legfontosabb célkitűzése a nyelvi változást kiváltó tényezők felderítése. A **nyelvi változás** a változáson átmenő nyelvi jelenség kiinduló és megváltozott állapota közötti különbség. A kiinduló állapotot **előzménynek**, a későbbi állapotot **következménynek** nevezzük. Ez a változás a diakrón vagy történeti kutatás tárgya, célja pedig a változás leírása és magyarázata (Kiss, 2005: 13). A nyelvi változások indítékai egymásba kapcsolódva és egymásra hatva bonyolult rendszert alkotnak. Rendszerük fölvázolása és fajtáik megkülönböztetése nehéz, szinte lehetetlen feladat (Benkő, 1998: 153).

Az elemzési célt elősegítő korpusz olyan forrásanyagból áll, ahol minden adat hozzáférhető és nincsenek hiányzó láncszemek, amelyeket ki kellene következtetni. Mindegyik szakszó előzményét, következményét és a következmények láncolatát is nyomon lehet követni, ami lehetővé teszi azt is, hogy minden egyes változásban közrejátszó okot lehessen vizsgálni. Ezt a célt ez a korpusz úgy tudja betölteni, hogy **nem mennyiségi, hanem folytonossági** alapon szerveződött. Mindegyik jogszabály kapcsolódik egy másikhoz folyamatos láncot alkotva 1891-től 2008-ig.

Így a korpuszt elsősorban folytonossága és nem a mérete jellemzi, ellentétben egy szinkrón kutatásra alkalmas korpussszal, amely annál reprezentatívabb, annál jobban szolgálja az elemzési célt, minél nagyobb a mérete. Ha nem folytonossági elven épülne fel a korpusz, akkor csak egymástól elszigetelt jelenségeket lehetne vizsgálni. A kutatás egyik újdonsága az, hogy a korpusz lehetővé teszi a változások rendszerszemléletű elemzését.

3.3.1.A nyelvi változást előidéző okok vizsgálati módszere

Magát a nyelvi változást nem lehet megfigyelni, csupán a változás *következményét* (Wardhaugh, 2005: 169). A változás okának vizsgálata mindig az előzmény és a következmény **összehasonlításán** alapszik (Kiss, 2005: 63).

A módszer alkalmazását a kutatási anyagból vett példán figyelhetjük meg az alábbiakban. Az **előzmény** és a **következmény** között jelöljük azt a valószínűsíthető **okot**, amely a terminus nyelvi állapotának megváltozásában szerepet játszhatott.

Előzmény: *járulék* (1828, TESz.)

Ok (a változás oka): új fogalom kifejezésének szükségessé válása

Következmény₁: *a tagok járulékeinak kulcsa* (1872)

A folyamat nem áll meg, mert a következmény is tovább alakul, ezért a nyelvi változást a következmények láncolatával tudjuk szemléltetni. A következmények között is mindig megnevezzük a nyelvi változásért felelős tényezőt.

Ok: szinonimák létrejötte

Következmény₂: *a járulék nagysága / mérve / százaléka* (1891)

a járulék számítási módja / a járulék mértéke / kulcsa (1927)

Ok: egyszerűsödés, nyelvi ökonómia

Következmény₃: *járuelkszaalék* (1907) archaizmus

járuelkkulcs (1927, 1928) általános használatú elem

Ezzel az eljárással minden elemzési szempontra választ kaphatunk: leolvasható a szakszó keletkezésében szerepet játszó ok, a keletkezési idő és a mód, valamint a szakszó társadalmi érvényessége. Az okrendszer elemzésével a szakszókincs kiépülésének leegyszerűsített törvényszerűségeit figyelhetjük meg. (A valóságban azonban bonyolultabb folyamatok játszódnak le, hiszen van olyan változás is, amikor a felsorolt oktípusok közül egyszerre több tényező – például egyszerűsödés és terminuscsera – is részt vesz a szakszó átalakulásban.)

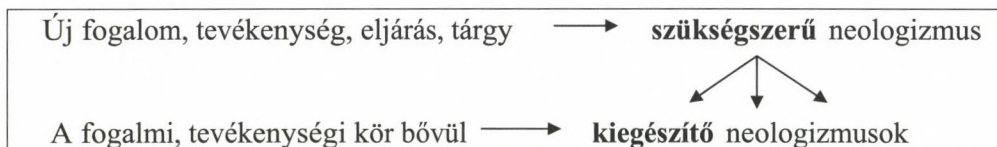
3.3.2. A nyelvi változás okrendszere az egészségbiztosítási szakszókincsben

Az egészségbiztosítási szakkifejezéseket a nyelvi változást előidéző okok alapján a következő csoportokba soroltuk:

- Valamilyen új fogalom, tevékenység, intézmény, eljárás, tárgy megnevezése: a létrejött kifejezés **szükségszerű neologizmus** (Minya, 2003: 15). (Példa a kutatási anyagból: *betegség esetén való segélyezés*).
- **Terminuscserékkel** finomodik a szakszókincs. Sok esetben a pontosabb megfogalmazás a cél vagy bizonyos szakkifejezés elterjedése, például a *biztosítás* a *segélyezés* helyett: *betegség esetén való biztosítás*. Korszakváltások is elavulásra ítélnék bizonyos terminusokat (*betegbiztosítás* → *egészségbiztosítás*).
- **Egyszerűsödés:** leggyakrabban a két szóból álló szerkezet válik összetetté (*betegségi biztosítás* – *betegbiztosítás*), de a többtagú szerkezet is könnyen egyszerűsödhet. A mozaikszóvá válást is egyszerűsödésnek lehet tekinteni.

Rendszerező változások: a szakkifejezések rengetegében rendszert teremt a típusok megkülönböztetése (fajfogalmak vagy fajtajelölő nevek) és a csoportosítást segítő nemfogalmak vagy kategórianemek megjelenése.

- **Fajfogalmak:** egy új fogalom, tevékenység stb. típusait nevezi meg, például a *járadék* típusai az *egészségbiztosítási járadék*, *baleseti járadék* és a *nyugdíjjáradék*. (A változást előidéző okot jelentésszűkítésnek is nevezik (Minya, 2003: 25), amely a szószerkezeti neologizmusok sajátos esete, amikor a régi elnevezés jelzőt kap.)
- **Nemfogalmak:** különböző terminusok közös elnevezése utólag alakul ki. Például a *baleseti járadékot* és a *nyugdíjjáradékot* közös csoportba gyűjti a később létrejött *társadalombiztosítási járadék* terminus.
- A tevékenységi, fogalmi kör bővülésének, **specializálódásának** a kifejezése eredményezi a szakkifejezések számának ugrásszerű gyarapodását. A létrejövő terminusok a már meglévő szükségszerű neologizmusokhoz kapcsolódnak és **jelentésüket kiegészítik**. A **kiegészítő neologizmusok** nem jelölnek teljesen új fogalmakat. Egy szükségszerű neologizmushoz több kiegészítő neologizmus is kapcsolódhat (2. ábra). Az egészségbiztosításban új tevékenységet jelöl a *gyógyszerellátás* terminus, amelyből a tevékenységi kör bővülése több kiegészítő neologizmust is létrehoz, például *lakossági gyógyszerellátási feladat*, *kiskereskedelmi gyógyszerellátó tevékenység*.

2. ábra: A szükségyszerű és a kiegészítő neologizmusok kapcsolata.

- **Szinonimák** kialakulása ritkán figyelhető meg az egészségbiztosítási szakszókincsben, ha mégis létrejön két változat, a szakmai nyelvhasználat csak az egyiket tartja életben, míg a másik elavul (*mentőszállítás* → *betegszállítás*).
- Előfordul, hogy egy korábban létező kifejezés **jelentésmódosulással** kerül a szakszókincsbe, például: *táppénz*, *kapacitás*.
- A mintakövetés elvén alapuló **analógia** megszünteti a kivételeket, és ez is egyike a nyelv fontos újító tényezőinek (Kiss, 2005: 36). Analógiás változásra példa a *pénzbeli* melléknév változása *pénzbeni*-re a *természetbeni* mintájára.
- A **magyar megfelelő** megjelenése az idegen szakkifejezés szókincsbe kerülése után (*case-mix index: esetösszetételi index*).
- **Meghonosodás:** az idegen szavak magyar nyelvbe simulásának folyamata, amelynek szakaszai a vegyes írásmód, majd a magyarosodott változat kialakulása (*ministerium, miniszterium, minisztérium*) (Mészáros, 2009: 45).

A nyelvtörténeti kutatások egyik neves külföldön élő képviselője Jean Aitchison (2001) a nyelvi változásról írt könyvében a változásokat szociolingvisztikai és belső okokra csoportosítja. Kiss Jenő (2005: 24) összegzése alapján a nyelvi változásokat irányító okcsoportokat a nyelv kettős beágyazottságából (társadalmi és nyelvi) fakadóan két nagy csoportba sorolhatjuk: az egyikbe a **társadalmi (külső okok)**, a másikba a **nyelvrendszertani (belső okok)** tényezők tartoznak.

Jelen kutatás eredményei lehetővé teszik, hogy a nyelvi változást előidéző külső és belső okok közé tartozó tényezők rendszeréről és összjátékáról pontosabb képet alkothassunk. A **nyelvi rendszeren kívül keletkező változások** közé tartozik a szükségyszerű neologizmusok megjelenése, az erős specializáció miatt a kiegészítő neologizmusok létrejötte, a szakszókincset tudatosan finomító terminuscseré, a jelentésmódosulás és a szinonimák kialakulása. A terminusok sokaságának rendszerezését az emberi gondolkodás teremti meg, létrehozva a típusneveket és a nemfogalmakat. Az új fogalmakat hordozó idegen szavak szerencsés esetben hatnak nyelvi leleményességünkre és kiváltják a magyar megfelelő megszületését. A **nyelv rendszerén belül történő változások** közé sorolható az egyszerűsödés (nyelvi ökonómia), az analógia és a nyelvi rendszerbe illeszkedést elősegítő meghonosodás.

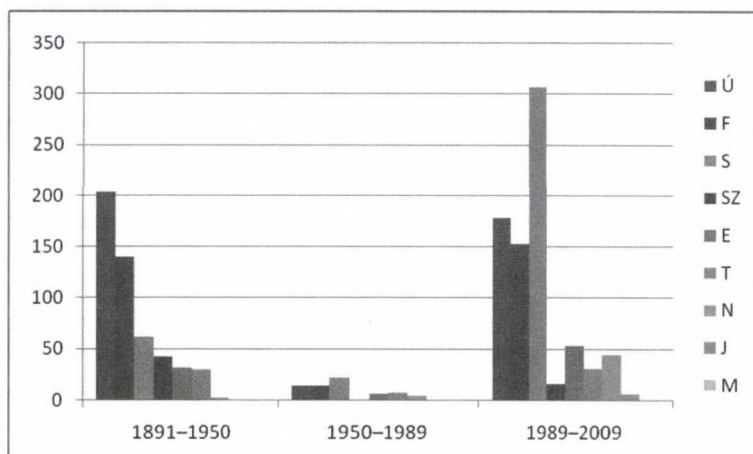
3.3.3. A nyelvi változást előidéző okok összesített adatai

2. táblázat: A nyelvi változást létrehozó okok összesített adatai.

ok	1891-1950	1950-1989	1989-2008
Ú	203	15	178
F	140	15	153
S	62	22	306
SZ	43	1	17
E	32	7	53
T	30	8	31
N	3	5	45
J	1	1	7
M	0	0	1

Jelmagyarázat: új intézkedés, intézmény, fogalom, tevékenység = Ú, típusok megkülönböztetése, faj-fogalom = F, szinonima = SZ, egyre speciálisabb tevékenység = S, terminuscseré = T, egyszerűsödés (belső nyelvi változás) = E, nemfogalom = N, jelentésmódosulás = J, magyar megfelelő megjelenése = M.

A táblázat adatait a következő grafikon ábrázolja (3. ábra).

3. ábra: A nyelvi változást létrehozó okok az egészségbiztosítási szakszókincsben.

A nyelvi változásban közrejátszó tényezőket is korszakonként összesítettük. (A szocializmus idejéből kevés adat áll rendelkezésre ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket lehessen levonni.) Az eredmények alapján leszögezhető, hogy a **változást előidéző okok gyakorisága is változott** 1891 és 2008 között. A rendszerváltás utáni szakszókincs robbanásszerű gyarapodásáért felelős tényezők gyakorisági sorrendje:

- Az egyre specializálódó szakszókincsben megjelennek a **kiegészítő neologizmusok**
- Új fogalmakat, tevékenységeket stb. megnevező **szükségyszerű neologizmusok**
- **Fajfogalmak** kialakulása
- **Nemfogalmak** megjelenése
- **Egyszerűsödés**
- **Terminuscseré**

Az államosítás előtti szakszókincs kialakulásában elsősorban a **szükségyszerű neologizmusok**, majd a **fajfogalmak**, harmadsorban a **kiegészítő neologizmusok** játszottak szerepet.

Az adatok alapján a szakszókincs kiépülésében kimutatható különbség jelentkezik az államosítás előtt és a rendszerváltás után. A különbség legfőbb oka az utóbbi 20 évben megfigyelhető **felgyorsult terminusalkotás**, amely rövid idő alatt a szakszavak sokaságát hozza létre azzal, hogy egy szükségyszerű neologizmushoz a fogalmi kör bővülésével hamar kapcsolódik több kiegészítő neologizmus is. Ezt a jelenséget a rendszerváltás után előtérbe került finanszírozás és a kapacitásszabályozás szakszókincsének kialakulásában is megfigyelhetjük.

Egy-egy témán belül hirtelen olyan tömegével jelentkeznek a szakkifejezések, hogy ésszerűvé válik a rendszerezés: a terminusokat csoportokba soroló **nemfogalmak** kialakulása sokkal gyakoribb a rendszerváltás utáni terminológiában, mint korábban. A gyógyszerátmozgatás és az egészségbiztosítási ellátások szakszókincsének kialakulásában kiemelten meghatározó tényező a nemfogalmak megjelenése. Szinonimák létrejötte kevésbé jellemző a rendszerváltás utáni szakszókincsben. A **típusok megnevezése** mindegyik korszakban a szakszókincs kiépülésével együttjáró lényeges ok.

1891 és 1950 között a nyelvi változás lassabban játszódott le, kevesebb szakszó jött létre, de több szinonima, kialakultak a típusnevek, a szavak egyszerűsödéssel tovább csiszolódtak, a szakszókincs terminuscserékkel precízebbé vált. Az új szakkifejezésekhez jelentésüket kiegészítő további terminusok kapcsolódtak, de nem olyan mértékben és meghatározó módon, ahogy azt a rendszerváltás után megfigyelhetjük.

A nyelvi **analógia** eseteit a táblázat nem tünteti fel. Az analógia megfigyelhető az egyszerűsödésekben is, de bonyolultabb szóalakot is létrehozhat: a *gyermekágysegély* (1891) szó *gyermekágyi segélyre* (1907) módosul más minőségjelzős segélynevek mintájára. A **nyelvi gazdaságosság** ugyanígy észrevehető ok az egyszerűsödésekben és a rövidülésekben. A nyelvi ökonómia ellentétes folyamata a tudatos nyelvi változást jelentő **redundancia**, amelyre a mai egészségbiztosítási terminusalkotás bőven ad példákat. Gyakran a

korábban kialakult, egyszerűsödött szakszót feleslegesen tovább alakítjuk: *járadékmérték* (1992) – *járadékmérték szerinti százalék* (1996).

Mindhárom korszak szakszókincsében megfigyelhetjük, hogy a nyelvi változást a **külső és belső tényezők** összjátéka, együttes hatása okozza. A változást egy-egy új fogalom, tevékenység megnevezésének a szükségessége vízbe dobott kőként indítja el, amelyet további külső tényezők követhetnek: a specializáltabb fogalom megjelenése, a rendszerező változások és a szinonimák. Közöttük megjelenhetnek a nyelvi rendszer finomabb mozgását közvetítő, részben analógián alapuló egyszerűsödések, amelyek tovább csiszolják a nyelvbe kerülő új elemet. A külső tényezők összefonódva a belső változást okozó tényezőkkel akár felváltva is következhetnek egymás után. A tudatos, felülről jövő nyelvi változást a kutatás adatai alapján legalább 90%-ban külső nyelvi tényezők irányítják.

Az elemzés során azt is észrevehetjük, hogy minden jelenség hatással van az egész rendszerre: a birtokos jelzős szóösszetételek például azért válhattak gyakoribbá, mert felgyorsultak az analógiás változások és lerövidült az egyszerűsödés folyamata.

Az adatok alapján a **felgyorsult terminusalkotás jellemzőit** is megfigyelhetjük az egészségbiztosítási szakszókincsben.

- Lényegesen **több szakkifejezés** keletkezik, mint a rendszerváltás előtt. (A rendszerváltásig 100 év alatt mintegy 600 terminus jött létre, az elmúlt 20 évben csaknem 800.)
- A **mintakövetés (analógiás változás) felgyorsulása**: hamarabb lejátszódik a korábban évtizedekig tartó folyamatok, például a birtokos szerkezetek összetétellé alakulása rövidebb idő alatt jön létre. A szóösszetételek korábban szó szerkezetláncokból alakultak ki, most előzmény nélkül is létrejönnek.
- Hamarabb megjelennek a **kiegészítő neologizmusok** még az elmúlt 20 évben kialakuló új témakörökben is, gyorsabban bővül és épül ki a szakszókincs.
- A szótagszámon kívül a **szó szerkezeteket alkotó szavak száma is nő**.

4. További kutatási célok

A kutatás eredményei további kérdéseket vetnek fel, amelyek közül talán a legérdekesebb a levont következtetéseket egybevetni más szaknyelvek változásaival.

A dolgozatban feltárt okrendszer további vizsgálata, bővítése és finomítása, újabb okok felderítése indokolt. Megfelelő (az ismertetett elven felépülő) korpuszon érdekes lenne vizsgálni azt is, hogy a nyelvi változásért felelős tényezők között van-e szaknyelvenkénti eltérés. További kérdés, hogy hogyan alakul más szaknyelvekben a nyelvi változásért felelős külső és belső tényezők aránya.

Érdekes kutatási cél lehet a terminusalkotási módok összevetése különböző szaknyelvekben. Milyen különbségek jellemzik az egyes szaknyelvek terminusalkotási módjait? A szószerkezetes szakkifejezések elsőprő többsége vajon mely szaknyelvekben igazolható még? Általános jelenség-e, hogy a szavak hosszának növekedésével a szószerkezeteket alkotó szavak száma is nő? A felgyorsult terminusalkotás jellemzői igazolhatók-e más szaknyelvekben?

Érdemes elgondolkodni azon is, hogy az eredmények mennyire jelzik a magyar köznyelv változására érvényes tendenciákat.

Irodalom

- Aitchison, J. (2001) *Language Change: progress or decay?* Cambridge: Cambridge University Press.
- Bárczi G. (1966) *A magyar nyelv életrajza*. Budapest: Gondolat.
- Benkő L. (főszerk., 1967-1984) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I-IV. Budapest (TESz.).
- Benkő L. (1998) *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Fóris Á. (2005) *Hat terminológia lecke*. Pécs: Lexikográfia Kiadó.
- Gerstner K. (2003) A magyar nyelv szókészlete. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *A Magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 117-158.
- Grétsy L. (1964) *Szaknyelvi kalauz*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Károly S. (1970) *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiss J. és Pusztai F. (szerk., 2005) *Magyar nyelvtörténet*. 2. kiadás. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kurtán Zs. (2003) *Szakmai nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Mészáros Á. (2009) Hozzászólások. *Magyar Orvosi Nyelv*, IX/1. 45-46.
- Minya K. (2003) *Mai magyar nyelvújítás*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Révay V. (2000) A kialakuló magyar eurónyelv. *Tanulmányok a politikai szaknyelvről*. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó.
- Zsilinszky É. (2005) Az újabb magyar kor / Szókészlettörténet. In: Kiss Jenő és Pusztai Ferenc (szerk.) *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó. 804-823.
- Wardhaugh, R. (2005) *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- www.1000ev.hu

HARSÁNYI ILDIKÓ

ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program

iharsanyi@gmail.com**Aktuális politikai események eltérő interpretációja a sajtószövegek metaforáiban**

Introduced by a discussion of the cognitive metaphor theory and the conceptual domain of politics, this paper examines the role conceptual metaphors play in Hungarian political journalism. On the basis of the taxonomy and the method of cognitive approach, the author presents a detailed analysis of conceptual metaphors occurring in the articles of two leading political newspapers. The main object of the research was the question of whether these metaphor systems as instruments of alternate construal reflect the ideological affiliation and the intentions of their authors, and to what extent their main source domains can be related to certain political ideas. The use of particular source domains also depends on the actual pragmatic context: the winner party employs the BUILDING metaphor, while the other side uses mostly the WAR-domain. Using these conceptual domains the authors of the texts can have a strong influence on their readers by affecting their way of thinking. These metaphorical networks therefore have an important role in the texts of political campaigns.

A kutatás célja

Tanulmányomban magyar politikai napilapok cikkeinek metaforakészletét elemzem a kognitív metaforaelmélet eszközeivel. Elsősorban annak járok utána, hogy az egyes szövegek metaforái mennyiben tükrözik az adott sajtóorgánium ideológiai hovatartozását, azaz a metaforák forrástartományai jellemzően köthetők-e egy-egy politikai nézethez. Ebből kiindulva vizsgálható az a kérdés, hogy a politikai publicisztika befogadót befolyásoló és véleményformáló erejében mekkora szerepet tölt be a szövegek metaforahálózata.

A politika fogalmi tartománya és a kognitív metaforaelmélet

Minden kultúrában, ahol strukturált társadalom és valamiféle államszervezet alakul ki, létrejön a politika adott nyelvre jellemző fogalmi rendszere is. Az államrend változásai alakítják a politikáról való gondolkodásunkat, így mai fogalmaink a közéleti eseményekről, szereplőkről és politikai rendszerekről több évszázados kulturális tapasztalat eredményei lehetnek.

A politikai életről minden embernek vannak köznapi fogalmai, hiszen valamilyen szinten mindenki részt vesz a közéletben, legalább is figyelemmel kíséri azokat az eseményeket, melyek az ő saját életére befolyással vannak. Négyévenként pedig, a választások során aktívan is beleszólunk a közélet alakulásába. A mai modern politikai rendszerek azonban bonyolultak és komplexek,

felépítésük nehezen látható át a köznapi gondolkodás számára. A kognitív metaforaelmélet terminusával mondhatjuk, hogy a politika absztrakt komplex rendszer, melynek résztvevői összetett módon hatnak egymásra. Az ilyen összetett struktúrákról a kognitív kutatások szerint nem tudunk nem metaforikusan gondolkodni, csakis figuratív módon vagyunk képesek ezeket az elménkben konceptualizálni (Kövecses, 2007: 151). Így jönnek létre fogalmi metaforáink, melyeknek segítségével a minket körülvevő külső tapasztalatokat kategorizáljuk és rendszerezünk, hogy gondolkodni és beszélni tudjunk róla.

A Lakoff és Johnson által kidolgozott és azóta már többek által finomított kognitív metaforaelmélet szerint tehát a metafora fogalmi természetű jelenség, gondolkodásunk elengedhetetlen kelléke (Lakoff & Johnson, 1980: 4). Ezért mindennapi beszédünkben általában anélkül használjuk, hogy tudatosan belegondolnánk: metaforikus kifejezéseket alkalmazunk elvont fogalmak leírásához (Jakusné, 2002: 446). Metaforáink zöme tehát kulturális közösségünk által kódoltan él gondolkodásunkban.

Az emberi kogníció során létrejött fogalmi metaforák a nyelven kívül is hatással vannak ránk. Az emberi megismerés más területein is megnyilvánulnak, ezek alapján alakul ki például az állam feladatairól és az ember világban elfoglalt helyéről való gondolkozásunk, azaz világnézetünk.

Mivel korunkban a „nyugati típusú” rendszerekben hasonló politikai szisztéma működik mindenhol, a rájuk vonatkozó, forrástartományként funkcionáló fogalmi tartományok is nagyban megegyezhetnek. Azonban, bár fizikai tapasztalatainkon alapuló elsődleges metaforáink nagyrészt univerzálisak, specifikusabb szinten számos eltérést találhatunk a politikai fogalmak konceptualizációja kapcsán nyelvek, kultúrák között, de még nyelven belül is. Itt ugyanis nem objektív struktúrákról, hanem az emberi szubjektum rendszerben elfoglalt helyének, feladatainak elképzeléséről van szó, melyek olyan, szintén szubjektív fogalmakkal kerülnek kapcsolatba, mint a *szabadság*, a *nemzet* vagy a *család*. A politikai rendszer ún. alternatív konceptualizációjának (Kövecses, 2006) tehát lehetnek okai a világnézeti eltérések, azaz a politikáról, annak szerepéről, funkciójáról való gondolkodásunk olyan különbségei, melyek egy demokráciában a különböző világnézetű csoportok és az őket képviselni szándékozó pártok létrejöttének alapjául is szolgálnak.

A POLITIKA céltartományához ezért számos forrástartomány tartozik, melyeknek konkrétabb fogalomkészletéből jönnek létre az adott fogalmi metaforához tartozó kifejezések. A leggyakoribb forrástartományok között van a HÁBORÚ, a VERSENY, a SPORT vagy az ÉPÜLET, attól függően, hogy éppen melyik aspektusát hangsúlyozzuk (ld. Jobst, 2009: 439). A forrástartomány és céltartomány közötti leképezések alapja ugyanis nem csupán a hasonlóság lehet. A kognitív kutatások szerint főként az érzékelési, biológiai, kulturális vagy egyéb tapasztalati alapon nyugvó motiváció a két tartomány közötti reláció kiindulópontja (Grady, 1999). Sok esetben a forrástartomány a céltartomány oka vagy eredete, mint például a politikai életnek a háború.

A vizsgált szövegek

A magyar politikai sajtó két olyan napilapját választottam ki, melyek a jobb- és baloldal reprezentatív képviselői: a Magyar Nemzetet és a Népszabadságot. A vizsgált cikkek egy napon jelentek meg, 2010. április 17-én, azaz azonos politikai szituációban. A cikkek témája az országgyűlési választások első fordulóját követően kialakult belpolitikai helyzet. A *Magyar Nemzet*-ből G. Fodor Gábor és munkatársai: *Kurzusváltás – Konszolidáció vagy ellenkormányzás* című írását, a *Népszabadság*-ból pedig két cikket választottam (Bauer Tamás: *A kétharmad, a Fidesz és az LMP*; Lévai Katalin: *Tönkre vagy Nyugatra*), egyrészt terjedelmi okokból, másrészt a két szöveg tematikai egységet alkot és metaforakészlete közel azonos forrástartományokra épül.

A politikai napilapok cikkei nyilvánvalóan nem pártatlanok, hanem bizonyos ideológiák mentén törekszenek az olvasók véleményének befolyásolására. A szövegek létrehozóinak célja elsősorban álláspontjuk igazáról meggyőzni olvasóikat, akik jellemzően velük azonos világnézeti oldalon állnak. Jobst Ágnes szerint:

Az újságcikkek által felépített nyelvi és ideológiai konstrukció meghatározza a közgondolkodást. A nyomtatott sajtó szövegei kidolgozott nyelvi kóddal rendelkeznek, ennél fogva feltételezhető, hogy a propaganda nyelvi kódolása az újságcikkek szövegében jól nyomon követhető (Jobst, 2009: 435).

Különösen igaz ez egy választási kampány időszakára. A szövegek metaforizáltsága is ezt a célt szolgálhatja, egyes kifejezések „hívószavakként” funkcionálhatnak.

A metaforikus nyelvi kifejezések észlelése ugyanakkor nem egyszerű feladat, hiszen a konvencionizáltabb metaforák használata annyira természetessé válik a köznyelvben, hogy nehéz őket figuratív szóhasználatként beazonosítani (a metaforikus kifejezések azonosítására kidolgozott módszerről ld. Pragglejaz Group, 2007). Ezért pontosan nem is számszerűsítettem az adatokat, megelégszem bizonyos mennyiségi tendenciák kimutatásával és a jellemző kategóriák kvalitatív elemzésével. A metaforák besorolását és elemzését Kövecses taxonómiája alapján végeztem el (Kövecses, 2005).

Egy-egy mondatban igen gyakran több fogalmi metafora nyelvi kifejezései is keverednek, ezért néhányat több helyen is feltüntettem, ha a kutatás szempontjából relevánsnak ítélt meg. Mivel tudatosan megszerkesztett és retorikai eszközöktől sem mentes szövegekről van szó, a fogalmi metaforák ilyen halmozása és kombinációja tudatos szövegkomponálás eredménye lehet.

1. A politika céltartományához tartozó fogalmi metaforák elemzése

1.1. A **POLITIKA HÁBORÚ**

A politikai tevékenységhez tartozó talán legkonvencionalizáltabb forrástartomány a HÁBORÚ. Választások idején különösen gyakran találkozhatunk vele, mikor a különböző pártok egymással szembeni megmérettetése az egymással szemben fegyverkező csapatokról szóló köznapitudást hívja elő a tudatunkban. Ha a példákat csoportosítjuk, láthatóvá válik, mennyire részletesen kidolgozott forrástartományról van szó.

A cikkekben gyakran megjelennek a *háború, harc, hadviselés* lexémák, melyekkel a politikai konfliktusokat, álláspontokat szembenállását globálisan konceptualizáljuk:

A múlt parttalan vitái körül kialakult politikai állóháború ... (MN)

Aki „szekértáborok harcának” minősíti a parlamenti demokrácia normáit [...] félre tevő Fidesz és [...] a normákat számos kisiklás mellett is alapjában véve betartó MSZP és SZDSZ konfliktusát, az csak szavaiban elkötelezett a demokrácia mellett, tetteiben nem. (Nsz.)

Amikor 1994 elején, a médiaháború egyik csúcspontján [...] az akkori ellenzéki pártok készültek közös fellépésre, a Fidesz kihúzódott abból. (Nsz.)

... ránk szakad a magyar átok, sosem lesz vége a politikai hadviselésnek, és belefulladunk a gyűlölködésbe. (Nsz.)

A választások menetét az egymással szembeni háborúskodással konceptualizálni annyira kézenfekvő, hogy figuratív jellege a köznapit beszédben szinte fel sem tűnik. A választási eredmények ismeretében aztán győztesekről és vesztesekről beszélünk:

A posztkommunista hagyománnyal szerves kontinuitást mutató MSZP történelmi vereséget szenvedett. (MN)

A választásokon győztes erő mit fog tudni kezdeni a felhatalmazásával? (MN)

A győzteseknek és a veszteseknek egyaránt sok mindent át kell gondolniuk. (Nsz.)

A győztesen kívül minden pártnak kevesebb egész területi listás hely jut... (Nsz.)

A győztes párt az önkormányzatokban is a szavazati arányokat messze meghaladó fölénybe kerülne. (Nsz.)

A háborúskodás nemcsak a hadszíntéren, de a háttérben is zajlik, stratégiák gyártásával, szövetségek kötésével, intrikával:

A baloldal hatalomstratégiai építkezésére a jobboldal politikai megszerzésével kell válaszolni. (MN)

Orbán miért lépett ki a „hivatalos” politikából a mozgalmak [...] világába, s miért építette fel a jobboldali politika jövőjét a szövetségkötés stratégiájára ... (MN)

A konszolidációs politika nem az érdeellentétek egymás elleni kijátszásában, hanem az érdekegyesítés programjában érdekelt. (MN)

A háborút fegyverekkel vívják, melyek a politika esetében különböző érvek, ígéretek, intézkedések:

Szükségképpen járt együtt a szocialisták leghatásosabb fegyverének elérteletlenedésével. (MN)

Megérthetjük, ha felidézzük a korábbi, egymással ütköző álláspontokat ezekben az ügyekben. (Nsz.)

A Fidesz ezzel a kampány rövidítését [...] szegezte szembe. (Nsz.)

A sajtószabadságot fenyegető kormányzati fellépés ellen kellett volna együtt tiltakozni. (Nsz.)

A háború végét szintén különböző nézőpontokból konceptualizálhatjuk attól függően, hogy melyik oldal aspektusa érvényesül: a győztes számára új korszak kezdete, a vesztes részéről pedig a pusztulás vizionálása és a leszámolástól való félelem:

Akik felültek a szélsőjobbnak, azonnali leszámolást és radikális változást remélnék ... (Nsz.)

Az ellenkormányzás vizionálása – miszerint a jobboldal leszámol a ballal ... (MN)

Bizonyos értelemben igazuk van azoknak, akik azt állítják: romokban az ország. Nem háborús romokra és gazdasági pusztításra gondolok, hanem arra a szellemi és lelki káoszra, amely egész generációkat és társadalmi csoportokat jellemez. (Nsz.)

A POLITIKA HÁBORÚ fogalmi metafora tehát ún. kiterjesztett metaforaként funkcionál, az egész szövegen végighúzódik. A forrás- és a céltartomány közötti kapcsolat motivációjaként az eredet szolgálhat: a háború mint a politizálás egyik legrégebbi és legegyszerűbb formája. Manapság már sokkal kifinomultabb eszközökkel élnek a politikai életben, de a háborúról megmaradt annyi mindennapi tudásunk, mely alapján a politikai konfliktusokat, egymással ellentétes érdekek, nézetek problémakörét konceptualizálhatjuk. A POLITIKA HÁBORÚ fogalmi metaforának számos metaforikus következménye olvasható a vizsgált cikkekben. Azt

bizonyítja, hogy a forrástartományról való ismereteinket nagymértékben tudjuk a céltartományra alkalmazni.

A szövegekben található kifejezések alapján a következő leképezések játszanak szerepet a metafora működésében:

- háborús helyzet – politikai konfliktus (esetünkben a választások);
- háború győztese, vesztese – választások győztese, vesztese;
- leszámolás – politikai erőfölény kihasználása;
- fegyverek – pártok érvei, ígéretei;
- egymással ütköző álláspontok – ellentétes vélemények;
- háborús pusztítás – rossz kormányzás eredményei;
- szembenálló csapatok – pártok.

A fenti leképezések többsége erősen konvencionizált, így a létrejövő kifejezések meglehetősen megszokottak. A Népszabadság szövegeiben azonban majdnem kétszer annyi kifejezést találtam a HÁBORÚ forrástartománnyal, mint a Magyar Nemzetében. Ez az adott politikai szituáció eredménye is: az előbbi médium a két forduló közti helyzetet úgy értékeli, hogy további küzdelemre van még szükség, ezt az álláspontot igyekszik nyelvi szinten is elfogadtatni az olvasóval. A Magyar Nemzet viszont a Fidesz első fordulós győzelme után már kevésbé foglalkozik a további választási küzdelmekkel és más pártokkal. A HÁBORÚ forrástartományából is inkább azokat a jelentésfókusokat használja fel, melyek a stratégiát és a háború végeredményét jelentik meg.

Végeredményben ennek a metaforának a központjában az a kérdés áll, hogy kié a hatalom. Ennek megfelelően reagálnak az adott szituációra a politikai írássok annak függvényében, hogy számukra ez a helyzet mennyire kedvező: a Népszabadság mozgósítani próbál, a Magyar Nemzet pedig a már biztosnak látszó győzelmet artikulálni a metaforák felhasználásával is.

A metafora központi megfelelései a forrástartomány jelentésfókuszát képezik le a céltartományra. Tehát a HÁBORÚ jelentésfókusza a politikára vonatkoztatva a megfelelések alapján:

- a háború szereplői,
- hadviselés menete,
- végeredmény.

Az erre épülő központi megfelelések:

- a háború szereplői – a pártok,
- a hadviselés menete – politikai élet,
- háború végkifejlete – választások végeredménye.

Az ezek által létrehozott fogalmi metaforák: a politikai élet szereplői hadviselő felek, a politikai események háborús események, a politikai események eredményei a háború kimenetele. (Erről a fogalmi metaforáról az amerikai politikai életre vonatkoztatva ld. még Kövecses, 2007: 174.)

1.2. Egyéb forrástartományok

A háborún kívül számos más olyan forrástartománya van a politika fogalmi tartományának, melynek jelentésfókuszában szembenálló felek interakciója áll, az interakció pedig győzelemmel vagy vereséggel ér véget (ld. Jakusné, 2002). Ezekkel a leképezésekkel mindkét újság cikkeiben találkoztam, előfordulásuk azonban szórványos volt, így azt mondhatjuk, hogy konvencionális, de nem domináns fogalmi metaforáról van szó. A legtöbb esetben nem húzódik meg mögöttük koherens megfelelésrendszer, csupán eseti metaforák laza csoportjáról beszélhetünk. Ilyenek pl.:

A POLITIKA ÜZLET: *Azt **adják**, amit az elmúlt nyolc évben **nem kaptak meg**. (Nsz.); Orbán számos üzleti fórumon ígért kiszámítható gazdasági környezetet, s ugyanakkor **megkötötte paktumát** a nemzeti tőkével is. (MN); A performance-politika bűvkörében égő ökopárt **cégére mögött** ... (MN);*

A POLITIKA VERSENY/SPORT: *katasztrofális kormányzati **teljesítmény** (MN); Nemzetünk más, eddig irigyelt nemzetekhez hasonló **teljesítményekre képes**. (MN); ... ha bele sem mernek vágni a reformokba, akkor végképp **leszakadunk** Európától. (Nsz.);*

A POLITIKA (SZERENCSE)JÁTÉK: *Képes lesz-e megőrizni a Fidesz a reformok elleni kampányból **nyert** választói bizalmat? (Nsz.); Az első forduló **tétje**: ki kormányozzon? (MN).*

A POLITIKA SZÍNHÁZ metaforára csak a Magyar Nemzetben találtam példákat, melyek a SZÍNHÁZ forrástartomány különböző jelentésfókuszait használják fel. A PARLAMENT SZÍNTÉR (SZÍNPAÐ) jelentésfókusza első esetben a nyilvánosság (*nem csupán a parlament lehet a politizálás **színtere***). A NORMA PARAVÁN viszont pejoratív értelemben, valaminek az elrejtéseként jelenik meg, a *színjáték* így negatív kontextust kap (*a normákat csupán hivatkozási alapnak és **paravánnak** tekinti*). Ugyanannak a fogalmi metaforának tehát különböző célú alkalmazása is előfordulhat egyazon szövegben, kontextustól függően.

A különböző vallási és népi babonás motívumok forrástartományként való használata A POLITIKA VALLÁS metafora megjelenéseként elsősorban a másik fél felé való negatív attitűdöt verbalizálja vagy azt gúnyolja ki: *a „**patás ördög**” megidézése, Orbán **démonizálása** (MN); Orbán **mumusból** ígérteté vált. (MN).*

A TÁRSADALOM CSALÁD fogalmi metaforára csak néhány példát találtam, mégis érdemes részletesen elemezni, mert a CSALÁD mint forrástartomány alapvetően meghatározza a főbb politikai ideológiák társadalomról való gondolkodását. A családról való elképzelések befolyásolják az egyén gondolkodását egyéb társadalmi kérdésekben, így a politika feladatait illetően is. A különböző világnézetek a családot különféle modellek alapján képzelik el, ezért – bár a család intézménye univerzálisnak mondható –, a különféle családmmodellek alkalmazása eltérő forrástartományokat hoz létre ugyanazon céltartomány számára.

George Lakoff szerint a TÁRSADALOM CSALÁD fogalmi metafora kapcsolja össze a politikáról és az erkölcsről való gondolkodásunkat, a családi életéről nyert fizikai tapasztalatok alapján (Lakoff, 1996). Ez a fogalmi metafora tehát arra a megfelelésre épül, hogy az állam szülői funkciót lát el, az állampolgárok a gyermekek, a család otthona pedig az ország.

A konzervatív modell szerint a családban a „szigorú apa” az erkölcsi tekintély alapja, valamint a család védelmezője. Ő hozza a döntéseket, fegyelmez és öngondoskodásra tanít, melynek segítségével az egyén legyőzi a külső nehézségeket. A Lakoff által gondoskodónak nevezett rendszerben ezzel szemben a család tagjai kölcsönösen felelősek egymásért, a döntéseket közösen hozzák. Ez utóbbi jellemző a liberális család- és társadalomfelfogásra.

A Magyar Nemzet ennek megfelelően a politikáról mint tekintélyt parancsoló entitásról beszél, ezzel felidézi a hagyományos családmódellet, melyben az apai tekintély uralkodik a többi családtagon. A szöveg szerint ez a tekintély most nincs meg, vissza kell állítani: *Helyre kell állítani a politika tekintélyét.* (MN); *Elősegítheti a törvényhozás és egyúttal a politika tekintélyének helyreállítását* (MN).

A szöveg egészére viszont nem jellemző ennek a fogalmi metaforának a domináns jelenléte, a Népszabadság cikkében pedig egyáltalán nem találtam példát rá. A Lakoff által felállított elméleti modellnek megfelelő konkrét nyelvi példák hiányát már több empirikus kutatás is említette (Deason, *et al.*, 2008; Fischer, 2010). A magyar szövegekre vonatkozóan okként említhető emellett az a jelenség is, miszerint a magyar politikai pártok az elvileg általuk képviselt ideológiák helyett sokszor azzal ellenkező irányú gyakorlati politikát folytatnak, így a Lakoff által kimutatott családmódellek mint általános forrástartományok nem találhatók meg vagy nem alkalmazhatók konzekvensen a sajtóságos magyar politikai diskurzusban.

A Népszabadság egyetlen ilyen jellegű kifejezése a családot mint forrástartományt a pártok egymás közti viszonyaira képezi le, azaz nem a politika és a társadalom, hanem az egyes politikai szereplők közti viszonyokra (A TÁRSADALMI KAPCSOLATOK CSALÁDI KAPCSOLATOK). Egy konvencionális céltartomány újszerű konceptualizációját figyelhetjük meg ezzel a szokatlan forrástartománnyal: *... az „elvált szülők gyereke” kerülte az állásfoglalást bizonyos érzékeny ügyekben az akkori nagy pártok között...* (Nsz.). Az egykori Fideszt elvált szülők gyermekéhez hasonlítja, mely nem foglal állást a feje felett csatározó szülők vitájában.

2. A politika mint absztrakt komplex rendszer

A fogalmi metaforákkal foglalkozó kognitív kutatások két összefüggő metaforarendszert mutattak ki gondolkodásunkban: a NAGY LÁNC és az ESEMÉNYSTRUKTÚRA rendszereket, melyek összefüggésben vannak a tárgyak és relációk logikai-kognitív fogalmaival (Lakoff & Turner, 1989; Lakoff, 1993). A NAGY LÁNC egyik alrendszere a KOMPLEX ABSZTRAKT RENDSZEREK céltartománya, melybe az eddigiek alapján a politikai rendszereket is besorolhatjuk. Az ABSZTRAKT RENDSZEREK céltartományainak konceptualizációjában Kövecses szerint jellemzően négy forrástartomány működik közre. A rendszer funkcióját a GÉP, stabilitását az ÉPÜLET, fejlődését a NÖVÉNY, állapotát pedig jellemzően az EMBERI TEST által végrehajtott leképezések segítségével tudjuk megérteni (Kövecses, 2005: 135).

Az általam vizsgált szövegekben leginkább az ÉPÜLET forrástartománya vesz részt a konceptualizációban. A Magyar Nemzet cikke a Fidesz biztos győzelmének tudatában már a választások utáni történésekre koncentrált: az új kormány rendszerének kialakítására, melyet, ha a szerkezetét épülethez hasonlítjuk, az alapozással kell kezdeni. Az alapok pedig olyan eszmék és fogalmak, melyek a kampányban is nagy szerepet kaptak és a konzervatív ideológia részei: rend, felelősség, egység. Megfigyelhető tehát az ABSZTRAKT RENDSZER LÉTREHOZÁSÁNAK KEZDETE ALAPOZÁS fogalmi metafora használata:

*A bűnre nem lehet jó rendet **alapozni**.* (MN)

*Mert nem lehet a társadalom akarata ellenére kormányozni, mert a kormányzás **alapja** a felelősség ...* (MN)

*A jövő politikáját ezért nem a megosztottságra, hanem az egységre kell **alapozni**.* (MN)

*Ennek birtokában a múlt lezárása és az új korszak **alapjainak** kialakítása ...* (MN)

Az alapozást a rendszer felépítése követi (absztrakt rendszer létrehozása építés). Ezzel kapcsolatban is szinte csak a Magyar Nemzetben találtam példákat. A Népszabadságból vett idézetben az építés nem az absztrakt rendszerre vonatkozik, hanem az épület forrástartomány hatókörének egy másik céltartományára, a társadalmi morálra:

*...úgy **építettek** tagjaik és támogatóik morális indíttatására [...], mint húsz éve az akkori rendszerváltó pártok.* (Ns.).

*A szövetségkötések sorozatára **felépülő**, a polgárai támogatását bíró kormányzás felszabadítja az energiákat, élteti a tetterőt, egy irányba mozdítja a politikai közösséget.* (MN)

Orbán miért lépett ki a „hivatalos” politikából a mozgalmak [...] világába, s miért építette fel a jobboldali politika jövőjét a szövetségkötés stratégiájára. (MN)

A Fidesz néppárti jellegének megerősítése... (MN)

Ha pedig egy rendszernek rossz a struktúrája, akkor összeomlik, mint egy rosszul alapozott épület. Tehát AZ ABSZTRAKT RENDSZER MEGSZÜNÉSE AZ ÉPÜLET ÖSSZEOMLÁSA.

Miközben a baloldal hatalompolitikai rendszere összeomlott, addig a jól szervezett, erős és stabil jobboldali néppárt maga mögé állította a magyar társadalmat. (MN)

Bekövetkezett a baloldal hatalompolitikai összeomlása. (MN)

Az összeomlás mint forrástartomány nemcsak politikai rendszerre, hanem az országra is vonatkozhat: Bizonyos értelemben igazuk van azoknak, akik azt állítják: **romokban az ország. Nem háborús romokra és gazdasági pusztításra** gondolok, hanem arra **a szellemi és lelki káoszra**, amely egész generációkat és társadalmi csoportokat jellemez. (Nsz.)

A POLITIKA HÁBORÚ fogalmi metafora elemzése során már volt szó erről a példáról, a metaforikus kép szerint ugyanis az épület összeomlását itt nem belső, szerkezeti elégtelenség, hanem háborús pusztítás okozta. A romokban heverő ország képe összekapcsolódik A POLITIKA HÁBORÚ központi fogalmi metaforával, hiszen a háborús pusztítás eredménye az összedőlt házak, városok, épületek látványa.

A példák alapján a következő leképezések mutathatók ki az ÉPÜLET forrástartományról A POLITIKAI RENDSZER céltartományra:

- épület alapja – a rendszer alapja,
- építés – rendszer létrehozása,
- statikai erő – szervezeti erő,
- összeomlás – politikai vereség,
- romok – politikai káosz.

Ezek az egyezések nagyjából megfelelnek a Kövecses által példákkal illusztrált elemzésnek az ÉPÜLET forrástartományával kapcsolatban (Kövecses, 2005: 118-122), vagyis ez a forrástartomány igen erősen közreműködik az absztrakt komplex rendszerek konceptualizációjában. A forrástartomány jelentésfókusza egy rendszer szerkezetének létrehozása és annak erőssége. A központi megfelelések alapján létrejövő fogalmi metaforák: ABSZTRAKT RENDSZER LÉTREHOZÁSA ÉPÍTÉS, KOMPLEX RENDSZER ABSZTRAKT STRUKTÚRÁJA FIZIKAI STRUKTÚRA, ABSZTRAKT TARTÓSSÁG FIZIKAI ERŐ. Ezek a fogalmi metaforák képezik az ÉPÜLET forrástartomány által létrehozott általánosabb fogalmi metafora almetaforáit.

AZ ABSZTRAKT RENDSZER ÉPÜLET metaforára a Népszabadságban csak egy-két példát találtam, a Magyar Nemzetben viszont több mint tízet, ezzel a szöveg egyik domináns fogalmi metaforájának bizonyult. A konzervatív cikk tehát sokkal szívesebben használja az ÉPÜLET-metaforát és főleg ennek néhány metaforikus következményét, mivel a jobboldali ideológia egyik fő eszméje a stabilitás, bár a metaforák nagy része erősen konvencionalizált, így néhányuk valószínűleg nem tudatos kompozíció eredménye.

A nagy mennyiségi eltérésben ugyanakkor közrejátszhat a metaforák aktuális kontextusa is: a Magyar Nemzet az adott politikai szituációt elsősorban már a biztos győzelem szemszögéből látja, a jövő eseményeivel kezd foglalkozni mind pártpolitikai, mind kormányzati szemszögéből. Erre utal a többször előforduló ALAPOZÁS-metafora. A politikai cikkek metaforahasználatára tehát nemcsak az ideológiai alapállás, hanem az adott időszak politikai helyzete is befolyással van, mint ahogy az a HÁBORÚ forrástartomány esetében is kimutatható volt.

A Népszabadság cikkei arra helyezik a hangsúlyt, hogy a Fidesz győzött ugyan, de a harc még nem zárult le, hátravan egy második forduló, az erre való mozgósítás lehet a szöveg egyik fő célja. Ennek köszönhetően a politikai rendszer mint épület kevésbé szerepel a szöveg fókuszában, inkább a már elemzett A POLITIKA HÁBORÚ a központi metafora.

A POLITIKA GÉPEZET metafora várakozásaimmal ellentétben alig volt fellelhető a szövegekben, mindössze egy-két példát találtam: *Azt várják, hogy helyreáll a társadalmi rend, megtisztult közéletet, példáulan működik a gazdaság.* (Nsz.); *Kormányozni nem egy oldalt, hanem egy országot kell.* (MN). Ennek oka az lehet, hogy a GÉPEZET-metafora egy rendszer folyamatos működését konceptualizálja. Egy politikai választás viszont az erőviszonyok átrendeződéséről, a rendszerek újrastrukturálásáról szól, az ÉPÜLET-metafora így sokkal inkább segít ennek megértésében.

Szintén nem volt jelen a cikkekben a már említett NÖVÉNY vagy az EMBERI TEST mint forrástartomány. Előbbi egy rendszer folyamatos fejlődését modelálja, így a választások okozta négyévenkénti hirtelen változásokkal kevésbé összeegyeztethető, utóbbi pedig inkább egy rendszer statikus állapotát szemlélteti, nem pedig dinamikus változásokat. A politikai élet mint absztrakt komplex rendszer tehát a cikkek által megjelenített szituációban főképpen épületként konceptualizálódik, jelentésfókuszában a struktúra és a rendszer (újja)építése áll.

Sokszor előfordult viszont, hogy a társadalmat megszemélyesítették a szövegek, emberi érzéseket és mentális tevékenységet tulajdonítva neki (A TÁRSADALOM EMBER). A társadalom mint absztrakt komplex rendszer így az őt alkotó emberek jellemző tulajdonságait és viselkedését mutatja:

[a társadalomnak] meg kell ismernie azokat az európai modelleket... (Nsz.)

Mert nem lehet a társadalom akarata ellenére kormányozni, mert a kormányzás alapja a felelősség ... (MN)

Az államháztartás gondjaihoz képest nem túl jelentős összeg az, ami itt megtakarítható. (Nsz.)

Látványos dolog ez, amivel könnyű a takarékoság látszatát kelteni, de az állami költekezés mértéke igazából a jóléti transzferektől [...] függ, amit a Fidesz [...] rendre elutasított. (Nsz.)

A pártszervezeteket szintén megszemélyesítik a sajtószövegek, a pártok által végrehajtott cselekvést pedig emberi viselkedésként értelmezik. Ezek a megszemélyesítések mindkét sajtóorgánumban egyenlő arányban működtek, ez a tendencia tehát általánosnak mondható:

Az LMP [...] nem lép vissza a második fordulóban... (Nsz.)

A minden erkölcsi tartását elvesztő „habarékpárttá” vedlett MDF sem lesz részese a jövő alakításának. (MN)

Az SZDSZ önállóan el sem indult a választásokon. (MN)

Az akkori fideszes helyezkedésre emlékeztet, ahogy az LMP ebben az ügyben (is) viselkedik. (Nsz.)

3. ESEMÉNYSTRUKTÚRA

Ennek a metaforarendszernek az almetaforái események szerkezetét konceptualizálják (Lakoff, 1993). Meglehetősen tág halmazról van szó, nagyon általános fogalmi tartományokkal, kifejezései átszövik a köznap beszédet. Mindkét helyen körülbelül ugyanolyan számban találtam ilyen jellegű metaforákat, egy almetafora kivételével (A LÉTREHOZÁS TEREMTÉS) használatuk ideológiától függetlenül erősen konvencionalizáltak bizonyult.

Az ESEMÉNYSTRUKTÚRA-metafora absztrakt céltartományait fizikai helyként, erőként vagy mozgásként értelmezzük. (Kövecses, 2005: 142). A politikai rendszerek működése általában valamilyen cél érdekében megy végbe, ezek az absztrakt, elérendő célkitűzések fizikai célokként manifesztálódnak. Azok az események, melyek ehhez a célhoz közelebb visznek, haladásként értelmezhetők, amelyek pedig ezek ellen irányulnak, akadályokként működnek.

Mindkét oldalon szerepel a válság fizikai helyként való elképzelése, melyet valahogy ott kell hagyni. A Magyar Nemzet ehhez egy erőskező irányítást konceptualizál, a Népszabadságban pedig inkább önerőből való mozgásként képzelik el ezt az eseményt.

Az egyik legfontosabb kérdés az, hogy egy nyugati típusú demokrácia felé indulunk-e, vagy a politikai berendezkedés autoriter, paternalista, egypárti jellege erősödik meg. (Nsz.) (A CÉLOK ÚTI CÉLOK)

A szövetségkötések sorozatára felépülő, a polgárai támogatását bíró kormányzás felszabadítja az energiákat, élteti a tetterőt, egy irányba mozdítja a politikai közösséget. (MN) (A CÉLOK ÚTI CÉLOK)

Nemcsak társadalmi békét teremt, nemcsak kivezetheti az országot a válságból ... (MN) (A CSELEKVÉS ÖNERŐBŐL VÉGZETT MOZGÁS)

Nem igaz, hogy a válságból való gyors kilábaláshoz szükség lenne a két-harmadra. (Nsz.) (A CSELEKVÉS ÖNERŐBŐL VÉGZETT MOZGÁS)

A megegyezés gátja tehát az volt, hogy a Fidesz a maga érdekéhez ragaszkodott. (Nsz.) (A NEHÉZSÉGEK AKADÁLYOK)

Egyetlen olyan fogalmi metaforát találtam, mely eseménystruktúrát konceptualizál és nagyarányú mennyiségi eltérést mutat a két forrás között, ez A LÉTREHOZÁS TEREMTÉS, mely az absztrakt fogalmak létrejöttének, megvalósulásának teremtként, életre hívásként való magyarázata és AZ OKOK ERŐK elsődleges metafora egyik almetaforája. Stilisztikailag kissé archaikus-biblikus színezetű, nem csoda, hogy a példák mindegyike a konzervatív irányultságú szövegből került ki, melyre inkább jellemző, hogy nyelvi eszközei ebből a forrástartományból merítenek. A forrástartományok jelentésfókuszja a semmiből valamilyen entitás létrehozása, erre épülnek a központi megfelelések. A különböző vallások teremttörténeteinek mintájára a béke, a nemzet és egyéb elvont fogalmak létrejöttének magyarázataként működik:

Nemcsak társadalmi békét teremt, nemcsak kivezetheti az országot a válságból ... (MN)

A hivatalos politika hitelvesztése [...] keltette életre őket. (MN)

A nemzetteremtés a feladat. (MN)

Ezért kerül a nemzeti érdek a középpontba, és ezért hívja életre a nemzeti ügyek kormányát a közép újradefiniálása. (MN)

Nem lehetséges eredményes kormányzás a nemzeti egység tételezése, illetve megteremtése nélkül. (MN)

A múlttal folytatott kultúrkampf ugyanis feltámasztja a múltat. (MN)

4. Egyéb gyakori fogalmi metaforák jelenléte a szövegekben

Az idő fontos fogalom a politikai diskurzusban, hiszen a politikai események befolyása akár történelmi léptékben is igen nagy lehet a társadalom életére, és mivel a változás az idő múlásával párhuzamosan történik, ez a folyamat értelmezhető úgy, hogy magát az időt változtatja a meg az adott politikai tényező. Az idő, az idősíkok tehát anyagi dologként konceptualizálódnak. Mivel az idő erősen absztrakt fogalom, csak metaforák segítségével tudunk róla gondolkodni. Jelen esetben az idősíkok anyagi létezőként való elképzelése dominál a Magyar Nemzet szövegében (AZ IDŐ ANYAG/TÁRGY):

A múlttal való szembenézés ... (MN) (A MÚLT ELLENFÉL)

... ha a jelen és a jövő is tanul a múltból. (MN) (A MÚLT KÖNYV)

Minden erkölcsi tartását elvesztő „habarékpárttá” vedlett MDF sem lesz részese a jövő alakításának. (MN) (A JÖVŐ ÉPÍTMÉNY)

*Ahhoz, hogy a múlt kérdései **ne uralják el** a jövőt, **le kell zárni** a múltat.* (MN) (A MÚLT ELLENFÉL, A MÚLT TARTÁLY)

*Ennek birtokában a múlt **lezárása** és az új korszak **alapjainak kialakítása** [...] (MN) (A MÚLT TARTÁLY, A JÖVŐ ÉPÜLET)*

*Ezzel történelmi esély mutatkozik a múlt **kérdései körül körben forgó**, a politikai megosztottságok uralta húszéves átmeneti időszak és egyúttal a rendszerváltás **lezárására**.* (MN) (A MÚLT AKADÁLY, A MÚLT TARTÁLY)

A szembenézés azt az elképzelést helyezi a középpontba, hogy a múlt eseményei látható dolgok, az időnek tehát fizikai megjelenése van. Más példákban pedig a jövő olyan anyagi természetű entitás, melyet alakítani lehet.

A jelen, múlt és jövő itt tulajdonképpen a jelen, múlt és jövő eseményeit jelenti, azaz a céltartomány metonimikus: ESEMÉNY HELYETT AZ ESEMÉNY IDŐPONTJA. Ez hasonló ahhoz a jelenséghez, mely az idő és a mozgás konceptuális tartománya között történik, azaz a két séma elemei metonimikusan állhatnak egymás helyett egy egyesített képisémában. Erre az egyesített metonimikus céltartományra történik a forrástartomány jelentésfókuszának: a szembenézésnek és az alakításnak a leképzése. A múlt tehát már elkészült tárgy, a jövő pedig alakítható anyagként manifesztálódik. A metonímiával ebben a dolgozatban nem foglalkozom, de annyit mindenképpen érdemes megemlíteni róla, hogy egyes kutatások szerint a metonímia az alapja és kiindulópontja minden fogalmi metafora létrejöttének (a metonímia kognitív szerepéről bővebben ld. Kövecses, 2005).

Az egy pártot támogató emberek nagyon sokfélék lehetnek, azt a közös vonásukat azonban, hogy ugyanarra a pártra szavaztak, fizikai közösségként, egységként lehet értelmezni (A HOMOGÉN CSOPORT FIZIKAI EGYSÉG). Mint látható, az EGYSÉG forrástartománya a Magyar Nemzet cikkére jellemző. Ennek ideológiai magyarázata az a konzervatív közösségi eszme lehet, mely a cikkben a „nemzeti egység” megvalósulásaként, hívószóként, kampányszlogenként is funkcionál.

*A centrális erőterbe kerülő leendő kormányzó párt most viszont a társadalmi kérdések megoldásának hangsúlyozásával [...] minden korábbinál nagyobb társadalmi támogatottságot – **egységet** – tudhat maga mögött.* (MN)

*Nem lehetséges eredményes kormányzás a nemzeti **egység** tételezése, illetve megteremtése nélkül.* (MN)

*Az **érdekegyesítés** természetes terepe ...* (MN)

*Létrehozható valamiféle **közös nevező**, azaz **megteremthető az egység** a kormányzat politikája mögött.* (MN)

*... ha találunk olyan **közös nevezőt**, mely a politikai közösség egésze előtt megáll.* (MN)

Végül A FONTOS KÖZÉPEN VAN fogalmi metaforát azért említtem meg, mert ugyanazt a kifejezést találtam meg mindkét oldal szövegében, más-más kontextusban és funkcióval. A Népszabadság szerzői idézőjelbe teszik a *centrális erőter* kifejezést, így szándékozva hangsúlyozni annak figuratív voltát, negatív konnotációt teremtve a másik oldal által kitalált és használt kifejezés köré. Ugyanez a metafora a Magyar Nemzet cikkében idézőjelek nélkül szerepel, mivel ebben a közegben konvencionalizálnak és pozitív töltetűnek számít.

... könnyen elveszítheti szavazóbázisa jelentős részét, amely a „centrális erőteréből” kilépve a Jobbikhoz fog csatlakozni. (Nsz.)

A centrális erőterbe kerülő leendő kormányzó párt most viszont a társadalmi kérdések megoldásának hangsúlyozásával [...] minden korábbinál nagyobb társadalmi támogatottságot – egységet – tudhat maga mögött. (MN)

Eredmények, konklúzió

A Magyar Nemzet cikke már felületesen elolvasva is jóval „metaforizáltabbnak” tűnik, mint a Népszabadság írásai. A példák gyűjtése, felsorolása és kategorizálása során valóban majdnem száz olyan jól észlelhető, képszerű metaforát találtam benne, mely a kutatásom szempontjából relevánsnak bizonyult, szemben a Népszabadság kb. harminc olyan metaforikus kifejezésével, melyet a vizsgálat során fel tudtam használni. A metaforák jelenléte természetesen függhet az adott szerző(k) egyéni stílusától, de ekkora mértékű mennyiségi eltérés alapján már felállítható lenne az a hipotézis, hogy a figuratív nyelvhasználat jellemzőbb a konzervatív újságírára. Ennek igazolásához és az okok feltárásához azonban egyetlen cikk elemzése nem elegendő, további vizsgálatok szükségesek. Az azonban megállapítható, hogy a szóban forgó szövegekben a propagandacélokat szolgáló metaforikus kifejezések (pl. az ALAPOZÁS-metafora) gyakori ismétlésének célja a hasonló elveket valló olvasók meggyőzésének megerősítése lehet döntésük helyességéről. Egyes metaforikus kifejezések akár szlogenné, hívószavakká is válhattak, ez is lehetett a gyakori ismétlések egyik oka (pl. *a múlt lezárása, egység*).

A cikkeken számos olyan fogalmi metafora szerepel, mely politikai hovatartozástól függetlenül használatos és erősen konvencionalizált. Ilyen pl. az ESEMÉNYSTRUKTÚRA-rendszer legtöbb eleme, de a politika fogalmának rendszerezésében is megfigyelhető mindkét részcél, hogy pl. a HÁBORÚ forrástartományt működteti.

Több esetben viszont egyértelmű volt, hogy a vizsgált sajtóorgánumok politikai-ideológiai kötődése gyakorolt hatást a metaforahasználatra. Ugyanarra a céltartományra jellemzően más forrástartományból hajtott végre leképezést a jobb- és másból a baloldali napilap írása. Ha pedig ugyanazt a forrástartományt hasznosították, akkor is eltérő metaforikus következményekkel. Mivel az egyes cikkek célközönsége egyetért az adott szöveggel, számukra a kérdéses metaforai-

kus nyelvi kifejezések természetesnek tűnnek, így figuratív jellegük nem is igazán feltűnő. A metaforikus alapok sokkal jobban szemet szúrnak, ha a forrástartomány alapját képező mindennapi tudásunk vagy vélekedésünk ellentmond az adott leképezésnek.

Egyértelműen kimutatható azonban, hogy sok esetben nem a világnézeti eltérések, hanem a napilapok által támogatott pártok eltérő pozíciója és céljai, azaz az aktuális politikai szituáció volt az oka bizonyos metaforák használatának vagy dominanciájának. A Magyar Nemzet a Fidesz első fordulás győzelmét és jövőbeni terveit hangsúlyozta a metaforák szintjén is. A Népszabadság ezzel szemben azt kommunikálta, hogy ez még nem a végeredmény, ezért a jelen eseményeire fókuszált, célja egyértelműen olvasóinak mozgósítása volt. Ennek megfelelően a cikkek két domináns fogalmi metaforája AZ ABSZTRAKT RENDSZEREK ÉPÜLETEK ÉS A POLITIKA HÁBORÚ. A metafora-variáció oka tehát elsősorban az aktuális pragmatikai kontextusként működő pillanatnyi politikai szituáció és ennek eltérő konceptualizációja volt.

Forrásszövegek

- G. Fodor G., Fűrész G. és Giró-Szász A. (2010) Kurzusváltás – Konszolidáció vagy ellenkormányzás. *Magyar Nemzet*. LXXIII/104. 5.
- Bauer T. (2010) A kétharmad, a Fidesz és az LMP. *Népszabadság*. LXVIII/89/2. 14.
- Lévai K. (2010) Tönkre vagy Nyugatra. *Népszabadság*. LXVIII/89/2. 14.

Irodalom

- Deason, G., Lippmann, B., Gonzales, M. & Filson, J. (2008) Exploring Uncle Sam: The Role of Family Metaphors in Political Attitudes. *ISPP 31st Annual Scientific Meeting*, July 9-12. 2008, Paris, France.
- Fischer, P. (2010) The Metaphorical Structure of Early Conservatism. *Journal of the History of Ideas*. Megjelenés alatt.
- Grady, J. (1999) A typology of motivation for conceptual metaphor. In: Gibbs, R. W. & Steen, G. (eds.). *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.
- Jakusné Harnos É. (2002) A metaforák a nyomtatott sajtó politikai híreiben. *Magyar Nyelv*, 2002/4. 442-450.
- Jobst Á. (2009) A HARC metafora szerepe az '50-es évek politikai köznyelvében. *Magyar Nyelvőr*, 133/4. 433-446.
- Kövecses Z. (2005) *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.
- Kövecses, Z. (2006) *Language, Mind and Culture. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2007) *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, G. (1993) The contemporary theory of metaphor. In: Ortony, A. (ed.). *Metaphor and Thought*. Cambridge: University Press.
- Lakoff, G. (1996) *Moral politics: What conservatives know that liberals don't*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. & Turner, M. (1989) *More Than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Pragglejaz Group. (2007) MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse. *Metaphor and Symbol*, 22/1. pp. 1-39.

Have you ever heard about brainturbo?

You can learn 1200 or 1600 words if you choose the alternative language learning technique without sitting the whole day in front of a book. The main focus of brainturbo is on relaxing in a calming, quiet environment. To maintain alpha brain status light and voice effects support you. Resting in a comfortable armchair you will read and hear the lessons' text. The information received on this way is stored in the so called long-term memory of your brain. The unique technology supports you to reach and maintain the brain status which is optimal for the purpose of learning. During this process EEG, audio-visual stimulation and biofeedback techniques are used and controlled by a computer to ensure the best results for you.

Brainturbo, avagy a 21. századi nyelvtanulás kulcsa?

Néhány hónap alatt 1200 vagy 1600 szót tanulhat meg, aki alternatív módszert választ nyelvtudásának fejlesztésére: ráadásul magolás nélkül. Az ismeretterjesztésben, de különösen nyelvtanulás történetében mérföldkő volt Lozanov pszichiáter professzor ún.: *szuggesztópéd* módszere. Ez a világban, de különösen az USA-ban *superlearning* néven lett híres. Ennek a módszernek a hiányaként azt tartják tudós és hozzáértő emberek, hogy bár Lozanov meg tudta teremteni a test és a lélek harmóniáját, de például nem kapcsolta hozzá a gondolkodás támogatását. Ettől függetlenül Lozanov kísérleteiben eljutott 3000 szó megtanításáig, egyetlen egy nap alatt, több mint 60 embernek egyszerre (Lozanov, 2009). Na persze ez nem beszédkézség volt, csak a szavak jelentésének felismerése.

Szerepet játszott a brainturbo technológia létrejöttében az agykontroll, Silva-tól egészen a magyar agykontroll géniuszának Dr. Domján Lászlónak és testvérének munkássága, valamint a stimulációs technikák fejlődésének eredményei, az NLP (*neuro linguistic programing*) (Domján, 1989), illetve más egyéb programozási technikák.

Természetesen a dolog technikájához több csúcstechnológias egység is hozzátartozik, mint például a tudatállapotunkat figyelő EEG bio-neurofeedback funkcióval, vagy épp az egész rendszert futtató számítógépes program. Kinek ne tetszene, hogy a hagyományos értelemben vett görcsös, szorongással és drukkal teli tanulás helyett ilyen egyszerű módszerrel is elsajátíthat nyelvet.

A 21. századi technika alkalmazásával az audio-vizuális oktatással lehetséges, hogy rövid memóriázási idővel is gyorsan előhívható az anyanyelvi beszélők logikájával aktívan, és ösztönösen használható nyelvtudásra tegyünk szert. A brainturbo épp ebből indult ki, és be is bizonyítja, hogy nem a módszer, nem is a tematika, hanem az ember mint a nyelvtanulás alanya a kulcsa az egésznek. A rendszer működéséhez természetesen elengedhetetlen egy tanár is, aki a gép segítségével bevitt információkat ellenőrzi. A konzultációs órák emlékeztetik a tanulót a bevitt információkra. Az alfa állapot „mintha átéltem volna” folyamatot eredményez, a gépi agyi betöltés után. A szemem keresztül a szótári alakot vetítik ki, a fülön keresztül a stimuláló hangot hallják, a szem lefényképezi a szótári alakot, amely mellett rögtön hozzá is kapcsolja a kiejtést.

Az órákon tulajdonképp ellazult, alfa állapotban bekövetkező relaxáció történik, de az agy dolgozik, rögzíti a tananyag újabb részét. A másik típusú órán a tanár emlékeztet erre, és nagyon intenzív tréninggel gyakorolja be, hogy valóban használható nyelvtudása legyen a tanulónak. A brainturbonál a beszédkézségre koncentrálnak. Mindez teljesen felszabadultan, érzelmi feszültségtől mentesen, folyamatos sikerélmény mellett történik.

Vajon ez a nyelvtanulás jövője?

Irodalom

Domján László. (1989) *Agykontrollszikerek Nmá!*, Agykontroll KFT., Antikvár, Budapest.

Georgi Lozanov. (2009) *Suggestology and Outlines of Suggestopedý*, Gordon and Breach, New York.

Érdeklődni lehet: Lindheimer Eszternél, lindeszti@gmail.com

BAJTAI ANNA

Pannon Egyetem

bajtai.anna@gmail.com

Mikes Melánia és a gyermekkori többnyelvűség

Maga is többnyelvű lévén, Mikes Melánia évtizedeken át kutatta a két- és többnyelvűséget, többféle megközelítésből is, a hangsúlyt főként a gyermekkori nyelvelsajátítás folyamataira fektette. Személyében remek tanárt, kutatót, munkatársat ismerhettünk meg, aki fáradhatatlan, ösztönző és lelkes munkájával hozzájárult a két- és többnyelvűség világának feltáráshoz és megértéséhez. Kutatásai és azok eredményeinek elismeréseképpen 2000-ben az Európai Tudományos Akadémia (Academia Scientiarum Et Artium Europaea) tagjává avatták.

Mikes Melánia életrajza és munkássága

Mikes Melánia 1924. július 31-én született Újvidéken. Kora gyermekkorában elsajátította a szerb és a német nyelvet, amely édesanyja anyanyelve volt. Az általános iskolában és gimnáziumi évei alatt tanult meg magyarul, miközben magánórákra járt francia és angol nyelvből. Maga is többnyelvű lévén, munkásságát a két- és többnyelvűségi kutatásoknak szentelte.

A zágrábi egyetemen folytatta tanulmányait, három szakon: a) angol nyelv és irodalom, b) francia nyelv és irodalom, c) német nyelv és jugoszláv irodalom. 1951-ben diplomázott angol irodalomból. Doktori tanulmányait az Újvidéki Egyetemen folytatta, doktori disszertációjának címe *Kétnyelvű gyermekek hangtani fejlődése* volt.

1952 és 1969 között angol és német nyelvtanárként dolgozott középiskolákban, majd azt követően nyugdíjaztatásáig az újvidéki egyetem Hungarológia Intézetében dolgozott tudományos munkatársként, majd tudományos tanácsadóként és kinevezett professzorként.

Tudományos és kutatómunkáját a kezdetben az idegen nyelvek tanulására és az anyanyelv elsajátítására összpontosította.

Saját kétnyelvű gyermekei nyelvhasználatát is figyelte és jegyzetelte, majd később háromnyelvű unokáit is. Megfigyelései széleskörűek voltak: kiterjednek a hangtanra, nyelvtanra, szintaktikai szerkezetekre és a lexikai egységekre is.

Az Újvidéki Egyetem Bölcsészkarának magyar nyelv, irodalom és hungarológiai kutatások intézetében a magyar és a szerbhorvát nyelvet összehasonlító kutatásokat végzett, beleértve a kontrasztív nyelvészet általános elméleti és módszertani kérdéseit is, ugyanúgy, mint a kontrasztív elemzések használatát az idegennyelv-tanításban és a tolmácsképzésben, a két- és többnyelvűség pszichológiai és szociolingvisztikai kutatásait is.

1971 és 1975 között külső munkatársként ő vezette a gyermekbeszéddel kapcsolatos kutatásokat a Nyelvtudományi Intézetben. 1974 és 1983 között a *Kortárs magyar nyelv és a magyar-szerbhorvát kétnyelvűség kutatások* című alprojekt vezetője volt.

Ő szerkesztette a hatkötetes Szerbhorvát-Magyar kontrasztív nyelvtan című sorozatot, szerbhorvát és magyar nyelven, és munkatársaival mindkettőhöz írt négy könyvet.

Posztgraduális képzésen oktatta is a szerbhorvát-magyar kontrasztív nyelvtant, és több magiszteri dolgozat témavezetője volt.

1962-től kezdve sok-sok éven át működött együtt a szabadkai Oktatási-pedagógiai Intézettel az iskoláskor előtti intézményekben felmerülő elméleti és gyakorlati nyelvtanulási problémák megoldásában, valamint a Tartományi Oktatásfejlesztési Hivatal tanárképző központjával az idegen nyelvi továbbképzésekkel kapcsolatban. A Jugoszláviai Alkalmazott Nyelvészeti Társaság (amelynek egyik alapító tagja is volt) első elnökeként, annak 1973-beli megalapítása óta, kapcsolatokat és intenzív együttműködést hozott létre az oktatási és kutatóhelyek között az egész régi Jugoszlávia területén.

1967 óta rendszeres résztvevője volt a helyi, országos, külföldi és nemzetközi nyelvészeti, alkalmazott nyelvészeti kongresszusoknak, szimpóziumoknak, tanácsadásoknak (köztük volt az UNESCO által szervezett tanácsadás az anyanyelven való oktatással kapcsolatban is).

1968-ban a francia Institut de Phonétique et de Recherches sur le Fonctionnement du Langage meghívására három előadást tartott a gyermekek nyelvelsajátításával kapcsolatban, Párizsban. Ezt követően éveken át együttműködött ezzel az intézettel, amely az egyetem átszervezése után az Institut de Linguistique et Phonétique Générales et Appliquées, Université Sorbonne Nouvelle – Paris III nevet viseli. Ezen kívül együttműködött még a párizsi Hungarológiai Kutatások egyetemek közti központjával, valamint a kanadai Nemzetközi Kétnyelvűség Központtal is.

A szak-, tudományos- és társadalmi tevékenységeit illetően számos funkciót töltött be: tagja volt a Jugoszláviai Idegen Nyelvi Társaság végrehajtó tanácsának, a Vajdasági Tudományos Munkaközösségnek (ott a Hungarológiai Intézetet képviselte), a Vajdasági Oktatási Tanács Óvodai Oktatási Bizottságának, a Vajdasági Tudományos Munka Autonóm Érdekképviselőtény pedig igazgatósági tagja volt. Ő képviselte a Jugoszláviai Alkalmazott Nyelvészeti Társaságot az Alkalmazott Nyelvészek Nemzetközi Szervezetében (AILA). A *Hungarológiai Közlemények* (hazai), a *Journal of Child Language* és az *International Journal of the Sociology of Language* külföldi folyóiratok szerkesztőségi tagja volt, valamint a Jugoszláviai Alkalmazott Nyelvészeti Társaság hírlevelének a főszerkesztője.

Nyugdíjaztatása után Mikes Melánia további pszicho- és szociolingvisztikai kutatásokat folytatott, amelyek a korai két- és többnyelvűség különböző aspektusait érintik, külön figyelmet szentelve óvodai és iskolai kétnyelvű oktatásnak.

Abban az időszakban született meg néhány legjelentősebb, kétnyelvűséget tárgyaló könyve is. A Vajdasági Pedagógiai Intézettel együttműködve hozta létre és vezette az *Anyanyelv és a környezetnyelv fejlesztése és művelése és az interkulturalizmus ápolása* elnevezésű programot. Munkatársaival öt kézikönyvet írt (szerbhórvát, magyar, szlovák, ruszin és román nyelven), amelyekbe beleépítette a gyermekbeszéd, a két- és többnyelvűség többéves megfigyeléseinek eredményeit, az elméleti hátteret és a pedagógiai tapasztalatokat. Ezt a tevékenységet halála pillanatáig (2007. február 1.) nagy lelkesedéssel és sok energiával űzte.

Az alkalmazott nyelvészetben belül, Mikes Melánia hírnevet szerzett a többévtizedes tudományos kutatási munkájával a gyermekbeszéd, a többnyelvűség, a kontrasztív elemzések és terminológia területén, és nagymértékben hozzájárult a beszédfejlődés, a két- és többnyelvűség pszicho- és szociolingvisztikai tanulmányozásának alapjaihoz Szerbia és a volt Jugoszláv államok területén.

2000-ben az Európai Tudományos Akadémia (Academia Scientiarum Et Artium Europaea) tagjává avatták.

Két- és többnyelvűségi kutatásai

Multikulturális személyiségek fejlesztése a korai gyermekkortól című tanulmányában (Mikes, 2006) Mikes Melánia összegzi a pszicholingvisztikai és szociolingvisztikai kutatások eredményeit a multikulturális Vajdaság területén. Munkatársaival felmérte a kisebbségi nyelvek fennmaradását és életképességét, azok értékelésével és használati színtereivel. Foglalkozott azzal is, hogy milyen körülmények között zajlik a gyermekek oktatása és nevelése, hogy az eredményeknek megfelelően alakíthassanak ki egy programot az additív kétnyelvűség korai gyermekkorban történő fejlesztésére.

A módszertani megközelítés kiindulópontját:

- a nyelvelsajátítás kreatív folyamatának,
- a nyelvi transzferenciának,
- a másik nyelv szabályainak észlelésének,
- az anyanyelv és a másik nyelv függetlenségének, és
- a kétnyelvű gyerekek metanyelvi képességeinek pszicholingvisztikai kutatásainak eredményei adják.

Hangsúlyt kap a gyermekek motiválása a másik nyelven történő aktivitásokban való részvételre, és az, hogy elfogadják a másik nyelvet mint másik eszközt üzeneteik közlésére és fogadására.

Szociolingvisztikai kutatások

A kisebbségnyelvi demokrácia minden nyelv tiszteletének elvén alapszik. Ezen elv használata biztosítja a jogot az emberek számára, hogy nemzetiségi, kulturális és nyelvi csoportjukon belül mindennapi dolgaikat anyanyelvükön intézzék, valamint azt, hogy anyanyelvüket kultúrközi kapcsolataikban használhassák. A nyelvek nem csak ártalmatlan eszközei a kommunikációnak, hanem egyben a nemzetek és kultúrájuk szimbólumait is képezik. Mégis vannak bizonyos korlátok a kisebbségnyelvi demokrácián belül, mivel nem mindegyik nyelvnek ugyanolyan az értéke és a használhatósága a nemzetközi és gazdasági kommunikációban. Ezeknek a korlátoknak azonban nem szabadna gátolni a nyelv megőrzését és megmaradását a multikulturális és többnyelvű közösségekben.

Minél erősebb egy kisebbségi nyelv életképessége, annál nagyobb az esély arra, hogy fennmaradjon és fejlődjön. Minél nagyobb presztízt élvez egy kisebbség, annál erősebb lesz az életképessége is. A kisebbségek nyelvének életképessége több olyan (státuszbeli, demográfiai, intézményi és társadalmi-pszichológiai) tényezőtől függ, amelyek hatással vannak a kisebbségi népek tagjainak megítélésére saját és a többségi nemzet helyzetével kapcsolatban, valamint a viselkedésükre az etnikai létükkel és örökségükkel kapcsolatban.

Az 1970-es évektől kezdve Mikes Melánia és munkatársai több felmérést is végeztek különböző korú gyermekek körében, hogy hol, kivel, mikor és milyen nyelven kommunikálnak, mi befolyásolja őket a nyelvválasztásban interakcióik során. Az, hogy milyen lehetőségek és perspektívák vannak az individuális multikulturalizmus fejlesztésére a gyermekek és a multikulturális csoportok közösségei körében, sokban függ azoktól a személyektől is, akik a gyermekeket tanítják és nevelik. A szerző és munkatársai szerint a tanárok etno-kulturális identitása és társadalmi-kulturális profilja hasznos információt ad e kérdést illetően.

Pszicholingvisztikai kutatások

A Mikes Melánia által vezetett projekt kiemelt témáját képezte az additív és egyben kétirányú kétnyelvűség a vajdasági gyermekek körében, főleg annak fejlődése/fejlesztése a korai gyermekkorban. A pszicholingvisztikai kutatások eredményei a Vajdaságban, csakúgy, mint mindenhol, azt mutatják, hogy magasfokú kölcsönös összefüggés van az anyanyelv és a második nyelv között. A második nyelv fejlesztése az anyanyelv rovására nem gyorsítja a második nyelv elsajátítását, mert az anyanyelven való fejlődés pozitívan hat a második nyelv elsajátítására is. Emellett, az anyanyelv fejlődésének ösztönzése pozitívan hat a gyermek önmegbecsülésére, a szüleivel való kapcsolatokra és a szellemi fejlődésére is (Mikes, 2003).

Éppen ezért nincs szükség arra, hogy a „belemerülő” módszert alkalmazzák a második nyelv elsajátításánál, azaz a gyermekek számára idegen nyelvi környe-

zetbe „dobják”, ahol vagy elsüllyed, vagy úszik, és ezáltal szükségtelen pszichikai kényelmetlenséget él át (Bartha, 1999). Az anyanyelvre épülő kétnyelvűség fokozatos fejlesztésével a gyermek könnyebben és problémamentesen fog haladni a másik nyelv elsajátításában. Természetesen, minél korábban kezdődik meg ez a folyamat, annál hatásosabb lesz.

Additív kétnyelvűség

A vajdasági magyarok kétnyelvűsége kisebbségi kétnyelvűség, ugyanúgy, mint a felvidéki, kárpátaljai magyarok esetében, mivel a beszélők első nyelve a magyar, amely kisebbségi nyelvként él az adott országok területén. A második nyelv elsajátítása általában ellenőrzött körülmények között zajlik, azaz oktatási és nevelési intézmények keretén belül (Lanstyák, 2000). Az egyének, és így az általuk alkotott csoportok kétnyelvűsége képlékeny és folyamatosan változó. A vajdasági magyarok esetének többségében (hacsak nem vegyes házasságról vagy olyan környezetről van szó, ahol a szerb lakosság aránya sokkal magasabb) magyar domináns kétnyelvűség alakul ki először, majd a további (nyelvi, társadalmi, kulturális) inputok alapján fejlődik, alakul tovább. Megmaradhat a domináns kétnyelvűség a magyar nyelv javára, kialakulhat balansz kétnyelvűség is (ahol a két nyelv megközelítőleg egyforma szintre fejlődik), de létrejöhet akár domináns kétnyelvűség is a második nyelv javára (az anyanyelv rovására). Ezt az alakulást nagy mértékben befolyásolja egyrészt az is, hogy a két nyelvnek és kultúrának milyen a megítélése, mind a beszélő, mind a környezete által, másrészt pedig kétnyelvűvé válásnak a módja és ideje. Ma már szinte közvelémenynek tekinthető az, hogy minél fiatalabb korban találkozunk az egyén a másik nyelvvel, annál könnyebben és gyorsabban válik kétnyelvűvé.

Csernicskó István és Göncz Lajos (2009) útmutatója betekintést nyújt és felvilágosít azzal kapcsolatban, hogy mi és hogyan történik a gyermekkel, ha anyanyelvén, illetve ha a második nyelven történik iskoláztatása, tudományos kutatások által igazolt tényeket sorol fel a kisebbségi helyzettel kapcsolatban. Az ő célkitűzésük is **az anyanyelvdomináns hozzáadó kétnyelvűség** kialakítása iskolás korban, amelyhez a Mikes Melánia és munkatársai által kidolgozott óvodai program elmélete mintegy bevezetésként, vagy előkészítő fázisként szolgálhat.

Additív kétnyelvűség fejlesztése és a második nyelv elsajátítása az óvodákban

Mikes Melánia és munkatársa összeállítottak egy programot a második nyelvi kommunikatív készségek óvodai fejlesztése céljából. Ismeretes, hogy a gyermekek szeretnek játszani, így az sem jelent gondot számukra, ha a játék nem az anyanyelvükön zajlik; szeretnek énekelni és élvezik a dallamot még akkor is, ha a szövegből nem ismerik az összes szót; szeretik a ritmusos dolgokat (mondókat, kiszámolósdikat), ezért lehetővé kell tenni számukra, hogy azok ritmusára kipróbálják, mennyire ügyesek egy másik nyelv szavai kimondásában; szívesen játszanak más anyanyelvű társaikkal, így lehetővé kell tenni számukra, hogy jobban megértsék egymást.

Mikes Melánia és munkatársai szerint a kommunikatív készségek megszerzésére egy másik nyelven hatásos módszer a tapasztalat, így a módszert a másik nyelven történő tapasztalatszerzésre a kommunikatív-tapasztalati módszernek nevezik. (Mikes Melánia ezzel a módszerrel Kanadában ismerkedett meg, ahol azt a 9-17 éves angol anyanyelvű gyerekek körében használták a francia nyelv elsajátítására. David Stern elmélete alapján lett kidolgozva, aki kutatásai eredménye alapján megkülönböztet analitikus és a tapasztalati stratégiát, majd azok ötvöztetését ajánlja az idegennyelv tanításában (Stern, 1990).

Mivel ezzel a módszerrel a kommunikatív készségeket fejlesztik, a kiindulási alap nem a szavak és más nyelvi egység, hanem az üzenet. A gyermekek üzeneteket és feladatokat kapnak gazdag nyelvi környezetben, hogy megérthessék, és megfelelően reagálhassanak azokra. Az üzenetek főleg vers- vagy játékos formában továbbítódnak, így a gyerekek gyakran énekelnek, mozognak és játszanak közben. A gyermektől nem várják el, hogy használja a második nyelvet mindaddig, amíg ő maga nem érzi szükségét. Nem megengedett semmilyen eljárás, amely a gyermeknél a kényszer vagy az ellenszenv érzetét keltene a másik nyelv használatával szemben. Eleinte gazdag kontextusba ágyazva kapja a gyermek az üzenetet, hogy minél kisebb erőfeszítéssel meg tudja azt érteni, majd a kontextus mennyisége fokozatosan csökken és az agyi erőfeszítés egyre növekszik. Fontos a feladatoknál, hogy ne ráerőltetettek legyenek, hanem motiváltak, és mindig pozitív érzélemmel töltöttek, mert az megerősíti a gyermekekben az érdeklődést a másik nyelven folyó aktivitásokban való részvétel iránt, és segít abban, hogy elfogadják a másik nyelvet mint új lehetőséget a kommunikációra és a társalgásra azokkal, akik azt a nyelvet használják.

A kétnyelvű oktatás különböző módszereiről, eredményeiről sok nemzetközi példát találunk Cummins tanulmányaiban (Cummins, 1997; Cummins, 2000).

Eredmény

Amint az előző részből is kiderült, Mikes Melánia évtizedeken át kutatta a két- és többnyelvűséget, többféle megközelítésből is, hangsúlyt azonban a gyermekkori nyelvelsajátításokra fektette.

Így született meg a *Játsszunk, énekeljünk magyarul!: tevékenységek nem magyar anyanyelvű gyermekek részére: pedagógusok kézikönyve* (Mikes, 2004) és a *Süss fel, nap: óvónői kézikönyv* (Mikes, 1997) is, amelyek elméleti és gyakorlati útmutatót adnak a többnemzetiségű, többnyelvű, multikulturális környezetben felnövő gyermekek óvodai és kisiskolás kori tanításához, neveléséhez. Többnyelvű környezetben (amire Vajdaság kitűnő példa) figyelni kell arra is, hogy a gyermekek ne csak anyanyelvi szinten fejlődjenek, hanem a másik nyelv viszonylatában is. A fenti kézikönyvek alkalmazhatók a magyar mint környezetnyelv tanítására, de a magyar nyelv mint anyanyelv megerősítésére, oktatására is, olyan környezetben, ahol a gyermekek inkább a szerb nyelv hatásainak vannak kitéve, anyanyelvtudásuk gyenge. A kézikönyvek teljeskörűek: az elméleti megalapozás mellett konkrét gyakorlati egységeket is tartalmaznak, tartalmazzák a felhasználandó gyermeki irodalmat és a munkamódszereket is, lépésről lépésre.

(Ugyanilyen jellegű mű a *Mali jezikoslovci* című sorozat, amely a szerb mint környezetnyelv óvodás és kisiskolás korban történő tanításáról szól.)

Irodalom

- Bartha Cs. (1999) *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Csernicskó I. és Göncz L. (2009) *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban: Útmutató kárpátaljai magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Budapest: a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala (http://www.kmf.uz.ua/hun114/images/konyvek/csernicsko_gonc_zannyelv_valasztas_utmutato.pdf)
- Cummins, J. & Corson, D. (eds., 1997) *Bilingual education. Encyclopedia of Language and Education*. Kluwer Academic Publishers.
- Cummins, J. (2000) *Language, Power and Pedagogy*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Lanstyák I. (2000) *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest – Pozsony: Osiris, Kalligram, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Mikes M., Juhász É. és Bálics J. (1997) *Süss fel, nap. (óvónői kézikönyv = priručnik za vaspitače)*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Mikes, M. (2003). *Mali jezikoslovci*. Novi Sad: Futura publikacija.
- Mikes M. és Bálics J. (2004) *Játsszunk, énekeljünk magyarul!: tevékenységek nem magyar anyanyelvű gyermekek részére: pedagógusok kézikönyve*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság.
- Mikes, M. (2006) Razvijanje višekulturne ličnosti od malih nogu. In: Lj. Subotić (ed.) *Susret kultura*. IV međunarodni interdisciplinarni simpozijum. Novi Sad: Filozofski Fakultet.
- Stern, D. (1990) Analysis and experience as variables in second language pedagogy. In: Harley, B., Allen, P., Cummins, J. & Swain, M. (eds.) *The Development of Second Language Proficiency*. Cambridge: Cambridge University Press. 110-119.
- Vlahović, P., Bugarski, R. & Vasić, V. (eds., 2009) *Višejezični svet Melanije Mikeš. Zbornik u čast Melaniji Mikeš*. Novi Sad: Filozofski Fakultet u Novom Sadu i Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije.

Függelék

Mikes Melánia magyar és angol nyelven megjelent publikációi ¹

1964.

Adatok a *p*, *b*, *t*, *d* fonémák kialakulására a gyermeknyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények* LXVI/2. Budapest.

1968.

Bilingual Education of Pre-school Children by Audio-visual Aids. In: Metodologia nell' insegnamento delle lingue. Terza Conferenza Internazionale. Gli audiovisivi e l'insegnamento delle lingue moderne. Milano.

1969.

Kétnyelvű oktatás az óvodában audio-vizuális módszerrel. *Školski život* 4. Subotica.

Tájékoztató a magyar-szerbhorvát kétnyelvűség körében folyó kutatásokról. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 1. Novi Sad: Filozofski fakultet.

1970.

Adalékok a határozottság és a határozatlanság kategóriáinak a magyar-szerbhorvát összevető elemzéséhez. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 2. Novi Sad: Filozofski fakultet. (társ-szerző: Kaszás J.).

Általános Nyelvészeti Tanulmányok VI. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 3. Novi Sad: Filozofski fakultet.

A magyar-szerbhorvát összevető mondatannal kapcsolatos értekezletek. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 2. Novi Sad: Filozofski fakultet.

A magyar-szerbhorvát összevető nyelvtan második munkaértekezlete. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 3. Novi Sad: Filozofski fakultet.

1971.

Adalékok a szocializáció fejlődéséhez kétnyelvű óvodás gyermekeknél. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 8. Novi Sad: Filozofski fakultet. (társ-szerzők: J. Tallman, L. Göncz).

A magyar és szerbhorvát nyelv összevetésének a módszertana. (elhangozott: *Kontrasztív nyelvészeti konferencia*. Pécs).

Contrastive Analysis of the Hungarian and Serbocroatian Noun Phrase. *Applications of Linguistics: Selected Papers of the Second International Congress of Applied Linguistics*. (eds. G. E. Perren, J. & L. M. Trim). New York: Cambridge University Press.

Jegyzetek az első mondatok születéséről a gyermeknyelvben. *Magyar Nyelv* 3. Budapest. (társ-szerző: Matijevics Lajos).

Mondattani univerzálék a gyermeknyelvben. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 8. Novi Sad: Filozofski fakultet.

1972.

A főnévi csoport alapkérdései. *Szerbhorvát-magyar kontrasztív nyelvtan* 2. *A Hungarológiai Intézet Nyelvészeti Füzetei*. Novi Sad: Filozofski fakultet. (társ-szerző: Dezső László, Gordana Vuković).

A gyermeknyelvi kutatások általános módszertani kérdései. *Nyelvtudományi Közlemények*. LXXIV. Budapest.

Alkalmazott nyelvészet; általános nyelvészet és gyermeknyelv a nemzetközi értekezletek tükrében. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 13. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Az időre utaló jelzős szerkezetek néhány kérdése. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 13. Novi Sad: Filozofski fakultet. (társ-szerző: Matijevics Lajos).

Sentence-programming Span in Child Language. *Colloquium Paedolinguisticum*. (ed. K. Ohnesorg). The Hague, Paris: Mouton (társ-szerzők: Dezső László és Plemenka Vlahović).

¹ Mikes Melánia teljes bibliográfiája (beleértve a szerb, a francia, a német, a ruszin, és a román nyelven írt tanulmányait is) megtalálható a *Višejezični svet Melanije Mikeš* című tiszteletkötetben (ld. Irodalom).

1973.

- A jelzős főnévi csoport. *Szerbhorvát-magyar kontrasztív nyelvtan 3. A Hungarológiai Intézet Nyelvésszeti Füzetei*. Novi Sad : Filozofski fakultet. (társszerzők: Dezső László és Matijevics Lajos).
- A vajdasági többnyelvűség kérdéskörének szociolingvisztikai aspektusai. (elhangzott: *Szociolingvisztika és az anyanyelvi oktatás konferencia*. Nyíregyháza).
- Szociolingvisztikai témák. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 16. Novi Sad: Filozofski fakultet.

1974.

- Diachronic syntax and the ontogenesis of language. In: *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists*. Bologna: Il Mulino. (ed. L. Heilmann) (társszerző: Dezső László).
- Multilingualism in Vojvodina – a research program. (elhangzott: *International conference on minorities*. Trieste).
- Some Patterns of Language Use in Hungarian-Serbo-Croatian bilinguals. (elhangzott: *VIII World Congress, International Sociological Association*. Toronto).
- The Actualisation of the Noun Phrases in Hungarian and Serbo-Croatian. In: *Third AILA Congress Proceedings*. Vol. I. *Applied Contrastive Linguistics*. (ed. G. Nickel). Heidelberg: Julius Groos. (társszerző: Dezső László és Gordana Vuković).
- The expanding of the noun phrase in child language. *Third AILA Congress Proceedings*. Vol. III. (eds. J. Qvistgaard, et al.). Heidelberg: Julius Groos. (és: *Journal of Child Language* 1974: 1/1) (társ-szerző: Svenka Savić).

1975.

- A nyelvi ekvivalencia szociolingvisztikai szempontjai. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 22. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- A szociolingvisztika problémái a VIII. Szociológiai Világkongresszuson. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 22. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Two-direction contrastive grammars. (elhangzott: *The Fifth International Congress of Applied Linguistics*. Stuttgart).

1976.

- A többnyelvűség jugoszláv modellje. *Hungarológiai Közlemények* 26-27. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Kétnyelvűség az óvodákban. *Népíjság*. XX. évf. (20. szám 1976). Lendava.

1977.

- Francia-magyar kontrasztív kutatások. *Hungarológiai Közlemények* 30-31. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Környezetnyelv-oktatás a Vajdaságban. A szerbhorvát-magyar kontrasztív vizsgálatok tükrében. In: *A magyar nyelv grammatikája*. (szerk. S. Imre, I. Szathmári, L. Szűts) Budapest. (társszerző: Cseh Szabó Márta, Junger Ferenc).

1978.

- Nyelvszociológiai kutatások. *Hungarológiai Közlemények* 34. Novi Sad: Filozofski fakultet. (társ-szerző: Lük Albina, Junger Ferenc).

1979.

- Adalékok a korai kétnyelvűség szociolingvisztikai vizsgálatához. *Különlenyomat A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*. Vol. 39-40. Novi Sad: Filozofski fakultet. (társszerző: Jakobsz-Német Ilona).
- Az ígevonzatok. *Szerbhorvát-magyar kontrasztív nyelvtan 5. A Hungarológiai Intézet Nyelvésszeti Füzetei*. Novi Sad: Filozofski fakultet. (társszerző: Junger Ferenc).
- On bilingualism in Yugoslavia. *Survey* 1. Sarajevo. (társszerző: Lük Albina, Junger Ferenc).

1980.

- Adalék a gyermeknyelv jelentéstani vizsgálatához. Gyermeknyelvi napok. Szeged. In: *Magyar Pszicholingvisztikai Tanulmányok*. (Papp F., Lengyel Zs. szerk.) Szeged, Budapest, Debrecen (társ-szerző: Cseh Szabó Márta).
- Adalékok a szociokulturális tartalmak nyelvi átültetésének kérdéséhez. *Hungarológiai Közlemények* 44. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Kétnyelvűség az óvodákban. *Hungarológiai Közlemények* 44. Novi Sad: Filozofski fakultet.

1981.

A munkahelyi nyelvhasználat vizsgálatának néhány elméleti és módszertani kérdése. *Hungarológiai Közlemények* 4. Novi Sad: Filozofski fakultet. (társszerző: Junger Ferenc).

Nyelvhasználati eltérések a teleti középiskolások beszédében. *Oktatás és Nevelés* 41. Subotica (társ-szerző: Mikes Teréz).

Some patterns of bilingualism. (elhangzott: *Sixth International Congress of Applied Linguistics*. Lund) (társszerző: Junger Ferenc).

1982.

Microsociolinguistics of Hungarian-Serbocroatian Bilingualism. In: *Language Spread: Studies in Diffusion and Social Change* (ed. R. L. Cooper). Bloomington: Indiana University Press.

Szórendi kérdések. *Szerbhorvát-magyar kontrasztív nyelvtan* 6. *A Magyar Nyelv. Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete*. Novi Sad: Filozofski fakultet. (társszerző: Keck Balázs, Sava Babić).

1983.

A nemzetiségi kérdés terminológiájáról. *Hungarológiai Közlemények* 54. Novi Sad: Filozofski fakultet. (társszerző: Junger Ferenc, Lük Albina, Dušan Nećak, Plemenka Vlahović).

Language contacts in self-managing work units. In: *Gegenwärtige Tendenzen der Kontaktlinguistik*. (ed. P. H. Nelde). Bonn: Dümmler.

1984.

Jovan Jovanović Zmaj Đulići című verseskötetének magyar fordításai. *Hungarológiai Közlemények* 58. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Teaching second languages in the multilingual Vojvodina. (elhangzott: *International Conference on Less Widely Taught Languages in Europe*. Thessaloniki).

1985.

Types and methods of multilingual research in Yugoslavia. In: *Methoden der Kontaktlinguistik/ Methods in Contact Linguistic Research*. (ed. P. H. Nelde). Bonn: Dümmler. (Plurilingua, V.) (társ-szerző: Ranko Bugarski).

1986.

Comments of "The question of an official language". *International Journal of the Sociology of Language* 60.

Language differentiation in early multilingual communication. (elhangzott: *Second European Conference on Developmental Psychology*. Rome)

Towards a Typology of Languages of Instruction in Multilingual Societies. In: *Language and Education in Multilingual Settings*. (ed. B. Spolsky). Clevedon: Multilingual Matters.

1987.

Semantic analysis of utterances in bi- and trilingual children. (elhangzott: *The Fourth International Congress for the Study of Child Language*. Lund).

The (applied) linguist's concern in multilingualism. *AILA Review* Vol. 4. (ed. W. Kühlwein). Amsterdam: Free University Press.

1988.

Linguistic transference and second language learning. (elhangzott: *Symposium on Applied Linguistics and Language Learning*. Thessaloniki).

1989.

A természetes fordításról – különös tekintettel a kisgyermek fordítási tevékenységére. Fordítás és többnyelvűség időben és térben. *A magyar nyelv, irodalom és hungarológiai kutatások intézete. Újvidék*.

Language contacts in multilingual Vojvodina. In: *Yugoslav General Linguistics*. (ed. M. Radovanović). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

The early acquisition of German as a foreign language. (elhangzott: *Second World Congress of the International Society of Applied Psycholinguistics (ISAPL)*. Kassel, 1987) *Grazer linguistische Studien* 32. Graz.

1990.

Children's Metalinguistic Expressions of Languages in Contact. In: *Languages in Contact*. 12th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences. (ed. R. Filpović, M. Bratanić). Zagreb: Institute of Linguistics, Faculty of Philosophy, University of Zagreb.

Some Issues of Lexical Development in Early Bi- and Trilinguals. In: *Children's Language*. Vol. VII. (eds. G. Conti-Ramsden – C. E. Snow). Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum.

1991.

Early bilingual education. Exposé au 17 Congrès de la FIPLV. Pécs.

Some issues of grammatical development in early trilinguals. *Anuario de Psicología* 48. Facultat de Psicologia, Universitat de Barcelona.

Some issues of learning English by Hungarian-Serbocroatian bilinguals. (elhangzott: *XVIIth FIPLV World Congress*. Pécs).

1992.

Languages of national minorities in Vojvodina. In: *Language Planning in Yugoslavia*. (eds. R. Bugarski, C. Hawkesworth). Columbus, Ohio: Slavica Publishers.

The ways of developing bilingualism at pre-school age. In: *Language Learning for European Citizenship: Report on Workshop 5A* (ed. M. Hughes). Council of Europe: Council for Cultural Co-operation. (Paper CC-LANG (92) workshop 5A). (940 OMR OKF).

1993.

Creative construction process in the early acquisition of two or more languages. In: *Proceedings of the Fifteenth International Congress of Linguists*. Sainte-Foy: Les Presses de l'Université Laval.

1994.

Focus and word order in early childhood: pragmatics versus linguistics. *International Journal of Psycholinguistics* 10/3. Osaka. (társszerző: Vera Vasić).

1995.

A nyelvek megkülönböztetése korai többnyelvű kommunikációban. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVIII*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

A szerbhorvát magyar kétnyelvűséget érintő szociolingvisztikai kutatások a Vajdaságban. In: *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. (társszerző: Junger Ferenc).

Distinguishing language contact phenomena in L2 acquisition. In: *Uporabno jezikoslovje* 4. (ed. A. Nečak Lük). Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije.

The ways of developing bilingualism at pre-school age. *Rassegna Italiana di Linguistica Applicata* 1-2. Roma: Bulzoni. Le Edizioni Universitarie d'Italia.

Young children's individual analysis of semantic and syntactic structures. In: *Linguistics with a Human Face, Festschrift für Norman Denison zum 70. Geburtstag*. Grazer Linguistische Monographien 10. Graz: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Graz.

1996.

Investigating language learning environments in a multicultural/multilingual setting. In: *Psycholinguistics as a Multidisciplinary Connected Science*. (ed. S. Contento). Cesena: Il Ponte Vecchio. (társszerző: Jaroslav Turčan).

1997.

Süss fel, nap. (óvónői kézikönyv = priručnik za vaspitače). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. (társszerző: Juhász Éva, Bálics Jutka).

1998.

A kétnyelvűséggel kapcsolatban felmerülő leggyakoribb kérdések. In: *Új Kép* 2/9. Szabadka.

Three at a time. *Uporabno jezikoslovje* 5. (ed. I. Štrukelj). Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije.

1999.

Acquiring comprehension skills in L2. In: *Applied linguistic studies in Central Europe*. Vol. III. (eds. Zs. Lengyel, J. Navracsics). Department of Applied Linguistics. University of Veszprém. (társszerző: Marijana Marelj).

A language maintenance/enrichment curriculum for pre-primary education. In: *Applied linguistic studies in Central Europe*. Vol. III. (eds. Zs. Lengyel, J. Navracsics). Department of Applied Linguistics. University of Veszprém.

2001.

A környezetnyelv és az idegen nyelv fejlesztése az óvodában. XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Pécs. In: *A nyelv nevelő szerepe.* (szerk. Á. Fóris, E. Kárpáti, T. Szűcs) Pécs : Lingua Franca Csoport.

Közüvélemény-kutatás a magyar nyelvről és használatáról. *Tanulmányok (Különszám): 11. Élőnyelvi Konferencia.* Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszéke. Novi Sad: Filozofski fakultet. (társszerző: Bálics Jutka).

Miért beszélnek magyarul? (Véleménykutatás a diákok körében). In: *Színes eszmék nem alszanak ... II Szépe György 70. születésnapjára.* (szerk. J. Andor, T. Szűcs, I. Terts). Pécs: Lingua Franca Csoport.

Nyelvhasználat a családban. *Alkalmazott Nyelvtudomány. 1. évf. 2. szám.* Veszprém. (társszerző: Bálics Jutka).

Sociolinguistic backgrounds of kindergarten children in bilingual settings. In: *Serbian Sociolinguistics.* (ed. M. Radovanović, R. A. Major). *International Journal of the Sociology of Language* 151. Berlin – New York.

2002.

Psycholinguistic prerequisites for acquiring two or more languages in childhood. *5th Summer School of Psycholinguistics.* Balatonalmádi. CD ISBN: 963-9495-08-5 (ed. Zs. Lengyel). Veszprém: VE Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék.

2003.

A kétnyelvűség fejlesztése a vajdasági óvodákban. In: *Kisebbségi létjelenségek. Szórvány – és szociolingvisztikai kutatások.* (eds. I. Molnár, Zs. Mircsics). MTT Könyvtár 7. Szabadka.

A magyar nyelv elsajátítása a szerb ajkú gyermekeknél. *Hungarológiai közlemények 2.* (Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Tanszékének folyóirata). (társszerző: Bálics Jutka).

2004.

Játsszunk, énekeljünk magyarul!: tevékenységek nem magyar anyanyelvű gyermekek részére: pedagógusok kézikönyve. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság (társszerző: Bálics Jutka). Kétnyelvű, német – magyar beszélgetések egy magyar ajkú kisfiúval. In: *Nyelv és Interdiszciplinaritás II.* Szeged: Generalia, Veszprém.

2005.

A környezetnyelv és idegen nyelv az óvodában. (elhangzott: *XV Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus.* Miskolc).

MIKLÓS KONTRA

University of Szeged

kontra@nytud.hu

A tribute to Michael Clyne*

The world-famous Australian sociolinguist Michael Clyne retired from the University of Melbourne at the end of 2004, after a long and illustrious career in languages and linguistics. Colleagues in his university celebrated his contributions to the many different fields of linguistic endeavor and research with a series of events, one of which was a collection of email tributes to Clyne from Australian and international colleagues. The collection is available on the Internet at <http://www.rumaccc.unimelb.edu.au/clyne/tribute.pdf> (19 July 2010). Because Hungarians in the Carpathian Basin and Hungarian linguists should be greatly indebted to Michael Clyne, and because most of them are unaware of his enormous theoretical and practical contributions to easing their linguistic plight in the last decade of the 20th century, I consider it appropriate to print-publish in our journal my email-tribute to Michael Clyne, which was originally presented to him, along with well over 60 tributes, on 1 April 2005.

Michael, the activist

Linguists in many countries of the world know Michael Clyne in many capacities. Clyne as authority on contact linguistics, then on German sociolinguistics, then as inventor (discoverer?) of pluricentric languages, prolific author of books published by Cambridge University Press, Mouton de Gruyter, or by little-known-in-Europe Australian publishers. He is on the board of many a leading journal. He is one of the best known sociolinguists today, and that is no small achievement, given the size and popularity of sociolinguistics in all corners of the world five years into the 21st century.

As far as I know, Michael first came to Hungary, at least in the capacity of a linguist, in the early 1990s. It was after his book on pluricentric languages was published. This is important because (1) there is nothing about Hungarian as a pluricentric language in that book, and (2) the idea of pluricentricity immediately provoked one of the greatest and fiercest battles in the history of Hungarian linguistics. For all we needed to do was to read *Pluricentric Languages* and think a minute or two to realize that Hungarian WAS a pluricentric language *par excellence*. This did not sit well with the authoritarian figures in Hungarian linguistics a decade ago. They regarded the pluricentricity of Hungarian not as a sociolinguistic fact but as some erroneous western idea, the application of which to Hungarian would facilitate the forced assimilation of Hungarian minorities in

* This tribute was submitted to our journal in July 2010. Three months later the author and the editors learned with great sadness that Professor Clyne passed away on 29 October 2010.

Hungary's neighboring countries. The linguists who had the intellectual capacity to think about Hungarian as a pluricentric language were immediately called traitors to the nation or worse. Clyne did not know a thing about this when we invited him to the Linguistics Institute of the Hungarian Academy of Sciences. Nor did he know or expect that his citations in Hungary would soon skyrocket. And no one had the slightest suspicion that this slender and soft-spoken gentleman linguist was a robust social activist when there was a need for it.

On 15 November 1995, the Slovak Parliament in Bratislava passed a highly restrictive state language law, whose aim was to forcibly assimilate the 600 thousand indigenous Hungarians who live in southern Slovakia. Michael, along with Tove Skutnabb-Kangas, Robert Phillipson, Phil Benson, Richard Benton and other colleagues, immediately responded to my call for an international protest. At that time I was an ACLS fellow at Michigan State University in the USA. Tove and Robert were in Denmark as usual, and Michael was in Australia. All four of us had email and an urge to protest this awful linguisticism in Slovakia.

I had zero experience in international protests. Tove and company had more than anyone would ever dream of. Michael, at least to my surprise, turned out to be a seasoned activist like Tove is. A call for protest was compiled and it was pre-signed by scores of famous sociolinguists like Fishman, Labov and Trudgill. An information pack was assembled with lots of materials for those who wished to read about the language situation in Slovakia before signing the protest. A model letter was composed for protesters. With Tove, Robert and myself, Michael spent many hours working on the protest every day for two months before April 17, 1996, the day when the protest was launched. As a result, well over a hundred letters were faxed, emailed and mailed to leading politicians in Slovakia. The protesters included not only linguists but academics in many other fields and at least one Member of the European Parliament. Meanwhile Michael found time to go on Australian Radio and gave an interview on Slovakia. Times were rather harsh in Slovakia in 1996. The leading Hungarian linguist István Lanstyák's telephone was tapped, his mail sent to me in Michigan came in an envelope slit open, and he could be arrested under a brand-new law on the protection of the Republic of Slovakia at any time the government liked. Consequently, in the final weeks of preparations before launching the protest, we decided to exclude Lanstyák from all communications. But this then meant that we could not ask him to verify that everything in our call for protest was correct. At this point Michael translated the call into some secret language and emailed it to Lanstyák. He was unable to break the code ...

Our protest generated predictable reactions from the Slovak government and some linguists in Slovakia, but it also gave rise to unwelcome email discussions on a few lists, some of them attacking the organizers of the protest *ad hominem*. Now was the time for Michael to combine scholarship with activism. He point by point showed, very patiently, how some of the attackers misrepresented the facts. His calm rationality had little effect though, since those who started the

“debate” were continually reinterpreting everything in order to prolong the discussion indefinitely. After a while a decision had to be made: quit the “debate” (which may create the false impression that Michael Clyne was one of those linguists who masterminded an international protest on unjustifiable grounds) or continue the unwinnable “debate” of reinterpretations and distortions. He knew when to quit.

Hungarians in Central Europe are indebted to Michael Clyne for the idea of pluricentric languages, which has made it possible for us to view ourselves (i.e. one cultural nation in eight political nations) in a sociolinguistically much more rational and realistic way than before. The most authoritative Hungarian dictionary *Magyar értelmező kéziszótár* (2nd edition, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003) now recognizes the legitimacy of contact varieties of Hungarian in the neighboring countries, for which Michael the linguist is in no small part responsible. Since 1996 the language rights violations in Slovakia have decreased, for which Michael the activist also bears some responsibility. *Köszönjük szépen, Michael, derék munka volt!*

Afterword: What was true in 2005, namely that “Since 1996 the language rights violations in Slovakia had decreased,” became outdated after 2006, when a new Slovak government modified the State Language Law, and vehemently reintroduced oppressive measures against Hungarians in Slovakia. As Prime Minister Robert Fico’s government lost office in June 2010, there are hopes now (in July 2010) for reducing the very serious interethnic tension and linguistic discrimination in Slovakia. It appears to me that the model letter we composed in 1996 has lost none of its force and could have been re-used, almost verbatim, when the Slovak-Hungarian language war reached new heights 13 years later. Although a Hungarian translation of this letter was published in *Szabad Újság* (11 December 1996, p. 9), the English original appears here for the first time:

MODEL LETTER

Dear Prime Minister/President,

I write to you to express my concern for the language rights of the indigenous Hungarian minority in Slovakia. The Law on the State Language of Slovakia passed on 15 November 1995 withdraws considerable linguistic human rights to minorities, which they enjoyed before, during, and after communism – until 1996. I believe that the new law, which appears to contravene various UN declarations, the European Charter for Minority and Regional Languages and the 1990 CSCE Copenhagen Document, runs counter to the present international tide of support for bilingualism and recognition of linguistic human rights of national and ethnic minorities.

The historical record and current experience equally seems to show that restrictive language legislation, rather than create social harmony, easily leads to disharmony and antagonism between various national communities in a state. Enjoyment of human dignity and language rights is best achieved for citizens of a state by making it possible for them to use the language of their choice, rather than the language mandated by a law which is enforced by severe fines. Such countries as Switzerland, Finland, Australia, Norway or Luxembourg have shown that it is state-wide promotion of linguistic tolerance that effectively creates social harmony between various language communities. On the other hand, the movement towards making English the official language of the USA, which is cited as an example in justifying the Law on the State Language of Slovakia, is condemned by the overwhelming majority of members of the Linguistic Society of America and is seen by many experts as a possible cause of future social conflicts.

I urge you to modify the State Language Law or complement it with a minority language law restoring and safeguarding the use of minority languages in Slovakia. I am convinced that the primacy of Slovak in Slovakia can be maintained and ensured without weakening the ethnic identity and curbing the linguistic human rights of minorities in your country.

Csépe Valéria: Az olvasó agy

(Budapest: Akadémiai Kiadó. 2006. 223 p.)

Csépe Valéria pszichológus, akadémikus *Az olvasó agy* című, nívódíjas monográfiája 2006-ban jelent meg az Akadémiai Kiadó gondozásában. A szerző a fejlődés-idegtudomány területén végzi kutatásait. Többek között a beszédészlelést, az olvasást és az olvasási zavarokat, a szó- és a mondatszintű megértés részfolyamatait tanulmányozza.

A könyvben egy évtized kutatómunkájának azon eredményeit foglalja össze, amelyek az olvasást és az olvasási zavarokat kísérő agyi folyamatok vizsgálata során születtek. A 11 fejezetre tagolt könyv több tudományterület tudásanyagára támaszkodik, lehetőséget biztosítván ezzel az érdeklődő számára a széleskörű és mélyreható ismeretszerzésre. A könnyebb eligazodásban a tárgymutató és a szakkifejezések jegyzéke nyújt segítséget.

Az első két fejezet mintegy bevezetésként az olvasás és az olvasástanítás történetét foglalják össze. A szerző külön kitér az ÁBÉCÉK kialakulásának történetére. Rámutat a Gutenberg nevével fémjelzett nyomtatás megjelenésének korszakalkotó fontosságára, majd áttér az olvasástanításban alkalmazott módszerek történeti áttekintésére, hangsúlyozván a PISA felmérések eredményeinek magyar vetületű összefoglalását.

A harmadik fejezet azt mutatja be, hogy miként függ össze az olvasás a megismerőrendszerrel. Bepillantást kapunk az olvasás egyik meghatáro-

zó elemének, a vizuális feldolgozás vizsgálatának szerves részét képező szemmozgások működésébe, majd megismerjük, hogy a nyelvi rendszer hierarchiája miként befolyásolja az olvasást. A fejezet külön figyelmet szentel az olvasás pszichológiai modelljeinek, miközben felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a felnőtt olvasási modellek szerkezete eltér a fejlődési modellektől. Az olvasás folyamata nemcsak dekódolásból áll, hanem a tartalom felismerése, a szövegértés is részét alkotja, amellyel kapcsolatban a fejezet a diskurzus feldolgozásának három összetevőjét – a reprezentáció, a szerkezet és az összefüggés, valamint az utaló referencia – mutatja be.

A negyedik fejezetben részletesen megismerkedhetünk az olvasó agy működésével. Az olvasástanulás szempontjából meghatározó a beszélt nyelv feldolgozásáért felelős hallási feldolgozórendszer, és az írásrendszer elemeinek, a téri és vizuális információkat feldolgozni képes hálózata. A hálózatok működésének a megértéséhez létrehoztak egy integrált modellt, amelynek alapja az olvasás idegtudományi kutatásaiban jól ismert öt meghatározó funkciómodell. Ez alapján a kérgi olvasó alaprendszer két nagy feldolgozókörre osztható, mégpedig az anterior kérgi rendszerre, melynek inferior frontális komponense a fonetikai/ fonológiai megfeleltetésben játszik szerepet, míg a frontotemporális komponense az akusztikai/ fonetikai és a fonetikai/ fonológiai megfeleltetésekhez szükséges

alapfolyamatokért felelős. A poszterior kérgi rendszer parietális komponense (a dorzális kör) a lexikai/ szemantikai elemzésért és azonosításért felelős. Az okcipitális komponenséhez (ventrális lánc) köthető a korai lexikai hatás, valamint a szavak és álszavak kérgi feldolgozásában megjelenő idői eltérés. A sikeres olvasáshoz elengedhetetlen a rendszerek összehangolt együttműködése. Az olvasást megelőzi egy analízáló-szintetizáló szakasz, amelynek a végén kialakul a beszédhangok és a betűk egymásnak való megfeleltetése. Ez a folyamat a hallási és a látási modalitásban a jelek modalitásközi integrációját igényli. A szerző utal a kizárólag a szavak absztrakt vizuális jellemzőire, és az adott ortográfia invarianciáira érzékeny vizuális szóformatér (VWFA) jelentőségére. A fejezet végén kitér a mondat- és szövegértés, valamint az agy működésének az összefüggéseire, kiemelve a mondatértés háttérmechanizmusainak azonos idejű elemzésében az eseményhez kötött agyi potenciálok (EKP) mérését. Bemutatja miként alkalmazható a szemantikai kapcsolatok vizsgálatára az előfeszítési paradigma.

Az ötödik fejezet végigkalauzolja az érdeklődőt az olvasó agy evolúciójának viszonylag rövid 5000 évén. A szerző arra keresi a választ, hogy mi az a különleges tulajdonsága az emberi agynak, ami lehetővé teszi, hogy működését kiterjessze az írásra és az olvasásra, és hogy milyen specifikus változások következnek be az olvasni tanuló agyban. Ezzel összefüggésben említést tesz Dehaene

neuronális újrahasznosítási modelljéről, amelynek lényege, hogy nem az olvasás vezetett az agy evolúciójához, hanem az agy evolúciója során alakultak ki olyan működési formák, amelyek pontosabb és gyorsabb, az eredetitől eltérő feldolgozásra hangolódnak.

A hatodik és a hetedik fejezet főkuszában a fejlődési diszlexia áll. Rövid kronológiai áttekintés után részletes elemzést kap az olvasó az agy szerkezeti eltéréseiről, működési másságáról. A hatodik fejezetben Csépe Valéria kiemeli Morgan jelentőségét, aki már a 19. század végén rámutat arra a tényre, hogy az olvasási zavar más természetű, ha magas intelligenciájúaknál jelenik meg, mint ha az alacsony tartományba tartozóknál lép fel. Az olvasási folyamatokra irányuló vizsgálatok eredményei azt mutatják, hogy a szavak hangalakjához való hozzáférésnek, azaz a fonológiai műveletek alkalmazásának a zavara az akadály annak, hogy a gyermek a szavakat a hangelemeire bontsa. Ez a deficit gátolja a fonológiai tudatosság megfelelő szintű kialakulását, ami az olvasás kezdetén nehézségekhez vezet. Hazai viszonylatban utal egy olyan standardizált tesztrendszer kidolgozásának a hiányára és egyben gyakorlati jelentőségére, amely segítheti az árnyaltabb diagnózist és a terápiát.

A hetedik fejezetben a szerző a diszlexiás agy szerkezeti és működési másságát ismerteti, miközben figyelmeztet, hogy a diszlexiások ugyan határozott jellegzetességeket mutatnak mint csoport, de a vizsgá-

latok megállapításai nem vonatkoztathatók minden egyénre. A 90-es évek második felétől a működési másság feltárására vonatkozó kutatások során egyre gyakoribbá vált a a hallási észlelés vizsgálatára az eseményhez kötött agyi potenciál (EKP) mérése. Kimutatták egy EKP összetevő, az eltérési negativitás (EN) zavart működése és a fejlődési dislexia közötti összefüggést. Bepillantást nyerünk azokba a főleg etikai okokból felnőtteken végzett fMRI és PET vizsgálatokba, amelyek az agy kompenzációs képességének a vizsgálatára irányulnak, és többek között arra a kérdésre adnak választ, hogy mely ép funkciók veszik át a deficit funkciók helyét. A vizuális feldolgozási deficit feltárására irányuló kutatások azzal foglalkoznak, hogy milyen módon érintettek a dislexiában az agynak a vizuális mintázatok diszkriminációjáért felelős funkciói, illetve a szemmozgások koordinálásáért felelős rendszer. A fejezet végén a szerző utal az intervenciós eljárások sokféleségére és a fejlesztők felelősségére, valamint röviden összefoglalja a dislexia osztályozási lehetőségeit.

A nyolcadik fejezet részletesen bemutatja a szerző és munkatársai által irányított, a beszéd- és a nem beszédhangok agykérgi feldolgozásának fejlődésére irányuló vizsgálatok leírását. A kutatók négy- és két éves követéses vizsgálattal dolgoztak az EN-kísérletekben. A résztvevő gyerekeket három ingertípusnak tették ki, amelyek magukba foglalták a magánhangzókat, a mássalhangzóval kezdődő szótagokat és a tiszta han-

gokat. A későbbiekben kiterjesztették a vizsgálatokat gyermek- és felnőttkorú diszlexiásokra is, és arra a megállapításra jutottak, hogy a bizonytalan fonológiai reprezentáció a lexikonhoz való hozzáférési problémákkal társul. A fejezet ismerteti azokat a vizsgálatokat, amelyek az érés biológiai körülményeinek és a környezeti feltételeknek a beszédhangok reprezentációjára gyakorolt hatására irányultak.

A kilencedik fejezetet annak a kérdésnek a tisztázására használja a szerző, hogy hogyan befolyásolja az olvasástanítási módszer a fonológiai tudatosság művelési szintjének a kialakulását. Bemutatja azt a felmérést, amelynek a keretében kisiskolásokat vizsgáltak részben az előző fejezetből megismert technikákkal, mint az anyanyelv beszédhangjainak megkülönböztetését szolgáló magánhangzó, illetve mássalhangzó-magánhangzó (CV) párokat alkalmazó teszttel, valamint a szó szintű feldolgozás vizsgálatára használatos képes szókinceszteszttel.

A tizedik fejezetben az olvasásért felelős kérgi területek sérülésének a következtében kialakuló, szerzett olvasási zavarokkal foglalkozik a szerző. Áttekinti az egyes területek sérüléséből fakadó zavarokat (figyelmi és neglekt diszlexia, tiszta alexia, szemantikai paralexia és mély diszlexiák, a fonológiai kimeneti lexikon zavara) és röviden jellemzi azokat. A fejezetet az alexiás szindrómák tipológiájával zárja.

Az utolsó fejezetben azon genetikai kutatások eredményeit részletezi a szerző, amelyek arra utalnak, hogy

a fejlődési diszlexia öröklött. Ennek a bizonyítékait a konkordancia-vizsgálatok (ikervizsgálatok), a családvizsgálatok és a molekuláris genetika adatai jelentik. Az olvasási képességek egyéni eltéréseiért felelős genetikai változók vizsgálatára két elemző eljárást, a kapcsolati és az asszociációs eljárást alkalmazzák, miközben az első a családtagok genetikai hasonlóságának, az utóbbi pedig egyének nagyobb csoportjainak a vizsgálata során kerül bevetésre. A fejlődési diszlexia genetikai feltérképezése még folyamatban van.

A könyv címe talán komplikált tartalomra utal, mégis bátran ajánlom mindenki figyelmébe, akit érdekelnek az olvasási folyamatokra irányuló kutatások és azok eredményei. A tanulmány végén található, igen csak terjedelmes bibliográfiából kedvére válogathat az olvasó.

VÉKONY VALÉRIA

Bodnár Ildikó, Simigné Fenyő Sarolta és Kegyesné Szekeres Erika: Sokszínű nyelvészet. Gender-kutatás a nyelvészetben és az irodalomban

(Miskolc: Miskolci Egyetem. 2008. 60 p.)

A recenzált könyv 2008-ban jelent meg Miskolcon, Bodnár Ildikó, Kegyesné Szekeres Erika és Simigné Fenyő Sarolta szerkesztésében a gender-kutatás nyelvészeti és irodalmi aspektusai fényében.

A konferencia-kötet négy fejezetre tagolódik, és azokat a plenáris ülésen

és szekciókban elhangzott előadásokat öleli fel, amelyek a 2008-as MANYE konferencia előadásain elhangzottak. Az első fejezet a plenáris előadásokat tartalmazza, majd a kerekasztalbeszélgetések anyagát, a második az „új nyelveken – új hangokon” című szekciót, a harmadik a médiapolitika, valamint a negyedik a „nők a múltban – nők a jelenben” című előadásokat.

A tanulmányok túlnyomó többségben irodalmi művekre reflektálva kapcsolódnak a gender-kutatásokhoz, nyelvészeti vonatkozások jóval kevesebbszer hangzottak el az előadások alkalmával. A sokszínűség megnyilvánul a nők irodalomban ábrázolt képiségeiben, a költőnők sajátos nyelviségének és diskurzusmódjának kifejezésre juttatásában, a nők ábrázolásában a reklámok nyelvében, az ember „női felében”, a nők bensőséges ismeretében. A konferenciaanyag méltán reprezentálja azt, hogy napjaink női szerepe miként konstruálódik és írható le a nyelvészet, az irodalom, a politika és a média területén.

A kötet több konferencia-előadás kivonatát tartalmazza, ezért elég heterogén. Azokat az előadásokat szeretném – a teljesség igénye nélkül – bemutatni, amelyek mindegyike a maga nemében egyedülállóan világítja meg a női szerepeket és kifejezőmódokat az eltérő szakterületeken.

Fülöp Zsuzsanna a „Női öntudat ébredése” című előadásában Kate Chopin művét vette alapul, akinek regénye az „Awakening” a női identitáskeresést bemutató kultuszre-

gény. A hősnő szabadságvágya el-
lentmond a hagyományos női szere-
peknek, megtöri a házassági tabut, és
homoerotikus vágyat érez. Olyan
szimbólumok szövik át a művet,
mint a tenger (ruhanélküliség, lelki
striptease), madár (szabadságvágy,
ugyanakkor kalitkában van, mint a
hősnő). Ha a feminista mozgalom
három szakaszát tekintjük, vagyis a
patriarchát, amely esetében a nők a
férfi értékeket magukévá teszik; a
saját értékrend kialakítását, illetve a
halál utáni vágyakozást, akkor Kate
Chopin hősnője az utóbbival azono-
sul.

Hell Judit a patriarchális nyelv-
használatot vizsgálta abból az aspek-
tusból, hogy a feminista kutatások és
gondolatok megkérdőjelezi hogyan
jelenik meg a nyelvtudományban, a
filozófiában és az etikában. Rámutat
arra, hogy a történelem folyamán az
ember a férfivel volt ekvivalens, aki
az egyedüli racionális lény. A Nagy
Francia Enciklopédia szerint a nő
egy irracionális, emocionális, hiszté-
rikus lény, Rousseau Emiljében pe-
dig nem önálló szubjektum, hanem a
férfi szükségletének vágya. Mi több
a középkori keresztény filozófia még
azt is megkérdőjelezte, hogy van-e a
nőknek lelke, és egyáltalában embe-
rek-e.

Lengyel Zsolt verbális asszociáci-
ós vizsgálatot végzett 10-14 éves
gyermekeket választva populációul.
Azt vizsgálta, hogy hogyan képződik
le náluk a „társadalmi nem” megíté-
lése. A kérdés az volt, hogy a **fiú**, és
a **lány** hívószavak milyen sajátos
világhoz kapcsolódnak a korosztály
tudatában. Konklúzióként elmondha-

tó, hogy a **fiús** kontextusokat előhívó
hívószavak inkább „családba ágya-
zottak” (ld. apa, anya), az igékre vo-
natkozóan pedig a dinamizmust su-
gallják (ld. akar, felel). A **lány** hívó-
szavak esetében az emóciók és a
kapcsolatok játszottak szerepet (ld.
barát, álm), az igéket tekintve pedig
a „passzivitást” sugalló igék (ld. néz,
vár). A mellékeveket tekintve el-
mondható, hogy a fiúkhöz fizikailag
jól perceptuálható attribútumok kö-
tődtek, mint „gyors” és „kemény”.
Míg az **apa** hívószó esetében hiá-
nyoztak a mélyebb kötődésű minősí-
tések, úgy az **anya** hívószónál a lelki
értékek játszottak főbb szerepet, to-
vábbá olyan igék, amelyek egyedi,
családon belüli tevékenységeket ta-
karnak (ld. szül), míg az apák eseté-
ben az általánosan értelmezhető igék
és a házon kívüli tevékenységek for-
dultak leginkább elő.

Bodnár Ildikó a nőköltők metafo-
ra-világát vizsgálta és azt hangsú-
lyozta, hogy a nőknek színesebb té-
mapalettájuk van (gyermekvárás,
szülés, nevelés), verseikben frekven-
táltan jelennek meg a hétköznapi te-
vékenységek (főzőcske, vásárlás), és
nagyobb a rálátásuk a szerelemre és
a halálra. Véleménye szerint a költő-
nők megbecsülése a költői antológi-
ában igen kevés (324: 12), ugyanak-
kor a költők és a költőnők metaforá-
iban nincs nagy különbség, inkább a
női szemléletben és a témaválasztás-
ban.

A Kerekasztal-beszélgetés során
Mezey Katalin és Kapecz Zsuzsa
költőnőkkel beszélgetett Bodnár Il-
dikó. Mezey Katalin az életútjáról
nyilatkozott, és arról, hogy mi ösztö-

nözte a versírásra. Kapecz Zsuzsa ugyancsak feltárta az életútját és beszélt arról is, hogy miért ragadott kora gyermekkortól tollat. Megvitaták a női költők hátrányait és azt, hogy az egyes korokban mennyire ki volt rekesztve a női nem a művészetek területéről.

Kegyesné Szekeres Erika komparativisztikai megközelítéssel Rilke műveit vizsgálta, továbbá azt, hogy a női és a férfi fordítók hogyan interpretálják az egyes műveket. Véleménye szerint egy férfi szerző nem adja fel az identitását, fordítóként néhol törli a grammatikai nemet, interpretatív fordítást alkalmaz és szexuális konnotációi a saját fantáziavilágát tükrözik. A nők ezzel szemben „megszűnnek nőként létezni” azért, hogy belekerülhessenek az irodalomba. A női fordítók a női mivoltjuk lényegét is áttemelik a fordításba, mintegy beleolvadnak a szövegbe, és a nők közötti lelki és testi viszonyulásokat is megfelelőbben adják vissza a férfi fordítóknál. Rilke fordítói munkásságát tekintve saját gondolatiságát állította előtérbe, leginkább nőket fordított, és nem törekedett a szöveghű fordításra. Identitászavarban szenvedett és mintegy szintetizálva a női sorsot, gyakran nőnek öltözött és azt vallotta, hogy a férfi és a női lét nem párhuzamos, hanem „többneműség” van.

Simigné Fenyő Sarolta előadásában azt taglalta, hogy megvalósulhat-e a nemek közötti társadalmi egyenlőség, amelyet „A sötétség bal keze” c. science fiction regényben vizsgált. A regény felveti, hogy mi-

lyen lenne egy háború nélküli társadalom, melyben az emberek hímnősek, következésképpen erőszakmentesek. A regényt átszövik a neologizmusok és a kitalált nevek, konklúziójában pedig azt üzeni, hogy fontos egymás elfogadása.

Barát Erzsébet a reklámok és a nők kapcsolatát vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a nők kirekesztettsége a médiából a 70-es évek derekától igen szembeszökő volt, hiszen fő műsoridőben férfi műsorvezetőket láthattunk csak, és a hírszerkesztők is csak férfiak lehettek. A társadalmi elvárás is azt sugallta, hogy a „nő a testébe zártan létezen”. Az évek múlásával már fő műsoridőben is megjelenhettek a női hírolvasók. A reklámokat tekintve, Barát Erzsébet arra is rávilágít, hogy mennyire kóros hatása van a női ideáloknak a médiában. Ezt ellensúlyozva a 90-es évektől kezd csak előtérbe helyeződni a kevésbé ideális nő reklámokban megjelenő változata.

Zimányi Árpád a női szerepekre fókuszált a TV reklámokban, és azt kutatta, hogy a nők hányszor jelennek meg főszereplőként a különböző termékek reklámozott területén. A témaválasztást tekintve a nők a hitel- és kölcsönfelvevő reklámokban, illetve a kozmetikumoknál kapnak fő szerepet, míg a férfiak a pénzügyi és az autós reklámokban. A megjelenítést tekintve, a 70-80-as években mintegy látványelemként, hiányos öltözékű nőket sugároztak a reklámokban burkolt szexualitást tükrözve (10% erotikus elem). Napjainkban egyre divatosabb a tudatosan

rosszul öltözött nő, illetve a visszafogott nőiesség megjelenítése a reklámokban, ezáltal csökkenőben van az explicit erotikus reklámanyag mennyisége is. A szexista szlogenek száma is kevesebb, és előtérbe kerül a kellemes rekedtes hangú férfi, aki hitelesebbnek hangzik, mint a női narrátor.

Eklics Kata női politikusokkal készített interjút és etnometodológiai kutatást, amely során az interjú alany és három női politikai műsorvezető nemi identitását és szerepkörét vizsgálta. Köztudott, hogy a politika és a politikai műsorok vezetése is a férfi területe a XX. század végéig. Az új évezredben ez a tendencia változott, és ennek fényében vizsgálta Nagy Katalin és Kálmán Olga riportereket. Nagy Katalin feszültségoldó, kooperatív stratégiát alkalmazott Tarlós István interjúalannyal, így az együttműködési együttathatójuk is 3.43 volt. Kálmán Olga vezető szerepet töltött be Eörsi Mátyással szemben és kijelölte a téma határozott irányvonalát. A felek között nem volt egyenjogúság, folyt a dominancia-harc, és Nagy Katalin esetében megfigyelhető volt az alárendelt, támaszra szoruló gender-szerep.

Sándor Klára tanulmányában arra kereste a választ, hogy milyen mögöttes gondolkodási keret van a „kvótatörvény” mögött. A törvényjavaslat, amelyet vizsgált, a választási törvény módosítását tartalmazta, és indítványozta, hogy a nemek kiegyensúlyozottabb arányban jelenjenek meg a magyar közéletben és a választási listákon. A választási törvényről folytatott vita során verbális

erőszak merült fel a nők ellen (gúny, lekicsinylés, józanság megkérdőjelezése, hibáztatás, fenyegetőzés, elzárkózás a problémáktól). Sándor Klára szerint a kvótatörvény ellen felhozott érvek attribútumai egyenértékűek a nők elleni erőszak viselkedési minőségével.

Urbán Anna a férfi és a női szlenget vizsgálta tíz témakörre kiterjedő korpuszban, populációként a miskolci fiatalokat választva. Kutatásából kiderül, hogy a szleng használata kötetlenséget és szabadságot von maga után, mintegy szeparálódást a szülők és a tanárok világától. A férfiaknál kedvelt szlengtéma a lányok, a pénz, a szórakozás és az ital. Csak női szlengként aposztrofált szavak a „cupákos, fitt, gólya, csíra” szavak, míg a férfiaknál a: „hájzsák, gazdaságos szénkitermelés, buxa”. A kutató nem talált nembeli diszkrepanciát az idegen nyelvű szavak esetében: „übergagy, cool, looser, popular, boring, blackie”. Összességében elmondható, hogy a férfiak trágárabb szlenget használnak a habitusukból és az agresszivitásukból adódóan, míg a lányok az ellentétes nemre használnak főként ilyen szavakat. Egyre inkább feloldódni látszik a nőktől elvárt tabuizálás és szigorúság. A kereskedelmi média elvárása továbbra is az, hogy az a menő és elfogadott, ami durva, trágár és kirekesztő.

Mátyás Judit a szexista nyelvhasználatot vizsgálta az üzleti kommunikáció terén a magyar és a német nyelvben. A szexista nyelvhasználat sértő konnotációjú és sztereotíp változata a német és a magyar nyelvben

egyformán megfigyelhető a társadalmi nyelvhasználatban. Szerinte a szexista nyelvhasználat jelen van az üzleti kommunikációban, ugyanakkor a nem szexista nyelvhasználatra való törekvés a turisztikai, vendéglátó-ipari és a gazdasági nyelvhasználatban egyre kifejezőbbé válik a non-verbális jelzések, a hallgatás és a másik szavába vágás stratégiájának tudatosításával együtt.

Összegzőképpen elmondható, hogy a *Sokszínű nyelvészet* című kiadvány mind irodalmi, mind nyelvészeti aspektusból vizsgálja a gender-nyelvészetet. Ezért nemcsak fordítóknak, irodalmároknak, illetve az irodalom kedvelőinek ajánlanám ezt a művet, hanem a média iránt érdeklődőknek egyaránt, de kiváltképp olyan nyelvészeknek, akik a szociolingvisztika és ezen belül is a gender-nyelvészet területén kutatnak.

SIMON GABRIELLA

**Vámos Ágnes, Kovács Judit
(szerk.): A két tanítási nyelvű
oktatás elmélete és gyakorlata
2008-ban: Jubileumi tanul-
mánykötet.**

(Budapest: Eötvös József Könyvkiadó. 2008.)

A két tanítási nyelvű oktatás elmélete és gyakorlata 2008-ban című tanulmánykötet a közoktatás azon fiatal iskoláinak tevékenysége előtt tiszteleg, melyek az 1980-as évek végétől vállalták az első magyar-idegen nyelvű oktatásban részesülő

osztályok gondozását. 1985 az az év, amikor törvény mondja ki, hogy az oktatás idegen nyelven is folyhat. Ez a rendszerváltás előtti időszak, amikor már kellőképpen fellazultak a korábbi politikai hálók, az oktatáspolitikai bizonytalanná vált. A politika egyfajta gesztusként az akkoriban mellőzött középosztály idegennyelv-tudás-éhségét is csillapítani akarta. S noha a magyar neveléstörténetben számos példát találunk kétnyelvű intézmények működésére, a 20. és 21. század fordulójára a két tanítási nyelvű intézmények egész hálózata alakult ki. Hatásuk sokrétű. Nemcsak a nyelvoktatás megújulásához járultak hozzá, hanem a nyelvi és etnikai határok leépítésében, az alkalmazott nyelvészet és a neveléstudomány gazdagításában is szerepük volt és van a mai napig. A tanulmánykötet, melynek szerkesztői Vámos Ágnes és Kovács Judit, azt a pillanatot rögzíti, amikor a „kétannyelvűség” szakemberei 20 év távlatában az olvasó elé tárják mindazokat a tapasztalatokat, tudást, mely e sajátos nevelés és oktatás során felhalmozódott, s amely példaértékű szakmai együttműködés eredménye is.

A kötet 15 tanulmányt ölel fel, melyek egy része elméleti aspektusból közelíti meg a témát, másik része viszont a gyakorlati megvalósítás módjaira fókuszál. E két megközelítésből adódik a kötet tematikai tagolódása is.

Az 1. rész tanulmányai a két tanítási nyelvű oktatás törvényszerűségeit kutatják. Az itt olvasható írások nyelvpedagógiai kérdéseket vetnek

fel, s a nyelvnek tanítási nyelvként való működését tárgyalják. A tan-nyelv-pedagógiának és a tannyelv-politikának a „kéttannyelvűség” tükrében történő értelmezése is ebben a részben kerül terítékre.

A 2. rész olyan írásokat tartalmaz, melyek az oktatás gyakorlatát tudományos igényességgel mutatják be. A tanulmányok, amelyek általános iskolai, szakközépiskolai és gimnáziumi programokról adnak számot, részben kutatóktól, részben pedig a saját iskolájukban kutatást végző pedagógusok tollából származnak.

Az elméleti írások sorát Vámos Ágnes: *A két tanítási nyelvű iskolai oktatás tannyelv-politikája és tan-nyelv-pedagógiája* című elemzése nyitja. Az olvasó áttekintést kap a két tanítási nyelvű oktatás bevezetésének körülményeiről, történetéről, a „kéttannyelvű” intézetek szabályozási rendszeréről s az intézményi gyakorlatról is. A szerző a történeti összegzést a tannyelv-politika és a tan-nyelv-pedagógia vonatkozásaiban vázolja fel. Nézőpontja speciális, hiszen nemcsak kutatóként, hanem egykori oktatásügyi minisztériumi tisztviselőként is a téma ismerője.

Navracsics Judit összefoglalásában a kétnyelvűség jelenségét vehetjük górcső alá. A kétnyelvűség számbavétele több szempontból is tanulságos. Egyrészt a két tanítási nyelvű oktatás vonatkozásában fontos hangsúlyozni, hogy az általános közfelfogással szemben nemcsak azok a személyek számítanak kétnyelvűnek, akik a szülői házból vagy kisebbségi területekről hozzák magukkal a két nyelven való kommuni-

kálás képességét, hanem azok is akik intézményes kereteken belül válnak kétnyelvűvé. Mindaz, amit a kétnyelvű agy működéséről, a kétnyelvűek beszédviselkedéséről, a két nyelv egymásra hatásáról megtudhatunk, lehetővé teszi a pedagógusok számára is, hogy jobban megértsék és figyelembe vegyék azokat a folyamatokat, amelyek a kétnyelvű beszéd során lezajlanak.

M. Batári Ilona a korai másodiknyelv-elsajátítás hatékonyságával foglalkozik. Szakirodalmi adatok alapján az anyanyelv elsajátításának sok vonása imitálható az idegen nyelv-tanulás során. Ha az idegen nyelvet az anyanyelvéhez hasonló módon sajátítja el a kisgyermek, az úgynevezett kritikus periódusok kihasználásával különösen magas szintre juthat. Az iskolában ennek a feltételeit teremtik meg a korai immerziós programok, amelyek „természetes mesterséges” szituációt alakítanak ki. Fontos, hogy a nyelv-elsajátítás a gyermek kognitív fejlődésének a része, ezért a tanulási stratégiát a kognitív fejlődés szintjéhez kell igazítani.

A két tanítási nyelvű oktatás során elengedhetelen olyan alapkészségek fejlesztése mint az olvasás, az írás és a közvetítés. Erdélyi Árpád tanulmányában az olvasási modellek és az olvasási stratégiák jelentőségét német nyelvű szövegértési és kompetencia-teljesítményt mérő saját kutatásaival is alátámasztja. Szőke Andreea a produktív írás fontosságát hangsúlyozza, amely árnyaltabb képzet adhat a tanulók tudásszintjéről, írás-stratégiájáról és egyéb kompe-

tenciájáról. A kérdést, hogy milyen pontosságú és milyen típusú információátvitel várható el a tanulóktól a közvetítés és a fordítás során, Dévény Ágnes nyelvészeti-nyelvpedagógiai aspektusból fejti ki.

A kötet 1. részét Kurtán Zsuzsának a célnyelven folytatott felsőoktatás hazai gyakorlatának elemzéséről és annak tanulságairól szóló tanulmánya zárja. Ahhoz, hogy a szakemberek idegen nyelvi kommunikációra való felkészülése sikeres legyen, szükség van arra, hogy a tanárok ismerjék a szakmai kommunikáció főbb jellemzőit, és képesek legyenek felmérni a szakmai nyelvhasználat specifikus igényeit. Ezért a szerző olyan tanárképzési modelleket is bemutat, amelyek hozzájárulhatnak az oktatók szükséges kompetenciájának fejlesztéséhez is.

A második nagy egységet Pelles Tamás figyelemreméltó írása indítja. A szerző azt az általános felfogást kívánja kétségbe vonni, miszerint a két tanítási nyelvű oktatás csak kitűnő és jeles rendű tanulók számára elérhető, s csak az ő esetükben hatékony. Pelles viszont egy olyan osztály előmenetelét mutatja be, melynek tanulói jó vagy még annál is gyengébb iskolai eredménnyel rendelkeznek.

Fazekas Csaba a magyar-francia két tanítási nyelvű szekciót működtető budapesti Kölcsey Ferenc Gimnázium igazgatóhelyettese és tanára az elmúlt 20 év tapasztalatait összegez. Az oktatás eredményességét befolyásoló tényezők a körültekintően kiválasztott diákok, a speciális képzésben részesült tanárok és az

idegen nyelvű szaktárgyi tankönyvek. Fazekas ezen tényezők jellegzetességeit veszi sorra.

Pál Gabriella a két tanítási nyelvű idegenforgalmi szakképzés létrejöttéről és térhódításáról számol be. Empirikus kutatásaiban pedig a képzés elfogadottságát méri fel érettségi előtt álló diákok körében.

Bátki Piroska a Károlyi Mihály Magyar-Spanyol Két Tanítási Nyelvű Gimnázium igazgatóhelyettese és tanára a célnyelvi civilizáció tantárgy bevezetésének körülményeit és alkalmazásának jellemzőit írja le. A tantárgy alapul szolgálhat más tantárgyak megújulásához is, hiszen olyan módszereket alkalmaz, mint a projektalapú oktatás vagy a kooperatív tanulás.

A további tanulmányok innovatív megközelítéseikkel tűnnek ki. Így Kovács Judit a párban történő tanításra, mint az alternativitás egy formájára hívja fel a figyelmet. A két-tanítós magyar-angol általános iskolai program első három évét elemzi, s ennek kapcsán tárja fel a program specifikus céljait és feladatait.

Márkus Éva: *Kétnyelvű oktatás vagy nyelvoktatás? Egy empirikus vizsgálat tapasztalatai* című dolgozatában két tanítási nyelvű és nyelvoktató típusú általános iskolában tanuló diákok német nyelvi teljesítményét veti össze. A szerző kérdőíves felmérés keretében az írásbeli kommunikáció, a szókincs, az olvasásértés és a nyelvtani ismeretek területére terjeszti ki vizsgálódásait. Az eredmények azt mutatják, hogy a nem nyelvet, hanem a nyelven tanulás nagyobb motivációt és több sikert

jelent a nyelvtanulók számára, a tartalomalapú oktatásnak köszönhetően a diákok nyelvtudása jobban megközelíti az anyanyelvi beszélők nyelvtudását.

Vámos Ágnes a Maxim Gorkij Magyar-Orosz Iskola és a Kőrösi Csoma Sándor Orosz-Magyar Tanítási Nyelvű Gimnázium létrehozásának és működésének történetét idézi fel. A tanulmány egyrészt a kortól független tan nyelv-pedagógiai aspektusból, másrészt a korszak társadalmi és politikai környezetének vetületében összegzi az orosz nyelven illetve magyar-orsz nyelven tanító iskolák valamikori törekvéseit és erőfeszítéseit. A ma Magyarországon működő egyetlen magyar-orsz nyelvű oktatásnak a Kőrösi Csoma Sándor Gimnázium már csak az angol és német kétnyelvű oktatás mellett ad teret.

Trentinné Benkő Éva két tanítási nyelvű iskolákban folytatott metaforavizsgálatának eredményeit teszi közzé. Ezúttal pedagógusokat kérdeztek arról, hogy mit gondolnak saját és tanítványaik szerepéről valamint a tanítás-tanulás folyamatáról ebben a speciális iskolatípusban. A célfogalmak adottak voltak: a „kéttannyelvű” tanár, a tanuló, a tanóra. Az eredmény pedig e fogalmak mélyebb megértése, a jellegzetességek megragadása, s végül a következtetések levonása.

A kötet minden egyes tanulmánya méltó mozaikja annak a szellemi és gyakorlati megközelítésekben rendkívüli gazdagságot mutató képnek, amelyet az elmúlt két évtized két tanítási nyelvű oktatása nyújt. A

könyv az összegzés, a gondolat- és tapasztalatcsere szép példája, de a csak érdeklődő olvasó is haszonnal és élvezettel lapozhatja.

SZEKRÉNYESNÉ RÁDI ÉVA

Boronkai Dóra: Bevezetés a társalgáselemzésbe

(Budapest: Ad Librum Kiadó. 2009. 200 p.)

Nagy örömmel vettem kézbe Boronkai Dóra *Bevezetés a társalgáselemzésbe* című könyvét, mely régóta fennálló hiányt pótol a nyelvészet és a nyelv iránt érdeklődők számára, magyar nyelven ugyanis a társalgáselemzés területén ez az első ilyen jellegű összefoglaló munka. A szerző, a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Karának adjunktusa, maga is a beszélt nyelvi diskurzusok, spontán társalgások egyik jelentős hazai kutatója, számos szövegtani és társalgáselemző tanulmány szerzője.

A társalgás- és diskurzuselemzés a 20. század második felének nyelvészetében az egyik legszerteágazóbb, legszínesebb és egyben az egyik legnagyobb hatású irányzat. Valójában nem is egyetlen tudományág, hanem olyan tág kutatási terület vagy megközelítésmód, mely számos, gyakran eltérő háttérű és módszertanú, de hasonló szemléletű irányzat és kutatás nyomán rajzolódik ki. Ezek között igyekszik útbaigazítást adni ez a *Bevezetés*, a társalgás, párbeszéd témakörére és a konverzációelemzés módszereire és eredményeire foku-

szálva funkcionális nyelvészeti szemlélet keretében.

E könyv megjelenése annál inkább is üdvözlendő, mivel a társalgás- és diskurzuselemzés területe, nemzetközi jelentősége ellenére, a magyarországi nyelvészetben súlyosan alulreprezentált, mind a kutatásban, mind az oktatásban, mind a tágabb nyelvészeti diskurzusban. Nagyobb lélegzetű összefoglaló munkák ezidáig nem jelentek meg e területről, és néhány rövidebb áttekintést leszámítva az érdeklődőknek csak külföldi szakirodalom állt rendelkezésére; bár az utóbbi években, örövendetes módon, egyre szaporodnak a magyar nyelvű, magyar nyelvi anyag vizsgálatán alapuló diskurzus- vagy konverzációelemző tanulmányok, elemzések. A beszélt nyelv és a verbális interakciók nyelvi és nyelvészeti jelentősége eközben egyre nyilvánvalóbbá, kutatásuk fontossága egyre hangsúlyosabbá válik.

Boronkai Dóra könyve ehhez több szempontból is értékes segítséget nyújt. Egyrészt széles körű elméleti áttekintést kínál: bemutatja az előzményeket, és ismerteti a legfontosabb idekapcsolódó irányzatokat, iskolákat, azok fő jellemzőit, művelőit és eredményeit, illetve egymással és a nyelvészet más irányzataival való kapcsolatát. Teljes körű leírásra természetesen e műfajban és terjedelemben nincs mód, de a legfontosabb tájékozódási pontokat a szerző kitűnően összefoglalja, és segít elhelyezni a társalgáselemzést a nyelvészet egyéb diszciplínái között. Másrészt kitér az alapvető fogalmak ismertetésére és tisztázására, segítve ezzel a

magyar nyelvészeti diskurzusban (is) jellemző fogalmi bizonytalanság, átfedések és olykor ellentmondások csökkentését, és egy egységes fogalomkészlet elterjedését.

Az empirikus elemzésekhez is komoly segítséget ad a könyv: az elméleti kitekintés mellett foglalkozik az adatgyűjtés kérdéskörével, lehetőségeivel, valamint az átírással vonatkozó tudnivalókra is, és több magyar és nemzetközi átírási módszert is bemutat. A hasznossághoz a mű felépítése is hozzájárul: nyelvezete a laikusok számára is érthető, szerkezete világos és áttekinthető, a fejezetek jól lefedik a legfontosabb témaköröket, és logikus sorrendben kapcsolódnak egymáshoz. Az áttekinthetőséget a világos szerkezeten túl a fejezetek végén található összefoglalások biztosítják; a nemzetközi szakirodalomhoz való kapcsolódást és kutatásokat pedig angol nyelvű szöveget könnyíti meg. Az elméleti részeket a szerző számos, saját gyűjtésű párbeszédészleten illusztrálja, és saját kutatásainak összefoglalásával is kiegészíti. Mindez nemcsak a társalgáselemzés eredményeinek és jelentőségének alátámasztására szolgál, hanem az egyes fogalmak és megállapítások a témában kevésbé járatos olvasók számára is plasztikusabbá válnak.

Végül érdemes kiemelni, hogy Boronkai Dóra mind elméleti, mind empirikus anyagban gazdag könyve nemcsak egyszerű összefoglalás, hanem a társalgáselemzés különféle eredményeinek elemző, funkcionális keretben való feldolgozása és továbbvitele, mely bemutatja az irány-

zat kognitív-funkcionális kapcsolódásait és egy ilyen szemléletű társalgáselemzés érdeklődési pontjait és módszertani lehetőségeit is.

A könyv öt fő fejezetre tagolódik: 1. *Tudománytörténet*, 2. *Fogalommeghatározás*, 3. *Adatgyűjtés és transzkripció*, 4. *Elemzés*, 5. *Alkalmazás*; egy utolsó fejezet pedig a *Mellékleteket* tartalmazza.

Az első fejezet („Tudománytörténet”) a társalgáselemzés főbb előzményeit követi végig. Áttekinti a legfontosabb strukturalista és strukturális szemléletű nyelvészeti irányzatokkal való viszonyt, a szöveg és a nyelv funkcionális alapú megközelítéseit, valamint az antropológiai, szociológiai és pragmatikai kapcsolatokat: ezen belül az interakciós szociolingvisztikára, a beszéd etnográfijára, az etnometodológiára, a beszédaktus-elméletre, az interakció-elméletre és a kognitív pragmatikára, illetve ezeknek a társalgásokhoz kapcsolódó legfontosabb gondolataira tér ki.

A 2. fejezet („Fogalommeghatározás”) a legfontosabb fogalmakat járja körül. Itt mutatja be a szerző részletesebben, mit jelöl a címben szereplő fogalom – társalgáselemzés –, milyen értelemben használatos itt a „társalgás” terminus, illetve mit fed és milyen viszonyban áll egymással a „szöveg”, „diskurzus”, „beszélgetés”, „dialógus” stb. fogalma. E fejezetnek fontos részét alkotja a párbeszéd, dialógus szövegformájának részletesebb bemutatása, valamint az egyes – elsősorban német és angol nyelvterületen működő – diskurzus- és beszélgetéselemző irány-

zatok típusainak rövid ismertetése és a konverzációelemzés szűkebb tudományágának a jellemzése. Különösen hasznos a fejezet végén található áttekintés, melyben Boronkai Dóra a nemzetközi eredmények mellett széleskörű ismertetőt kínál a legfrissebb hazai kutatásokról, amelyek valamilyen szempontból a beszélt nyelvi szövegekkel, társalgásokkal, párbeszédekkel foglalkoznak. (Bár természetesen nincs mód mindenre kitérni, jó lett volna, ha itt megemlítetik a BEA (magyar spontánbeszéd-adatbázis) és a BUSZI (Budapesti Szociolingvisztikai Interjú), és az ezeken alapuló kutatások is.) Az áttekintés ettől függetlenül reprezentatív képet ad a szerteágazó magyar társalgáselemzési munkákról és irányokról.

Miközben az első két fejezet az elméleti eligazodást segíti, a harmadik kifejezetten gyakorlati jellegű: „Adatgyűjtés és transzkripció”. Mint címe is mutatja, a társalgások vizsgálatához közvetlen segítséget kínál: bemutatja egyrészt az anyaggyűjtés legfontosabb lehetőségeit, módszertani jellemzőit, másrészt az átírás legelterjedtebb típusait: elsősorban néhány angolszász területen elterjedt rendszert, valamint a magyarországi kutatásokban található legalapvetőbb megoldásokat, a kezdő társalgáselemző részére nélkülözhetetlen tudnivalókat foglalva össze.

A 4. fejezet („Elemzés”) a könyv leglényegibb része. Középpontjában maga a szűkebb értelemben vett társalgáselemzés és e diszciplína legfontosabb fogalmainak, megállapításainak és elemzési módszereinek

közelebbi bemutatása áll. Itt részletebben megismerkedhetünk a társalgások forgatókönyvének legfontosabb vonásaival; a kontextus, forduló, szomszédsági pár, szekvenciák fogalmával, valamint a beszélőváltások, a szekvenciális szerveződés, a narratívák fő jellegzetességeivel. Szintén bemutatásra kerülnek a belebonyolódási és kihátrálási stratégiák legfontosabb típusai, interakciós-interperszonális vonatkozásaikkal együtt (pl. társadalmi pozicionálás, témaalakítás stb.). A szerző egyéb, általánosabb interakciós stratégiák és alapelvek jelentőségére is kitér (l. együttműködési maximák, homlokzati célok), és foglalkozik a társalgásbeli hibajavítások jelenségével és társalgásbeli szerepével is. A fejezet értékét az elméleti gazdagság mellett tovább emeli, hogy az egyes fogalmakat és jelenségeket Boronkai Dóra saját gyűjtésű társalgásrészletekből származó példákkal illusztrálja: ezzel egyrészt alátámasztja, másrészt világosabbá teszi az elméleti megállapításokat. Ezek a példák a társalgáselemzés oktatásában is igen hasznosak lehetnek mind a tanárok, mind a diákok számára.

Az 5. fejezet („Alkalmazás”) az addigiakban ismertetett fogalmak és elemzési módszerek további, tágabb hasznosíthatóságát mutatja be: a társalgáselemzés alkalmazási lehetőségeit a nyelvészet más területein. A szerző általános és felületes kitekintés helyett empirikus alapon, részletesen is bemutat néhány ilyen lehetőséget, így a társalgáselemzés és a szövegtipológia, a stilisztika, a retorika, az anyanyelv-elsajátítás és

anyanyelv-tanítás, illetve a társalgáselemzés és a gendernyelvészet összekapcsolásának hasznát. A példák meggyőzően mutatják a társalgáselemzés eredményeinek jelentőségét és alkalmazásának előnyeit mind ezeken a területeken, mind bármely más tudományágban, amely valamilyen formában a mindennapi, beszélt nyelv használatával foglalkozik.

A könyv végén található „Melléletek” között néhány áttekintő táblázat (pl. transzkripciók rendszerek) található, valamint 18 társalgásrészlet: utóbbiak számos társalgási jelenség illusztrálására, megvizsgálására alkalmasak, és különösen hasznos kiindulási alapot kínálnak mind tanárok, mind diákok, mind kezdő társalgáselemzők számára. Végül szerepel egy angol-magyar glosszárium is, mely a diskurzuselemzésben legfontosabb angol nyelvű fogalmak magyar megfelelőjét tartalmazza: ez nemcsak az angol szakirodalomban kevésbé járatos olvasók számára praktikus, hanem a magyar nyelvű diskurzus- és társalgáselemző diskurzus számára is értékes segítséget kínál az átfedések és terminológiai bizonytalanságok kiküszöböléséhez.

Összefoglalóan megismételhetjük: Boronkai Dóra *Bevezetés a társalgáselemzésbe* című munkája alapos, információgazdag, magas színvonalú mű, ugyanakkor lényegretörő, jól áttekinthető, érdekes és a gyakorlati alkalmazás céljára is kitűnő munka. Széles olvasóközönségnek ajánlom tehát: a témát nem ismerőknek éppúgy, mint társalgáselemzéssel fog-

lalkozó kutatóknak, oktatási segédanyagként nyelvész-, nyelv- és kommunikációoktatóknak, szövegekkel és beszéddel foglalkozó nyelvészeknek – és mindenkinek, aki jobban meg szeretné érteni beszélgetéseink működésének hogyanjait és miértjeit.

HÁMORI ÁGNES

Fábián Zsuzsanna: *Ricerche sulla valenza*.

(Szeged: Grimm Kiadó. 2009. 238 p.)

A kötet Fábián Zsuzsannának a vonzat kutatás témakörében 1978 és 2009 között megjelent írásait tartalmazza. A szerző célja, hogy áttekintést nyújtson a vonzat kutatás eredményeiről, különös tekintettel az olasz-magyar kontrasztív kutatásokra. Ezen kívül számba veszi e kutatásoknak a lexikográfiára gyakorolt hatásait és a magyarországi vonzat kutatásban elért eredményeket.

A könyv hat fejezetre oszlik: az **I.** fejezet (7-28) a magyarországi vonzat kutatást mutatja be; a **II-III-IV.** fejezet az igei (29-72), a melléknévi (73-108) és a főnévi (109-167) vonzatokról szól; az **V.** fejezet (169-215) a vonzatok szótári ábrázolását vizsgálja; a **VI.** fejezet pedig az összesített bibliográfiát tartalmazza (217-238).

I. Az első tanulmány két olyan magyar nyelvész tevékenységét mutatja be, akik már a vonzatelmelet megalapítóját, Tesnière-t (1893-1954) és elődjét, Brühlert (1879-

1963) megelőzve foglalkoztak a vonzatok kérdésével. Szilágyi István (1819-1897) (*A magyar szókötés szabályai*. Pest, Eggenberger, 1846) különbséget tesz „aktív” és „passzív” vonzat, mai terminussal élve fej és argumentum között, és kimondja, hogy a „vonzási erő” a szavak belső tulajdonsága. A névszói állítmány vonzatait elemezve megállapítja, hogy csak a melléknévi állítmány rendelkezhet vonzattal, a főnévi nem, továbbá felsorol egyes szemantikai csoportokat, amelyek jellemzően bizonyos típusú bővítménnyel állnak – megelőzve ezzel, hogy létezhet a fej és argumentumai közötti szemantikai kapcsolat. Az igei állítmány kapcsán különbséget tesz a kötés szintjei között, és ezzel intuitívan utal a kötelező és a fakultatív bővítmények közötti különbségre. Brassai Sámuel (1800-1897) széles körű nyelvismeretének és természettudományi képzettségének köszönhetően kora nyelvtudományát messze megelőző felismeréseket tett. Eredményei egy átfogó mondattani elmélet részét képezik (*A magyar mondat I-II-III.*, „Akadémiai Értesítő”, 1860-63). Tesnière-hez hasonlóan ő is abból az elképzelésből indul ki, hogy a mondat magja a ragozott ige, és ettől függnék a további bővítmények, azaz a mondat többi eleme. Tagadta az alany-állítmány mondatbeli kettősségét, és kimutatta, hogy az alany kategóriája nem univerzálé jellegű.

A fejezet a magyar vonzat kutatóknak a magyar nyelvvel kapcsolatban és a kontrasztív vizsgálatok (francia-, olasz-, német-, angol-,

spanyol-, orosz-, török-, koreai-magyar és a finnugor nyelvek) területén elért eredményeinek bemutatásával zárul. A '60-as években megjelent első strukturalista jellegű elméleti művek után a '90-es évektől kezdve egyre inkább a strukturalista alapok és a legújabb eredmények integrálására törekedtek, a közelmúltban elérhetővé vált nagyméretű korpuszok pedig új lendületet adtak a vonzat kutatásoknak.

II. Az ige vonzatait vizsgáló fejezetet Maria Teresa Angelini és Fábíán Zsuzsanna *Olasz igei vonzatok* (Budapest, Tankönyvkiadó, 1981) című, a 800 legfontosabb olasz ige vonzatát tartalmazó szótárának szerkesztésekor született tanulmány nyitja meg. A tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy van-e kapcsolat az igeik vonzatszerkezete és jelentése között. A „mondást” kifejező igeik (*verba dicendi*) vonzatainak vizsgálata után megállapítja, hogy a csoporton belül meghatározható három szemantikai alcsoport nagyrészt tükrözi a vonzatszerkezetekben meglévő különbségeket. Ha azonban abból a feltételezésből indulunk ki, hogy az azonos vonzatszerkezettel rendelkező igeik ugyanabba a szemantikai mezőbe tartoznak, megállapítható, hogy nincs egyértelmű megfelelés a vonzatstruktúra és a jelentés között. Azon igeik például, amelyek vonzatszerkezetében megtalálható a kettős, alternáló (~ *qc a q* // ~ *q di q*) vonzat, eltérő vonzatstruktúrával rendelkeznek, kivéve a *rimborsare* és *risarcire* igeiket, amelyek mind jelentésükben, mind vonzatszerkezetükben azonosak. Tehát

az a tény, hogy bizonyos egy közös vonzatbeli jellegzetességgel bírnak, még nem elegendő ahhoz, hogy egyazon szemantikai mezőbe tartozzanak. A tanulmány igazolja a tudósok óvatosságát a vonzatszerkezet és a jelentés közötti szoros kapcsolat feltételezése terén.

A fejezet második cikke az igei mondatok és a frazeológiai egységek közötti kapcsolatot vizsgálja, és olyan definíció kidolgozására törekszik, amelynek segítségével e két kategória egyértelműen elkülöníthető egymástól. Az alanyból, állítmányból és tárgyból álló szerkezeteket vizsgálva megállapítható, hogy egy szabad szókapcsolat akkor válik frazémává, amikor a szerkezet eredetileg szabad helyeit olyan elemek töltik be, amelyeket nem lehet mással (vagy egymással) szabadon felcserélni. E kötöttség eltérő fokai figyelhetők meg a különböző szerkezetekben (a legnagyobb fokú kötöttséget a közmondásoknál tapasztaljuk). Elmondható tehát, hogy az *S + V + O* típusú frazeológiai egységekben az ige szemantikailag mindig „telített”, és hogy a vizsgált korpusz alapján úgy tűnik, hogy az átvitt értelmű igeik tárgya is szemantikailag „telített”.

Külön tanulmány mutatja be a legfontosabb olasz igeik vonzatait tartalmazó szótárt (Angelini, M. T. és Fábíán Zs., *Olasz igei vonzatok*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1981 és 1998), amely az igeik kötelező bővítményei mellett a fakultatív vonzatokat és az esetleges alárendelt bővítményeket is bemutatja. Alárendelésnél információkat találunk a rago-

zatlan mellékmondatot bevezető prepozícióról, az igeidőről, a mellékmondat névmással való helyettesíthetőségéről, ragozott mellékmondatoknál pedig a mondatot bevezető lehetséges kötőszavakról és az ige módjáról. Jelölve vannak az alternáló vonzatok, egyes vonzatok ritka jellege, a homonimák és a bővítmény típusa (élő, élettelen, helyhatározói vagy állítmányi bővítmény), a vonzatok stilisztikai értéke és más lexikai-nyelvtani információk.

A fejezet egy jövőbeli magyar-olasz igei vonzatszótár munkáinak leírásával zárul. A címszavakat a mai magyar próza (Füredi M. és Kelen J., *A mai magyar nyelv szép-prózái gyakorisági szótára 1965-1977*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989) 500 leggyakoribb igéje alkotja, a szócikkek kidolgozásánál pedig az ÉKSz (Juhász J., Szőke I., O. Nagy G. és Kovalovszky M. (szerk.), *Magyar értelmező kéziszótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978; Pusztai F. (szerk.), *Magyar értelmező kéziszótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003) útmutatásait követték. A szócikkek a fent ismertetett vonzatszótárakban találhatók azonos nyelvtani-lexikai információkat tartalmaznak. A szerkesztés során felmerült és alaposabban vizsgált problémák, amelyekről külön tanulmányok születtek: a címszavak kiválasztása és aljelentéseik strukturálása, a vonzatok ábrázolása, az alany argumentumjellege. További érdekesség, hogy az argumentumoknak a szótárban alkalmazott sorrendje (SVO vagy SVArg) nem minden esetben felel meg a jelöletlen szó-

rendnek, hanem csupán egyfajta alapmodellt kínál, amely alapján adott esetben jelölt szórendű mondatot kaphatunk.

III. E szakasz első cikke két melléknévi vonzatszótár szerkesztése közben felmerült legfontosabb nehézségekről számol be (Affranio, R. és Fábián Zs., *Magyar-olasz melléknévi vonzatszótár*. Budapest, Magánkiadás, 1996; Fábián Zs., *Olasz-magyar melléknévi vonzatszótár*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1996), melyek közül néhány alaposabb vizsgálatra kerül a fejezet többi tanulmányaiban.

Az olasz melléknévi vonzatszótár szerkesztése során felmerült problémák egyike a korpusz kérdése: a 600 címszót, vagyis a vonzattal rendelkező mellékneveket olasz nyelvtanok és gyakorisági szótárak segítségével választották ki a szerzők. A melléknevek és a múlt idejű participiumok elkülönítése is különös nehézséget jelentett, amelynek megoldásához gyakorlati kritériumokat kellett kidolgozni. A szerzők melléknévnek tekintették azon múlt idejű participiumokat, amelyek a) nem vezethetők vissza főnévi igenévre vagy az a főnévi igenév igen ritka, b) más vonzatokkal rendelkeznek, mint a főnévi igenév, amelyből származnak. Ami az egyes szócikkek szerkezetét illeti, külön jelölik a melléknevek abszolút és állítmányi használatát, a vonzatokat bevezető prepozíciókat, a vonzatok szemantikai jellemzőit, azon ragozott és ragozatlan mellékmondatokat, amelyek a melléknevek vonzataként feltűnhetnek,

valamint a vonzatok fakultatív vagy kötelező jellegét.

Külön tanulmány vizsgálja az olasz melléknevek korlátozó értelmű bővítményeit. Ezek a bővítmények egyrészt tekinthetők vonzatnak, másrészt a létrejött struktúra sokszor igazi frazéma, mert a lehetséges nominális bővítmények a fej (a melléknév) jelentésétől függenek. Az élőlények fizikai tulajdonságait jelölő melléknevek mellett például csak testrészeket vagy testi tulajdonságokat jelölő főnevek állhatnak, és emiatt inkább frazémákról beszélhetünk. A testi vagy szellemi tulajdonságot vagy pszichológiai állapotot jelölő melléknevek bővítményei azonban tágabb szemantikai osztályba tartozhatnak, vagyis átmenetet képeznek a vonzatok és a frazémák között. A főnév csak az igen tág jelentésű melléknevek esetén választható meg szabadon, ezek „valódi” vonzatok.

A fejezet az olasz és a magyar melléknevek legjellegzetesebb vonzatszerkezeteinek összehasonlításával zárul. Miután a szerző tisztázta az ekvivalencia fogalmát és az azt meghatározó tényezőket (a melléknév szintaktikai szerepe, nem teljes megfelelések, szemantikai megszorítások, strukturális kérdések), következik az olasz melléknevek és magyar megfelelőik vonzatszerkezetének leírása. Például a jelzői szerepű, önállóan (prepozícióval) használt olasz melléknév magyar megfelelője a jelzői melléknév (ragozott/ utóneves melléknév). Végül következik azon szerkezetek magyar megfelelőinek leírása, amelyekben a melléknév argumentuma ragozott, illetve

ragozatlan mellékmondat vagy ragozott, illetve ragozatlan személytelen szerkezet.

IV. Az első tanulmány az olasz főnévi vonzatszótár (Angelini, M. T. és Fábíán Zs., *Olasz-magyar főnévi valenciászótár. Dizionario italiano-ungherese della valenza dei nomi*. Szeged, Grimm Kiadó, 2005) szerkesztése során született. A Tullio De Mauro gyakorisági listája (*Guida all'uso delle parole. Vocabolario di base della lingua italiana*. Roma, Editori Riuniti, 1989) alapján kiválasztott mintegy 550 címszót kiegészítették a didaktikai szempontból különösen fontos főnevekkel, azon szókapcsolatokkal, amelyeket e főnevek igékkel alkothatnak, valamint a legfontosabb prepozíciós szókapcsolatokkal. A szerző ismerteti az egyes szócikkek felépítését, a példák forrását, valamint a főnévi szintagma lehetséges szintaktikai szerepeit. A tanulmány nagy része egyes főnévi vonzatszerkezetek, pl. a ~ *di N* bővítmény elemzésével foglalkozik (lehetséges szintaktikai funkciók, élő vagy élettelen jelentésű főnevek váltakozása, a *di N* bővítménnyel járó szerkezetek és a *di* előljárószóval képzett összetételek megkülönböztetése, kétértelmű szerkezetek), valamint a kettős vagy többszörös vonzatokat vizsgálja (alternáló kötőelemek, a birtokos melléknévvel kapcsolatos problémák, a mellékmondatként megjelenő vonzatok, a bővítmények összeegyeztethetősége és egymáshoz viszonyított sorrendje). A tanulmányt néhány a szótárból idézett szócikk zárja.

Szintén a főnévi vonzatszótár szerkesztése során figyelték meg a szerzők, hogy a kutató nyelvi kompetenciája és a közösség nyelvhasználata nem feltétlenül esik egybe. A (Google keresőprogram segítségével összeállított) korpuszban fellelt példák sokszor ugyanis nem tükrözik a kutatók által feltételezett vonzatszerkezeteket. A példák egyrészt megerősítik azt a feltételezést, hogy a beszélők csak korlátozott számú (általában kettő) bővítményt használnak egyszerre, noha a szerkezet több vonzatot (rendszerint hármat) is lehetővé tesz. Másrészt a kötőelemek (prepozíciók) megválasztása nem mindig azonos azzal, amit a kutatók várnak. Az adatok hű ábrázolása érdekében az olasz szerzőtárs által „lehetetlennek” elkönyvelt, de a korpuszban fellelhető szerkezetek közül sok szerepel a szótárban, ám külön jelzés utal ezek ritka jellegére.

Az előző fejezethez hasonlóan ez a rész is az olasz és a magyar főnévi vonzatok összevetésével zárul. A szerző bemutatja az olasz főnévi vonzatszótárhoz használt korpusz leggyakoribb vonzatszerkezeteit, majd a $\sim di N$ szerkezet és néhány összetett eset elemzése következik. A $\sim di N$ argumentumszerkezet esetében megvizsgálja, hogy az milyen funkciókat tölthet be a mondatban (alany, állítmány, birtokos, téma/argumentum, okhatározó, jelző), és az olasz példák mellett azok magyar megfelelőit is feltünteti. Bebizonyítja, hogy a magyarban változatosabbak a szerkezetek, és gyakrabban szerepelnek jelzős szerkezetek, gondoljunk a birtokos jelző használatára,

a főnévi fejből képzett melléknevekre vagy a különböző ragok és névutók segítségével képzett szerkezetekre. Ezután azokat a szerkezeteket elemzi, amelyekben egyszerre van jelen alany, tárgy (nominális vagy alárendelt mondat) és egy indirekt tárgy – jellemzően a mondat és az adást kifejező igék –, illetve alany, társhatározó és célhatározó. Megállapítja, hogy e szerkezeteknek a magyarban ragozott vagy névutóval ellátott szavak, igeneves szerkezetek vagy a névutók melléknévi használata felel meg. A mellékmondati bővítménynek a magyarban ragozott igét tartalmazó mondat vagy főnévi szerkezet felel meg.

V. Az utolsó fejezet a vonzatok szótári ábrázolásáról szól. Az első cikk az olasz-magyar és magyar-olasz szótárakban szereplő vonzatokat vizsgálja. Alapvető és gyakran komoly nehézségeket okozó probléma a szótárírók számára, hogy a vonzatszerkezet – mivel szemantikai és szintaktikai okoktól függ – a lexicológia és a nyelvtan közötti határterületnek tekinthető. Az ábrázolásokban fellelhető bizonytalanságok és ellentmondások jó része a bővítmények ezen kettős jellegéből ered. A vonzatszótárak célja pontosan az, hogy pótolják az általános szótárak hiányosságait, és értékes alapanyagot biztosítsanak az általános két nyelvű szótárak szerkesztéséhez. Két döntő tényező határozza meg a szerzőknek a vonzatokkal kapcsolatos döntéseit: a szótár felhasználóinak köre és természetesen a szótár terjedelme. Az alkalmazott megoldás minden esetben e két szemponttól

függ. A kisebb szótárakban gyakran csak a jellemző morfémát vagy esetleg ún. mintázatokat („pattern”) tüntetnek fel (amelyek a szótárban elhelyezett áttekintő táblázatok segítségével értelmezhetők, és ezáltal megnehezítik a szótár használatát), vagy egy jellemző lexémával illusztrálják, amelyre a többi, azonos vonzatszerkezetű lexémát visszavezetik. A közepes és nagyméretű szótárakban ezzel szemben a szócikken belül gyakran külön rész foglalkozik a lexéma szintaktikai jellemzőivel; itt tüntetnek fel a patterneket és/vagy azokat a példamondatokat, amelyek szisztematikusan bemutatják a vonzatszerkezeteket. A vonzatszerkezetek szisztematikus ábrázolásának elengedhetetlen feltétele, hogy rendelkezésre álljanak nagyméretű korpuszokból kivont és vonzatszótárak formájában feldolgozott mondatmin-ták.

Ezt követi a vonzatábrázolások vizsgálata Koltay-Kastner Jenő szótáraiban (Kastner J., *Olasz-magyar és magyar olasz szótár II. Magyar-olasz*. Pécs, Danubia, 1934; Koltai-Kastner J., Szabó M. és Virányi E., *Olasz-magyar és magyar olasz szótár II. Magyar-olasz*. Pécs, Danubia, 1940; Koltai-Kastner J., *Magyar-olasz szótár I-II*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963). Az 1934-es első, majd az 1940-es átdolgozott kiadás-ban rendszerint az igék és néha a melléknevek mellett találunk vonza-tot, a főnevek mellett szinte sosem. A szerkezetek gyakran hiányosak, a vonzatok szemantikai tulajdonságai nincsenek feltüntetve, nem minden esetben jelennek meg a két nyelv

közötti vonzatbeli különbségek, sok a formai következetlenség. A ma-gyar-olasz nagyszótárban az ábrázolás már átgondoltabb: nagyobb számban találjuk meg nemcsak a melléknevek, hanem a főnevek vonzatait is, megjelennek az alárendelt mondat formájú vonzatok, az argu-mentumszerkezeteket sokszor példák is illusztrálják. A szerkezetek ábrá-zolásában azonban továbbra is talá-lunk hiányosságokat. Figyelembe véve a vonzat kutatások helyzetét a szótárak megírásának idején – a vonzatelmélet kidolgozása csak a ’60-as, ’70-es években kezdődött meg –, Koltai-Kastner eredményei kielégítőnek tekinthetők.

A kötet utolsó cikke az 1912-2002-es időszakban kiadott olasz-magyar szótárak vonzatábrázolását vizsgálja. A szerző a szótárak elő-szavát és rövidítésjegyzékét, majd 10 ige, 10 melléknév és 10 főnév vonzatszerkezetét elemezte. Az ábrázolás megítélésének kiindulópontja az adott szócikkek vonzatszerkezetének a vonzatszótárakban található ábrá-zolása volt. További lényeges szem-pontok a szótár mérete és felhasználóinak köre, amelyek szintén meghatározzák a vonzatábrázolási lehetőségeket. A vizsgálat megállapítja, hogy a legújabb általános szótárban (Herceg Gy. és Juhász Zs., *Olasz-magyar szótár. Vocabolario itali-ano-ungherese*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2000) a vonzatok ábrázolá-sa mind a szerkezetek, mind a példák szintjén megjelenik. Ennek ellenére sok a hiányosság: a rendszeres von-zatábrázolást a főnevekre és a mel-léknevekre is ki kellene terjeszteni; a

kötelező és a fakultatív vonzatok közötti megkülönböztetést lehető tevő ábrázolást kellene bevezetni; össze kellene hangolni az egyazon lexéma különböző szófajainál alkalmazott vonzatábrázolást; nagyobb figyelmet kellene fordítani a szemantikai meg-szorításokra és a lemmák abszolút használatára; jelölni kellene az argumentumok névmással való helyettesíthetőségét. Mindezen feltétel teljesítése érdekében fontos lenne a szócikken belül, az egyes aljelentéseket megelőzően, önálló részt szentelni az argumentumszerkezet leírásának és az azt bemutató példáknak.

Összegezve, a tanulmánygyűjtemény hasznos kézikönyv lehet nemcsak a tudományos érdeklődésű – az olasz és/vagy a magyar nyelv vonzatait és a kontrasztív jelenségeket vizsgáló – kutatóknak, hanem a lexicográfusoknak is, akik az elméleti alapokon kívül hasznos, a vonzatszerkezetek megalapozottabb ábrázolását lehetővé tevő gyakorlati tanácsokra lelhetnek benne.

KARDOS ORSOLYA

Karmacs Zoltán és Márku Anita (szerk.): Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században

(Ungvár: PoliPrint. 2009. 184 p.)

A recenzálandó kötet a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán 2009. március 26-27-én megrendezett tudományos konferencia elő-

adásainak írott változatát tartalmazza. A konferencia témája, vagyis a nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés közti összefüggések élesen tárulnak elénk a XXI. század globalizálódó világában. Az identitás kérdésköre még inkább előtérbe kerül, ha a nemzeti államnyelv a kisebbségi nyelvet (és létet) veszélyezteti. Az azonosságtudat (ki)alakulása során identitás, anyanyelv és annak változatai szorosan kapcsolódnak egymáshoz, amire jelentősen hat az anyanyelvi nevelés, az oktatás és a tannyelv. A konferencia-kötet dolgozatainak többsége azzal foglalkozik, „hogyan nézhet szembe az iskolai nevelés a XXI. századi kihívásokkal; mi módon alapozható meg az anyanyelvi tudásanyag az iskolában, amely biztos alapja lehet a nemzeti és kulturális identitásnak; hogyan kap szerepet a nyelv a nemzeti, a regionális és a lokális közösségi identitásban; milyen összefüggés mutatható ki az anyanyelvi nevelés, illetve az államnyelv vagy az idegen nyelvek oktatása között” (7. o.). Ezeket a kérdéseket elsősorban a kárpátaljai magyar kisebbség vonatkozásában tárgyalják a szerzők, de eredményeik és következtetéseik bővítik az identitás, nyelv és oktatás kapcsolatáról szerzett általános ismereteket.

A kiadvány központi témája számos nyelvészeti és nem nyelvészeti kapcsolódási ponttal rendelkezik, amit az is jelez, hogy a cikkek többek között a pszicho- és szociolingvisztika, a névtan, a nyelvoktatás és -tanulás, a nyelv- és oktatáspolitikai felől közelítik meg az identitás prob-

lémáját. A szerzők szerint ábécérendben közölt 28 tanulmány az alábbiakban tematikus csoportokban kerül – röviden – bemutatásra, hogy a sokszínűség átlátható maradjon.

A legtöbb dolgozat (7) a nyelvoktatás és -tanulás kérdéseit helyezi előtérbe. Fábián Márta (*Nyelvtanuláshoz fűződő attitűdök a beregszászi magyar gimnazisták körében*) beregszászi magyar tanulóknak az angol és az ukrán nyelv tanuláshoz fűződő attitűdjét vizsgálta kérdőív segítségével. Az eredmények szerint a tanulók nagy része pozitívan viszonyul a nyelvtanuláshoz részben annak gyakorlati haszna miatt: az angolt előnyben részesítik, de az ukránt is fontosnak tartják, mivel az az államnyelv.

Huszi Ilona (*Beregszászi magyar tannyelvű iskolába járó ötödikesek identitástudata és a nyelvtanulás közötti összefüggések*) anyanyelv, nyelvhasználat és identitás viszonyát tárta fel magyar iskolák tanulói körében. A tanulók többségét (77%) környezete kellően motiválja az ukrán és az angol tanulására, de 29%-uk kizárólag az iskolában használja az ukránt. A tanulók 76%-a csak magyarul beszél otthon, 77%-uk magyar identitású, miközben 97%-uk mondta magát magyar anyanyelvűnek. Az identitás általában szorosan összefügg az anyanyelvvél, azonban a szerző magasabb korrelációt mutatott ki az otthon beszélt nyelv és az identitás között.

Lechner Ilona (*Idegennyelv-tanítás (német) módszertani kérdései kárpátaljai magyar iskolákban*) a beregszászi Magyar Főiskola hallga-

tóinak a megkérdezésével arra kérészt választ, hogy miért nem fejlődik ki a kommunikatív nyelvi kompetencia a tanulóknak a középiskolai idegennyelv-oktatás során. A modern nyelvoktatásban elterjedt kommunikatív módszer Ukrajnában még mindig nem dominál, aminek fő oka a megfelelő tananyag hiánya. Ebből adódik, hogy kevés a módszerre jellemző feladat (pl. szerepjáték, spontán beszéd), a hallgatók a hallásértést találják a legnehezebbnek, és a játékossgot hiányolják leginkább.

Abból kiindulva, hogy Magyarországon a (magyar) nyelvjárások, a standardtól eltérő nyelvi elemek laikus megítélése negatív, hívja fel a figyelmet Minya Károly (*Nyelvi tolerancia az iskolai kommunikációban*) a nyelvi tolerancia szükségeségére. A tolerancia kialakítására az anyanyelvi oktatás-nevelés keretében lát lehetőséget a nyelvváltozatok megismertetése és árnyalt, szituációfüggő értékelése révén.

P. Csige Katalin (*A frazeologizmusok helye és szerepe az anyanyelvi nevelésben*) tömör áttekintést ad a magyar frazeológia elmúlt száz évről – kiemelve O. Nagy Gábor és Forgács Tamás munkásságát. Rámutat arra, hogy a tankönyvek csak érintőlegesen tárgyalják a frazeologizmusokat, pedig megfelelő ismeretük segíti a választékos nyelvhasználatot és az irodalmi szövegek megértését, ami az anyanyelvi nevelés egyik célja.

A kárpátaljai magyarok nemzeti identitásukat főként az anyanyelvi iskolák segítségével tudják megőrizni, ugyanakkor elemi érdekük az uk-

rán államnyelv elsajátítása. Ebben a helyzetben kell a magyar szülőknek magyar vagy ukrán tannyelvű iskolát választaniuk gyermekeik számára. Séra Magdolna (*Képzület és valóság találkozása a kárpátaljai magyar szülők tannyelv-választási döntéseiben*) mélyinterjúk alapján mutatja be a szülők motivációit, hogy miért döntöttek az ukrán tannyelv mellett. A motivációkban (pl. az ukrán nyelvtudás, a társadalmi mobilitás érdekében) közös, hogy a szülők elsősorban az Ukrajnában való érvényesülést tartják szem előtt a tannyelv-választáskor.

Szabó G. Ferenc (*Nyelvi identitás a hazai gyermekirodalomban*) egy gyermekkönyv 1986-os és 2007-es kiadását veti össze a nyelvi, stilisztikai különbségek szempontjából. Az újabb szöveg kapcsán a negatív változtatásokat részletezi, melyek a nyelvi minimalizmus, a stílus elszegényedése és a nyelvi agresszió irányába mutatnak. Ez a fajta igénytelenség akár az (anya)nyelvi identitás csorbulásához vezethet.

A nyelv- és oktatáspolitikát a tárgya öt tanulmányának. Beregszászi Anikó (*Anyanyelv-oktatás hozzáadó (additív) szemléletben: a magyar nyelv tanterv kínálta lehetőségek*) az additív anyanyelv-oktatási szemlélet kárpátaljai lehetőségeit tárgyalja, amely szerint a standard normát nem a diákok nyelvváltozatai helyett, hanem azok mellett tanítják. A magyar nyelv tanterv már megteremtette ennek nyelvészeti és didaktikailag megalapozott keretét. A szerző hangsúlyozza a tanárok megfelelő felkészítését az additív nyelvoktatási

gyakorlatra, amely tudatosítja a nyelvváltozatok jegyeit és szerepét, nem stigmatizálja a standardtól való eltérést, fejleszti a kommunikatív és szituatív nyelvhasználatot.

Csernicskó István (*Nyelv, oktatás és azonosságtudat összefüggései Ukrajnában*) nyelv, identitás és oktatás összefüggéseit taglalja az ukrán nemzetállami törekvések tükrében. A homogenizáló (oktatás)politika fő célja, hogy Ukrajnában az oktatás minden szintjén, sőt részben a nemzetiségi iskolákban is az ukrán legyen a tannyelv, ami végül visszaszorítja a kisebbségi nyelvek használatát. Mindez veszélyezteti a kárpátaljai magyarok nemzeti identitását, mert annak alapja a magyar nyelv használata és megtartása az anyanyelvi oktatás során.

A kisebbségi lét és identitás nélkülözhetetlen eleme a kisebbségi nyelv és kultúra ismerete, ápolása, azonban a többségi társadalomba való teljes beilleszkedés feltétele a többségi nyelv ismerete. Ferenc Viktória (*Az ukrainai magyar felsőoktatás nyelvpolitikai gyakorlata*) a kárpátaljai magyar felsőoktatásban folyó államnyelvoktatás stratégiáit vizsgálta az intézmények vezetőivel készített interjúk alapján. Megállapítása szerint az ukrán nyelvet általában nyelvoktatási koncepció nélkül tanítják a gyenge ukrántudással érkező hallgatóknak, ami jelentősen nehezíti egy magas nyelvi szint elérését.

Orosz Ildikó (*Bolognai rendszer – balkáni módszer*) az ukrainai oktatáspolitikai közelmúltbeli változásait és az intézményrendszer átalakulását

tekinti át különös tekintettel a magyar kisebbséget ért negatív hatásokra (pl. ukrán tannyelv). Az elmúlt években vették át a bolognai oktatási rendszert, amelynek során végrehajtották a szükséges reformokat, de ennek jegyében a kisebbségek oktatási jogait a gyakorlatban korlátozzák. Az anyanyelvi oktatás ellehetlenítése miatt a gyerekeket – jövőjük érdekében – sok szülő nem magyar, hanem ukrán tannyelvű iskolába írta be. A cikkíró szerint a magyar oktatási rendszer, a magyar nyelv és identitás csak a rendelkezések viszszavonása és az anyanyelv széles körű használata révén maradhat fenn.

Pusztay János (*Anyanyelv és oktatás*) a magyar nyelv jövőjére negatívan ható jelenségeket veszi sorra. Kiemeli nyelvünk szétágazó fejlődését, amely természetes következménye annak, hogy a határon túl használt magyar nyelv különböző többségi nyelvek és kultúrák hatása alatt áll. Ha a szétágazás a terminológiát is érinti, nehézségek lépnek fel a szakmai megértés, a tudomány művelése és az oktatás terén: a szerző ezért a terminológia fejlesztésében és egységesítésében látja a kiutat.

A kötet öt cikke a szociolingvisztika témakörébe illeszkedik. Lakatos Katalin (*„A nyelvjárás szép hagyomány.” Tanítványaink a nyelvjárásokról*) kárpátaljai magyar iskolásoknak a nyelvjárásokról alkotott képét tárta fel. Az alábbi következtetésre jutott: a falusi és városi diákok pozitív viszonyulása ellenére a nyelvjárások presztízse alacsony, mivel kevesen vallják magukat nyelvjárási

beszélőnek, és a többség a vidéki, falusi élethez, az idősekhez, a hagyományörzéshez köti a dialektusokat.

Molnár Anita (*Tannyelv és nemzeti identitás kapcsolata egy 2006-os felmérés tükrében*) kárpátaljai magyarok körében elemezte a tannyelv és a nyelvhasználat összefüggéseit. A magyar tannyelvű iskolában végzetek szignifikánsan nagyobb mértékben használják anyanyelvüket a családban, magánlevélben, gondolkodáskor, mint akik ukrán nyelven tanultak, így nem meglepő, hogy nemzeti identitásuk stabil, és 95%-uk magyar nemzetiségűnek tartja magát.

P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit (*A mai magyar nyelvváltozatok megítélése több időmetszetben*) közép- és főiskolásoknak a nyelvváltozatok funkciójával, presztízsével kapcsolatos véleményéről számolnak be. A középiskolások inkább a szociokulturális jegyekhez (pl. falusi, művelt), a főiskolások inkább a kommunikációs helyzethez kötik a nyelvváltozatokat. Többségük számára az anyanyelv a nemzeti identitás záloga, a nyelvjárások és nyelvváltozatok pedig a lokális, illetve csoportidentitást jelölik, erősítik.

Takács Zoltán (*A délvidéki magyarság multietnikai – nyelvi környezete*) a vajdasági magyar fiatalok nyelvi magatartását tanulmányozta a többségi és az angol nyelv viszonyában egy kérdőíves felmérés alapján. Ahogy Kárpátalján az ukrán, Délvidéken a szerb környezetnyelv magas szintű ismerete a kisebbségek társadalmi érvényesülésének feltétele. A

cikkíró kimutatta, hogy a szerbet jól beszélők idegennyelv-tudása szintén jó, és könnyebben sajátítanak el újabb nyelveket.

Tóth Erzsébet Fanni és Morvai Tünde (*Identitás és anyanyelvhasználat a szlovákiai magyar egyetemisták körében*) dolgozatukban szlovákiai magyar egyetemisták nyelvhasználatával és identitásával foglalkoznak. A magyar és szlovák nyelv használata során a magyar visszaszorulását és a szlovák térhódítását vetítik előre Szlovákiában az oktatás, a hivatali ügyintézés stb. terén, sőt a családi életben is, ami hosszabb távon asszimilálódást eredményezhet. Sok hallgató identitása többértű: magyar nemzetiségűnek és európainak vallják magukat, harmaduk viszont nem nevezi hazájának Szlovákiát.

Négy cikk középpontjában pszicholingvisztikai kérdések, szűkebben a mentális lexikon és a kódváltás állnak. Bátyi Szilvia (*Kétnyelvű kárpátaljai magyar általános iskolások mentális lexikonjának vizsgálata*) a kétnyelvű mentális lexikont vizsgálta folyamatos szóasszociációs teszttel pszicho- és részben szociolingvisztikai szempontból. Az ugyanarra a tíz magyar és ukrán hívószóra érkezett válaszok alapján megállapította, hogy az adatközlők nagyrészt magyardominánsak (több a magyar asszociáció), és a mentális lexikonuk eltérő módon rendeződik (a válaszok jelentős különbsége) a két nyelven.

Lengyel Zsolt (*A magyar 1985-ben és 2006-ban. (Szóasszociációs vizsgálatok 10-14 évesek körében)*) a

magyar hívószóra kapott lexikai szemantikai adatok változásáról közül részleteket egy egyválaszos irányított szóasszociációval végzett 1985-ös és saját 2006-os kutatása tükrében. A válaszzavakat mindkét esetben ugyanazokba a tematikus csoportokba lehetett besorolni, ugyanakkor az eltérő szavak elemzésével a szerző igazolta a társadalmi-politikai események, a változó viszonyok (szemantikai) hatását.

Karmacs Zoltán (*Nyelvhasználati jellegzetességek kárpátaljai kétnyelvű gyermekek beszédében*) és Márku Anita (*A kárpátaljai magyarok kétnyelvű nyelvhasználatára pszicholingvisztikai megközelítésben*) egyaránt a kódváltás jelenségét veszi górcső alá kárpátaljai magyarok nyelvhasználatában. Karmacs gyermekek beszédéből hoz példákat a kódváltásra, melyet a téma, a nyelvválasztás vagy a beszédpartner nyelvtudása hív elő, majd kitér az interferenciajelenségekre és szókölcsonzésekre is. Márku tömör áttekintést ad a kódváltás szituatív (pl. téma/helyszín miatt), kontextuális (pl. idézés, kötés) és metaforikus (pl. kizárás) típusairól, amelyeket korábbi vizsgálatok és saját – hallgatókra vonatkozó – felmérése példáival támaszt alá.

Négy tanulmány névtani témákat dolgoz fel. Balla Andrea (*Név és identitás. Keresztnevek vizsgálata a kárpátaljai Nagydobrony községben*) és Sebestyén Zsolt (*Dercen keresztnevadása 1981-2000*) a keresztnévadási szokásokat tárta fel kárpátaljai magyar falvakban. A következő tendencia érvényesül a mai névadási

gyakorlatban: a szülők egyre inkább divatos, ritka vagy idegen hangzású nevet választanak gyermeküknek, és kevesen döntenek a családon belüli név örökítése és a hagyományos nevek megőrzése mellett, ilyen módon a nemzeti identitás kevésbé jelenik meg a nevekben. Mizser Lajos (*Történelem és családnév Kárpátalján*) öt falu családneveit közli ábécérendben kiegészítve a neveket azok kiejtésével, jelentésével, eredetével. Kovács András (*Az ukrainai névadás jogi hátteréről*) a névadás jogi hátterét vázolja, amely nem korlátozza a kárpátaljai magyarság névadását.

Két dolgozat elsősorban a szociológia felől közelít az identitás problémájához. Hires-László Kornélia (*A nemzeti és lokális identitás tényezői a kárpátaljai magyarok körében*) a kárpátaljai magyar hanganyagtárból vett interjúrészek segítségével mutatja be a magyar identitást formáló elemeket (pl. anyanyelv, vallás, történelmi események). Ez alapján a kárpátaljaiak nemzeti identitása stabil, melyet a szülőföldhöz kötődő erős regionális identitás egészít ki.

Mandel Kinga (*Kárpáti romák identitásőrzési stratégiái a Pilis völgyében*) arra az eredményre jut, hogy a kárpáti romák nyelvüket és kultúrájukat csak otthon tudják elsajátítani, identitásukat csak családjuk révén tudják megőrizni. Ennek fő oka a romák alacsony gazdasági, szociális, nyelvi, oktatási státusza és szerepe, illetve a helyi képviselet, a kulturális intézmények, a civil szervezetek hiánya.

Az egyetlen dialektológiai tárgyú cikket Tóth Péter (*Változásvizsgála-*

tok a magyar nyelvjárások körében) írta, aki a nyelvjárások használatának visszaesése miatt sürgős feladatnak tartja a dialektusok változásának és mai állapotának vizsgálatát. A nyelvjárási változások elméleti begyűjtése után a szerző a két kárpátaljai kutatóponton általa gyűjtött jelenségekről (pl. archaikussá vált szavak, suksükölés stb.) számol be.

Karmacs Zoltán és Márku Anita szerkesztők kötete részletes tájékoztatást nyújt az olvasó számára a nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés közti elméleti és gyakorlati összefüggésekről elsősorban Kárpátalja (magyar kisebbsége) vonatkozásában. A kötetet haszonnal forgathatják a nyelvészek, a nyelvszakos tanárok és hallgatók, illetve mindazok, akiket foglalkoztat az identitás kérdésköre.

SZÉCSÉNYI ISTVÁN

**Navracsics Judit (szerk.):
Nyelv, beszéd, írás.
Pszicholingvisztikai tanulmányok I.**

(Budapest: Tinta Könyvkiadó. 2010. 214 p.)

A Tinta Könyvkiadó *Segédkönyvek a Nyelvészet Tanulmányozásához* c. sorozatában megjelent kötet a pszicholingvisztika területéről mutat be aktuális, empirikus kutatásokat. A kötet nem egy jól körülhatárolt, kis terület eredményeit mutatja be: a cél a pszicholingvisztikai sokszínűségének, interdiszciplináris jellegének hangsúlyozása. A tárgyalt témák szé-

les körére már a Navracsics Judit által szerkesztett kötet négy nagy fejezetcíme alapján is következtethetünk: *Beszédprodukció és beszédpercepció; Kétnyelvűség; Második nyelvelsajátítás; Írott nyelv.*

A négy fejezetbe rendezett, viszonylag nagy számú (21) tanulmány nem teszi lehetővé, hogy minden egyes tanulmányt részletesen bemutatassunk és elemezzünk, illetve, hogy minden eredményt prezentáljunk – a recenzió célja sokkal inkább, hogy a tanulmánykötet és az egyes tanulmányok elolvasására motiválja a nyelvészet, ezen belül a pszicholingvisztika iránt érdeklődő olvasót.

Az első fejezet első tanulmánya (*A beszéd idegéletani vonatkozásai*) neurolingvisztikai-módszertani jellegű: a szerző kronologikus sorrendben bemutatja azokat a módszereket, amelyekkel a beszéddel kapcsolatos idegrendszeri struktúrák azonosíthatók. Az ismertetés a phrenologia kezdeteitől Broca és Wernicke kutatásain át a modern képalkotó eljárásokig terjed – a szerző ez utóbbi eljárások gyakorlati használhatóságát is bemutatja. A *Szavak percepciójának minősítése gyermekkorban* c. tanulmány az *akkor* szó kiejtésének variációit elemzi gyermekek és felnőttek részvételével. Az eredmények azt mutatják, hogy a gyermekek kritikusabban ítélik meg a kiejtést, mint a felnőttek. Ennek oka lehet, hogy a gyermekek (a kísérletben 9 évesek) sokkal kevesebb beszéd(észlelési) tapasztalattal rendelkeznek, mint a felnőttek. Szóasszociációs vizsgálatok „nincs válasz” kategóriájának

komplex elemzését mutatja be a következő tanulmány (*„Nincs válasz” kategória szóasszociációs vizsgálatokban*). A két szóasszociációs vizsgálat (1985 és 2008) során kapott válaszokat elemezve a szerző arra a következtetésre jut, hogy a „nincs válasz” válasz nem személy- és feladatfüggő, hanem általánosan megjelenő kategória. Habár a válaszok esetében szófaji összefüggések is megfigyelhetők, sokkal lényegesebb a tanulmány végén megfogalmazott hipotézis, mely szerint a mentális lexikon szerveződésben nem csak rendszer-, hanem használatnyelvészeti szempontok is szerepet játszanak. *A hallott szöveg feldolgozása az életkor és a szövegtípus függvényében* c. tanulmány idősek és fiatalok esetében veti össze hallott szöveg (ismeretterjesztő, ill. történelmi anyagok) feldolgozásának stratégiáját. A kutatás igazolja a szerző hipotézisét, mely szerint a fiatalok és az idősek más-más szövegértési stratégiát alkalmaznak. *A rövid-hosszú magánhangzók óvodás és kisiskolás gyermekek beszédprodukciójában* c. kétszerzős tanulmány szerzői az elvégzett empirikus kutatás eredményeit összegezve arra a megállapításra jutnak, hogy „5-6 éves gyermekeknél a rövid-hosszú oppozícióban álló magánhangzók időtartama nem mutat stabil elkülönülést minden magánhangzó esetében, míg a 9 évesek beszédében a fizikai időtartamok egyértelműen definiálják a fonológiai rövid-hosszú magánhangzókat” (54). A BEA spontánbeszédadatbázisból 19 beszélő spontán beszédét elemzi a következő tanul-

mány (*A magánhangzók semlegesedése a spontán beszédben*). Az elemzések alapján elmondható, hogy az egyes magánhangzók „képzési jegyeik alapján változó arányban neutralizálódhatnak a spontán beszédben” (62), a semlegesedés ugyanakkor más karaktert mutat nők és férfiak esetében. Hezitációs-, illetve megakadásjelenségekkel foglalkozik a fejezet utolsó három tanulmánya: a *Funkció és kivitelezés a hezitációs jelenségekben* c. írás szintén a BEA spontánbeszéd-adatbázis felvételei alapján a kitöltött szünetekben megjelenő magán- és mássalhangzókat elemzi, a vizsgálatok során a hezitálás funkcióját is figyelembe véve. A BEA spontánbeszéd-adatbázis megakadásjelenségek vizsgálatára is használható (*Megakadásjelenségek: a beszélő és a hallgató stratégiái*): az adatbázis egy részének elemzésével, illetve felhasználásával többek között kimutatható, hogy a rövid, néma szüneteket a hallgatók nem érzékelik megakadásjelenségként. A hallgatók számára a hosszabb néma szünetek, illetve az egyéb megakadásjelenségek egyénenként eltérő mértékben azonosíthatók. Az azonosítás sikeressége összefügg azzal is, hogy a hallgató (megakadásjelenséget azonosító) beszédére jellemző-e az adott megakadásjelenség. A hűmmögés formai és funkcionális jellemzőit vizsgálja a *A diskurzusjelölők használatának fejlődése: a hűmmögés formai és funkcionális sajátosságai különböző életkorokban* c. tanulmány. A hűmmögés különböző fajtái eltérő életkorban jelennek meg,

az egyes hűmmögéstípusok ugyanakkor minden korosztályban azonosan realizálódnak, eltéréseket csak időtartam tekintetében mutatnak.

A Kétnyelvűség témakörében az első tanulmány (*A fordítás monitor modellje és a fordítói beszédmód*) a fordító mentális lexikonával foglalkozik, valamint a szó szerinti fordítás folyamatát elemzi. A szerző fordítók és kétnyelvűek beszédfolyamatainak elemzése alapján feltételezi, hogy a kétnyelvű beszédmódon belül elkülöníthetünk egy speciálisan a fordítás igényeinek megfelelő fordítói beszédmodot. A *Kárpátaljai magyarok kódváltási stratégiái* c. írás digitalizált hanganyagok segítségével elemzi adott korpuszon a nyelv választási stratégiákat. Az kutatásban elemzett nyelvhasználati kérdőív elemzése alapján ugyanakkor a szerző arra is rávilágít, hogy a kárpátaljai kétnyelvűek ambivalens módon vélekednek a kódváltásról. A kódváltást és a kódkeverést elkülöníti egymástól a *Kódváltás és kódkeverés kétnyelvűek spontán beszédében* c. tanulmány. Spontán beszédben a kódváltás és a kódkeverés különbözőképpen zajlik: a kódváltást hezitációs jelenségek kísérik (a kódváltás ezek alapján jósolható is), míg a kódkeverés „zavartalanul” zajlik. A család (családban használt nyelv, szülők anyanyelve, végzettsége) tükrében elemez szóasszociációs adatokat (folyamatos asszociáció fél percig, nyelvi és egyéb megkötés nélkül) a *Szóasszociációs vizsgálat a kétnyelvű kárpátaljai általános iskolák körében* – *A család mint befolyásoló tényező* c. tanulmány. Az ered-

mények azt mutatják, hogy ha adott nyelv használt a családon belüli érintkezésben, akkor azon a nyelven több asszociációs válasz érkezik. A szülők végzettsége szintén befolyásolja az aktivált szavak számát: a magasabb végzettség több aktivált szót eredményez. A fejezet utolsó tanulmánya (*Zur lexikalischen Kompetenz des Deutschen zweisprachiger slowakischer Schüler im Bildungssystem der Republik Österreich*) kétnyelvűek receptív lexikális kompetenciáját vizsgálja a Peabody Picture Vocabulary Test segítségével. A tesztek eredményei többek között arra engednek következtetni, hogy a korai, szimmetrikus kétnyelvűség pozitívan befolyásolja a gyerekek kognitív fejlődését.

A második nyelvelsajátítás témakörében a *Compound words in Hungarian learners' responses to a word association task* c. tanulmányban angol szakos egyetemi hallgatókkal végzett szóasszociációs teszt alapján a szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy a két tagból álló (ismert) összetett szavak tagjai asszociáció során előhívják-e az összetétel másik tagját. Az eredmények azt mutatják, hogy habár az összetett szavak tagjai viszonylag erősen kapcsolódnak egymáshoz, kapcsolataik nem erősebbek, mint más stimulusválasz kapcsolatok. A szókincs és a grammatika összefüggéseit komplex statisztikai módszerekkel elemzi a Pannon Egyetem hallgatóival kitöltött tesztek alapján a *Dimensionality Issues in Lexical Assessment* c. angol nyelvű tanulmány. Az anyanyelv, az első és a második idegen nyelv egy-

másra hatását elemző írás (*Az első idegen nyelvi transzfer vizsgálata a német mint második idegen nyelvet tanulók szókincs-elsajátításában*) a nyelvtanulás során tapasztalt transzferjelenségeket mutatja be nyelvórai diskurzusok elemzésével (L1 = magyar, L2 = angol, L3 = német). A pozitív és a negatív transzfer bemutatása mellett a szerző kitért azon módszerekre is, ahogyan a tanárok a fellépő és felismert transzferjelenségeket kezelik. Nyelvvizsgadolgozatokban az önkorrekciónak formáit elemzi az *Íráshibák vizsgálata német nyelvvizsgadolgozatokban* c. tanulmány. A B2 és C1 szintű nyelvvizsgák önkorrekciónak hibáit külön elemmezve a szerző megmutatja, hogy a különböző nyelvtudásszinteken a vizsgázók más-más típusú hibákat követnek el. Az elemzett önkorrekciónak arra is utalnak, hogy a vizsgázók az idegen nyelven „alacsonyabb grafomotorikus szinten állnak” (190) mint anyanyelvükön. Az eredmények továbbá azt a feltételezést látszanak alátámasztani, hogy szótövek és ragok külön tárolódnak a nyelvtanuló mentális lexikonjában.

A negyedik fejezet első tanulmánya (*Információs műveltség: egy multidiszciplináris tudásemélet vázlata*) az információs műveltség (ami „az információs társadalom funkcionális írástudása”, 193) mint multidiszciplináris tudásemélet különböző aspektusait vizsgálja: fogalmi és terminológiai kérdések mellett az információs műveltség kapcsolatait elemzi a könyvtárral, az oktatással valamint a társadalommal. A médialektusokkal foglalkozik a „The

Sky is the Limit” – *Acquiring the Lexis of Medialects* c. angol nyelvű tanulmány. A medialektusok adott jellemzőinek elemzése mellett, empirikus kutatás alapján a szerző felhívja a figyelmet arra is, hogy mennyire fontos a nyelv ezen változatainak oktatása. A kötet utolsó tanulmánya (*A kapcsolattartás és az udvariasság eszközei az EU német nyelvű leveleiben*) 23 darab, az Európai Parlament elnökének címzett hivatalos levelet összevetve (pl. tárgy, megszólítás, záróformula) mutatja be a német hivatalos levelekben használt udvariassági formulákat.

A kötet, mint láttuk, mintegy keresztmetszetét adja aktuális pszicholingvisztikai kutatásoknak. A kötet külön értéke, hogy a bemutatott

kutatások nagy része empirikus kutatás. Így sok esetben nem csak az eredmények kiemelkedőek: maguk a vizsgálati módszerek is kutatásmódszertani továbbgondolkodásra ösztönzik az olvasót, illetve a (leendő) kutatót.

Az egyes tanulmányok ugyanakkor nem csak tudományelméleti szempontból értékesek: különböző szintű képzések (BA, MA, PhD) tananyagaként is jól hasznosíthatók. Ezzel a tanulmánygyűjtemény további pszicholingvisztikai kutatásokat is motiválhat, vagyis kiemelt szerepet kaphat az alkalmazott nyelvészeti (pszicholingvisztikai) utánpótlás-nevelésben is.

KOVÁCS LÁSZLÓ

XII. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem

(Balatonalmádi, 2010. május 25-27.)

A Pannon Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke immár tizenkettedik alkalommal rendezte meg a háromnapos Pszicholingvisztikai Nyári Egyetemet. A már joggal hagyományosnak tekinthető eseményt a veszprémi székhelyű egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke a Papp Ferenc Alapítvánnyal közösen hozta tető alá, ott-honául pedig – nyári egyetemhez illően – egy tóparti konferenciaközpont szolgált Balatonalmádiban.

A nyári egyetem keretei között az alkalmazott nyelvészet, ezen belül elsősorban a pszicholingvisztika témaköreiben tevékenykedő kutatók és leendő kutatók bemutatkozására és tapasztalatcseréjére nyílt lehetőség. A rendezvény célja az volt, hogy elősegítse az alkalmazott nyelvészet területén felmerülő kutatási kérdések és problémák megvitatását, és lehetővé tegye a szakma képviselőinek tudományos kommunikációját. A konferencia előadói és résztvevői között hazai és külföldi egyetemek oktatói és graduális hallgatói éppúgy jelen voltak, mint a MTA Nyelvtudományi Intézetének kutatói és doktoranduszai, de hallhattunk előadást a kéttannyelvű középiskolai oktatásban tevékenykedő szakembertől is.

Az alkalmazott nyelvészet fő témakörei között elkerülhetetlen az átfedés. Nem meglepő tehát, hogy bár a pszicholingvisztika az egyéni nyelvhasználatot veszi górcső alá, a kollektív nyelvhasználatot is érintő értekezések szintén helyet kaptak a programban.

Így az idegen nyelv, elsősorban az angol térhódítása nyomán a középiskolai oktatásban jelentkező új megközelítésekről és feladatokról értekezett Czuczor Sándor. A latin nyelv jelentőségéről, máig tartó hatásáról Bíró András beszélt. A modern nyelvhasználat kérdéseit feszegette Szekrényesné Rádi Éva a gazdasági sajtóban használatos metaforákról szóló előadásában, és hallhattunk ismertetőt az EU-s diplomácia levélmagyarázat feldolgozó módszerekről is Szécsényi István tolmácsolásában.

Az egyéni nyelvhasználatra koncentráló témák sorát Reszegi Katalin előadása kezdte, melyben a szerző megvizsgálta a metonímiákat olyan megközelítésben, mely során kognitív pszichológiai és nyelvészeti elméletek nem kizárják, hanem kiegészítik egymást.

A számítógépes korpuszkutatás egyik problémájáról, annak lehetséges megoldásáról szólt Boda István Károly és Porkoláb Judit ismertetője. A természetes szövegek jelentésének vizsgálatában hasznos lehet egy olyan hipertext-struktúra, amely a szöveg megértéséhez szükséges háttérinformációt tartalmazza.

Sáry Gyula a beszéd neurológiai hátterét szemléltette a kezesség, az agyféltekei dominancia terén végzett vizsgálódások ismertetésével. Előadása frappánsan vezette fel a konferencia második napján elhangzott, a beszédészlelés és beszédmegértés és a lexikai hozzáférés komplex folyamatát változatos megközelítésekből tárgyaló ismertetőket. Menyhárt Krisztina a beszéd időszerkezetét vizsgálta rajzfilmekben, illetve azoknak a beszédfejlődésre kifejtett lehetséges hatásait tárgyalta.

A beszédzavarok témakörében nagyothalló gyerekek spontán beszédének akusztikai vizsgálatában nyert tapasztalatait osztotta meg a hallgatósággal Horváth Viktória és Beke András, és itt említeném meg Bóna Judit hiánypótló ismertetőjét az időskori beszéd és az önmonitorozás sajátosságairól. A beszédtervezés atipikus kontrolljáról szóló

előadásukban Gyarmathy Dorottya és Gósy Mária, elméleti áttekintésből kiindulva, egy korábban dadogó személy a lexikális hozzáférés során alkalmazott sajátos technikáját ismertette.

Szintén a lexikális hozzáférés folyamatába nyújtott betekintést Gyarmathy Dorottya és Horváth Viktória, akik az első magyar spontán beszédet rögzítő adatbázis, a Gósy Mária által ismertetett BEA anyagán vizsgálták az önmonitorozás és -korrekció sajátosságait.

A lexikai hozzáférés lehetőségeit vizsgálta Lengyel Zsolt, Neuberger Tilda és részben Bertalan Gellért egy másik megközelítésben: a szóasszociációkon keresztül.

A harmadik nap lényegében a két- és többnyelvűség jegyében telt. A téma többféle megközelítése csak elősegítette az élénk szakmai eszmecserét.

A kárpataljai magyar közösségben megfigyelhető szituatív kódválasztások és kódváltások jelenségéről szólt Márku Anita előadása.

Az egyéni nyelvhasználat oldaláról közelítette meg kétnyelvűséget többet között Kristina Cergol, aki kétnyelvű személyek reakcióidejét vizsgálta lexikális döntési feladatokban az input nyelv függvényében. Kétnyelvű gyermekek fonológiai tudatosságát vizsgálta Jordanidisz Ágnes, Lidija Cvikić pedig a morfológiai tudatosság hatását tárgyalta a horvátot mint második nyelvet beszélő egyénekénél. Az általa ismertetett érdekes vizsgálati módszer a ragozás során megváltozott szavak tövének felidézését célozta.

Kajcsa Bernadette romániai magyar óvodáskorúaknak képmegnevező feladatban adott választípusait elemezte, és érdekes megfigyelésekről számolt be a kétnyelvű és az egynyelvű nyelvelsajátításra vonatkozóan. Navracsics Judit a gyermekkori többnyelvűséget egy újabb, ám egyre többeket érdeklő szempontból vizsgálta: annak hatását a kognitív fejlődésre. Előadásában háromnyelvű gyermekek nyelvi tudatosságán keresztül közelítette meg a kérdést.

Összefoglalóm nem is készülhetett másképp, mint a teljesség igénye nélkül, hiszen a rendezvényen 34 előadó szólalt meg 30 előadás keretében. Ám mégse a számok beszéljenek: e három nap hallgatójaként valódi egyetemi élményben volt részem. A változatos elméleti és gyakorlati anyagot felvonultató program és az előadások közötti és a szünetekben lezajlott jó hangulatú, tartalmas szakmai párbeszédok Kosztolányi szavait juttatták eszembe, amelyek szolgálhatnának a XII. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem, de általában a pszicholingvisztika mottójául is: „Egy új világ kezdődik minden nyelv küszöbén, a szépség új birodalma új értelmi és érzelmi törvényekkel.”

TÖKE-FARKAS VANDA

Fiatal Kutatók Színrelépése: tehetséggondozó műhelyek a Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Karán

A tehetséggondozás küldetése a Modern Filológiai és Társadalomtudományi Karon

A Pannon Egyetemen (PE) folyó tehetséggondozó munka hosszú múltra tekint vissza. Az egyetem 4 karát, a Gazdaságtudományi Kart, a Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kart, a Mérnöki Kart, a Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kart és a Műszaki Informatikai Kart a kari Tudományos Diákköri Tanács (TDT) elnökei képviselik a tudományos diáktanács legfőbb tanácskozó szervében, az Egyetemi Tudományos Diákköri Tanácsban. A PE Tudományos Diákkörének (TDK) honlapján (www.vein.hu/tdk) 1998-tól megtalálhatók az Intézményi Diákköri Konferenciák archivált anyagai és eredményei.

A Modern Filológiai és Társadalomtudományi Karon (MFTK), amely a PE legfiatalabb kara, a diákköri tevékenységet a tudományos utánpótlás nevelés és a tehetséggondozás kitüntetett formájának tekintjük. A folyamatos megújulást és az innovatív megoldások bevezetését az is indokoltá teszi, hogy az Országos Tudományos Diákköri Konferenciák (OTDK) mozgalma a felsőoktatásban bekövetkezett változások nyomán átalakulóban van, érintkezési felületeket alakítva ki a mesterképzésekbe és a doktori iskolákba történő felvételi rendszer kritériumaival. Hallgatóink megjelenése, eredményes szereplése az országos konferenciákon növeli Karunk elismertségét a hazai felsőoktatási mezőnyben, jó hírét kelti és vonzóvá teszi más egyetemek hallgatói számára. Benyújtott akkreditációs kérelmeinket már eddig is jelentős mértékben alátámasztotta a Kar hallgatóinak az egyes OTDK-k alkalmával mutatott teljesítménye. Közülük is kiemelkedik a legutóbbi, 2009 áprilisában rendezett országos verseny, amely kézzelfogható eredményekkel igazolta az MFTK-nak a tudományos utánpótlás nevelésében történő elkötelezettségét és sikerességét. A fenntarthatóság érdekében azonban optimalizálni kell a diákköri műhelyek működési feltételeit, vonzóbbá kell tennünk a hallgatók számára a tudományos munkát, növelnünk kell az OTDK-mozgalom presztízsét, a felkészítő tanárok munkájának megbecsülését. Ebben a munkában meghatározó szerepet töltenek be az MFTK-n működő tehetséggondozó műhelyek.

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Lendületben az MFTK: színre lépnek a fiatal kutatók

A tehetséggondozás legújabb kezdeményezését a TÁMOP-4.2.3-08/1/2009-0018 pályázat keretében megvalósuló „Tudományos eredmények disszeminációja és tehetséggondozás a minőségi képzésért a Pannon Egyetemen” projekt jelenti.

Az MFTK által 2009 szeptemberében elindított és 2011. szeptember végéig tartó **„Vitafórumok, argumentációs készségfejlesztő tréningek”** alprojekt a „Fiatal Kutatók Színrelépése (FIKUSZ) elnevezést kapta. Célja, hogy célirányos, tematikus felkészítés alapján, a széles nyilvánosság előtt zajló vitafórumok, és hozzá kapcsolódó tréningek keretében fejlessze és mélyítse a tudományos-kutatói tevékenységek iránt érdeklődő hallgatók írás-, érvelő- és vitakészségeit.

A vitafórumra való felkészülést félévenként egy-egy tematikus kompetenciafejlesztő tréning segíti az alábbi témakörökben: íráskészség (prezentálás) fejlesztése; kommunikációs gyakorlatok; érveléstechnikai készségek.

A részvétel feltétele, hogy a jelentkező az előzetesen kialakított tudományos szekciók valamelyikéhez írásos pályamunkát nyújtson be legalább 15 oldal terjedelemben. Az értekezések eredményeit a hallgatók a témájuknak megfelelő szekcióban, szakmai zsűri előtt, nyilvános vita keretében prezentálják, alkalmuk nyílik álláspontjuk igazolására és megvédésére.

A bölcsész- és neveléstudományi programok megvalósításában résztvevő minősített, részben habilitált oktatók mérhető tudományos teljesítménnyel rendelkeznek, szakterületük országosan elismert kutatói, akik jelentős eredményeket tudhatnak maguk mögött a tudományos utánpótlás-nevelés területén is. Ez részben a TDK munkájában való részvételt jelent, országos díjazott tanítványok kinevelését (akik azóta doktori iskolában folytatják tanulmányaikat vagy PhD-fokozatot szerzett kutatók), részben hasonló szakmai tehetséggondozó projektekben való részvételt (OTKA-, TÁMOP-pályázatok). Többségük különböző szakmai díjakban és ösztöndíjakban is részesült (MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíj, Deák-ösztöndíj, Móricz-ösztöndíj, Magyar-ösztöndíj, Magyar Állami Eötvös ösztöndíj), publikációs tevékenységük számottevő, országos szakmai folyóiratok szerkesztői, illetve szerkesztőbizottsági tagjai (*Iskolakultúra*, *Filológiai Közlöny*, *Kalligram*, *Ex Symposium*, *Alkalmazott Nyelvtudomány*).

A társadalomtudományi szekció munkájában résztvevő szakemberek egyetemi oktatói pályafutásuk mellett intenzív kutatási tevékenységet is folytat. Számos – az Európai Unió Bizottsága által támogatott – új tematikák és kutatási módszerek alkalmazását megvalósító pályázat nyertesei. Valamennyien az ETK és az Intézet által szervezett posztgraduális célcsoportos kurzusok szakavatott vezetői, megyei Pedagógiai Intézetek (Veszprém, Győr) rendszeresen meghívott előadói. Évek hosszú sora óta látnak el témavezetői feladatot, kéri fel őket más intézmények opponensi tevékenység folytatására, számos TDK dolgozat elkészítéséhez nyújtottak szakmai segítséget. Sikeres szakmai, tehetséggondozó munkájuk eredményeként hallgatóik számos tanulmányi versenyen, OTDK-n érték el előkelő helyezést.

A 2009/2010-es tanév első félévében 38 hallgató és 18 oktató, a második félévben pedig 30 hallgató és 22 oktató vett részt a projekt által támogatott tevékenységekben. A 2010/2011-es tanév első félévében 30 hallgató és 20 oktató kapcsolódott be a FIKUSZ rendezvényeibe.

Az „**Interaktív ismeretterjesztő előadások a legújabb társadalom-és neveléstudományi kutatások köréből**” alprojekt célja, hogy a megvalósítás ideje alatt 24 előadás keretében minél nagyobb számú célcsoport közvetlen elérésével népszerűsítse a társadalom-és neveléstudományok legújabb eredményeit, az egyes tudományos diszciplínák területén a Kar oktatói, szervezeti egységei által elért eredményeket.

Az alprojekt megvalósítása során eddig 5 helyszínen összesen 10 előadásra került sor 10 oktató bevonásával, 264 regisztrált résztvevő előtt. Az őszi félév során várhatóan 15 helyszínen 30 előadásra kerül sor, ami egyúttal szervesen illeszkedik a Kar beiskolázási stratégiájához. A rendezvények elsődleges célcsoportjai a Kar beiskolázási körzetébe tartozó középiskolák, de legalább ilyen fontos, hogy az oktatók és hallgatók bekapcsolódjanak a megyei és a régió közművelődési intézményeinek programjaiba, az általuk művelt és kutatott diszciplínákat széles körben ismertessék és népszerűsítsék.

A két képzések eredményeként készült oktatási anyagok, hallgatói pályamunkák, TDK-dolgozatok publikálására a projekt keretében kifejlesztett on-line Tudományos Portálon nyílik lehetőség.

A FIKUSZ által kiváltott szinergiák: tehetséggondozó műhelyek alakulása és működése

A TÁMOP 4.2.3. projektben való részvétel mellett az MFTK 2010 januárjában sikeresen pályázott az Oktatásért Közalapítvány által kiírt „**Felsőoktatási, továbbképzési és pályakezdési tehetséggondozó műhelyek támogatása**” program keretében elnyerhető támogatásokra, ami két újabb tehetséggondozó műhely megalakulását tette lehetővé. A műhelyek 2010 tavaszán kezdték meg működésüket, a program befejezése december elejére várható.

Az **Irodalom- és kultúratudományi műhely** munkájában azok a hallgatók vesznek részt, akik vagy korábbi TDK-szereplésükkel bizonyították az irodalomtudományi kutatómunka iránti elmélyült érdeklődésüket és tehetségüket, vagy a FIKUSZ Irodalomtudományi, valamint Művelődés- és Színháztudományi szekciójában érték el kiemelkedő eredményeket. Ezáltal lehetőség nyílik arra, a műhelyben a legkiválóbb hallgatók kapjanak helyet, a képzések eredményeként pedig a személyes célkitűzéseiknek (sikeres OTDK-szereplés, PhD-képzésben való részvételre felkészülés, publikáció) minél inkább meg tudjanak felelni.

A Társadalomtudományok és Nemzetközi Tanulmányok Intézet által gondozott „**Ötlettől a megvalósulásig**” **társadalomtudományi tehetséggondozó műhely** programjaiba való bekerülés feltétele, hogy a jelentkező egy általa megjelölt kutatási témában szinopszist (legalább öt oldal terjedelemben) és hozzá kapcsolódó előzetes kutatási tervet készítsen. A programba való bekerülésnél előnyt jelent az Intézet által koordinált tehetséggondozó programokban, ITDK-n vagy OTDK-n való részvétel, illetve egyéb tudományos jellegű fórumokon való megmérettetés vagy publikáció.

Az MFTK Neveléstudományi Intézete által kezdeményezett **Neveléstudományi műhely** előnyben részesíti mindazokat a hallgatókat, akik szociokulturális háttérük okán hátrányokkal indulnak az egyetemi és kutatói szakmai tudományos közéletben való részvétel eszközeihez való hozzáférés tekintetében, valamint helyzetükből adódó érdekérvényesítő kommunikációs hátrányok azonosíthatóak helyzetükben.

A programba való bekerülés részletes feltételrendszerét alkotja az egyenletes általános tanulmányi teljesítmény, valamely témában, kurzuson kiemelkedő vizsgateljesítmény vagy szemináriumi dolgozat, elkötelezettség a neveléstudomány és közoktatás területén végzett munkára, valamint előnyben részesülnek a neveléskutatási asszisztens szakirány programjában tanuló hallgatók.

A tehetséggondozó műhelyek keretében létrejött hallgatói dolgozatok szerkesztett kötetek formájában fognak megjelenni, ami tovább erősíti a Kar tudományos presztízsét, oktatói-nevelői munkájának elismertségét.

A programok során alkalmazott módszerek

Az **Irodalom- és kultúratudományi műhely** munkájában kiemelt szerepet kap a **közös műhelymunka** (speciális szeminárium) során szakszövegek olvasása és megvitatása, ami két szemeszterre összeállított tematika alapján, a program valamennyi oktatójának és diákjának részvételével, kéthetenkénti rendszerességgel valósul meg. A műhelybeszélgetés résztvevői meghallgatják a téma szakértőjének, kutatójának előadását, valamint egymásnak tartanak szakmai szövegolvasással és műértelmezéssel egybekötött beszámolót.

Hasonlóan fontos szerepet töltenek be a kéthetente megtartott **szakterületi személyes konzultációk**. A tutor-rendszernek megfelelő tanár-diák kapcsolat célja a hallgató egyéni, személyre szabott feladatainak kijelölése. A hallgató választott kutatási területének megfelelően saját pályamunkáján dolgozik, tudományos értekezést készít, intenzív kapcsolatban áll választott témavezetőjével, a szakterületet kutatójával, aki az írásos munka menetét figyelemmel követi és koordinálja.

Az **„Ötlettől a megvalósulásig” társadalomtudományi tehetséggondozó műhely** keretében a feladatokkal és egyéni szükségletekkel, törekvésekkel adekvát szakmai kompetenciák, a csoportos tanulás és szimulációs gyakorlatok során elsajátított szociális kompetenciák, a folyamatos önfejlesztéshez szükséges tanulási kompetenciák fejlesztésére kerül sor.

A nem formális képzések során a „konstruktív tanulás” gyakorlata érvényesül, amelynek során a résztvevők nem kapnak kész megoldásokat, hanem az alkalmazott indirekt módszerek (megbeszélés, prezentáció, vita) segítségével maguk állítják elő az előrehaladáshoz szükséges új tudáselemeket.

A személyiség és önismeret formálásában kimagasló jelentőséggel bír az önálló munkavégzést támogató sajátosságok fejlesztése. A tanulószervezet keretében dolgozó hallgatók az együttes tanulás és információkeresés partnereivé válnak, a visszacsatolást és önértékelést pedig az egyes munkafolyamatok zárásakor megtartott, közösen elvégzett értékelések és viták biztosítják.

A támogató, tanulást segítő, a motiváló tanulási környezetet biztosító oktatói szerepekből a program során kiemelkedő jelentőséggel bír az információkeresés, az összehasonlítás, az értékelés, érvelés, problematizálás, valamint az együttműködés szervezése.

A **Neveléstudományi műhely** előtérbe helyezi azokat a módszereket, amelyek elsősorban a résztvevők aktív és kreatív tevékenységeire építenek mind a döntéshozatal, a tervezés, a szervezés, mind pedig a kivitelezést illetően. Mindez adódik abból a szakmai filozófiából, hogy a neveléstudományban kutatáshoz szükséges készségek és ismeretek a gyakorlatban sajátíthatók el leghatékonyabban. Ennek megfelelően az al-

kalmazott módszerek: az esetmegbeszélés, önálló kutatómunka mentorálás segítségével, akciókutatás, tudományos kommunikációs készségek fejlesztése, pedagógiai készségek fejlesztése.

Várható eredmények

Az **Irodalom- és kultúratudományi műhely** közös szellemi műhelyében való részvétel új készségek és képességek elsajátításához vezethet. Mindenekelőtt nagy ösztönzést és motivációt adhat a hallgatók egyéni kutatómunkájához, hogy új szempontokkal, más szakterület képviselőivel és más kultúrában járatos hallgatókkal vitatják meg dolgozataikat. Előadó- és vitakészségük fejlődik, látókörük bővül, a tudományos szakszövegek olvasása és értelmezése és alkalmazása iránti fogékonyságuk növekszik. A szeminárium során olyan – adott esetben idegen nyelvű – szakszövegekkel is találkozhatnak, amellyel az egyetemi tanórák keretében nem. A személyes konzultáció a programban résztvevők íráskészségét hivatott fejleszteni. A cél egy publikációra érett tudományos szöveg (tanulmány) elkészítése.

Az elvárható eredmények vonatkozásában a négy témakörhöz kapcsolódó tréning, valamint a párhuzamosan folyó önálló kutatómunka eredményeként a program végére minden résztvevő egy magas színvonalú, publikációra alkalmas dolgozatot (tudományos esszét, papert) készít el a beadott szinopszis bázisán, amelynek eredményeit képes megfelelően prezentálni, illetve nyilvános vita keretében bizonyítani és megvédeni.

Az **„Ötlettől a megvalósulásig” társadalomtudományi tehetséggondozó műhely** hallgatói képessé válnak a tudományos kutatómunkához szükséges kutatási módszerek önálló alkalmazására, a kutatandó téma logikus bemutatására, önálló következtetések megfogalmazására. Megszerzett ismereteik és képességeik révén alkalmassá válnak tudományos eredményeik tágabb körű (konferencia, OTDK) bemutatására, téziseik megvédésére, a sajátjuktól eltérő nézőpontok akceptálására.

A gyakorlatok és a tutorálás révén olyan kooperációs technikákat sajátítanak el, melyek birtokában mediátorként, demonstrátorként működhetnek közre az Intézet égisze alatt működő önképzőkörök tevékenységének összehangolásában, új hallgatói programok kidolgozásában, megszervezésében. Fontos szerepet tölthetnek be az Intézet és régió középiskolái közötti hallgató-tanuló kapcsolatok elmélyítésében, a középiskolai tanulók számára szervezett vetélkedők, nyílt napok lebonyolításában – ezzel is hozzájárulva Intézetünk hallgatói utánpótlási lehetőségeinek kiszélesítéséhez.

A tanulási-kutatási folyamat eredményeként a hallgatók az egyes munkafázisok eredményeit és kapcsolódó dokumentumait (prezentációk, jegyzetek, draftok, kép-és hangfelvételek) strukturált formában tartalmazó, a papíralapú összeállítás mellett CD/DVD formában is elérhető kompetenciaportfóliót állítanak össze. A kompetenciaportfólió bizonyítja a résztvevő tudását, kompetenciakészletét és tapasztalatait, egyúttal kézzelfoghatóvá teszi a képzés keretében elsajátított kompetenciák dokumentálását is.

A **Neveléstudományi műhely** programjainak eredményeként elvárható, hogy a részt vevő hallgatók tapasztalatot szereznek a neveléstudomány területén végzett kutatómunkában, azok eredményeit sikeresen tudják kommunikálni szakmai tudományos környezetükben és közéleti fórumokon egyaránt. Emellett jártasságra tesznek szert a kutató gyerekekkel való tudománypedagógia programban mentorként, és ezt a tevékenységet önállóan is képesek lesznek folytatni.

A program eredményeként elkészül egy olyan hallgatók számára készülő internetes felület, melyen a résztvevők munkájáról nyilvános információk érhetők el, és mely egyben a továbbiakban is felületül szolgálhat az Intézet hallgatói publikációinak közlésére. Különösen fontos, hogy a résztvevők nemcsak a kutatásban és tudományos kommunikációban fejlődnek, hanem abban is, hogy olyan pedagógiai eszköztárat is elsajátítanak, amely képessé teszi őket a későbbiekben tudástanpedagógia mentor-ként, ill. kutatói asszisztensként vegyenek részt az Intézet tevékenységeiben és kutatá-saiban.

Összességében a tehetséggondozó műhelyek eredményei, a legjobb gyakorlatok fo-lyamtatosam elérhetővé válnak a szervezeti egységek honlapjain, a program keretében született dolgozatok közös kötetben kerülnek kiadásra.

KAISER TAMÁS

TÁMOP 4.2.3. szakmai koordinátor

Az Alkalmazott Nyelvtudomány leendő szerzőihez

Folyóiratunk első közlésre szánt, elsősorban magyar nyelvű dolgozatokat vár megjelentetésre az alkalmazott nyelvtudomány tárgyköréből. A lap évente kétszer, április és november közepén jelenik meg. A közlésre szánt kéziratokat Microsoft Word fájlként és egy példányban kinyomtatva a következő címre kérjük:

Veszprémi Egyetem
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
8200 Veszprém, Egyetem u. 3.
navju@yahoo.co.uk; gosy@nytud.hu

A kézirat terjedelme ne haladja meg az 1 ívet (40 000 n)! Kérjük, a kéziratban ne alkalmazzanak tabulátorokat, stílusokat és elválasztást, s kövessék a következő formátumot:

Összefoglaló

A kézirat elején szerepeljen egy legfeljebb 1000 leütés hosszú, angol nyelvű összefoglaló. Az összefoglalót Times New Roman (TNR) 11 pt. normál betűvel, szimpla sortávolsággal, sorkizárással, behúzás nélkül kérjük.

Szövegtörzs

A kézirat szövege TNR 14 pt. normál betűvel, szimpla sortávolsággal, sorkizárással, az első sor 0,5 centiméteres behúzásával készüljön, a margó minden oldalon 2,5 cm legyen. A fél oldalnál nagyobb ábrákat és táblázatokat kérjük a mellékletben elhelyezni, a szövegben sorszámozással hivatkozzanak rá. A táblázatok és ábrák száma és címe TNR 11 pt. normál betűvel készüljön, a felirat a táblázat esetében felül, középen, az ábra esetében alul, középen legyen elhelyezve. Az esetleges **kulcsszavak** kiemeléséhez félkövér, vagy dőlt betűket használjanak, felsorolásoknál pedig egységesen behúzást és – ha szükséges – bajszos szöveget.

Szerző, cím, alcím, fejezetcímek

A szerző neve TNR 14 pt. normál betűvel szerepeljen kis kapitálissal, középre zárva. Kérjük feltüntetni a szerző munkahelyét és e-mail címét is a szerző neve alatt TNR 11 pt. normál betűvel. A cím legyen TNR 16 pt. félkövér középre zárva, az alcím és a szövegben szereplő további alcímek pedig TNR 15 pt. félkövér betűvel balra zárva.

Nyelvi példák

Nyelvi példák megadása dőlt betűvel történjen az esetleges **hívószavaké** félkövérrel. Használjuk a következő jelöléseket: /fonéma/, [hang], 'betű'.

Idézetek, hivatkozások

A szövegben szereplő „két sornál rövidebb idézeteket” kérjük idézőjelbe tenni.

A hosszabb – két sort meghaladó – idézetek külön bekezdésbe kerüljenek, 14-es betűnagysággal, idézőjel nélkül. Ilyenkor a sortávolság legyen szimpla, és mindkét oldalon legyen 1 cm a behúzás. Az idézet előtt és után hagyjanak 6 pt helyet.

Mindkét esetben kérjük, adják meg a pontos forrást. A hivatkozásokat (Grosjean, 1997) és a pontos hivatkozásokat (Grosjean, 1997: 123) formában kérjük megadni. Kérjük, legfeljebb két szerző vezetéknévét tüntessék fel, több szerző esetén alkalmazzák az *et al.* rövidítést (McLeod, *et al.*, 1998: 23). Ha a szerző több, azonos évben kiadott művére hivatkoznak, az évszám utáni kis betűkkel különböztessék meg a műveket (Long, 1990a: 649-66) és (Long, 1990b: 251-85). A művek részletes adatait az irodalomjegyzékben kérjük megadni.

Jegyzetek

1. A jegyzetek a szöveg után következzenek sorszámozva, TNR, 11 pt, normál betűvel.
2. A sortávolság legyen szimpla.
3. Lábjegyzeteket ne használjanak.

Irodalom

Az összes felhasznált mű pontos megadása a kézirat végén szerepeljen. Kérjük, használja a következő példákban látható formátumot (TNR, 11 pt., szimpla sortáv, a bekezdés típusa függő, a szerző neve félkövéren, a magyar szerzők keresztnéve elé ne kerüljön vessző, az évszámok a szerző neve után zárójelben jelenjenek meg, csak a könyvcímek legyenek dőlten szedve, a cikkek címét ne tegyék idézőjelbe, a kiadó neve kövesse a kiadás helyét, magyar nyelvű kiadványok és idegen nyelvű tanulmánykötetek esetében pp. jelet ne használjanak). Amennyiben a közlésre szánt tanulmány nem magyar nyelvű, alkalmazkodjanak az adott nyelvben szokásos irodalomjegyzék formátumához.

Kötetek:

Latour, B. (1987) *Science in Action*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Stigler, F., Schweder, R. & Herdt, G. (eds., 1990) *Cultural Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kiss J. (1995) *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Folyóiratcikkek:

Long, M. (1990a) The least a second language acquisition theory needs to explain. *TESOL Quarterly* 24/4. pp. 649-66.

Long, M. (1990b) Maturation constraints on language development. *Studies in Second Language Acquisition* 12/3. pp. 251-85.

Réger Z. (1986a) A gyermeknyelvi utánzás kutatása a pszicholingvisztikában. Egy új szempont. *Pszichológia* 6/1. 93-134.

Réger, Z. (1986b) The functions of imitation in child language. *Applied Psycholinguistics* 7. pp. 323-352.

Tanulmánykötet adatai:

Klaudy, K. & Károly, K. (2000) The text-organizing function of lexical repetition in translation. In: Olohan, M. (ed.) *Intercultural faultlines. Research models in translation studies I. Textual and cognitive aspects*. Manchester, UK & Northampton, MA: St Jerome Publishing. 143-160.

Sulyok H. (1994) A dalmáciai „latinok”. In: Annus G., Bárdos J. és Lengyel Zs. (szerk.) *II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia 1992*. Veszprém: Egyetemi Kiadó. 315-318.

Függelék

A mellékletek, függelékek a jegyzeteket és az irodalomjegyzéket kövessék (TNR, 11 pt., szimpla sortáv). A mellékletben szerepeljenek a nagyobb táblázatok és ábrák sorszámozva. Az ábrák legyenek fekete-fehérek, nyomdakész állapotban, a betűk pedig legyenek könnyen olvasható méretűek.

Recenziók

A recenziókat a szövegtörzsben leírtakhoz hasonlóan kérjük meg szerkeszteni, hasáboakat ne alkalmazzanak. A recenzált könyv szerzője és címe kerüljön a lap tetejére, TNR, 16 pt., félkövér, középre zárva, majd ugyancsak középre zárva, TNR 11 pt. normál betűvel zárójelben jelenjen meg a mű kiadási helye, a kiadó, a kiadás éve és a mű terjedelme a következőképpen:

David Graddol: *The Future of English?*

(London: The British Council. 1997. 64 p.)

Tisztelettel kérünk minden leendő szerzőt, hogy írása benyújtásakor vegye figyelembe a fent ismertetett szerkesztési útmutatót. Amennyiben a kéziratban formai hiányosságok fedezhetők fel, a kéziratot átszerkesztésre visszaküldjük.

A kéziratokat folyamatosan várjuk a szerkesztőségbe. Tekintettel arra, hogy a lektorálási és az utólagos szerzői módosítási munkák több hónapot is igénybe vehetnek, az egyes írárok megjelentetése nem garantálható a beérkezésüket követő számban.

Minden szerző értesítést kap kézírata beérkezéséről, a lektorok által javasolt módosításokról, ill. arról is, ha a kézirat valamilyen ok miatt nem jelenhet meg a folyóiratban. Kéziratokat nem küldünk vissza.

Alkalmazott Nyelvtudomány

Hungarian Journal of Applied Linguistics

LEVÉLCÍM

Pannon Egyetem
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
8201 Veszprém, Egyetem u. 10.

✂.....

MEGRENDELŐLAP

az

MTA Nyelvtudományi Bizottság Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága
Alkalmazott Nyelvtudomány c. folyóiratához

A folyóirat évente egyszer jelenik meg, éves előfizetési díja: 1500,- Ft +
postaköltség

Fizetés módja:

- átutalással: (Papp Ferenc Alapítvány számlaszáma:)
11600006-00000000-04643979

NÉV: _____

CÍM: _____

PÉLDÁNYSZÁM: _____

A számlát a következő névre és címre kérem:

✂.....

ALKALMAZOTT NYELVTUDOMÁNY

X. ÉVFOLYAM 1-2. SZÁM 2010.

E számunk szerzői:

**Bagladi Orsolya
Bajtai Anna
Barra Mária
Csörgő Zoltán
Hámori Ágnes
Harsányi Ildikó
Lindheimer Eszter
Kaiser Tamás
Kardos Orsolya
Kontra Miklós
Kovács László
Máslainé Nagy Judit
Mészáros Ágnes
Pajzs Júlia
Rác Szilárd
Sass Bálint
Simon Gabriella
Szécsényi István
Szekrényesiné Rádi Éva
Tőke-Farkas Vanda
Udvarhelyi Beatrix
Vékony Valéria**

LINGÜÍSTICA APLICADA

Primijenjena lingvistika